ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ПРЕЗИДЕНТИ ҲУЗУРИДАГИ
ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ
АКАДЕМИЯСИ

ЖАМИЯТ ВА БОШҚАРУВ

2024/2(104)

O'ZBEKISTON 2030

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси

ЖАМИЯТ ВА БОШҚАРУВ

Общество и управление / Society and Administration

2024
2 (104)

1997 йилдан нашр этилади

Тошкент – 2024

ЖАМИЯТ ВА БОШҚАРУВ

Бош муҳаррир:
Бекмуродов А.Ш.

Таҳрир ҳайъати:
Азизов Х.Т.
Умаров А.Ю.
Сатторов С.А.
Хамроходжаев Н.Я.
Ҳусанов О.Т.
Бекмуродов М.Б.
Раҳимова Д.Н.
Жалилов А.Т.
Юлдашев А.Э.
Хамидулин М.Б.
Хайитов Х.С.
Асадов Ш.Ғ.
Холов А.Ҳ.

Таҳририят:
Масъул муҳаррир:
Боймуродова Ш.Ш.

Муҳаррирлар:
Кабулова Д.Б.
Абдуллаева Г.Л.
Раҳимов Д.Ғ. (инг.)

Мусаҳҳиҳ:
Шорихсиева А.Ғ.

Бадиий муҳаррир:
Бобожонов Б.С.

Таҳририят манзили:
100066, Тошкент,
Ислом Каримов кўчаси, 45.
e-mail: jurnal95@dba.uz
ISSN 2181-7340

Журнал Ўзбекистон Республикаси Матбуот ва ахборот агентлиги томонидан 2013 йил 10 апрелда 0201-сон билан рўйхатга олинган.

Мақолалардаги маълумотлар тўғрилиги учун муаллиф жавобгар.

Бичими 60x84 $^1/_8$.
Нашр босма табоғи 13,25.
Адади 70 нусха.
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси босмахонаси.
Гувоҳнома № 10-3723. 21.06.2016 й.

Муассис:
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси

Журнал Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси томонидан ижтимоий-иқтисодий фанлар йўналиши бўйича олиб борилаётган тадқиқотларнинг натижалари асосида ёзиладиган илмий мақолаларни нашр этишга тавсия этилган оммавий ахборот воситалари жумласига киритилган.

Биз Янги Ўзбекистонни “ижтимоий давлат” тамойили асосида қуришни мақсад қиляпмиз. “Ижтимоий давлат” тушунчаси “Инсон қадри” тушунчаси билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ушбу ғоянинг туб негизида, аввало, инсон қадрини улуғлашдек олийжаноб мақсад мужассам.

Шавкат МИРЗИЁЕВ

МУНДАРИЖА

Ректор минбари

4 Адхам Бекмуродов. **Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 33 йиллик тўйига Академиямиз улкан муваффақиятлар билан кириб келмоқда**

Давлат бошқарувининг ҳуқуқий асослари

8 Озод Ҳусанов, Содиқ Юлдашов. **Конституцияда инсон ҳуқуқларини таъминлаш борасида давлат масъулияти**

14 Анвар Юлдашев. **“Бошқарув” феноменини ўрганишнинг назарий-методологик жиҳатлари**

25 Хушвақт Хайитов, Миршод Нишонов. **Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг туризм соҳасидаги ваколатларини ҳуқуқий тартибга солишнинг аҳамияти**

30 Улуғбек Муҳаммадиев. **Мурожаатдан даромадгача беш қадам (фаровонлик йўллари)**

37 Арслон Мансуров. **Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгиланган ижтимоий ҳуқуқлар таҳлили**

43 Дилмуроджон Рахимов. **Маҳаллаларда давлат хизматини ташкил этишнинг айрим масалалари**

Давлат фуқаролик хизмати ислоҳотлар жараёнида

51 Фуркат Ходжаев. **Давлат фуқаролик хизмати лавозимларига кадрларни саралаш ва танлаш масалалари (АҚШ тажрибаси)**

58 Элбек Шукуров. **Давлат фуқаролик хизматини ислоҳ қилиш ва ривожлантиришнинг методологик масалалари**

63 Ахунжон Астанов. **Янги Ўзбекистонда ҳоким ёрдамчиси институтининг ташкил этилиши**

Номарказлаштириш – сифатли бошқарувнинг асосий мақсади

72 Шавкат Асадов. **Ўзбекистонда давлат бошқарувини номарказлаштириш: маҳаллий бошқарув ва ўзини ўзи бошқариш тизимини такомиллаштириш**

78 Абдулахат Каххаров, Сардор Абдуллаев. **Вопросы децентрализации системы образования в Новом Узбекистане**

Рақамлаштириш – Янги Ўзбекистон тараққиётининг муҳим “драйвери”

87 Ким Чаи Хван. **Сиёсатни ишлаб чиқишда генератив сунъий интеллектдан фойдаланиш**

90 Дилором Ташмухамедова. **Виртуал тармоқлар Ўзбекистон ёшлари ўртасида оммавий коммуникациянинг янги тури сифатида**

99 Завқиддин Ҳожиев. **Давлат хизматини рақамлаштириш муаммолари ва ривожлантириш истиқболлари**

Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш йўлида

106 Қахраман Сариев. **Саноат корхоналарининг инвестицион жозибадорлиги ва унинг ўзига хос хусусиятлари**

113 Михаил Хамидулин, Эльбек Амирханов. **Повышение эффективности управления персоналом нефтегазовой компании**

121 Гўзал Умарова. **Ўзбек тўқимачилик саноати тармоғида инвестиция фаолиятини бошқаришнинг таҳлили**

131 Руслан Бозоров. **Банк ресурслари ҳисобига кредитлаш механизмларининг илмий-назарий асослари тадқиқи**

140 Рустам Ташматов. **Ўзбекистонда давлат иштирокидаги хўжалик жамиятларида корпоратив бошқарув амалиёти бўйича ҳисобот тизимини жорий этиш масалалари**

149 Ўлмасхон Бозорова. **Ижтимоий капиталга оид назариялар таҳлили ва ижтимоий капиталнинг давлат бошқарувидаги ўрни**

155 Мансур Юнус, Маъруфжон Жумаев. **Ижтимоий давлат қуришда медиамегаполиснинг ўрни**

162 Азамат Мухтаров. **Ижтимоий давлат – ёшлар сиёсати ва иқтисодий фаровонликнинг муҳим омили**

170 Лю Сюэмин, Ли Цян. **Хитойда камбағалликни қисқартириш бўйича тажриба ва хулосалар**

175 *Миллий маънавиятга эътибор*

Акбар Эшмуродов. **Жамият миллий-маънавий хавфсизлиги ва тараққиётини таъминлашда юксак маънавиятга эга маҳаллий раҳбар ходимлар ўрни**

Бир бўлсак – ягона халқмиз, бирлашсак – Ватанмиз!

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ 33 ЙИЛЛИК ТЎЙИГА

АКАДЕМИЯМИЗ УЛКАН МУВАФФАҚИЯТЛАР БИЛАН КИРИБ КЕЛМОҚДА

Адхам БЕКМУРОДОВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси ректори, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

Президентимизнинг “Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг ўттиз уч йиллик байрамига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тўғрисида”ги қарори асосида бутун юртимиз бўйлаб “Бир бўлсак – ягона халқмиз, бирлашсак – Ватанмиз!” **деган бош ғояни ўзида мужассам этган ташкилий-амалий, маънавий-маърифий тадбирлар кўтаринки кайфиятда ўтмоқда.**

Мамлакатимиз Мустақиллигининг 33 йиллигини нишонлар эканмиз, эришган натижаларимизни, истиқлол неъматининг моҳияти ва аҳамиятини бутун халқимизга, давлат хизматчилари онгига, шуурига етказиш барчамизнинг инсоний бурчимиздир.

Истиқлол элимиз учун ўз тақдирининг ҳақиқий эгаси бўлиб, қадр-қимматини англаб, муносиб ҳаёт кечириш, юртимизда ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш имкониятини яратди.

Дарҳақиқат, истиқлол туфайли ўзлигимизни англадик. Озод халқ, мустақил давлат сифатида Ўзбекистоннинг бор бўй-бастини, улкан салоҳиятини бутун дунёга намоён қилиш имкони пайдо бўлди.

Ҳуррият туфайлигина бизни дунё ҳамжамияти таниди. Халқимизнинг фидокорона меҳнати, ёшларимизнинг ғайрати, шижоати билан Ватанимизнинг шон-шуҳрати олам узра янада кенг ёйилмоқда. Яратилган беқиёс имкониятлар негизида эртанги кунимиз – эркин ва фаровон келажагимизни ўз қўлимиз билан яратмоқдамиз.

Жонажон диёримизда халқимизнинг фидокорона меҳнати билан Янги Ўзбекистонни ривожлантириш, унинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, барча давлатлар билан дўстона муносабатлар ўрнатиш сиёсати олиб борилмоқда.

Давлат хизматчилари мазкур улуғвор бунёдкорлик ишларида олдинги сафда бўлиб, ватанпарварлик, кенг дунёқараш, садоқат билан мамлакат тараққиётига катта ҳисса қўшиши зарурлиги барчамизга аён ҳақиқат.

Ҳозирги янгиликларга бой, мисли кўрилмаган технологик ютуқлар даврида халқ ва давлат хизматчиларидаги ватанпарварлик туйғусини мунтазам кучайтириб бориш, миллий урф-одатларимиз, анъана ва қадриятларимизга бўлган чексиз ҳурматни мустаҳкамлаш, шубҳасиз, уларда, аввало, ўзи бажараётган ишни, давлат сиёсатининг моҳиятини чуқур англашни, ташаббус кўрсатиб, эзгу мақсадлар йўлида ҳамжиҳатликда ҳаракат қилишни таъминлаши, шубҳасиз.

Давлатимиз раҳбари, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан давлат хизматчиси олдига қўйилаётган бундай талабларга ҳамоҳанг равишда давлат хизматчилари салоҳиятини мунтазам ошириб боришнинг мутлақо янги тизими шакллантирилмоқда.

Мамлакатимизнинг, юқорида айтиб ўтилганидек, фидоий ва замонавий профессионал билим ҳамда кўникмаларни ўзлаштирган давлат хизматчилари, умумий қилиб айтганда, бошқарув кадрларини тайёрлашда бугун Давлат бошқаруви академияси энг муҳим даргоҳ саналади десак муболаға бўлмайди. Таъкидлаш жоизки, якунланган **2023-2024 йилга** мўлжалланган ўқув даврида, Академияда ташкил этилаётган малака ошириш курсларида асосий устувор масалалардан бири, аввало, давлат хизматчиларидаги ватанпарварлик туйғусини кучайтириш, уларнинг давлат сиёсати ҳамда қонунчиликдаги янгиликларнинг мазмун-моҳиятини етказишдангина иборат бўлмади.

Академияда малака ошираётган давлат хизматчилари ва бошқа тоифа бошқарув кадрлари контингенти турли-туманлиги боис, Академиянинг 40 га яқин тажрибали профессор-ўқитувчиларидан ташқари, тажрибали раҳбар кадрлар ва амалиётчилар ҳамда хорижий экспертлар аудиториянинг қизиқиш ва талабидан келиб чиққан ҳолда тингловчиларга кўплаб мавзулар юзасидан тор ихтисосликлар бўйича ҳам билим улашдилар.

Миллий кадрлар захирасига киритилган номзодлар, Ўзбекистон Республикаси Халқ қабулхоналари мудирлари ва ходимлари, Маданият вазирлиги, вазирлик ва идоралар Марказий аппаратлари, Касб таълими сектори бошқарув кадрлари, ИИВ Академияси магистратура тингловчилари, Нодавлат нотижорат ташкилотларининг раҳбар кадрлари, Мудофаа вазирлиги офицерлар таркиби, "Раҳбар аёллар мактаби" тингловчилари (жами **12471** нафар) **35 та ўқув-режа дастурлари асосида малака оширдилар.**

Рақамлардан кўриниб турибдики, қисқа вақт ичида бундай йирик кўламдаги тингловчилар ақлий салоҳияти, онги ва тафаккурида кескин ўсишни таъминлаш қийин. Лекин, умуман олиб қарайдиган бўлсак, якунланган ўқув йилида тингловчиларнинг асосий, кўпчилик қисмида Янги Ўзбекистонга бўлган меҳрни, унинг истиқболига ишончни мустаҳкамлаган бўлсак, бу нарса Академиянинг энг катта ютуғидир.

Миллий адабиётимиз хазиналаридан турли бадиий-адабиётлар, илмий рисолаларни ўқиш мажбурияти ҳам қўйилиб, ўқувлар сўнгида ўзлаштирилган билимларни баҳолаш учун ташкил этилган синовлардан муваффақиятли ўтган битирувчиларгагина махсус сертификатлар топширилди. Давлатчилигимиз ҳамда тарихимиз, маданиятимизни чуқурроқ тушунтириш мақсадида музейлар, театрлар, тарихий қадамжоларимизга тингловчиларимизнинг ташрифи ташкиллаштирилди.

Академиянинг Фарғона, Урганч, Самарқанд, Қарши ҳудудий филиалларида ташкил этилган малака ошириш курслари ва семинарларда маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг ҳудудий тузилмалари ходимларига касбий ва раҳбарлик фаолиятида зарур бўлган билимлар берилди.

Филиалларимиз моддий-техник базаси мустаҳкамланиб, ўқув жараёнлари ва семинарларнинг замонавий ахборот-коммуникация воситалари ва инновацион таълим технологияларини қўллаган ҳолда амалга оширилиши таъминланди.

Тингловчиларнинг етук билим ва тажрибага эга бўлишлари учун профессор-ўқитувчиларимизнинг халқаро тажрибани ўзлаштиришларига алоҳида аҳамият қаратилмоқда. Хусусан, мазкур давр оралиғида Академиянинг **30 га яқин** профессор-ўқитувчилари ва ходимлари: АҚШ, Германия, Жанубий Корея, Туркия, Япония, Франция, Хитой каби давлат бошқаруви йўналишида илғор тизимга эга мамлакатларда тажриба орттириб қайтдилар. Бу эса, уларнинг тингловчиларга сифатли ва замонавий билим улашишнинг самарали усулларидан фойдаланиш, халқаро тажрибалар мисолида қиёслаш ҳамда берилаётган кенг кўламли маълумотларни сифатли етказа олиш каби тажрибага эга бўлишларига имкон беради.

Академия профессор-ўқитувчиларининг илмий ва ижодий фаолиятига шароит яратиб уларни қўллаб-қувватлаш, нафақат Академия илмий кўрсаткичларининг ошишига, балки соҳа бўйича мавжуд билимларни кенг улашишга ҳам хизмат қилмоқда. Давлат бошқаруви йўналишида Академия профессор-ўқитувчилари томонидан **50 га яқин** дарслик, илмий адабиётлар, ўқув қўлланмалар чоп этилди. Шунингдек, **100 га яқин** илмий мақола ва монографиялар юқори импакт-факторли миллий ва халқаро журналларда эълон қилинди.

Мазкур ўқув йили Академия учун самарали халқаро алоқаларга ҳам бой бўлди. Хусусан, жорий даврда, **40 га яқин** халқаро алоқалар йўлга қўйилди. Сингапур, Германия, Франция, Корея Республикаси, Туркий давлатлар ташкилотига аъзо мамлакатлар, Озарбайжон, Швейцария каби мамлакатларнинг давлат бошқаруви кадрларини тайёрлашга масъул ташкилот ва ўқув муассасалари билан ҳамкорлик бўйича **20 га яқин** меморандум ва шартномалар имзоланди.

100 га яқин вазирлик-идора, вилоят, туман, шаҳар ҳокимлик вакиллари ва Академия профессор-ўқитувчилари учун: АҚШ, Буюк Британия, Германия, Франция, Туркия, Россия, Хитой, Швейцария, Латвия, Жанубий Корея, Япония ва бошқа қатор мамлакатларда малака ошириш дастурлари ташкил этилди.

Албатта, ривожланган тажрибага эга хорижий мамлакатларга тажриба орттириш учун барча бошқарув кадрларини юборишнинг имкони йўқ. Билимлар эса, йил сайин эскирмоқда. Шу боис, Академия томонидан хорижий тажриба ва билимни ўзлаштириб қайтган профессор-ўқитувчилар иштирокида ҳудудларда ўқувлар ташкил этиш йўлга қўйилган.

Ўтган ўқув йилида Академия профессор-ўқитувчилари томонидан Бухоро вилоятидаги **5 та** олий ўқув юртининг **172 нафар** профессор-ўқитувчилари билан биргаликда **13 та** туман (шаҳар)даги **544 та** маҳалла, хусусан, **13 та** "қизил ҳудуд"ларга киритилган маҳаллаларга ўқув-услубий ёрдам кўрсатиш ишлари ташкил этилди.

Юртимизнинг **51 та** туман (шаҳар)идаги **204 нафар** сектор раҳбарлари ҳамда **4 та** тоифадаги **232 та** маҳалланинг **1341 нафар** "Маҳалла еттилиги" тизими масъуллари учун 3 кунлик ўқув-семинарлари ташкил этилди. Ушбу ўқув-семинарларида **2 мингга яқин** масъуллар ўқитилди.

Хабарингиз бор, Академия мамлакатимизда сўнгги йилларда ўтказилган энг муҳим сиёсий тадбирлар, яъни сайлов ва референдумларда ташкилий-услубий жиҳатдан фаоллик кўрсатмоқда.

Таълим даргоҳимиздаги махсус ўқувларда малака оширган **1200 нафарга яқин** тренерлар ҳудудларга чиққан ҳолда, Академия билан биргаликда **33 мингдан ортиқ** сайлов участкалари раислари, котиблари ва аъзоларини интенсив ўқитиш технологиясини жорий этилди.

Академия жамоаси жорий йилнинг 27 октябрида ўтказиладиган Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва маҳаллий Кенгашлар депутатлари сайловини юқори савияда ташкил этишга ҳам ўз ҳиссасини қўшмоқда.

Жумладан, айни кунларда Академия ва унинг филиалларида ҳудудий тренерлар учун машғулотлар тасдиқланган ўқув жадвали асосида ташкил этилмоқда.

Энг муҳими, имкон қадар реалликка яқинлаштирилган амалий машғулотлар олиб борилмоқда. Уларда махсус ташкил этилган намунали сайлов участкаси, сайлов бюллетенлари, овоз бериш қутилари, овоз бериш кабиналари ўрнатилиб, сайлов участка раиси, ўринбосари, котиби хоналари ҳозирланган.

Тингловчилар билан очиқ мулоқотлар мобайнида эса, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси, маҳаллий Кенгаш сайловлари бўйича тингловчиларга қўшимча билимлар улашилмоқда. Ушбу жараёнлар республикамиз бўйлаб давом этмоқда.

Ана шундай тадбирлардан бири Она Ватанимиз ўз мустақиллигининг шонли 33 йиллигини кўтаринки кайфиятда нишонлаётган кунларда, Қашқадарё вилоятининг Қарши шаҳрида бўлиб ўтди.

Эътиборлиси, унда сўз олган Косон тумани ҳокимининг Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш, Давлат тили тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини таъминлаш масалалари бўйича маслаҳатчиси **Маҳфуза Ҳайитова** бутун мамлакатимиздаги байрамона кайфиятни қаламга олиб, Жонажон Юртимизнинг 33 йиллик тўйига бағишлаб ёзган шеърини ўқиб эшиттирди:

Юртим, қутлуғ ёшинг муборак,
Бахтимизга тинч бўлгин доим.
Минг шукрки, фарзандингман,
Омон бўлгин жоним, фидойим.

Кечагина ёш новда эдинг,
Ўттиз учга кирибсан, мана.
Таваллуд кун яқинлашмоқда.
Қувонтирар мени бу сана.

Фарзандларинг Париж саҳнидан,
Медаль олиб бағрингга қайтди.
Байроғимиз кўтариб унда,
Ғурур билан мадҳиянг айтди.

Ўзбекларнинг Ойбарчин қизин,
Кучин кўриб дунё қолди лол.
Диёранинг зарбин қўллаган,
Тўмариснинг руҳи эҳтимол.

Теграсида кетар урушлар,
Кўп юртларнинг фиғони мўлдир.
Бизда эса ҳар куни байрам,
Жаннатмисол юрт дегани шулдир.

Иқболи ҳур, гўзал Ватаним,
Доно раҳбар – Юртбошимиз бор.
Мен ўзбекман, ўзбекнинг қизи,
Юрагимда қалқар – ифтихор.

Жаннатмакон Ўзбекистоним,
Гўзал гўшам, масканим ўзинг.
Юрагида илҳоми жўшиб,
Ашъор битди Маҳфуза қизинг.

Давлатимиз раҳбари бошчилигида мамлакатимизда олиб борилаётган оқилона ва самарали сиёсатнинг натижаси ўлароқ, Ватанга бўлган муҳаббатнинг инсонлар қалбида ортиб бораётганлиги ушбу тадбирда ҳам намоён бўлди.

Бундай ижод намуналари Маҳфуза каби инсонлар ташвиши билан юрган, эл-юрт юкини елкасига олиб, унинг фаровонлиги, дастурхони тўкислиги йўлида меҳнат қилаётган ўн минглаб давлат хизматчиларида ватанпарварлик туйғуларини жўш урдириши, шубҳасиз.

КОНСТИТУЦИЯДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШ БОРАСИДА ДАВЛАТ МАСЪУЛИЯТИ

Озод ҲУСАНОВ,
юридик фанлар доктори,
профессор

Содиқ ЮЛДАШОВ,
юридик фанлар бўйича фалсафа доктори, доцент

Аннотация: *ушбу мақолада инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш кафолатларига доир 1992 йил 8 декабрдаги Конституция ва янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясидаги нормалар ўзаро таққосланган ва янги таҳрирдаги Конституциядаги кафолатлар ўрганиб чиқилиб, таҳлил қилинган.*

Калит сўзлар: *фуқаролик жамияти, виждон эркинлиги, давлат органлари, суд ҳокимияти, инсон ҳуқуқлари кафолатлари, маданий ҳуқуқ, экологик ҳуқуқ, тарғибот-ташвиқот.*

Отвественность государства по обеспечению прав человека в Конституции

Озод Хусанов,
доктор юридических наук, профессор,
Содик Юлдашов,
доктор философии по юридическим наукам, доцент

Аннотация: *в данной статье исследуются и анализируются гарантии обеспечения прав и свобод человека в Конституции от 8 декабря 1992 года и Конституции Республики Узбекистан в новой редакции.*

Ключевые слова: *гражданское общество, свобода совести, государственные органы, судебная власть, гарантия прав человека, культурное право, экологическое право, пропаганда.*

Responsibility of the state for ensuring human rights in the constitution

Ozod Khusanov,
DSc (in Law), Professor,
Sodiq Yuldashov,
PhD (in Law), Associate Professor

Abstract: *in this article, the norms of the Constitution of December 8, 1992 and the new version of the Constitution of the Republic of Uzbekistan regarding the guarantees of human rights and freedoms are compared and the guarantees of the new version of the Constitution are studied and analyzed.*

Keywords: *civil society, freedom of conscience, state bodies, judiciary, guarantees of human rights, cultural law, environmental law, propaganda.*

Фуқаролик жамиятининг мақсади инсон ҳуқуқларини тўла рўёбга чиқариш бўлиб, бу Конституцияда ўз ифодасини топади. Аммо Конституцияда ҳуқуқ ва эркинликларнинг белгилаб қўйилиши ва ўрнатилиши масаланинг бир томони бўлса, иккинчи ва муҳим томони, унинг амалий ижросини таъминлашга йўналтирилган аниқ чора-тадбирлар кўрилганлигида намоён бўлади.

Дарҳақиқат, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини фақатгина Конституцияда белгилаб қўйиш билан чекланиб, уларни амалга ошириш чоралари кўрилмаса, бу Конституция норасмий бўлиб қолади ва ундан фуқаролар ҳеч қандай наф кўрмайди.

Мамлакатимиз мустақиллигига қадар бўлган даврга назар солсак, ЎзССР Конституциясида ҳам инсон ҳуқуқ ва эркинликлари белгиланган эди. Бироқ уларни амалга ошириш йўллари ва кафолатлари аниқ кўрсатилмаган. Шунингдек, унинг амалий ижросини таъминлаш борасида махсус қонун ва қонуности ҳужжатлари қабул қилинмаган.

Масалан, ЎзССР Конституциясининг 50-моддасида: "Ўзбекистон ССР гражданларининг виждон эркинлиги, яъни ҳар қандай динга эътиқод қилиш ёки биронта динга ҳам эътиқод қилмаслик, диний маросимларни бажариш ёки атеистик пропаганда олиб бориш ҳуқуқи кафолатланади" [1], деган қоида назарда тутилган бўлиб, амалда бу норма ижроси ҳеч қачон таъминланмасдан, фақатгина қоғозда қолиб кетган. Мавжуд масжидлар йўқ қилинган ёки бошқа мақсадларда фойдаланиладиган объектларга айлантирилган; Рўза ҳайит (Ийд ал-Фитр) ва Қурбон ҳайит (Ийд ал-Адҳа) каби диний байрамлар ўтказилишига жиддий қаршилик кўрсатилган; ислом динига эътиқод қилувчилар учун муқаддас ҳисобланган намоз ўқишга турли йўллар ва усуллар билан тўсқинлик қилинган; диний таълимга мутлақо йўл қўйилмаган; диний расм-русумларни адо этишга тақиқ қўйилган, ҳаттоки, марҳумлар жанозасини диний урф-одатлар бўйича ўтказишга маҳаллий ҳокимият ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар томонидан рухсат берилмаган.

Ўзбекистоннинг 1992 йил 8 декабрдаги Конституциясининг 31-моддасида: "Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар ким хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди" [2], деган қоида белгилаб қўйилди. Шунингдек, 61-моддада диний ташкилотлар давлатдан ажратилган ҳолда қонун олдида тенглиги ва давлат диний бирлашмалар фаолиятига аралашмаслигига доир норманинг Конституция даражасида мустаҳкамлаб қўйилиши виждон эркинлиги кафолати юқори даражага кўтарилганлигини ифода этади.

Энг асосийси, мазкур қоидалар Конституция нормаларида муҳрланиб қўйилиши баробарида, уни амалга ошириш чора-тадбирлари ишлаб чиқилиб, реал ижроси таъмин-

ланмоқда. Буни "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида"ги Қонун ва ушбу соҳага доир бошқа бир қанча қонунчилик ҳужжатлари қабул қилинганлигида, мамлакатимизда диний маросимлар ўтказилишига барча шароитлар яратилганида, халқимизнинг бугунги кундаги "ҳаж" ва "умра" зиёратларига ташрифларида, масжид-мадрасаларда ибодат қилиш ва таълим олишлари учун яратилган кенг шароитларда кўришимиз мумкин.

Совет давридаги конституцияларнинг яна бир характерли жиҳати, уларда ҳуқуқ ва эркинликлар белгиланар экан, улардан иложи борича, шу тузум давлати манфаати учун фойдаланишга ҳаракат қилинган. Масалан, 1978 йилдаги ЎзССР Конституциясининг 48-моддасида фуқароларга митинг ва намойишлар ўтказиш ҳуқуқи берилган бўлиб, унда шундай ҳолатни кўрамиз: "Халқнинг манфаатларига мувофиқ ва социалистик тузумни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон ССР гражданларига сўз, матбуот, йиғилишлар, митинглар, кўчаларда намойишлар қилиб юриш эркинликлари кафолатланади" [1]. Барча эркинликлар: сўз, матбуот, митинглар ва намойиш қилиш эркинликлари социалистик тузумни мустаҳкамлаш учун амалга оширилиши керак. Турли соҳадаги камчиликлар ва бўлаётган ишларга ўз муносабатини билдириш ҳақида, умуман, гап йўқ. Аслида, ҳар қандай ижобий ёки салбий масалалар юзасидан фуқаролар ўз муносабатларини билдиришлари керак.

Ўзбекистоннинг дастлабки Конституциясида инсон ҳуқуқ ва эркинликлари энг олий қадрият сифатида эътироф этилди ва бу 13-моддада: "Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра, инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва бошқа ажралмас ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади" [3], деган қоида билан мустаҳкамлаб қўйилди.

Энг эътиборлиси, Конституцияда белгилаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликларни рўёбга чиқариш кафолатлари бўлиб, бунинг ифодаси Конституциянинг 2-моддасида назарда тутилган: "Давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади. Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар", деган қоидада ўз аксини топди. Шунингдек, "Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг кафолатлари" деб номланган X бобда инсон ҳуқуқларини кафолатлашга доир алоҳида нормалар (43-46 мм.) белгилаб қўйилди. Мамлакатимиз тараққиётининг ўтган даврида инсон ҳуқуқлари кафолатлари соҳасига доир ҳуқуқий база кенгайтирилиб, уни амалга ошириш механизмлари шакллантирилди.

Халқимиз таклифлари ва истаклари асосида қабул қилинган янги таҳрирдаги Ўзбекистон Конституциясида давлатнинг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга қаратилган мажбуриятлари турли кўринишда, яъни "шарт-шароит яратади", "кафолатлайди", "таъминлайди", "ғамхўрлик қилади", "рағбатлантиради", "чоралар кўради", "кўмаклашади" ва "имконият яратади" каби маъноларда ифодаланган.

Конституциянинг марказий қобиғини ташкил этувчи инсон ҳуқуқ ва эркинликларига доир нормаларнинг 3 баробарига кўпайиши фонида бу ҳуқуқ ва эркинликлар кафолати 3,1 баробарга ёки 17 тадан 53 тагача оширилди. Кафолатлар турлари кесимида таҳлил этилганда, шарт-шароитлар яратиш – 1 тадан 13 тага, кафолатлаш – 8 тадан 13 тага, таъминлаш – 4 тадан 12 тага, ғамхўрлик қилиш – 1 тадан 4 тага, рағбатлантириш – 1 тадан 4 тага кўпайган. Конституция нормалари чоралар кўриш (4 та) ва кўмаклашиш (2 та) каби кафолатнинг янги турлари билан тўлдирилган бўлиб, бу чин маънода, Конституциянинг 54-моддасида белгиланган: "Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш давлатнинг олий мақсадидир", деган норманинг амалий ифодасидир.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президенти ва давлат ҳокимияти органлари томонидан ҳам ваколатлари доирасида инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашнинг кафолатлари Конституцияда белгилаб қўйилганлигини кўришимиз мумкин. Масалан, Конституциянинг 108 ва 109-моддаларида Президент фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини кафолатлаш ва улар-

ни амалга оширишнинг зарурий чора-тадбирларини кўришга оид нормалар белгилаб қўйилган. Шунингдек, Конституциянинг 115-моддасида Вазирлар Маҳкамаси ва 139-моддасида Суд ҳокимиятининг инсон ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлашга доир қоидалар қайд этилган.

Конституциянинг 20-моддасида назарда тутилган: "Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари бевосита амал қилади. Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари қонунларнинг, давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, уларнинг мансабдор шахслари фаолиятининг моҳияти ва мазмунини белгилайди.

Давлат органлари томонидан инсонга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқий таъсир чоралари мутаносиблик принципига асосланиши ва қонунларда назарда тутилган мақсадларга эришиш учун етарли бўлиши керак.

Инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин этилади", деган нормалар мутлақо янги ва ишончли кафолатдир.

Шунингдек, Конституциянинг 21-моддасида қайд этилган "Ҳеч кимга унинг розилигисиз қонунчиликда белгиланмаган мажбурият юклатилиши мумкин эмас", деган қоида инсон ҳуқуқ ва эркинликлари устуворлиги давлат томонидан эътироф этилганидан далолат беради.

Янги таҳрирдаги Конституциянинг "Инсон ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатлари" деб номланган X боби (54-58 мм.)да кафолатлар алоҳида белгиланди. Жумладан, 54-моддада назарда тутилган: "Давлат инсон ҳамда фуқаронинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлайди", деган қоиданинг асл моҳияти Конституцияда белгилаб қўйилган барча ҳуқуқ ва эркинликларни таъминлашни давлат ўз зиммасига олганлигини, бу давлатнинг масъулият (мажбурият)и эканлигини англатувчи тушунчадир.

Конституциянинг 55-моддасида қайд этилган: "Ҳар кимга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органларининг ҳамда бошқа ташкилотларнинг, улар мансабдор шахсларининг қонунга хилоф қарорлари, ҳаракатлари ва ҳаракатсизлиги устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади", 56-моддасида кўзда тутилган: "Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг мавжуд шакллари ҳамда воситаларини тўлдиради, фуқаролик жамиятини ривожлантиришга ва инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтиришга кўмаклашади" ва 57-моддасида назарда тутилган: "Меҳнатга лаёқатсиз ва ёлғиз кексалар, ногиронлиги бўлган шахслар ҳамда аҳолининг ижтимоий жиҳатдан эҳтиёжманд бошқа тоифаларининг ҳуқуқлари давлат ҳимоясидадир", деган демократик нормалар ҳуқуқ ва эркинликларни амалга ошишини таъминлашга йўналтирилган кучли восита бўлиб, Конституциянинг ўзида тўғридан-тўғри кўрсатиб қўйилди.

Аслида, янги таҳрирдаги Конституция қабул қилинишига асос бўлган энг муҳим сабаблардан бири – инсон ҳуқуқ ва эркинликлари доирасини янада кенгайтириш ҳамда уларни кафолатлаш тизимини кучайтириш эзгу мақсад қилиб олинган эди. Шу мақсаддан келиб чиқиб, Конституциянинг "Инсон ва фуқаронинг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчлари" деб номланган II бўлимининг IX боби "маданий" ва "экологик" ҳуқуқлар деган янги мазмундаги нормалар билан тўлдирилди. Ушбу бобдаги иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларга доир моддалар доираси янада кенгайтирилиб ва аниқлаштирилиб, янгича талқин қилинди.

Конституциянинг 55-моддасида белгиланган:

"Ҳар ким ўз ҳуқуқ ва эркинликларини қонунда тақиқланмаган барча усуллар билан ҳимоя қилишга ҳақли.

Ҳар кимга бузилган ҳуқуқ ва эркинликларини тиклаш учун унинг иши қонунда белгиланган муддатларда ваколатли, мустақил ҳамда холис суд томонидан кўриб чиқилиши ҳуқуқи кафолатланади.

Ҳар ким Ўзбекистон Республикасининг қонунчилигига ва халқаро шартномаларига мувофиқ, агар давлатнинг ҳуқуқий ҳимоя-

га доир барча ички воситаларидан фойдаланиб бўлинган бўлса, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилувчи халқаро органларга мурожаат этишга ҳақли.

Ҳар ким давлат органларининг ёхуд улар мансабдор шахсларининг қонунга хилоф қарорлари, ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги туфайли етказилган зарарнинг ўрни давлат томонидан қопланиши ҳуқуқига эга", деган ва 133-моддасида: "Фуқаролар ва юридик шахслар, агар суд орқали ҳимоя қилишнинг бошқа барча воситаларидан фойдаланиб бўлинган бўлса, судда кўриб чиқилиши тугалланган муайян ишда суд томонидан ўзига нисбатан қўлланилган қонуннинг Конституцияга мувофиқлиги тўғрисидаги шикоят билан Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига мурожаат қилишга ҳақли", деган нормаларнинг белгилаб қўйилиши янгича ёндашув бўлиб, суд органлари томонидан инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг ишончли кафолати таъминланишини англатади.

Дарвоқе, янги таҳрирдаги Конституцияда инсон ҳуқуқ ва эркинликларига оид нормалар доираси сезиларли даражада кенгайганлиги ва унинг кафолатлари ҳажми бирмунча кучайтирилганлиги ушбу қоидаларнинг амалий ижросини таъминлаш давлатнинг энг устувор вазифаси эканлигини англатади.

Шундан келиб чиқиб, янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини сўзсиз ва тўлиқ амалга ошириш, унда мустаҳкамланган устувор принципларни Янги Ўзбекистон ғоясига ҳамоҳанг тарзда рўёбга чиқариш, давлат органларининг фаолиятини янгича конституциявий-ҳуқуқий шароитларда йўлга қўйиш, фуқаролар ўз ҳаётида халқ Конституцияси руҳини яққол ҳис этиб туришини таъминлаш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 8 майдаги "Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-67-сон Фармони [4] қабул қилинди.

Мазкур Фармоннинг аҳамияти шундаки, унинг 1-бандида янги таҳрирдаги Конституцияни сўзсиз ва тўлиқ амалга ошириш барча даражадаги давлат органлари ва ташкилотларининг биринчи навбатдаги устувор вазифаси этиб белгиланган, 2-бандида давлат органлари ва ташкилотларнинг раҳбарлари янги таҳрирдаги Конституцияни амалга ошириш бўйича чора-тадбирлар ижросини ўз вақтида таъминлаш учун шахсан жавобгар ҳисобланишини қайд этиб қўйилиши ҳуқуқ ва эркинликларнинг амалга ошиши таъминланганлигини янада реал воқеликка айлантиради.

Шунингдек, Янги Ўзбекистонни барпо этишнинг конституциявий асосларини мустаҳкамлаш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги "Ўзбекистон – 2030" стратегияси тўғрисида"ги ПФ-158-сон Фармони [5] қабул қилиниб, унда: барқарор иқтисодий ўсиш орқали даромади ўртачадан юқори бўлган давлатлар қаторидан ўрин олиш; аҳоли талабларига ва халқаро стандартларга тўлиқ жавоб берадиган таълим, тиббиёт ва ижтимоий ҳимоя тизимини ташкил қилиш; аҳоли учун қулай экологик шароитларни яратиш; халқ хизматидаги адолатли ва замонавий давлатни барпо этиш; мамлакатнинг суверенитети ва хавфсизлигини кафолатли таъминлаш каби асосий ғоялар акс эттирилди.

Бундан ташқари, мазкур Фармон билан тасдиқланган "Ўзбекистон – 2030" стратегияда ҳар бир инсонга ўз салоҳиятини рўёбга чиқариши учун муносиб шароитларни яратиш; барқарор иқтисодий ўсиш орқали аҳоли фаровонлигини таъминлаш; сув ресурсларини тежаш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш; қонун устуворлигини таъминлаш, халқ хизматидаги давлат бошқарувини ташкил этиш; "хавфсиз ва тинчликсевар давлат" тамойилига асосланган сиёсатни изчил давом эттириш каби вазифаларни амалга оширишнинг мақсадлари белгилаб қўйилди.

Ўзбекистонда яшовчи ҳар бир инсоннинг, давлат хизматчиси ва нодавлат ташкилотлар ходимларининг Конституцияда белгилаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлардан хабардор бўлиши ва уни мукаммал ўзлаштириб олишлари инсон ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланишининг муҳим шартидир.

Бироқ янги таҳрирдаги Конституция ва

уни амалга оширишга қаратилган Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 8 майдаги ПФ-67-сон Фармонининг қабул қилиниши конституциявий нормаларнинг ижроси тўлиқ таъминланаётганини англатмайди. Бунинг учун ҳуқуқни қўллашга ваколатли мансабдор шахслар ва давлат хизматчиларининг Конституция нормаларини қанчалик ўзлаштирганликлари муҳим аҳамият касб этади.

Шунинг учун Конституциянинг тўғридан-тўғри қўлланилиши тамойилини амалда рўёбга чиқариш борасида қуйидагилар тавсия этилади:

1. Малакали мутахассисларни жалб этган ҳолда давлат ва бошқарув органларининг марказий ҳамда маҳаллий ҳудудларидаги барча даражадаги раҳбар ходимлари ва давлат хизмачиларига янги таҳрирдаги Конституция нормаларининг мазмун-моҳияти юзасидан ўқув машғулотларини ташкил этиш.

2. Ўқув машғулотлари якуни бўйича бўйсунув тартибида малакали мутахассислар иштирокида ваколатли шахслар томонидан Конституция нормаларини билиш даражасини аниқлаш чора-тадбирларини белгилаш.

3. Қонунчиликни тарғибот-ташвиқот қилишга масъул органлар томонидан янги таҳрирдаги Конституция нормаларини амалий мисоллар (суд, ҳуқуқни муҳофаза этувчи органлар ва бошқалар) билан тушунтириш ишларини янада кўпайтириш чораларини кўриш.

4. Конституцияга киритилган янги нормалар ва уларга тўғридан-тўғри амал қилиш борасида тажрибали ёки малакали ходимлар томонидан оммавий ахборот воситалари томонидан тарғибот тадбирларини олиб бориш.

5. Таълим муассасалари, меҳнат жамоалари ва аҳолининг яшаш жойларида малакали ҳуқуқшунослар ва амалиётчилар томонидан савол-жавоб кечалари ҳамда бошқа кўринишдаги тарғибот тадбирларини ўтказиш ва бошқалар.

Мухтасар айтганда, янги таҳрирдаги Конституцияда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари доирасининг янада кенгайиши, кафолатларнинг юқори даражада ошиши, уни таъминлаш механизмларининг кучайтирилгани, пировард натижада, фуқаролар ўз ҳаётида Конституция руҳини ҳис этишига, халқнинг давлат ҳокимияти органларига бўлган ишончи кучайишига, энг муҳими, Конституция нормаларининг ҳаётда реал ўрнини топишига хизмат қилади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг Конституцияси (Асосий қонуни). – Т.: “Ўзбекистон”, 1990. – 16 б.

2. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: “O‘zbekiston”, 2017, 2018, 2019, 2021.

3. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: “Адолат”, 2023.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 8 майдаги “Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-67-сонли Фармони // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 10.05.2023 й., 06/23/67/0269-сон.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли Фармони // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 12.09.2023 й., 06/23/158/0694-сон.

“БОШҚАРУВ” ФЕНОМЕНИНИ ЎРГАНИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ

Анвар ЮЛДАШЕВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси “Бошқарувда ахборот-коммуникация технологиялари” кафедраси профессори, тарих фанлари доктори, профессор

Аннотация: *мақолада “бошқарув” феноменини ўрганишнинг назарий-методологик жиҳатлари ўрганилган. Унда “бошқарув”, “бошқарув фаолияти”, “бошқарувнинг принциплари”, “функциялари, уни ташкиллаштирувчи бошқа элементлар” тушунчаларининг таърифларига аниқлик киритилган, мазмун-моҳияти ва хусусиятлари ёритилган, ўзига хос хусусиятлари, қўлланилиш чегаралари кўриб чиқилган.*

Калит сўзлар: *бошқарув, бошқарув фаолияти, бошқарув принциплари, функциялари, раҳбар, раҳбарлик, етакчилик, ташкилот, менежмент.*

Теоретико-методологические аспекты изучения феномена “управление”

Анвар Юлдашев,
профессор кафедры “Информационно-коммуникационные технологии в управлении” Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан, доктор исторических наук, профессор

Аннотация: *в статье рассматриваются теоретико-методологические аспекты исследования феномена “управление”. Проанализированы содержание и сущность понятий “управление”, “управленческая деятельность”, “принципы управления”, “функции управления” и других элементов управленческой деятельности, рассмотрены особенности, признаки, характеристики и границы применения.*

Ключевые слова: *управление, управленческая деятельность, принципы управления, функции, лидер, лидерство, организация.*

Theoretical and methodological aspects of studying the phenomenon of “Management”

Anvar Yuldashev,
DSc (in History), Professor of the Department of Information and communication technologies in management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan

Abstract: *the article discusses the theoretical and methodological aspects of the study of the “management” phenomenon. The concepts of “management”, “managerial activity”, “principles of management”, “functions and other elements of its organization” are analyzed, the essence and features of the concepts, features and characteristics, the boundaries of application are considered and the definitions are clarified.*

Keywords: *management, management activities, management principles, functions, leader, leadership, leadership, organization, management.*

Бизга инсон ва бизнеснинг оғирини енгил қиладиган, уларга сифатли хизмат кўрсатадиган ихчам ва самарали бошқарув тизими керак. Маъмурий ислоҳотларни айнан шу мақсадда бошладик.

Шавкат Мирзиёев [1]

Кириш

Президентимиз Шавкат Мирзиёев давлат раҳбари лавозимига киришган биринчи кунлардан бошлаб, кадрлар салоҳиятига, уларни халқ билан ишлай олиш қобилиятига алоҳида эътибор қаратмоқда. Янгича фикрлайдиган, инновацион билим ва тафаккурга эга бўлган, хорижий мамлакатларда таълим олган ёш, иқтидорли кадрларни давлат бошқаруви органларига, корхона ва ташкилотларга, таълим муассасаларига раҳбар этиб тайинлаш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Чунки шиддат билан ўзгариб бораётган замон бошқарув кадрларининг жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётидаги ўрни ва ролига мутлақ бошқача талабларни қўймоқда. Замонавий шароитда давлат бошқаруви тизимининг тўлақонли самара билан ишлашини таъминлашда янгидан янги муаммолар юзага келмоқда. Айниқса, бугунги кунда дунёда юз бераётган ҳарбий низолар, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, экологик, диний ва этник муаммолар замонавий раҳбарлардан уларга нисбатан адекват ёндашувни талаб қилмоқда.

Бу эса, ўз ўрнида, бошқарув тизими самарадорлигини ошириш, уни такомиллаштириш, очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш, ишлатилмаётган имконият ва захираларни чуқур таҳлил қилиш асосида энг илғор, замонавий шакл ва усулларини жорий этишни тақозо этади. Албаттта, бундай фаолиятни самарали олиб бориш учун раҳбар ходимлардан бошқарув фаолияти, унинг мазмун-моҳияти, мақсад-вазифалари, талаб ва тамойиллари ҳақида назарий билим ва амалий кўникмаларга эга бўлиш тақозо этилади.

Мазкур мақолада "бошқарув" фаолиятининг айрим жиҳатлари ўрганилган. "Бошқарув", "бошқарув фаолияти", "бошқарувнинг принциплари", "функциялари" ва уни ташкиллаштирувчи бошқа элементлари таҳлил қилинган, ўзига хос хусусиятлари, қўлланилиши, чегаралари кўриб чиқилган ва таърифларга аниқлик киритилган.

Бошқарув феномени

Замонавий бошқарув назариясида "бошқарув" атамасига: "ташкилий мақсадларни шакллантириш ва уларга эришиш учун зарур бўлган режалаштириш, ташкиллаштириш, рағбатлантириш ва назорат қилиш жараёни" деб таъриф берилган [2]. Бошқарув орқали якка шахсларнинг ҳаракатлари мувофиқлаштирилади ва бирлаштирилади, вазифалар ҳал қилинади, умумий мақсадларга эришилади. Ҳар қандай ишлаб чиқариш бошқарувнинг муайян тизимисиз оқилона ҳаракат қила олмайди ва ривожланмайди. Шу туфайли ижтимоий меҳнат тақсимоти асосида жамият ўзига хос ва мос бошқарув тизимини яратади. "Бошқарув" тушунчаси узоқ ва чуқур тарихий тараққиётга эга. Унинг юзага келиши эса, инсоният тараққиётининг муҳим жараёнларидан бири ҳисобланади.

Бошқарув фаолиятининг дастлабки даврида инсонлар ўз билим ва тажрибасига асосланган ҳолда ишлаб чиқаришни бошқарган бўлсалар, аста-секинлик билан техника-технологиянинг ривожланиши, ишлаб чиқариш суръатларининг ўсиши ва ҳар хил ташкилий шароитлар юзага келиши натижасида фаолиятнинг мазкур тури анча мураккаблашиб борди. Бундай ҳолатни англаш, янада чуқур ўрганиш ва билиш "Бошқарув фани"нинг вужудга келишига олиб келди. Ғарб олимларидан: М.Вебер, Ф.Тейлор, А.Файол, Г.Эмерсон, Л.Урвик, Е.Мэйо, П.Друкер, Г.Саймон, А.Этциони, Л.Берталанффи, Р.Майлз бошқарув назариясига доир асосий тушунчалар ва тоифаларни шакллантириб, назариянинг икки асосий шаклини аниқлаганлар: булар моддий ва инсон ресурслари имкониятларини тадқиқ этишдир [3]. Хусусан, бошқарувнинг қатор назарий ва амалий вазифалари америкалик инженер, меҳнатни илмий ташкил этиш асосчиси Ф.У.Тейлор томонидан асослаб берилган. У бошқариш тушунчасига: "Нима қилиш кераклигини, уни

энг яхши ва қулай усулда амалга оширишни аниқ билиш санъати", – деб таъриф берган [4].

Менежмент назариётчиси ва амалиётчиси, бошқарувнинг маъмурий мактаби асосчиси французлик Анри Фаёл бошқарувга қуйидагича таъриф беради: "Бошқарув – бу корхона ихтиёридаги барча ресурслардан максимал фойда олган ҳолда уни мақсад сари етаклаш фаолиятидир" [5]. Демак, бошқарув объектив зарурият ва мақсадга йўналтирилган жараён ҳисобланади.

Бошқарувнинг маъноси ва моҳияти, аҳамияти ва мазмуни, принциплари ва усуллари тўғрисида буюк олимлар, мутафаккирлар, мутахассислар жуда кўп фикрларни ёзиб қолдиришган. Хусусан, америкалик иқтисодчи олим, менежмент назариётчиси Майкл Месконнинг фикрига кўра, бошқарув – бу алоҳида функция бўлиб, турли-туман соҳалар (мамлакат ва унинг ҳудудлари, миллий иқтисод ва унинг тармоқлари, корхона ва унинг бўлимлари)да инсонлар устидан раҳбарлик қилиш фаолиятидир. Месконнинг таъкидлашича, бошқарув – бу ташкилотнинг мақсадини ифодалаш ва унга эришиш учун зарур бўлган режалаштириш, ташкил этиш, иштиёқни уйғотиш (мотивация) ва назорат қилиш бўйича фаолият жараёнидир [6].

Америкалик бошқа олим, Гарвард университети профессори Питер Друкер: "Бошқарув – бу шундай фаолиятки, унинг ёрдамида уюшмаган жамоа (халойиқ ёки тўда) самарали ва аниқ мақсадга йўналтирилган унумли (баракали) гуруҳга айлантирилади. Бошқарув – бу маълум жараёнга, организм ва жамоага мақсадли таъсир кўрсатишни ўзида ифода этган ижтимоий фаолиятнинг бир туридир. У муайян ахборотга асосланган ва мавжуд дастурга мувофиқ объектнинг ишлашини, яъни фаолият кўрсатишини таъминлашга йўналтирилган тадбирлар мажмуасидир" [7], – дея таърифлайди.

Дунёнинг кўплаб мамлакатларида иқтисодий соҳадаги бошқарув – "management", сиёсий соҳадаги бошқарув – "governance" ("government"), техника соҳасидаги бошқарув эса – "control" ("controling") атамалари билан номланади. Республикамиз таниқли социологларидан бири А.Холбековнинг фикрича, "бошқарув – ижтимоий муносабатларни тартибга солишга қаратилган фаолиятдир, у энг кам восита (вақт, куч ва захиралар) сарфлаб, энг юқори натижага эришиш бўйича аниқ мақсадли, режали ва онгли равишда ташкил этилган ҳамда назоратни талаб этадиган ақлий фаолиятдир" [8].

Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан бири М.Х.Саидов ўз рисоласида бошқарув фаолияти ўз моҳияти ва тавсифига кўра, жамият ҳаётида ақлий тартибга солиш аҳамиятига эга эканлигини таъкидлайди. У: "бошқарувнинг моҳияти – объектив ва субъектив шароитларини қўйилган мақсадга эришишга имкон берадиган нисбат ва муносабатда бўлишини таъминлашдан иборат", деб фикр билдиради [9].

"Бошқарув" тушунчаси қуйидаги маъноларда ҳам қўлланилади:

1. Фан сифатида – концепциялар, назариялар, принциплар, бошқарув усули ва шакллари кўринишидаги тартибга солинган билимлар тизимидир.

2. Санъат сифатида – бошқарув фани қоидаларидан аниқ бир ҳолат ва вазиятларда самарали фойдаланиш қобилиятини англатади.

3. Функция сифатида – ўзининг аҳамияти ва мазмун-моҳиятига кўра, ишлаб чиқариш функциясидан батамом фарқ қилувчи фаолиятидир.

4. Жараён сифатида – кўзланган мақсадларга эришиш учун ўзаро мантиқий боғланган, фаолият бошланишида зарур меҳнат ресурсларининг фаолият якунида керакли маҳсулот ёки хизматга айланишини таъминлайдиган бошқарув ҳаракатларининг муайян йиғиндисидир.

5. Аппарат сифатида – ташкилотнинг барча таркибий тузилмалари ва одамлари, ижтимоий тизимларнинг барча меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш ва мувофиқлаштиришни таъминлайдиган йиғиндиси, бўлинмаси [10].

Бошқарув табиат ва жамиятда кенг тарқалган универсал ҳодиса бўлиб, биологик, техник, иқтисодий, ижтимоий ва бошқа тизимларга хос бўлган функцияни билдиради. Шунинг учун "бошқарув" тушунчасига турли

хил таърифлар мавжуд. Фалсафада бошқарув ўз дастурини, мақсадларини амалга ошириш, сифат аниқлиги ва тузилишини сақлаш, атроф-муҳит билан динамик мувозанатни сақлаш, фаолият услуби, ривожланиш ва унинг элементлари ўртасидаги ўзаро таъсирнинг бир тури сифатида уюшган тизимнинг функцияси сифатида қаралади.

Кибернетикада бошқарув деганда, тизимдаги ва ташқи муҳитдаги ахборот жараёни ёки ўзгаришлари ҳамда унинг элементларидан бири томонидан бошқа элементга (бошқарув объектидаги бошқарув маркази) амалга ошириладиган тескари алоқа билан тизимдаги таъсир тушунилади. Психологияда бошқарувнинг мақсади бошқа объектнинг ҳолатини ўзгартириш бўлган жараён сифатида, "бошқарув дастурини ишлаб чиқиш ва ушбу дастурни самарали амалга оширишга муваффақ бўлганларни рағбатлантирувчи шарт-шароитларни яратишга қаратилган фаолият" [11].

Фикримизча, юқоридаги барча таърифлар бошқариладиган тизимларнинг кенг синфига хос бўлган энг умумий хусусиятларни ўз ичига олади. Ҳар қандай бошқарувнинг белгилари: тизимнинг мавжудлиги, бошқарадиган ва бошқариладиган тизимлар, бошқариладиган элементларнинг боғланиш сабаби, тизимнинг кучайтирувчи қобилияти (кичик таъсирлардан катта ўзгаришларга дучор бўлиш қобилияти), динамик табиати, тизимлар, қайта алоқа, узатиш, сақлаш, ахборотни ўзгартириш, йўналтирилганлик. Мазкур хусусиятлар ижтимоий бошқарувга хос бўлиб, жамиятда одамларни бошқариш ижтимоий бошқарув назарияси томонидан кўриб чиқилади.

Демак, бошқарув деганда, қуйидаги таркибий қисмларни ўз ичига олган мураккаб тизим тушунилади: одамлар, техника ва технология, муносабатлар (бошқарув, бўйсуниш). Бу таркибий қисмларнинг ўзига хос бўйсунувчи тўплами, ахборот таъминоти, фаолиятнинг функциялари ва мақсадлари, тузилмани ҳуқуқий тартибга солиш. Ижтимоий бошқарув субъектнинг (раҳбарнинг) объектга (уюшган одамлар гуруҳи) таъсиридан иборат бўлиб, унинг мақсади биргаликдаги фаолиятни ташкил этиш ва уларни мувофиқлаштиришдир. У гуруҳга сифатли ўзига хосликни сақлаш, уларни тартибга солиш, такомиллаштириш ва ривожлантириш бўйича таъсир чоралари мажмуасини ўз ичига олади, бошқарувнинг ўзаро таъсири доирасида амалга оширилади ва субъект-субъект характерига эга. Психологик нуқтаи назардан, россиялик олим Р.Х.Шакуров таъкидлаганидек, бошқарувнинг моҳияти таъсир қилиш ва "одамлар фаолиятини фаоллаштириш"га бориб тақалади, чунки ижтимоий фойдали даромад олиш учун биргаликдаги фаолият жараёнини тартибга солиш зарур, натижа – меҳнат маҳсули [12]. А.В.Филипповнинг фикрича, бошқарув моҳияти муносабатлар категориясида намоён бўладиган ижтимоий ҳодиса, фаолият тури сифатида тушуниш керак [13]. Бошқарув муносабатларини тавсифлаган В.Г.Афанасевнинг таърифида бошқарув муносабатлари "бошқарувнинг умумий тамойилларига асосланган бошқарув функцияларини амалга ошириш жараёнида одамлар, ижтимоий гуруҳларнинг мураккаб муносабатлари", дея қайт этилган [14].

Бошқарув муносабатлари ташкилий ва ахборот алмашиш жиҳатларини ўз ичига олади. Тескари алоқа принципи бошқарув механизмида муҳим ўрин тутади, бу биринчидан, ахборот алмашинувини – ахборот таъсирини, иккинчидан, тескари таъсирни ўз ичига олади, чунки ҳар қандай ўзаро таъсирда бошқарув субъекти ва объекти муқаррар равишда ўрнини ўзгартиради. Бошқарув техник тизим объекти бўлган ҳолатда ҳам содир бўлиши мумкин, аммо бу ҳолда бошқарув муносабатлари пайдо бўлмайди.

Юқорида келтирилган фикрларни умумлаштирган ҳолда қайд этиш жоизки, бошқарувнинг классик концепциялари орасида ишлаб чиқариш соҳасидаги инсоннинг ўрни ва ролини кузатишга имкон берадиган қуйидаги ёндашувлар мавжуд:

1. Ф.Тейлор асос солган бошқарувга иқтисодий ёндашув инсоннинг касбий фаолиятга нисбатан позициясини белгилаб, унинг ташкилотдаги ўрни ва оптимал таъсир кучини, инсонга меҳнат ресурсларидан фойдаланиш мумкин бўлган восита сифатида, механизм-

нинг бир элементи сифатида қаралишини аниқлаб берди. Ўтган асрнинг бошларида энг аниқ ифодага эга бўлган Ф.Тейлорнинг "илмий бошқарув", М.Вебернинг "идеал бюрократия", А.Файолнинг "маъмурият илми" концепциялари қатъий рационализм йўлида қурилган.

2. Бошқарув соҳасига доир иккинчи назария органик ёндашув бўлиб, у иккита асосий таққослашни келтириб чиқарди. Биринчиси – ташкилот шахс сифатида, яъни унда ҳар бир инсон ўз мақсадлари, қадриятлари, хулқ-атвор қоидалари ҳақидаги ғояларга эга бўлган мустақил субъект бўлиб, эҳтиёжларининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда асосий йўналишларини ўрганади. Иккинчиси – ташкилот ақл маркази сифатида, яъни турли хил алоқа, бошқарув, назорат ва ўзаро таъсир алоқалари билан боғланган турли қуйи тузилмаларни ўз ичига олган мураккаб организм сифатида талқин этади.

3. Бошқарув соҳасига доир гуманистик ёндашувда эса, ташкилотни маданият, санъат, маҳорат сифатида англаш, инсонни эса, маълум бир маданий анъаналар доирасида ривожланаётган шахс сифатида таққослаш таклиф қилинди. Бундай ходимга нисбатан персонални бошқариш функцияси инсонни мустақил, фаол шахс сифатида кўрсатиш, қадриятлар, қоидалар ва қабул қилинган хулқ-атвор меъёрларига риоя қилиш нуқтаи назаридан амалга ошириш мумкин. Маданий омилларнинг бошқарувга таъсири ҳақидаги ғоялар россиялик таниқли социолог-олим Р.В.Рывкинанинг илмий ишларида акс эттирилган бўлиб, у жамиятнинг иқтисодий маданияти иқтисодий соҳада амалга ошириладиган ва инсонларнинг иқтисодий фаолияти билан боғлиқ бўлган анъаналар, урф-одатлар ва белгиланган хулқ-атвор нормаларини ўз ичига олишини кўрсатди.

Юқорида таъкидланганидек, бошқарув мураккаб фаолият тури бўлиб, унинг мазмун-моҳияти бошқарув принциплари, функциялари, қоидалари, бошқарувнинг услублари, унга бўлган ёндашувлар ва бошқа элементларни ўз ичига олади. Уларга алоҳида тўхтаб ўтамиз.

Бошқаришнинг асосий принциплари ва усуллари

Ҳар қандай фаолият муайян қонун-қоидалар асосида амалга оширилади, бошқарув ҳам бундан мустасно эмас. Бошқарув принциплари, бу – хизмат фаолиятида раҳбар амал қилиши лозим бўлган ғоя ва қоидалар ҳисобланади. Бошқарув принциплари деганда, раҳбар амал қилиши керак бўлган фундаментал қоидалар тушунилади. Принциплар бошқарувнинг сифатли амалга оширилишини таъминлайди. Иш самарадорлигига катта таъсир кўрсатади. Принциплар бошқарувнинг моҳияти, мақсади ва қонуниятларини аниқлаштиради, чунки принциплар танланмайди, уларга амал қилинади, улар қонуниятлар каби назарияларда таъкидланади. Бошқарув механизмини қуйидагича таърифлаш мумкин: қонунлар – принциплар – усуллар – услублар.

Ушбу механизмнинг энг муҳим элементи **қонун** ҳисобланади. Шу сабабли у тўғрисида икки оғиз сўз айтиш керак бўлади. Қонун бу объектив борлиқда турли ҳодисалар ўртасида киши онгидан ва ихтиёридан ташқари, ҳамма мавжуд бўлган зарурий боғланиш, муносабатдир. Масалан, ижтимоий ва иқтисодий тараққиёт қонунлари: талаб ва таклиф қонуни, қиймат қонуни ва бошқалар. Қонун – бу давлат ҳокимияти томонидан қабул қилинган, ҳамма учун мажбурий бўлган ижтимоий ҳуқуқий меъёр ва муносабатларни белгиловчи расмий ҳужжат. Масалан, Конституция Ўзбекистон давлатининг асосий қонунидир.

Принципларни бошқарув фани назарияси ва амалиётнинг пойдевори дейиш мумкин. Маълумки, пойдевор қанча мукаммал ва мустаҳкам бўлса, бошқарув аппарати шунчалик қудратли бўлади.

Бошқарув принципларининг шаклланиши чуқур тарихий илдизга эга. Хусусан, Ўзбекистонда бу принциплар бобокалонимиз Амир Темур ҳукмронлиги даврида шакллана бошлаган. Ўзининг ихчам, тезкор бошқариш девонига эга бўлган Амир Темур салтанати илмийлик, яккахонлик, иерархия (бўйсуниш тартиби), билимдонлик, жавобгарлик, демократия каби принциплар асосида бошқарилган [15].

Абу Наср Форобий фозил жамоани бошқарувчи подшоҳ, раҳбарларга ҳам маълум талаблар қўйган. У ўзининг "Фозил одамлар шаҳри" китобида: "...халқ ҳақида доимо ғамхўрлик қилиши, бошқалар манфаатини ўз манфаатидан устун қўя билиши зарур. Бундай жамоани идора этувчи ёки идора этувчилар гуруҳи ўзларида муҳим олти хислатни ифодалашлари керак, яъни адолатли, доно бўлиши, қонунларга риоя этиши ва қонунлар ярата олиши, келгусини олдиндан кўра билиши, бошқаларга ғамхўр бўлиши керак" [16], дея таъкидлайди.

Яъни Форобий давлатни етук шахс, етук хислатларга эга бўлган бир ёки бир нечта шахслар ёрдамида бошқариш шаклларини қайд этади.

Низомулмулкнинг "Сиёсатнома" ёки "Сияр ул-мулук" асарини олимлар салжуқийларнинг сиёсий дастури сифатида баҳолаганлар. Асарниг асосий ғоялари ҳам шундан иборатки, вазир Низомулмулк шоҳ ва ҳокимларни адлу инсофга, сулҳ ва мурувватга, давлатни оқилона бошқариб, қатъий қоида ва тартиб ўрнатишга, амалдорларни виждонли, пок, ҳалол ва иймонли бўлишга, мамлакат ободонлиги, унинг аҳли фаровонлиги, тинчлиги ва тотувлигини таъминлаш учун ҳаракат қилишга даъват этади [17].

Машҳур француз олими Анри Фаёл ўзининг "Умумий ва саноат менежменти" асарида бошқарувнинг 14 та принципини шакллантиради. Улар:

Меҳнат тақсимоти. Меҳнат тақсимотининг мақсади ишчини камроқ миқдордаги мақсад ва вазифаларга жамлашдир. Диққатини ва бутун кучини бир йўналишга қаратиб, у янада самарали ишлайди.

Агар сиз иккита жамоани қабул қилсангиз – меҳнат тақсимоти билан ва бўлмаган ҳолда – бошқа нарсалар тенг бўлса, биринчиси катта ҳажмдаги вазифаларни бажаради ва уни янада сифатли бажаради.

Ваколат ва масъулият. Ваколатли шахслар қабул қилинган қарорлар ва берилган буйруқлар учун жавобгар бўлиши керак. Уни бошқариш ваколатига эга бўлган киши жамоа ишининг барча оқибатлари учун жавобгардир.

Интизом. Ишчилар ўз компаниясининг қоидаларини ҳурмат қилишлари ва уларга риоя қилишлари керак. Шунингдек, компания аъзоларининг итоаткорлигини назорат қиладиган ва қабул қилинган шартномалар бузилган тақдирда уларни жазолайдиган менежерлар бўлиши керак.

Буйруқнинг бирлиги. Ҳар бир ходимнинг фақат битта бевосита раҳбари бўлиши керак, у унга кўрсатмалар беради ва ишнинг бажарилишини назорат қилади.

Ҳаракатлар бирлиги. Битта мақсад доирасида фаолият юритувчи барча гуруҳларнинг ягона ҳаракат режаси ва битта етакчиси бўлиши керак.

Шахсий манфаатларнинг бўйсуниши. Ходим ёки ходимлар гуруҳининг шахсий манфаатлари компания ёки бошқа ташкилот манфаатларидан устун қўйилмаслиги керак. Иш манфаатлари устун бўлиши керак.

Ходимларнинг иш ҳақи. Ходимлар муносиб мукофот олишлари керак, бу уларни ишлашни давом эттиришга ундайди. Доимий рағбатлантириш, шунингдек, компания ходимларида ўз ташкилотига содиқлик ва янада яхши ишлаш истагини уйғотади.

Марказлаштириш. Бошқарув марказининг мавжудлиги меҳнат тақсимотининг мавжудлиги каби зарурдир. Марказлаштириш даражаси, унинг марказсизлаштириш билан нисбати муайян шартларга боғлиқ ва ҳар бир ҳолат учун алоҳида белгиланади.

Иерархия. Ҳар қандай ташкилотда энг паст даражадаги менежердан бош директоргача бўлган иерархия бўлиши керак. Бу компаниянинг нормал ишлаши учун зарурдир. Аммо иерархик нарвон имкон қадар кичик бўлиши ва зарар келтирмаслиги керак.

Буюртма. Ҳар бир ходимнинг ўз ўрни, ўз вазифалари бўлиши керак ҳамда у шу жойда бўлиши ва шу вазифаларни бажариши керак.

Адолат. Бу адолат ва хайрихоҳликнинг уйғунлиги. Менежерлар ўз ходимларига адолатли ва ҳурмат билан муносабатда бўлишлари керак. Адолатсизлик бор жойда самарали меҳнатга жой бўлмайди.

Ишчи кучи барқарорлиги. Товар айланмаси нотўғри бошқарувнинг натижасидир. Бу компанияни заифлаштиради ва унинг са-

марадорлигини пасайтиради. А.Фаёлнинг фикрича, ўз ишини маҳкам тутадиган ўртамиёна менежер иқтидорли, аммо ишончсиз ва тезда кетадиган менежердан яхшироқдир.

Ташаббус. Барча ходимлар буни ифодалаш, ўз фикрларини билдириш ва компания самарадорлигини ошириш йўлларини таклиф қилиш имкониятига эга бўлиши керак. Ташаббус ташкилотга куч ва энергия беради.

Корпоратив руҳ. Жамоада ҳамжиҳатлик бўлиши керак. Ишчилар қанчалик бирлашган бўлса, меҳнат шунчалик самарали бўлади. Куч бирлашиш ва синергияда ётади [18].

Бошқарув фунциялари

Ташкилотдаги муайян муаммоларни ҳал қилиш учун бошқарув жараёнида амалга ошириладиган муайян бошқарув ҳаракатларига бошқарув функциялари дейилади. Бошқарув функцияси деганда, маълум бир бошқарув объектини ташкил этиш ва бошқариш учун зарур бўлган махсус техника ва усуллар билан амалга ошириладиган бошқарув фаолиятининг маълум бир тури тушунилиши керак. Лотин тилидан таржима қилинган "функция" сўзи бажариш, фаолият, масъулият деган маъноларни англатади [19].

Бошқарув фаолиятининг функционал бўлиниши, функцияларнинг тақсимланиши бошқарув жараёнларининг мураккаблашиши билан боғлиқ бўлган бошқарув соҳасидаги меҳнат турининг ихтисослашуви натижасидир. Бошқарув меҳнатининг функционал тақсимот концепцияси илмий бошқарув ва классик менежмент мактаби вакилларининг (Фредерик Тейлор, Анри Фаёл) тадқиқотларида ишлаб чиқилган. Масалан, Анри Файол бошқарувнинг 5 хил асосий функциясини белгилаб берди: башорат, ташкил этиш, бошқариш, мувофиқлаштириш ва назорат қилиш [20].

Замонавий бошқарув назарияси бошқарув функцияларининг турли таснифларини тақдим этади. Прогнозлаш, режалаштириш, ташкил этиш, тартибга солиш, мувофиқлаштириш, ҳисобга олиш, таҳлил қилиш, назорат қилиш, мотивация бериш каби функциялари мавжуд. Бироқ, энг кенг тарқалган фикр шундан иборатки, менежментнинг асосий функциялари бешта гуруҳ: режалаштириш, ташкил этиш, рағбатлантириш, назорат қилиш ва мувофиқлаштириш.

Булар бошқарув фаолияти жараёнининг мазмунини акс эттирувчи ҳамда фаолиятининг ихтисослашуви ва ишлаб чиқариш хусусиятларидан қатъи назар, ҳар қандай ташкилотга хос бўлган умумий, универсал бошқарув функциялари, деб аталади.

Бошқарув функцияларининг замонавий таснифларида тегишли ишлаб чиқариш (функционал) бўлинмалар томонидан амалга ошириладиган ўзига хос (ишлаб чиқариш) бошқарув функциялари ҳам ажралиб туради: ишлаб чиқаришни бошқариш, маркетингни бошқариш, сифат менежменти ва бошқалар. Бу функциялар мустақил равишда тадқиқот предмети ҳисобланади.

Бошқарувнинг умумий функциялари

1. Режалаштириш ва прогнозлаш функцияси.

Режалаштириш – бу ташкилотни янада ривожлантириш бўйича иқтисодий ва ижтимоий чора-тадбирлар мажмуини баҳолаш ва қабул қилишни ўз ичига олган бошқарув фаолиятининг бир тури [21].

Режалаштириш қуйидагиларни ўз ичига олади:

ташкилотнинг мақсад ва вазифаларини белгилаш;

мақсадларга эришиш учун стратегиялар, дастурлар ва режаларни ишлаб чиқиш;

зарур ресурсларни аниқлаш ва уларни тақсимлашнинг мақсад ҳамда вазифалари;

режаларни улар учун масъул бўлган барча ижрочиларга етказишни амалга ошириш.

Режалаштириш жараёни ташкилот мақсадларини аниқ шакллантириш ва бўлимлар ишида изчилликни таъминлаш, корхонада ходимларнинг меҳнат фаолиятини рағбатлантириш ва натижаларни кузатиш учун самарадорлик кўрсаткичлари тизимидан фойдаланиш имконини беради.

Режалаштиришнинг учта даражаси ёки тури мавжуд:

узоқ муддатли (стратегик) режалаштириш – ташкилотнинг миссияси ва ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш, шунинг-

дек, унинг фаолиятини узоқ муддатли (5 йилгача ва ундан ортиқ) режалаштириш;

жорий режалаштириш – ташкилотнинг ривожланиш стратегиясини амалга ошириш учун оралиқ мақсадларни режалаштириш ва функционал бўлимлар ўртасида вазифалар ҳамда ресурсларни тақсимлашни тавсифлайди. Жорий бизнес-режалар, одатда, чорак ва ойларга бўлинган ҳолда 1 йилга тузилади;

оператив режалаштириш – ташкилот фаолиятини қисқароқ муддат (ой, квартал, ярим йил, йил)га режалаштириш.

Режалаштирилган кўрсаткичлар тизими – бу тегишли бошқарув даражасидаги ташкилотнинг таркибий бўлинмалари фаолиятини чеклаш тизими (стратегик режалар – юқори бошқарув, жорий бизнес режалар – ўрта бўғин, операцион режалар – техник даража).

Режалаштиришнинг таркибий қисми бу ташкилотнинг келажакдаги ривожланиши мумкин бўлган йўналишларини кўрсатадиган, унинг атроф-муҳит билан яқин ўзаро таъсирида кўриб чиқиладиган узоқ муддатли ва ўрта муддатли прогнозларни тайёрлашдир. Прогнозлаш турли хил моделларни (вақт, ресурслар ва имкониятларни таҳлил қилиш, сабаб-оқибатни моделлаштириш ва бошқалар) қуришни ўз ичига олади, улар маълум бир эҳтимоллик даражасида ташкилотнинг ривожланиш тенденциялари ёки омилини (кўрсаткични) башорат қилиш (прогноз қилиш) имконини беради. Келажак учун прогнозлар ҳар қандай ташкилот учун мақсадлар, ресурслар ва имкониятлар ўртасидаги энг муҳим алоқаларни ўзаро боғлайдиган стратегик режаларнинг асосини ташкил қилади. Ўз навбатида, стратегик режалар жорий ва оператив режаларни ишлаб чиқиш учун асос бўлиб, улар ёрдамида ташкилот фаолияти ташкил этилади ва мақсадли ривожлантириш амалга оширилади.

2. Ташкиллаштириш функцияси.

Ташкиллаштириш – бу ҳам бошқарув функцияси бўлиб, **унинг биринчи вазифаси** ташкилотнинг самарали тузилмасини шакллантириш, шунингдек, унинг нормал ишлаши учун барча зарур ресурслар – ходимлар, материаллар, ускуналар, бинолар, маблағлар ва бошқалар билан таъминлашдир.

Ташкилотда тузилган ҳар қандай режани амалга оширишда доимо ташкилий функцияга бўлган эҳтиёж, яъни режалаштирилган мақсадларга эришиш учун реал шарт-шароит яратилиши назарда тутилади.

Кўпинча, бу ишлаб чиқариш ва бошқарув тузилмасини уларнинг мослашувчанлиги ва бозор иқтисодиёти ҳамда маҳсулот харидорлари талабларига мослашишини ошириш учун қайта қуришни талаб қилади. Бозорни ўрганиш, корхонани ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш, янги маҳсулотларни яратиш ва ҳоказолар учун бошқарув тузилмасига янги бўлинмалар ёки махсус гуруҳлар (мақсадли гуруҳлар) киритилиши мумкин.

Ташкиллаштириш функциясининг иккинчи вазифаси – ташкилотда корпоратив маданиятни шакллантириш учун шарт-шароитлар яратиш. Бу эса, ўз ўрнида ўзгаришларга, илмий-техника тараққиётига ва бутун ташкилот учун умумий қадриятларга мойилликни кўрсатади. Бу иш кадрлар билан ишлаш, бошқарувчилар онгида стратегик фикрлашни ривожлантириш, ижодкорлик, инновация, таваккалчилик ва масъулиятга мойил бўлган раҳбар ходимларни қўллаб-қувватлашга хизмат қилади [22].

3. Мотивация функцияси.

Мотивация – бу ташкилотда ишлайдиган одамларни фаоллаштириш ва уларни режалаштирилган мақсадлар ёки миссияга эришиш учун самарали ишлашга ундашга қаратилган бошқарув фаолияти [23].

Мотивация функциясини амалга ошириш бошқарув механизмини қуриш ва ходимнинг шахсий қизиқиши билан рағбатлантирилган муваффақиятли натижага эришиш учун асосдир.

Америкалик олим, гуманитар психология асосчиси Абрахам Маслоу мотивация жараёни учта асосий босқични ўз ичига олишини таъкидлайди. **Улар:**

1) ходимларнинг қондирилмаган эҳтиёжларини аниқлаш;

2) аниқланган эҳтиёжларни қондиришга қаратилган мақсадларни шакллантириш;

3) меҳнат мотивациясини ошириш бўйича ҳаракатларни режалаштириш [24].

Мотивация функциясини амалга ошириш бўйича ҳаракатлар моддий ва маънавий рағбатлантириш тизимини ташкил этиш, иш мазмунини бойитиш ва ходимларнинг ижодий салоҳиятини намоён қилиш ва ўз-ўзини ривожлантириш учун шароит яратишни ўз ичига олади. Менежер ходимларни ташкилотни бошқаришга жалб қилиш, улар ролининг аҳамиятини ошириш, натижаларни ўз вақтида баҳолаш, иш мазмуни хилма-хиллиги, ходимларнинг касбий малакасини ошириш ва кенгайтириш каби омилларга доимий таъсир кўрсатиши керак. Эришилган натижалардан қониқиш, масъулиятни ошириш, ташаббус кўрсатиш ва ўз-ўзини назорат қилиш имконияти ва бошқалар.

Замонавий ташкилотда рағбатлантирувчи омиллар тизимини яратиш мотивациянинг ҳозирги назариялари доирасида юқорида батафсил кўриб чиқилди.

4. Назорат функцияси.

Назорат – бу бошқарув фаолияти, унинг вазифаси ташкилот фаолияти натижаларини миқдорий ва сифат жиҳатидан қайд этиш ва баҳолаш.

Назорат деганда, эришилган ҳақиқий натижаларни ташкилот фаолиятининг режалаштирилган кўрсаткичлари билан ўлчаш (таққослаш) жараёни тушунилади [25].

Бу функцияни бажаришнинг асосий воситалари: кузатув, ташкилотнинг барча хизматлари иш сифатини текшириш, ишлаб чиқариш, хўжалик ва молиявий фаолияти самарадорлигини ҳисобга олиш ва таҳлил қилишдир. Баъзида бухгалтерия ҳисоби ва таҳлил функцияси мустақил бошқарув функцияси сифатида ажратилади, унинг натижаларига кўра, ташкилотни бошқариш тизими қурилади.

Бошқарув жараёнида назорат тескари алоқа элементи сифатида ишлайди, чунки унинг маълумотларига кўра, илгари қабул қилинган қарорлар, режалар, ҳатто меъёрлар ва қоидалар тузатилади. Самарали амалга оширилган назорат стратегик, натижаларга йўналтирилган, ўз вақтида ва жуда содда бўлиши керак. Охирги талаб, айниқса, ташкилот раҳбарлари ўз ишларини одамларга ишонч тамойили асосида қуришга интилаётган замонавий шароитда муҳим аҳамиятга эга ва шунинг учун менежернинг назорат функциялари сезиларли даражада камаяди. Бу менежерга муҳим стратегик муаммоларни ҳал қилиш учун кўпроқ вақт беради, бу эса, бошқарув самарадорлигини оширади. Бироқ, назорат тизимида икки томонлама йўналиш мавжуд – назоратнинг етишмаслиги ходимнинг масъулиятини камайтиради, ортиқча назорат эса, ташаббусни пасайтиради. Шундай экан, замонавий раҳбар ўрта йўлни топиши ва самарали назорат механизмини ишлаб чиқиши керак.

Бошқарувда назоратнинг уч тури мавжуд:

дастлабки – вазифани амалда бажаришдан олдин режалаштириш босқичида амалга оширилади ва режалаштирилган тадбирлар (кўрсаткичлар) таҳлилини ўтказиш, шунингдек, давлатни ҳисобга олган ҳолда ташкилотни ривожлантиришнинг мақбул вариантини аниқлашдан иборат;

жорий назорат (оператив) – топшириқ ёки режани бажариш жараёнида амалга оширилади ва режалаштирилган кўрсаткичлардан четга чиқишларни ўз вақтида бартараф этиш мақсадида ўз вақтида аниқлашдан иборат. Жорий назорат, одатда, ташкилот раҳбариятига бўйсунувчи махсус бўлинма (таҳлил бўлимлари, диспетчерлик хизмати ва бошқалар) томонидан амалга оширилади;

якуний назорат – маълум бир ҳисобот даври учун иш натижалари бўйича эришилган самарадорлик натижаларини таҳлил қилишга асосланади ва ташкилот фаолиятини келажак учун режалаштиришнинг кейинги босқичи учун асос бўлиб хизмат қилади, шунингдек, фойдаланиш учун маълумот беради, меҳнатнинг якуний натижаларига кўра, ходимларни моддий рағбатлантириш тизими.

5. Мувофиқлаштирувчи функция.

Мувофиқлаштириш – бу бошқарув жараёнининг равонлиги ва узлуксизлигини таъминлайдиган функцияси [26].

Мувофиқлаштиришнинг асосий вазифаси – улар ўртасида оқилона алоқаларни ўрнатиш орқали ташкилотнинг барча қисмлари ишида изчилликка эришишдир. Ушбу функцияни амалга ошириш учун турли хил

ҳужжатли манбалардан (ҳисоботлар, эслатмалар, таҳлилий материаллар), шунингдек, йиғилишларда, бошқарув йиғилишларида, ходимлар ва мижозлар билан суҳбатда юзага келадиган муаммоларни муҳокама қилиш натижаларидан фойдаланиш мумкин.

Ташкилотдаги нормал иш жараёнида оғишларга тезда жавоб беришга ёрдам берадиган техник алоқа воситалари муҳим роль ўйнайди. Замонавий ахборот технологиялари ушбу жараённи қисман автоматлаштириш имконини беради.

Алоқа ва ахборот узатишнинг замонавий технологиялари ёрдамида бўлимлар ўртасида ўзаро алоқа ўрнатилади, ресурсларни тезкор бошқариш амалга оширилади, бошқарув жараёнининг барча босқичларини (режалаштириш, ташкил этиш, мотивация ва назорат) мувофиқлаштириш таъминланади.

Раҳбарлар ва ижрочиларнинг мустақиллиги ҳамда масъулиятини ошириш шароитида бошқарув тузилмасининг бир даражасида бажариладиган ишларни самарали горизонтал мувофиқлаштиришни таъминлайдиган норасмий алоқалар кучаймоқда. Шу билан бирга, вертикал мувофиқлаштиришга бўлган эҳтиёж камайиб ва бошқарув тузилмаси содда ва "текис" бўлиб қолади, бу бошқарув харажатларини камайтиришга (ходимларнинг қисқариши ҳисобига) ва бошқарув тизимининг самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

Мувофиқлаштириш функциясининг бир қисми режалаштирилган мақсадлар, жадваллар ва ишлаб чиқариш стандартларидан мумкин бўлган оғишларни бартараф этишга қаратилган бошқарув фаолиятини тартибга солишдир. Ушбу функция ташкилотнинг юқори раҳбарияти ёки махсус ахборот хизматлари томонидан амалга оширилади ва баъзи муаллифлар томонидан назорат функциясининг бир қисми сифатида кўриб чиқилади.

Ташкилотдаги ишларни мувофиқлаштириш механизми қуйидагиларни ўз ичига олади:

- ташкилотнинг умумий мақсадлари ёки миссиясини белгилаш;
- бошқарув жараёнларини таъминлаш ва ҳужжатлаштириш;
- замонавий алоқа воситаларидан фойдаланиш (Internet, Extranet);
- ташкилотни бошқаришнинг оқилона ташкилий тузилмасини яратиш;
- самарали мулоқот усулларини танлаш;
- ташкилотда ташкилий маданиятни ривожлантириш.

Ташкилотни мувофиқлаштириш ва бошқаришнинг бундай механизмини яратиш инқирознинг биринчи сигналларини ўз вақтида аниқлаш ва унинг компания фаолиятига салбий таъсирини минималлаштириш, бизнеснинг барқарор ривожланишини таъминлаш имконини беради.

Хулоса

Бугунги тобора кучайиб бораётган рақобат шароитида бошқарув кўникмаларига эга инсон ресурслари муҳим аҳамият касб этади. Давлат ҳокимиятининг барча бўғинларида бошқарув самарадорлигини оширмасдан туриб, давлат стратегиясининг муваффақиятли амалга оширилишини таъминлаш мумкин эмас. Бунга исботан, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги ДБА ректори, иқтисод фанлари доктори профессор А.Бекмуродов таъкидлаганидек, Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин асосий стратегик мақсад сифатида бозор иқтисодиёти муносабатларига асосланган фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат барпо этиш йўли танланди. Ушбу вазифалар давлат бошқаруви ҳамда мувофиқлаштируви самарасини ошириш ва уни такомиллаштириш вазифаси билан ҳам муштаракдир. Бу маънода, жамият ҳаёти, давлат бошқаруви ва ўзини ўзи бошқариш тизимини ислоҳ этиш – ривожланган мамлакатлар тараққиёт босқичига хорижий ва миллий тажрибалар уйғунлиги асосида етиб бориш демакдир [27].

Мамлакатимизда олиб борилаётган ислоҳотлар инсон манфаатларини таъминлаш ва шу билан бирга, фуқароларнинг давлат бошқарувида иштирокини, жамият аҳамиятига молик қарорлар қабул қилишдаги фаоллигини оширишни ўзида ифодалайди.

Мазкур мақолада биз бошқарув фао-

лиятининг фақат айрим жиҳатлари (мазмун-моҳияти, принциплари ва функциялари) ҳақида тўхталдик. Бошқарув, хусусан, давлат бошқаруви самарадорлигини таъминлаш учун бошқарув феноменини ташкил этувчи бошқа элементлар (бошқарувга бўлган ёндашувлар, уни амалга ошириш усул ва воситалари ва ҳоказо) ҳам мавжуд. Улар таҳлилига кейинги мақолаларда тўхтаймиз деган умиддамиз.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. "Янгиланган Конституциямиз Учинчи ренессансни барпо этиш йўлида мустаҳкам ҳуқуқий пойдевор бўлиб хизмат қилади". Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис палаталари аъзолари, сиёсий партиялар ва жамоатчилик вакиллари билан учрашувдаги нутқи. https://president.uz/oz/lists/view/6277
2. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента /перевод с английского, под редакцией Л.И. Евенко/ – М.: Издательство "ДЕЛО". – 1997. – С. 24.
3. Друкер П.Ф. Эффективное управление. – М., 2004. – С. 87.
4. Taylor F. Principles of Scientific Management. N.Y., 1911. – P.114-115.
5. Fayol H. Administration industrielle and generale. Paris: Dunod, 1919. – P. 21-43.
6. Мескон М. Альберт М., Хедоури Ф.Основы менеджмента /перевод с английского, под редакцией Л.И.Евенко/ – М.: Издательство "ДЕЛО". – 1997. – С. 23.
7. Питер Друкер. Практика менеджмента. Алма-аты, 2015. – С. 45.
8. Холбеков А. Бошқарув социологияси. Ўқув қўлланма. – Т.: Akademiya. – 2007. – 88-89 б.
9. Саидов М.Х., Перегудов Л.В. Олий таълим менежменти ва иқтисодиёти. – Т.: Молия. – 2002. – 3-7 б.
10. Исмаилов И., Мухамадалиев Д.С., Азизов Э.У. Ички ишлар органларида бошқарув назарияси: дарслик. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси. – 2019. – 10 б.
11. Терещенко Н.Г. Понятие управленческая деятельность в ряду сходных категорий//Научно-методический электронный журнал "Концепт". – 2017. № 10. – С. 1-8.
12. Шакуров Р.Х., Алишев Б.С. Психология управленческой деятельности в ССУЗ. – Казань, 1997. – С. 7.
13. Филиппов А.В. Методология психологического анализа управленческой деятельности// Методология инженерной психологии, психологии труда и управления. – М.: Наука. – 1981. – С. 96-109.
14. Афанасьев В.Г. О системном подходе в социальном познании // Вопросы философии. – 1973. – С. 98-111.
15. Мўминов И. Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли. – Т.,1993. – 22-23 б.
16. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/tarix/manaviyat-yulduzlari/abu-nasr-forobiy-873-950/
17. Холмурод Ш. Низомулмулк ва унинг "Сиёсатнома" асари. https://e-tarix.uz/milliyat-insholari/286-siyosatnoma.html
18. Файоль А. Общее и промышленное управление. – М.: Экономика. – 1992.
19. Сарыбеков М., Сыдыкназаров М. Словарь науки. Общенаучные термины и определения. 2008 г. – Алматы: ТРИУМФ-Т. – С. 418.
20. Taylor F. Principles of Scientific Management. N.Y., 1911. PP. 114-115. В рус. пер.: Научные основы организации промышленных предприятий. – М., 1920; Fayol A.. Administration industrielle and generale. Paris: Dunod, 1919. PP. 21-43. В рус. пер.: Файоль А. Общее и промышленное управление. – М.: Экономика, 1992; Файоль А., Тэйлор Ф.У., Форд Г., Эмерсон Г. Управление – это наука и искусство. – М.: Республика, 1992. – С. 349.
21. Дяченко, Д. В. Функции менеджмента: планирование, организация, мотивация и контроль. – Москва: Лаборатория книги, 2012. – С. 99.
22. Weber M. Economy and Society / M. Veber, Ed. By G. Roth and Wittich. Vol. 2. – University of California Press, 1978.
23. Базаров Т. Ю. Управление персоналом. – М.: Академия. – 2015. – С. 419.
24. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2019. – С. 400.
25. Мескон М.Х. Основы менеджмента: [пер. с англ.] / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – 2-е изд. – М.: Дело. 2004. – С. 800.
26. Lawrence P.R., Lorsch J.W. Organization and Environment: Managing Differentiation and Integration. – Harward Business School Press, Boston, MA, 2018.
27. Бекмуродов А.Ш. Ўзбекистонда давлат бошқаруви трансформацияси: инсон манфаатлари устуворлигига асосланган оптимал тизим.// "Жамият ва бошқарув", 2022, 3 (97). – 20 б.

МАҲАЛЛИЙ ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ОРГАНЛАРИНИНГ ТУРИЗМ СОҲАСИДАГИ ВАКОЛАТЛАРИНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Хушвақт ХАЙИТОВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси кафедраси мудири, юридик фанлар доктори, профессор

Миршод НИШОНОВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси таянч докторанти

Аннотация: *маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг туризм соҳасидаги ваколатларини ҳуқуқий тартибга солишнинг аҳамияти туризмни барқарор ва инклюзив ривожлантиришга хизмат қилишида яққол ўз аксини топади. Маҳаллий ҳокимият органларининг соҳа бошқарувига доир тегишли ваколатларни кенгайтириш орқали қуйи босқичда туризм фаолиятини самарали бошқаришни таъминлаш мумкин. Ушбу ёндашув туризм саноатидаги турли манфаатдор томонлар ўртасидаги алоқаларни мувофиқлаштиришни осонлаштиради, ресурсларни тақсимлаш самарадорлигини оширади ва қарорлар қабул қилиш жараёнларида жамоатчилик иштирокини рағбатлантиради.*

Калит сўзлар: *маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, туризмни бошқариш, қонунчилик, барқарор ривожланиш, жамият иштироки, туризм фаолияти.*

Значение регулирования правовых полномочий органов местных властей в сфере туризма

Хушвакт Хайитов,
заведующий кафедрой Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор,
Миршод Нишонов,
докторант Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: *важность правового регулирования полномочий местных органов власти в сфере туризма четко проявляется в том, что оно способствует устойчивому и инклюзивному развитию туризма. Эффективное управление туристической деятельностью на местном уровне может быть обеспечено путем расширения соответствующих полномочий местных органов власти в области управления. Такой подход способствует координации коммуникаций между различными заинтересованными сторонами в индустрии туризма, повышает эффективность распределения ресурсов и стимулирует участие общественности в процессах принятия решений.*

Ключевые слова: *местные органы власти, управление туризмом, законодательство, устойчивое развитие, участие сообщества, туристическая деятельность.*

The significance of regulating the authorities of local government in the field of tourism

Khushvakt Khayitov,
Head of the Department at the Academy of Public Administration under the Presi-dent of the Republic of Uzbekistan, DSc (in Law), Professor,
Mirshod Nishonov,
PhD student at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan

Abstract: *the importance of legal regulation of the powers of local government authorities in the field of tourism is clearly reflected in the fact that it serves the sustainable and inclusive development of tourism. Effective management of tourism activities at the local level can be ensured by expanding the relevant powers of local authorities in the area of management. This approach facilitates the coordination of communications between different stakeholders in the tourism industry, increases the efficiency of resource allocation, and encourages public participation in decision-making processes.*

Keywords: *local government authorities; tourism management; legislation; sustainable development; community participation; tourism activities.*

Туризм пандемиядан кейинги даврда ҳам бутун дунё мамлакатларининг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб қолмоқда. Хусусан, туризм 2022 йилда пандемиядан сўнг дунё ялпи ички маҳсулотининг 7.6 %ини ташкил этди *(2019 йилда 10.4 %)* ҳамда ҳозирда дунё бўйлаб 300 миллиондан ортиқ киши туризм саноатининг у ёки бу соҳасида иш билан банд бўлиб турибди [1]. Бу, ўз навбатида, ҳозирда хизмат кўрсатиш соҳасида меҳнат қилаётган ҳар ўн кишининг бири айнан туризм соҳасининг у ёки бу йўналишида ишлаб келаётганини англатади [2]. Шундай экан, дунё ҳамжамияти туризмнинг иқтисодий ўсиш омили сифатидаги аҳамиятини тобора кўпроқ эътироф этмоқда. Бутунжаҳон саёҳат ва туризм кенгашининг таҳлилий маълумотларига кўра, 2033 йилга қадар мазкур соҳада яна юз миллиондан ортиқ бўш иш ўринлари яратилиши кутилмоқда [3].

Мазкур мақолада бугунги кунда туризм соҳасининг жаҳон иқтисодиётида тутган ўрни ҳамда аҳамиятидан келиб чиқиб, Ўзбекистонда туризмни бошқариш ва тарғиб қилиш бўйича давлатимиз томонидан ҳам сиёсий, ҳам ижтимоий жиҳатдан амалга оширилаётган чора-тадбирларда кўзга кўринган туб бурилиш, яъни туризм фаолиятини ривожлантиришда маҳаллий давлат ҳокимияти органларига берилган ваколатлар ҳамда уларнинг аҳамияти кўриб чиқилади.

Мазкур мақола маҳаллий доктринал-ҳуқуқий тадқиқот методологиясидан фойдаланган ҳолда ёзилган бўлиб, асосан, давлат ҳокимияти органларининг туризм соҳасидаги ваколатларига доир, марказий ва маҳаллий ҳокимият органларининг соҳага доир ваколатларини алоҳида таҳлил қилиш, таққослаш ва мантиқий баҳолаш каби бир нечта тадқиқот усулларидан фойдаланган ҳолда ёзилди.

Туризм соҳасида маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ваколатлари мавзуидаги тадқиқот ишларининг нисбатан кам бўлишига қарамай, давлат бошқарувини номарказлаштириш концепцияси ва унинг давлат секторларини такомиллаштиришда тутган муҳим ўрни бугунги кунда илмий тадқиқотларнинг марказида бўлиб қолмоқда [4].

Хусусан, Х.Хайитов, Д.Бекчанов, Ш.Асадов, Б.Умаров, Ҳ.Жўрабековалар томонидан мазкур мавзу кенг ўрганилган бўлиб, номарказлаштиришнинг давлат бошқарувини демократлаштиришдаги аҳамияти ва роли бошқа давлатлар қиёсида кенгроқ ёритиб берилган.

Ушбу таҳлиллар марказлашмаган бошқарувнинг самарадорлигини ошириш, маҳаллий имкониятларни кенгайтириш ва давлат бошқарувида хизматлар кўрсатишни яхшилаш каби афзалликларини таъкидлабгина қолмай, ушбу афзалликларни маҳаллий даражада туризмни бошқариш ва ривожлантиришга қандай таъсир этиши мумкинлигини ҳам ўрганади.

Номарказлаштириш жараёни профессор Х.Хайитов томонидан Америка Қўшма Штатлари тажрибасини қиёсий таҳлил қилиш орқали ўрганилган [5]. Ушбу тадқиқот, Қўшма Штатлар томонидан амалга оширилган давлат бошқарувини номарказлаштириш моделига қаратилган бўлиб, унинг давлат бошқарувига ижобий ва салбий таъсирини батафсил ўрганиб чиқади. Тадқиқот натижасида қўлга киритилган натижаларни таҳлил қилиш орқали номарказлаштиришнинг давлат хизматларини бошқариш ва самарадорлигига қандай таъсир этиши мумкинлигини

кўриш мумкин [6]. Бундай қиёсий таҳлиллар номарказлаштиришга турлича ёндашувни ва уларнинг турли ҳукумат контекстларида қандай амалга ошириш мумкин эканлиги юзасидан тушунчалар ҳосил этишда муҳим ҳисобланади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳар қандай соҳада, хоҳ у сиёсат бўлсин, хоҳ иқтисодиёт бўлсин, ҳокимиятнинг тўғри тақсимланиши, яъни белгиланган ваколат ва функцияларнинг бир орган ёки шахсда марказлашиб қолмаслиги соҳалар ривожининг истиқболини белгилаб беради [7].

Ўзбекистон ҳам мустақилликка эришгандан сўнг туризм бозорида ўзига хос миллий имижни шакллантириш жараёнида, ўзида мавжуд бўлган барча имкониятларидан стратегик тарзда фойдаланишга қаратилган изчил саъй-ҳаракатларни бошлади [8]. Дастлабки ўн йилликда мамлакатимиз учун ўзига хос давр бўлиб, мазкур йилларда ҳукумат соҳани ривожлантириш учун энг асосий ташаббускорлардан бири бўлиб қолди ҳамда мамлакатимизда туризм соҳасини ривожлантириш "харитасини" марказлашган ҳолда ўзи шакллантирди [9]. Ваҳоланки, эндигина мустақилликка эришган давлат учун мазкур ҳолат табиий бўлиб, кейинчалик соҳадаги номарказлаштириш жараёнлари босқичма-босқич амалга оширила бошлади.

Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги "Туризм тўғрисида"ги Қонуни қабул қилингунга қадар *(2019 йил 18 июль)* туризм бошқарувида маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ваколати "туризмни ривожлантиришнинг минтақавий дастурларини ишлаб чиқариш ва амалга ошириш ҳамда қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа масалаларни ҳал қилиш" билангина чегараланган [10]. Бутун республикада туризм соҳасида Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг функциялари ҳамда ваколатлари аниқ белгиланган норматив-ҳуқуқий ҳужжат ёки механизм мавжуд бўлмаган. Соҳа бошқарувига оид масалалар марказлашган бошқарув асносида юқори турувчи ваколатли органларнинг топшириқ-кўрсатмалари асосида тартибга солинган. Фақатгина Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 июлдаги "Туризм соҳасини ривожлантиришда маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг масъулиятини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-3129-сон қарорида *(қарор 2022 йилда ўз кучини йўқотган)* республикамизнинг айрим ҳудудларида – "Хоразм, Бухоро, Самарқанд ва Тошкент вилоятларида туризм ва спортни ривожлантириш масалалари бўйича ҳоким ўринбосарлари лавозимларини жорий этиш ва уларнинг котибиятлари"ни ташкил этиш масаласи кўтарилган. Масаланинг муҳим жиҳати ҳам шу ерда. Мазкур тўрт регионал "туризм ҳаб"нинг дунё туризм бозоридаги имкониятлар ва жозибадорлик борасида рақобатбардош ҳудудлар сирасига кириши, шубҳасиз. Лекин туризм соҳасидаги бошқарувнинг республиканинг барча ҳудудлари кесимида тенг тақсимланмаслиги: туризмни ривожлантириш салоҳиятига эга республиканинг бошқа ҳудудларидаги *(хусусан: Фарғона водийси, Жиззах, Навоий, Қашқадарё ҳамда Сурхондарё, шунингдек, Тошкент вилояти)* мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланмаслик, ягона "destination"* сифатида яхлит инфраструктуранинг яратилмаслиги, ҳудудлардаги маҳаллий аҳолининг турмуш тарзидаги ижтимоий-иқтисодий тафовутларнинг вужудга келиши, мавжуд ресурслардан самарасиз фойдаланиш ҳамда соҳада тизимли бошқарув механизмининг барқарорлигига эришмаслик ҳолатларига сабаб бўлади [11].

Ушбу муаммоларни тизимли равишда ҳал қилиш Ўзбекистоннинг барча ҳудудларида янада адолатли ва инклюзив туризмни бошқариш амалиётини илгари суриш бўйича кенг қамровли сиёсатни талаб қилади.

Янги таҳрирда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг "Туризм тўғрисида"ги Қонунининг 9-10-моддаларида туризм соҳаси бошқарувида маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ҳамда мазкур соҳада ваколатли давлат органининг ҳудудий бўлинмаларига кенг ваколатлар берилиши юқорида кўрсатилган муаммоларни бартараф этиш ва соҳада тизимли бошқариладиган яго-

* Соҳага доир "манзил", "йўналиш" маъносида қўлланиладиган ибора.

на институтни жорий қилишда муҳим роль ўнайди [12].

Айнан, бугунги кунда, иқтисодиётимизнинг стратегик аҳамиятга эга бўлган соҳасини – туризмни номарказлаштириш, бошқарувдаги ваколатларни ҳудудуй бўлинмалар ҳамда маҳаллий давлат ҳокимияти органларига кенг татбиқ қилиш нима учун муҳим ҳисобланади?

Номарказлаштириш Ўзбекистоннинг туризм секторида бир неча сабабларга кўра муҳим аҳамият касб этади.

Аввалambор, маҳаллий давлат ҳокимияти органларига тегишли ҳудудларда туризм соҳасидаги давлат сиёсатини амалга ошириш учун ваколатлар берилиши – мазкур ҳудудларда маҳаллий аҳолининг ҳамда соҳадаги манфаатдор институт ҳамда ташкилотларнинг туризмни ривожлантириш устидан кўпроқ назорат қилиш имконини яратиб беради [13]. Туризм соҳасидаги давлат дастурлари ҳамда ҳудудий дастурларни ишлаб чиқишда ҳар бир ҳудуд ўзининг маҳаллий имкониятлари, аҳоли маданияти, урф-одат ва анъаналарини инобатга олган ҳолда, маҳаллий контекстни яхшироқ тушуниш орқали ёндашади.

Номарказлаштиришнинг яна бир муҳим жиҳати шундаки, айнан соҳани ривожлантиришда маҳаллий давлат ҳокимиятларига ваколатларнинг берилиши Ўзбекистоннинг жаҳон бозорига олиб чиқиши мумкин бўлган туризм маҳсулотлари диверсификацияси учун қулай шароит яратади.

Бундай диверсификация туризмнинг афзалликлари ва имкониятларини бутун мамлакат бўйлаб бир текис тақсимлашга [14], бир нечта машҳур йўналишларга қарамликни камайтиришга ва мамлакатимизнинг олис ҳудудларига қадар туризм саноатининг кириб боришига имконият яратиб беради.

Ҳар бир саноатда бўлгани каби, туризм индустриясида ҳам чидамлилик ва мослашувчанлик муҳим аҳамият касб этади [15]. Туризм саноати бошқарувининг сезиларли қисми маҳаллий давлат ҳокимияти органлари орқали амалга оширилиши, олдини олиш мушкул бўлган иқтисодий инқироз ва табиий офатлар *(пандемиялар)* даврида туризм саноатини ташқи зарбалар ва ўзгаришларга нисбатан чидамли қилиб шакллантиради. Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ва ҳудуддаги хусусий сектор ҳамда аҳолининг туризмга бўлган талабнинг ортиши ёки камайиши, бозор тенденцияларининг ўзгариши билан боғлиқ ҳолатларга тайёр туришига хизмат қилади. Яъни ҳар бир ҳудуд, керакли вақтда, керакли қарорни қабул қила олиш учун ҳам қонуний, ҳам амалий салоҳиятга эга бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, туризмни самарали бошқариш ва барқарор ривожланиши учун маҳаллий ҳокимият органлари ваколатларини кенгайтирувчи ва уларнинг тажрибасидан фойдаланган ҳолда турли хил манфаатдор томонлар ўртасида ҳамкорликни йўлга қўювчи ёндашув зарур. Амалдаги меъёрий ҳужжатларда туризмни ривожлантириш бўйича ҳам соҳада ваколатли давлат органининг ҳудудий бўлинмалари, ҳам маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг масъулияти белгилаб берилган бўлса-да, маҳаллий ҳокимият салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқаришга тўсқинлик қилувчи жиддий тўсиқлар мавжуд. Буни ҳал қилиш учун ҳуқуқий ечимлар маҳаллий ҳокимият органларига қарорлар қабул қилишда кўпроқ ваколатлар бериш ва молиялаштириш манбаларидан тўғридан-тўғри фойдаланиш имкониятини бериш орқали уларнинг ваколатларини кучайтиришга қаратилиши лозим. Марказий ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида узлуксиз ҳамкорликни йўлга қўйиш учун аниқ кўрсатмалар ва мувофиқлаштириш механизмлари яратилиши лозим. Бундан ташқари, ҳар бир ҳудудда маҳаллий манфаатдор томонларнинг ўзига хос тажрибаларини тан олиш ва улардан самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Жаҳон иқтисодий форуми, Давос, 2024 йил. <<https://www.weforum.org/agenda/2024/01/travel-tourism-role-future-global-prosperity/ >>, сўнгги марта 08.05.2024 йилда фойдаланилган.
2. Thommandru, A., Espinoza-Maguiña, M., Ramirez-Asis, E., Ray, S., Naved, M. and Guzman-Avalos, M., "Role of tourism and hospitality business in economic development", Materials Today: Proceedings, [2023].
3. Thommandru, A., Espinoza-Maguiña, M., Ramirez-Asis, E., Ray, S., Naved, M. and Guzman-Avalos, M., "Role of tourism and hospitality business in economic development", Materials Today: Proceedings, [2023].
4. Бутунжаҳон саёҳат ва туризм кенгаши ҳисоботи. 2022 йил.
5. Хайитов Х. Марказий ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари вазифа ва функцияларининг тақсимланиши: Ўзбекистон ва АҚШ тажрибаси мисолида: – Т.: "Жамият ва бошқарув" журнали. – 2024 – 29-37 б.
6. Жўрабекова Ҳ.М. Ўзбекистонда давлат бошқарувини номарказлаштириш жараёни (хорижий ва миллий тажрибалар қиёсий таҳлили): сиё. фан. ... фал. докт. (PhD) дис. автореф. – Т., 2019. – 13 б.
7. Бекчанов Д. Маҳаллий давлат ҳокимияти: Япония ва Ўзбекистон. – Т.: Akademiya. – 2015. – 57 б.
8. Kantarci, K., "Perceptions of foreign investors on the tourism market in central Asia including Kyrgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan", Tourism Management [2007], 28 (3).
9. Airey, D. and Shackley, M., "Tourism development in Uzbekistan", Tourism Management, [1997], 18 (4).
10. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 9-сон (ҳозирда мазкур қонун ўз кучини йўқотган).
11. González, R.C.L., Araujo, M.L.D.R. and Kim, A., "The potential attractiveness of Uzbekistan. Designing strategies to promote the Central Asian Republic by analysing official tourism image and conducting at-destination surveys", Journal of Tourism Analysis: Revista de Análisis Turístico (JTA) [2016], (22).
12. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.07.2019 й., 03/19/549/3446-сон.
13. Маҳаллий бошқарув. Дарслик. О.Турғунов, Ш.Асадов ва бошқ. – Т.: Baktria press. – 2017. – 35 б. – 13 б.
14. Умаров Б.А. Номарказлаштириш концепцияси ва унинг давлат бошқарувини демократлаштиришдаги ўрни // – Т.: Ўзбекистон қонунчилиги таҳлили / Uzbek law review / Обзор законодательства Узбекистана. 2018. № 3. – 21 б.
15. Shaw, G. and Williams, A.M, "Critical issues in tourism: A geographical perspective" [1994], Oxford: Blackwell: ch. 1.
16. Chan, T., Milne, S., Fallon, D., & Pohlmann, C., "Urban Heritage Tourism. The Global-local Nexus", Annals of Tourism Research [1996], 23 (2).

МУРОЖААТДАН ДАРОМАДГАЧА БЕШ ҚАДАМ (ФАРОВОНЛИК ЙЎЛЛАРИ)

Улуғбек МУҲАММАДИЕВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси мустақил изланувчиси

Аннотация: *ушбу мақолада мурожаатдан даромадгача бўлган жараёнга илмий таъриф ва тавсиф берилиб, мурожаатнинг пировард мақсади ва тартиботлари илмий таҳлил қилинган. Шунингдек, мурожаатнинг якуний натижасигача бўлган беш босқичли фаровонликка эришиш орқали камбағалликни қисқартиришга эришиш социологик асослантирилган. Бундан ташқари, фуқаролар томонидан қилинган мурожаатлар бўйича Амир Темур, Шайбонийхон, Амир Ҳайдар ва Муҳаммад Раҳимхон ва жадидларнинг тарихий тажрибалари ёритилиб, Янги Ўзбекистонда камбағалликни қисқартириш борасидаги ислоҳотлар самарадорлигини оширишга қаратилган илмий-амалий хулосалар, таклиф ва тавсиялар баён қилинган.*

Калит сўзлар: *мурожаат, давлат бошқаруви, сиёсат, Янги Ўзбекистон, халқ қабулхонаси, аҳоли мурожаатлари билан ишлаш, тизим, беш қадам, фаровонлик, маърифат, камбағаллик, ижтимоий-иқтисодий чоралар, даромад.*

Пять шагов от обращения до прибыли (Пути благополучия)

Улугбек Мухаммадиев,
независимый исследователь
Академии государственного управления
при Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: *в данной статье дана научная характеристика процессу от обращения до прибыли, дан анализ целям и порядку предоставления обращения. Также социологически обосновано достижение сокращения бедности путем достижения пятиэтапного благополучия по итоговым результатам обращения. Кроме этого, освещен исторический опыт Амира Темура, Шейбанидов, Амира Хайдара, Мухаммада Рахимхона Феруза по работе с обращениями граждан. Даны рекомендации, предложения и научно-практические заключения, направленные на повышение эффективности реформ по сокращению бедности.*

Ключевые слова: *обращение, государственное управление, политика, Новый Узбекистан, народные приемные, работа с обращениями граждан, пять шагов, благополучие, просвещение, бедность, социально-экономические меры, прибыль.*

Five Steps from Referral to Income (Pathways to Welfare)

Ulugbek Muhammadiev,
Independent researcher of the Academy
of Public Administration under the President
of the Republic of Uzbekistan

Abstract: *this article provides a scientific definition and description of the process from appeal to income, and the final purpose and procedures of the appeal are scientifically analyzed. Also, it is sociologically justified to achieve the reduction of poverty through the achievement of the five stages of prosperity leading to the final outcome of the appeal. In addition, the historical experiences of Amir Temur, Shaybani Khan, Amir Haydar and Muhammad Rahim Khan and others were covered based on the appeals made by citizens, and scientific and practical conclusions, proposals and recommendations aimed at increasing the effectiveness of reforms to reduce poverty in New Uzbekistan were presented.*

Keywords: *appeal, public administration, politics, New Uzbekistan, people's lobby, working with population appeals, system, five steps, welfare, enlightenment, poverty, socio-economic measures, income.*

Мамлакатимизда одамларни эшитувчи, муаммоларини ҳал этувчи, ҳамма ва ҳар бир инсон ҳаётини фаровон, бахтли, бадавлат қилиш негизида том маънодаги ижтимоий сиёсат амалга оширилмоқда. Ана шу ижтимоий сиёсатни амалга ошириш йўллари "Ўзбекистон – 2030" стратегияси мазмунида ўз ифодасини топган.

Дарҳақиқат, яқин йиллар, яъни 2030 йилга бориб, ватанимизни ўрта даражадан юқори суръатларда ривожланаётган давлатлар қаторига чиқариш, ялпи ички маҳсулот ҳажмини аҳоли жонбошига 4000 АҚШ долларига етказиш вазифалари нафақат саноат, қишлоқ хўжалиги, хизмат кўрсатиш соҳаларини жадал ривожлантириш, балки инсон салоҳиятини ҳам ҳар томонлама юксалтириш билан бевосита боғлиқдир. Шу боисдан ҳам Президентимиз пировард мақсадларга эришиш учун Стратегиямизда белгиланган 100 мақсаддан 44 мақсадни айнан инсонни кучайтириш, унинг маънавий, интеллектуал ва касбий салоҳиятини юксалтиришга қаратилганлиги бежиз эмас.

Таъкидлаш жоизки, сўнгги 7 йил ичида инсонни ривожлантириш, унинг қадрини юксалтириш мақсадлари, Юртбошимиз иборалари билан айтганда, аниқ мақсадли ва манзилли ёндашиш тамойилини қўллаш ҳаётий зарурат даражасига чиқди.

Аҳоли мурожаатлари билан бевосита ишлаш мобайнида кузатилган тажрибалар, одамларнинг ўз ҳаётини обод қилиш борасидаги саъй-ҳаракатлари ҳамда давлатимизнинг инсон турмушини фаровон қилиш йўлида амалга ошираётган кенг кўламли сиёсати "Мурожаатдан даромадга беш қадам" механизмини жорий этишни тақозо этади. Инсонни ривожлантиришнинг мазкур механизми муҳтарам Президентимизнинг "Мотивация-кўникма-молиявий кўмак" тамойилидан куч олади ва уни ҳаётга янада самарали жорий этишнинг ўзига хос дастури ва механизми вазифасини бажаради.

Мурожаатдан даромадга механизмининг рақамли-структурал кўриниши қуйидагича:

$$М = \frac{Ў+Т+Б}{М+И} = Д$$

Бунда: М – мурожаат, Ў – ўрганиш, Т – тайёрлаш, Б – боғланиш, Д – даромад, М – мақсад, И – ирода.

Формуланинг якуний босқичи бўлган даромадга эса, формуладаги касрда ифодаланган уч омил, яъни ҳолатни ўрганиш, касбни ўзлаштириш ва лидер тадбиркорларга боғланиш, махраждаги икки омил, яъни мақсад ва ироданинг нечоғлик мустаҳкамлигини таъминлаш нисбатида эришилади.

1-қадам. Мурожаат қилиш

"Мурожаат" сўзи ўз мазмунига кўра, "апелляция", "сўров," "ариза" маъноларини англатиб, бирор-бир инсоннинг бошқа бир шахс ёки ташкилотга масала қўйиш, савол бериш, ёрдам сўрашни ифодалайди. Шунингдек, манбаларда мурожаат қилмоқ *(ёки* этмоқ) бирор ишни хоҳламоқ, илтимос, чақириқ ва шикоят билан бировга қарата оғзаки ёки ёзма сўз айтмоқ [1], деган маъноларни ҳам англатади.

Мурожаатлар оғзаки, ёзма, сайёр ва виртуал шаклларда баён этилади. Мурожаатларнинг тарихи узоқ бўлиб, миллий давлатчилик тарихимиздан одамларнинг турли йўналишдаги ёрдамлар сўраб, ҳукмдор ва раҳбарларга мурожаат қилиши борасида кўплаб тарихий далилларни келтириш мумкин.

Хусусан, буюк соҳибқирон Амир Темурнинг адолатли давлат бошқарувида ер, сув тақсимоти билан боғлиқ муаммолар, солиқлар ва суд ишларида адолатни таъминлаш, шунингдек, ҳарбий хизматга доир аҳоли мурожаатларини кўриб чиқишга устувор аҳамият берилган. Халқнинг мурожаатларини эшитиш учун алоҳида кунлар ажратилган ва халқнинг арз-додларини, шахсан, Темурнинг ўзи ҳафтада бир кун мунтазам тинглаган [2].

Амир Темур давлат бошқаруви шундай ташкил қилинган эдики, халқнинг ҳар қандай мурожаати тезда қабул қилиниб, кўриб чиқилган. Унинг вазирлари ва амалдорлари ҳар доим халқ билан мулоқотда бўлган ва уларнинг муаммоларини ҳал қилишга ҳаракат қилганлар [3].

Шунингдек, Мовароуннаҳрда Шайбонийлар ҳукмронлик қилган даврда халқ ва ула-

моларнинг мурожаатлари қарорлар қабул қилишда муҳим аҳамият касб этган. Шу нарса алоҳида аҳамиятга эгаки, архив маълумотларига кўра, аксарият мурожаатлар адолатли бошқарув, мактаб, мадраса ва хонақоҳ қуриш учун рухсатнома олиш, ворисийлик асосидаги мулк тақсимоти, қурғоқчилик палласида суғориш билан боғлиқ тарзда юзага келган муаммолар ечимига доир бўлган, аммо моддий ёрдам олиш, етимлар тақдирини ҳал қилиш, никоҳ ва ажрим билан боғлиқ масалалар умуман кўтарилмаган. Кўплаб мурожаатлар Шайбонийхон Абдулла II (1557-1598) даврида кўриб чиқилган бўлиб, уларда, юқорида айтганимиздек, диний масалалар, қози калон суд ишлари ва мактаб, мадраса ва хонақоҳ қуриш учун ер ажратиш билан боғлиқ масалалар баён этилган [4].

Шунингдек, XVIII-XIX асрлар мобайнида ҳам қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ муаммолар, адолатли солиқ солиш ва ҳуқуқий низолар масаласида хонга кўплаб мурожаатлар билан халқ ва уламолар юзланган. Бухоро амирлигида Амир Ҳайдар (1800-1826) даврида халқнинг мурожаатлари қонуний йўл билан ҳал этилишига алоҳида эътибор қаратилган. Хива хонлигида эса, Муҳаммад Раҳимхон даврида (1806-1825) халқнинг мурожаатларига муносабат масаласи архив ҳужжатларида яхши сақланган.

Низомулмулкнинг "Сиёсатнома" асаридаги "Подшоҳнинг мазлумларни қабул қилиши, одил ва яхши хулқли бўлиши ҳақида"ги бўлимида подшоҳга мурожаат хусусида қуйидаги фикрлар баён этилган: "Подшоҳ ҳафтада икки кун зулм кўрганларни қабул қилиб, золимларнинг додини бериб; жазолаб ва раият сўзларини бевосита эшитиб бориши керак. Муҳим бўлган аризаларни қабул қилиб, ҳар бирига жавоб бериши лозим. Агарда худованд подшоҳ додхоҳларни олдига чақириб, ҳафтада икки маротаба уларнинг сўзларини эшитади ва золимларнинг жазосини беради, деган хабар мамлакатда тарқалса, унда золимлар оқибатини ўйлаб, қўрқиб бедодлик қилмайдилар" [5].

Шунингдек, Низомулмулк қуйидагиларни ёзади: "Олдин ўтган кишиларнинг китобларидан шуни ўқиб билдимки, ажам шоҳлари бир дўкон ясаб, уни отга юклаб саҳрога олиб борарканлар, токи ўша жойда йиғилган мазлумларни кўриб, ҳар бирининг арзини эшитиб олиш мумкин бўлсин. Бунинг сабаби шу эдики, агарда подшоҳ бирор жойда ўтириб қолса, у ерда даҳлиз, эшик ва парда пайдо бўлади. Ғаразли кишилар ва ситамгарлар шундан фойдаланиб, зулм чекаётганларни подшоҳ олдига қўймайдилар" [6].

Ўзбек романчилигининг илк намуналаридан бири бўлган "Меҳробдан чаён" асарида ҳам халқнинг хонга мурожаатлари ва арзи додлари, умуман, барчага мурожаатларини бевосита кўриб чиқадиган махсус тузилма фаолият юритгани хусусида асосли далиллар келтирилган. "Меҳробдан чаён" асарининг асосий қаҳрамонларидан бири бўлган Анварнинг Халқ мурожаатлари билан ишловчи хизмат тузилмасидаги "Сармунший" лавозимига тайинланиши фуқаролар учун манфаатли ҳодиса бўлади. Халқ унинг адолатли ва холис инсон эканлигига ишонч билдиради. Унинг ҳалол ва одиллиги халқнинг мурожаатларини ҳал қилишда муҳим омил бўлади [7]. Аммо Анварнинг сармунший лавозимида аҳоли мурожаатларини холис ва адолатли тизимга келтириш борасидаги саъй-ҳаракатлари кутилган натижаларни бермайди.

Аҳоли мурожаатлари билан ишлаш тизимининг яхлит ва институционал асослари Янги Ўзбекистон даврида шакллантирилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхоналари, виртуал порталлар, Бош вазир, вазирликлар ва ҳокимларнинг Халқ қабулхоналари фаолияти тизимли тарзда йўлга қўйилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхонаси порталига ижтимоий муаммолар бўйича Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари мурожаат қилади. Ушбу муаммолар коммунал хизматлар, мактаб ва боғчаларнинг иқтисодий муаммолари, хавфсизлик, ишсизлик каби масалаларни ўз ичига олади. Хусусан, Президент порталига 2017 йилда 1 миллионга яқин мурожаатлар тушган бўлиб, уларнинг 85 фоизи одамларнинг бирламчи эҳтиёжлари (газ, электр, ичимлик суви, бир марталик моддий ёрдам)ни қондиришдан иборат бўлса, 2023 йилда аҳоли

томонидан 1 миллион 300 мингдан ортиқ мурожаат келиб тушган ва уларнинг таркибида бирламчи эҳтиёжларни қондиришга қаратилган аризалар кўрсаткичи сезиларли даражада камайиб, 53 фоизни ташкил қилди.

2-қадам. Ўрганиш – ҳолатнинг ўзига хос хусусияти ҳамда имкониятларидан келиб чиқиб, инсон ва ҳудудни ривожлантиришнинг ҳаракатлантирувчи драйверини аниқлаштириш.

Мисол учун бирор шахс барқарор ривожланган, доимий фойда келтирувчи даромад манбаига эришишни, тўқ-фаровон яшашни мақсад қилар экан, аввало, қайси хизматлар ва одамлар учун қулайлик туғдирувчи қандай маҳсулотлар эвазига даромад кўриши мумкинлиги, ўзи ва ҳудудий имкониятлари хусусида тафаккур қилиши, фаросат илмига кўра, тўғри тадбир ишлаб чиқмоғи даркор.

Ҳозирги пайтда мамлакатимизда барча фуқаролар, хусусан, ёшларни ҳаётга тайёрлаш, уларнинг даромад топишига кўмаклашишнинг қуйидаги шакллари мавжуд:

- қисқа муддатли касб-ҳунарларга ўргатиш курслари (бир ойлик, уч ойлик, тўрт ойлик);

- мономарказларда юқори малакали ишчи касблар соҳибларини тайёрлаш;

- бизнес-лойиҳалар асосида даромадли касб-ҳунарларга ўргатиш;

- устоз-шогирдлик асосида лидер-тадбиркорлар ва ҳунармандларга бириктириш.

Айнан ана шу имкониятларни янада кенгайтириш мақсадида 2024 йил 30 июнда Ўзбекистон ёшлари кунида ёшлар сиёсатига бағишланган видеоселектор йиғилиши ўтказилди. Президентимиз Шавкат Мирзиёев ёш авлод билан мулоқот пайтида мамлакатимизда сўнгги етти йил ёшларни қўллаб-қувватлаш, уларнинг истеъдоди ва салоҳиятини рўёбга чиқаришда **“катта сакраш даври”** бўлганини қайд этиб, “Ёшларни катта даромад келтирадиган касбларга ўргатиш, юқори қўшилган қиймат яратадиган лойиҳаларни кўпайтириш бўйича ҳам катта ўзгаришлар бўлади”, [8] деб алоҳида таъкидладилар.

3-қадам. Тайёрлаш – инсонни ҳаётга тайёрлаш, касбга, ҳунарга, курсларга ўқитиш, малакасини ошириш, фаолият ва аниқ касбларга мақсадли симуляция қилдириш ишларини амалга ошириш.

Бугунги кунда уй-жой қурилиши долзарб бўлган жиддий муаммолардан саналади. Бу муаммони ижобий ҳал этишда маҳалла ёшларини касб-корга ўргатиш, ишлаш қобилиятини ривожлантириш, ишчи кучини ҳаракатга келтириш, жойларда уй-жой қурилиши материалларини мустқил тарзда йўлга қўйишга кўникмани шакллантириш шарт. Зотан, қадим тарихда ҳам ёшларни касб-ҳунарга ўргатиш, илмли, тажрибали, салоҳиятли бўлишларига кўмаклашишга доир қуръоний ояти карималар билан бирга, Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в)дан ворид бўлган панду насиҳатларга йўғрилган ҳадиси шарифларидан самарали истифода этган ҳолда буюк аллома аждодимиз Абулҳасан Мовардий ўзининг “Дунё ва дин одоби” (“Адаб ад-дунё ва ад-дин”) асарида ҳам батафсил тўхталганини кўриш мумкин:

روي عن النبي ﷺ أنه قال: **“بَلِّغِ ابْنَ آدَمَ أَنَّ مَا سَبَقَ لَهُ مِنَ الرِّزْقِ لَا يَأْتِيهِ إِلَّا بِضَعْفِ مَا هُوَ فِيهِ”**

Ва қод рувия ъан ан-набиййи солла Аллоҳу ъалайҳи ва саллама: ***“Каада ал-ҳасаду ан юғоллиба ал-қадару. Ва каада ал-фақру ан якуна куфран”.***

Ривоятга кўра, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: “Ҳасад – қадар устидан ғолиб чиқаёзади. Камбағаллик куфрга яқинлашиб бораёзади” [9].

قال النبي ﷺ: **“لَا يَأْتِيهِ إِلَّا بِضَعْفِ مَا هُوَ فِيهِ، وَلَوْ أَنَّ ابْنَ آدَمَ بَلَّغَ الرِّزْقَ”**

Қола ан-Набиййа солла Аллоҳу ъалайҳи ва саллама: ***“Каада ал-фақру ан якуна куфрон. Ва каада ал-ҳасада ан юғоллиба ал-қадару”.***

Набий саллаллоҳу алайҳи васаллам: “Фақирлик куфрга яқин тураёзади. Ҳасад – тақдирдан ғолиб келаёзади” дедилар [10].

Зотан, ёш йигит-қизлар касб-ҳунарга боғланиб, ўз ҳаёт тарзини фаровонлик, рўшноликка томон бурар эканлар, келажак ўзларининг қўлларида эканликларига амин бўлишади.

Бундан 1000 йиллар муқаддам, яъни 1080 йилларда Аҳмад Яссавийнинг набираларидан Мустофоқул ота (тахаллуси Сузук ота) Тошкентга келиб, ерли аҳолини эркагу аёл-

ларини касаначиликка: ёғочсозлик, темирчилик, мисгарлик, ипакдўзлик, гиламдўзлик, қурилиш касбу корлари, илму ҳунарларига ўргатганлари тарихда қолган. Шундан бўлса керакки, Тошкент аҳли ҳозирда қўли гул моҳир усталарга сероб.

Бежизга бўлмаса керак муҳтарам Президентимиз 2016 йилнинг кузларида у зотнинг тарихини абадийлаштириш, ҳурмат-эҳтиром кўрсатиш, ёшларни таълим-тарбия, касб-корга ўргатиш мақсадида, Тошкентда муҳташам мақбара, мадраса, усто-ҳунармандлар мактабини қуриб, фойдаланишга топширганлар. Ҳунармандликка тайёрлайдиган 5 гектарлик хиёбон яратиб берганлари ҳам, айни ҳақиқат.

Бу каби тарихан шаклланиб улгурган ҳунармандчилик ва касаначиликни бугунги кунларда ҳам ривожлантириш турли ижтимоий, иқтисодий муаммоларга ечим сифатида қараш давр талаби саналади. Ёшлар муаммоси ҳамиша долзарб саналиб келган, кишилар унга бефарқ қарамаганлар.

Бугунги кунда ҳам аждодлар удуми ва урф-одатларини режали давом эттиришимиз, барқарор ривожлантиришимиз сиёсат даражасига кўтарилган масалалардан эътиборлиси ҳисобланади. Бу каби ишлардан кўпгина мисоллар келтириш мумкин. Шундай касб-корлардан бири уй-жой қурилиши учун ғишт ишлаб чиқаришдир. Масалан, шлакоблок тайёрлаш.

А. Шлакоблок тайёрловчи мутахассис ўз касбдошларига мазкур касбни ўзлаштириш кўникмаларидан мисолларни бирма-бир намуналар асосида кўрсатиб бериши, касбга тайёргарлик кўрсатиши, қобилиятларини ишга солиши, доимий иш ўрнига эриштириши, ҳалол меҳнат билан даромад кўришлари, кўникма ҳосил қилдириши, бойишлари, фаровонлик йўлини кўрсатиб беришлари, маҳаллий ва хорижий соҳа вакилларининг малака курсларини оффлайн ва онлайн ташкил этишлари шарт.

Б. Даромад манбаидан ишчининг ҳиссасини адолатли тарзда ажратиб бериши, ишчи жамоани мунтазам тақдирлаб туриши, байрам кунлари маданий ҳордиқ чиқаришлари саёҳат ва зиёрат туризми асосида кўнгилларига йўл топишлари, ишчининг ўз раҳбаридан норози кайфиятини нейтрал ҳолатга келтириши, бир фикрда қолишига кўмаклашиши, ўзаро ишонч ва ҳурматни рўёбга чиқариши шарт.

В. Бунда, аввало, назарий жиҳатдан маҳаллий ва хорижий қурилиш ташкилотларининг шлакоблокка бўлган ҳаётий эҳтиёжни чамалаб кўриши шарт. Амалда эса, шу соҳа вакилларининг уй-жой қурилишида керак бўладиган мазкур қурилиш материали ва маҳсулоти борасида шаффоф хулосаларига эга бўлиши, уларнинг тарихий тажрибаларини ўзлаштириши, қунт билан ўқиб-ўрганиши шарт.

Г. Ишлаб чиқарилаётган маҳсулот турлари, материаллари ва имкониятлари, ўхшаш қурилиш материаллари ўртасидаги рақобатбардошлиги, энг қулай томонлари, сифат даражасини таъминлаш ҳақида фикр юритиши шарт.

4-қадам. Боғланиш

Мурожаат қилган фуқаронинг мурожаатини қондиришнинг яна бир социологик усули бу – боғланишдир. Боғланиш деганда, биз мурожаатчининг мурожаатини қабул қилиш, ҳолатни ўрганиш ва тайёрлаш босқичидан сўнг мурожаатчини ўзи яшаб турган жойдаги бирор-бир лидер тадбиркорга ёки фермерга боғлаш назарда тутилади. Агарда мурожаатчининг касби нуқтаи назаридан бошқа бир соҳа бўладиган бўлса, албатта, шу соҳа бўйича муваффақиятли фаолият юритаётган мутахассисга бириктириш орқали мурожаат қилган шахсни фаоллаштириш мумкин.

Мурожаат қилган шахсни бирор-бир тадбиркорга ёки ишбилармонга боғлаш, ёки бириктириш билан иш якунланди деб ҳисоблаб бўлмайди. Чунки яхши даромадга эга бўлмаган шахс бирор-бир тадбиркорга бириктирилгандан сўнг у даромад кўришни бошлайди ва олдин эга бўлмаган маблағга эга бўла бошлайди.

5-қадам. Даромад

Даромадга эга бўлиш инсонни бадавлат қилиш йўлидаги муҳим босқич саналади. Даромадни тўғри тасарруф этиш – даромаддан даромад олиш ва фаровонлашиш кўламла-

рини кенгайтириш, тажриба ва ирода талаб этади. Амалдаги социологик тадқиқот натижаларига кўра, даромадга эга бўлган ёш фуқаролар ўз маблағларини транспорт воситаларига эга бўлиш, уй-жой қуриш, қарзларни тўлаш ва уйланишга йўналтирмоқдалар. Бу ҳолат меҳнат миграциясига бориб келганлар учун типик ҳолат сифатида баҳоланади. Чунки, ўтказилган сўров натижаларига кўра, хорижда пул ишлаб келган меҳнат мигрантларининг 70 фоизидан кўпроғи ана шу мақсадларда сарфлашларини билдирганлар. Шу нарса эътиборга лойиқки, мамлакатимизда доимий истиқомат қилиб фаолият юритаётган бирор касбни комиллик даражасида эгаллаган ҳамда ўз соҳасида барқарор ўринга эга бўлган 65 фоиз ёшлар эса, ўз маблағларини кўпроқ ўз касбий, интеллектуал ривожланиш йўлига сарфлашлари аниқланди (олий маълумотли бўлиш, IT соҳасини ўрганиш, хорижий тилларни ўрганиш, маркетинг соҳасини ўрганиш, турдош касб соҳиблари билан ҳамкорлик ришталарини боғлаш).

Албатта, бундай икки ижтимоий гуруҳдаги ёшларга ёндашиш ва даромадларни келгусида наф берадиган мақсадларга йўналтириш катта аҳамиятга эга. Моҳиятан бундай ижтимоий мўлжал бир тарафдан даромадларни иқтисод қилишга ўргатса, иккинчи тарафдан, ўзини ўзи ривожлантириш орқали даромадга даромад қўшишга ўргатади.

Камбағаллиги туфайли мурожаат қилган шахсни махсус ижтимоий-иқтисодий чоралар кўриш билан камбағалликдан чиқариш масаланинг бир тарафи бўлса, уни яна камбағалликка кириб қолишига йўл қўймаслик масаланинг иккинчи тарафидир.

Миллий тарбия тизимида даромадни нотўғри сарфлаш борасида ибратли ёндашувлар мавжуд. Хусусан, муқаддас Қуръони Каримда: "Шунингдек, еб-ичингиз, (лекин) исроф қилмангиз! Зеро, У исроф қилувчиларни севмагай", "Қариндошга, мискин ва йўловчига (хайр-эҳсон қилиш билан) ҳақларини адо этинг ва исрофгарчиликка мутлақо йўл қўйманг!", деган оятлар ҳам бор [11]. Барча ақлли ва идрокли кишиларга маълумки, ҳар қандай ишда мўътадиллик ва меъёр ҳамиша маъқулланиб келинган. Ҳаддан ошишлик, исрофгарчилик, манманлик ва риёкорлик каби иллатлар эса, ҳам ақлан, ҳам шаръан қораланиб, улардан ҳазар қилишга буюрилган. Демак, силаи раҳм, хайр-эҳсон ва турли садақаларни беришда ҳам меъёрдан ташқари харажат қилиш, исрофгарчиликка йўл қўйиш Аллоҳ томонидан ҳам ман этилган.

Яқин ўтган тарихимизга назар солсак, Амир Олимхон 1911 йил март ойида "Жуда исрофли тўйларни тугатиш тўғрисида" Фармон чиқарган. Амир Олимхоннинг ушбу фармони Бухорода тўй ва маракалар ўтказишда ортиқча чиқимдорлик ва исрофгарчиликка йўл қўймасликка қаратилиб, унга кўра, тўйларда 6-7 хил овқат қилиш тақиқланиб, паловдан бошқа овқат берганларга 75 дарра уриш жазоси тайинланди, суннат ва никоҳ тўйларида ташкил қилинадиган улоқ чопиш ва пойга тадбирлари бекор қилинди. Ушбу тадбирни ташкил этган шахс ўлим жазосига маҳкум этилиши белгилаб қўйилди. Шунингдек, тўйга келган меҳмонларнинг ҳар бирига чопон бериш одати ман қилинди. 1916 йил 5 июнда эса, Амир тўйга келганларга қанд бериш одатини тақиқловчи яна бир фармонни имзолаган [12].

1924 йилдан эътиборан, Тошкент, Самарқанд ва Фарғонадаги, умуман, Туркистон жадидлари ҳам исрофгарчиликни ва топилган маблағларни нотўғри сарфлашнинг ижтимоий оқибатлари тўғрисида оммавий ахборот воситалари, турли хил йиғинлар ва мажлисларда 2000 дан ортиқ чиқишлар қилишган. Афсуски, даромадни мақбул ва оқилона идора қилиш, даромадни маърифий йўлда сарфлаш ҳамда фаровонлик доирасини кенгайтириш ҳанузгача жиддий ижтимоий муаммо сифатида сақланиб келмоқда.

Жадидларнинг устози Беҳбудий исрофгарчиликни – бизни кемирувчи иллатлар деб айтган. Жумладан, Беҳбудий 1915 йилдаги "Ойна" журналидаги мақоласида "Тўй ва таъзияга сарф қилинадургон оқчаларимизни биз, туронийлар, илм, ва дин йўлиға сарф этсак, ривож топиб, оврупойилардек тараққий этармиз ва ўзимиз-да, динимиз-да обрўй ва ривож топар. Йўқ ҳозирги ҳолимизга давом этсак, дин ва дунёга хорлик ва мискинатдан

бошқа насибамиз бўлмайдур [13]", деб таъкидлаб ўтган.

Мурожаатчини камбағалликдан чиқариш ва шахсни яна қайта камбағалликка тушмасликка қаратилган амалиётни, ўз навбатида, Янги Ўзбекистондаги камбағалликни қисқартиришнинг пировард мақсади деб таърифлаш мумкин.

Биз Жадид аждодларимиздан қолган маърифатни давом эттириб, мурожаат қилган шахсни яна камбағалликка тушиб қолмасликлари учун улар топган маблағларни катта-катта тўйлар қилиб, топган маблағларини исроф қилишларини маърифат билан олдини олиш ва бу маблағларни нафақат ўзи, балки унинг оила аъзоларини ҳам камбағаллик ҳолатига тушиб қолмасликлари учун жойлардаги мутасаддилар зарур ижтимоий-иқтисодий чораларни кўришлари лозим.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. https://uz.wiktionary.org/wiki/murojaat
2. Темурийлар даври тарихи. – Т.: Фан. – 1965. – 52 б.
3. John E. Woods. The Timurid dynansity. Indiana University, 1990. – P. 86.
4. Шайбонийхон Абдулла II архив ҳужжатлари. Бухоро давлат архиви, 1806-1825.
5. Низомулмулк. Сиёсатнома. – Т.: "Янги аср авлоди". – 2008. – 20 б.
6. Низомулмулк. Сиёсатнома. – Т.: "Янги аср авлоди". – 2008. – 24 б.
7. Қодирий А. Меҳробдан чаён. Ғ.Ғулом номидаги машриёт матбаа ижодий уйи. – Т., 2018. – 128-136 б.
8. Президент Шавкат Мирзиёев раислигида ёшлар сиёсатига бағишланган видеоселектор йиғилиши ҳамда ёшлар билан мулоқотида сўзлаган нутқи. 2024 йил 30 июнь. https://t.me/Press_Secretary_Uz/4377//
9. Абулҳасан Мовардий. "Адаб ад-дунё ва ад-дин". – 263 б. – 184 б. – 409 б. //(184) (فـيـعـض 409) (263).
10. Абулҳасан Мовардий. "Адаб ад-дунё ва ад-дин". – 299 б. – 211 б. – 461 б. // (211) (فـيـعـض 461) (299).
11. Қуръони Карим. Аъроф сураси, 31-оят, Исро сураси, 26-оят.
12. "Туркестанские ведомости" газетасининг 1911 йил 28 апрелда чиққан 92-сони.
13. "Ойна" журнали. 1915 йил, 13-сон. – 338-342 б.

ЯНГИ ТАҲРИРДАГИ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ КОНСТИТУЦИЯСИДА БЕЛГИЛАНГАН ИЖТИМОИЙ ҲУҚУҚЛАР ТАҲЛИЛИ

Арслон МАНСУРОВ,
Тошкент шаҳар Ички ишлар бош бошқармаси
Эксперт-криминалистика маркази эксперти, капитан

Аннотация: *мазкур мақолада янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгиланган ижтимоий ҳуқуқлар, шунингдек, Ўзбекистонда халқпарвар ва ижтимоий давлат барпо этишнинг айрим масалалари, хусусан, инсон қадри ва эркин фуқаролик жамиятини ривожлантириш жиҳатлари илмий-амалий нуқтаи назардан таҳлил қилинган.*

Калит сўзлар: *Конституция, халқпарвар давлат, ижтимоий давлат, инсон қадри, ижтимоий ҳуқуқлар, меҳнат, таълим.*

Анализ социальных прав, определенных в новой редакции Конституции Республики Узбекистан

Арслон Мансуров,
эксперт,
Экспертно-криминалистического центра
Главного управления внутренних дел
г. Ташкента, капитан

Аннотация: *в данной статье рассматриваются социальные права, закрепленные в новой редакции Конституции Республики Узбекистан, а также некоторые вопросы построения демократического и социального государства в Узбекистане, особенно ценность человека и аспекты развития свободного гражданского общества с научно-практической точки зрения.*

Ключевые слова: *Конституция, демократическое государство, социальное государство, ценность человека, социальные права, труд, образование.*

Analysis of social rights defined in the newly revised Constitution of the Republic of Uzbekistan

Arslon Mansurov,
Captain,
Expert of the Center of Expert Criminalistics
of the Main Department of Internal Affairs
of Tashkent city

Abstract: *this article examines the social rights defined in the new edition of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, as well as some issues of establishing a democratic and social state in Uzbekistan, particularly the value of human beings and aspects of developing a free civil society from a scientific and practical perspective.*

Keywords: *Constitution, democratic state, social state, human value, social rights, labor, education.*

Сўнгги йилларда мамлакатимизда инсон қадрини юксалтириш, ижтимоий сиёсатни амалга ошириш тамоман янги босқичга кирди. Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев 2021 йил 7 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 29 йиллигига бағишланган табригида: "Ҳозирги кунда Ўзбекистон ижтимоий давлат ва адолатли жамият қуриш сари дадил бормоқда. Шу сабабли "Янги Ўзбекистон – ижтимоий давлат", деган тамойилни конституциявий қоида сифатида муҳрлашнинг вақти-соати етди", дея таъкидлаган [1].

Натижада, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 1-моддаси: "Ўзбекистон – бошқарувнинг республика шаклига эга бўлган суверен, демократик, ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат", сифатида белгиланди [2].

Айтиш мумкинки, ижтимоий давлат – ҳар бир фуқаронинг муносиб турмуш сифати ва даражасига эришишини таъминлаш, ижтимоий тафовутни юмшатиш ва муҳтожларга ёрдам бериш учун моддий бойликларни адолат тамойилига мувофиқ тақсимлашга қаратилган давлат моделидир. "Ижтимоий давлат" тушунчаси илк бор 1850 йилда Лоренс фон Штейн томонидан қўлланилган. У давлатнинг вазифаси ижтимоий тенглик ва шахсий эркинликни ўрнатиш, қуйи ва кам таъминланган табақаларни бойлар ва қудратлилар даражасига кўтаришдан иборат, деб ҳисоблаган [3].

Амалдаги Конституциянинг IX боби "Иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлар" деб номланиб, 7 та модда (36-42-моддалар) ва 13 та нормадан иборат. Янги таҳрирдаги Конституцияда эса, давлатнинг ижтимоий соҳадаги мажбуриятлари билан боғлиқ моддалар 13 тага (41-53-моддалар), нормалар эса 3 баробарга ошиб, 38 тага оширилди. Бобнинг номи эса, "Иқтисодий, ижтимоий, маданий ва экологик ҳуқуқлар" сифатида такомиллашди.

Бундан ташқари, амалдаги Конституциянинг 45-моддаси "Вояга етмаганлар, меҳнатга лаёқатсизлар ва ёлғиз кексаларнинг ҳуқуқлари давлат ҳимоясидадир", деб номланган бўлиб, янги таҳрирдаги Конституцияда ушбу масалага оид нормалар сони ҳам кўпайтирилиб, бу борада давлатнинг масъулияти оширилди.

Биринчидан, фуқароларнинг меҳнат қилиш ҳуқуқи билан боғлиқ қоидалар кўпайди. Ҳар кимнинг меҳнати учун ҳеч қандай камситишларсиз ҳамда меҳнатга ҳақ тўлашнинг белгиланган энг кам миқдоридан кам бўлмаган тарзда адолатли ҳақ олиш ҳуқуқи кафолатланди. Мазкур норманинг Конституцияда белгиланиши фуқароларнинг иш ҳақлари уларнинг меҳнатига лойиқ бўлишини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Шу билан бирга, меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдори инсоннинг муносиб турмуш даражасини таъминлаш зарурати ҳисобга олинган ҳолда белгиланади. Мазкур норманинг Конституцияда белгиланиши фуқароларнинг иш ҳақлари миқдори шунчаки эмас, айнан уларнинг муносиб турмуш кечиришини таъминлашда, пировард натижада, аҳоли турмуш даражасини яхшилашда ва мамлакатда ижтимоий адолатни таъминлашда амалий аҳамиятга эга. Таъкидлаш жоизки, 2019 йил 1 сентябрдан бошлаб, иш ҳақининг энг кам миқдори ўрнига иккита алоҳида тизими: меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдори ва базавий ҳисоблаш миқдори жорий қилинган. Ойлик-маошларнинг меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдоридан кам бўлмаслиги белгиланган. Бугунги кунда, 2023 йил 1 декабрдан эса, 1 050 000 сўмни ташкил этади [4].

Иккинчидан, ҳомиладорлиги ёки боласи борлиги билан боғлиқ сабабларга кўра аёлларни ишга қабул қилишни рад этиш, ишдан бўшатиш ва уларнинг иш ҳақини камайтириш тақиқланиши белгиланди. Таъкидлаш жоизки, ушбу масала Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексига 1998 йил 29 августдаги 681-I-сон Қонун билан киритилган бўлса-да [5], уни четлаб ўтиш ҳоллари кузатилган. Ушбу масаланинг конституциявий норма сифатида белгиланиши аёлларни давлат томонидан ижтимоий ҳимоя қилиш воситаларидан бири сифатида хизмат қилади. Шунингдек, 2022 йилда қабул қилинган янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 392-410-моддаларида аёллар меҳнатини ҳуқуқий жиҳатдан

тартибга солишнинг ўзига хос хусусиятлари белгиланганини ҳам алоҳида қайд этиш лозим [6].

Учинчидан, давлат фуқароларнинг бандлигини таъминлаш, уларни ишсизликдан ҳимоя қилиш, шунингдек, камбағалликни қисқартириш чораларини кўриши мустаҳкамланди. Ушбу масала доирасида сўнгги йилларда мамлакатимизда қатор ишлар амалга оширилмоқдаки, унинг конституциявий асосларини белгилаш ушбу тадбирларнинг узлуксизлигини таъминлашга хизмат қилади. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 20 октябрда "Аҳоли бандлиги тўғрисида"ги ЎРҚ-642-сонли Қонуни қабул қилинди [7]. Ушбу соҳадаги давлат сиёсатини амалга ошириш учун эса, Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги фаолият юритмоқда. Ушбу вазирлик ҳузуридаги Маҳаллабай ишлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш агентлиги ҳамда 10 мингга яқин маҳалладаги ҳоким ёрдамчилари аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш борасида фуқароларга хизмат кўрсатмоқда.

Бу борада давлат фуқароларнинг касбий тайёргарлигини ва қайта тайёрланишини ташкил этиши ҳамда рағбатлантириши қайд қилинмоқда. Янги норма иш билан таъминланмаган фуқароларни, фуқароларни камбағаллик ҳолатига тушиб қолишининг олди олишга ёки камбағаллик тоифасига кириб қолган фуқароларни ундан чиқариш бўйича давлат томонидан тегишли чоралар кўрилишига конституциявий кафолат сифатида хизмат қилади. Маълумот учун: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 11 августдаги ПҚ-4804-сон қарорига мувофиқ, камбағал ва ишсиз фуқароларни тадбиркорликка жалб қилиш, уларнинг меҳнат фаоллигини ошириш ва касб-ҳунарга ўқитиш ҳамда аҳоли бандлигини таъминлаш учун Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларда "Ишга марҳамат" мономарказлари, касб-ҳунарга ўқитиш марказлари ва маҳалла аҳолисини касб-ҳунарга ўқитиш масканлари фаолият юритмоқда [8].

Тўртинчидан, болалар меҳнатининг боланинг соғлиғига, хавфсизлигига, жисмоний, ақлий ва маънавий жиҳатдан тўлақонли ривожланишига хавф солувчи, шу жумладан, унинг таълим олишига тўсқинлик қилувчи ҳар қандай шакллари тақиқланиши белгиланди. Узоқ йиллар юртимизнинг халқаро имижига салбий таъсир қилиб келган мажбурий меҳнатга тўлиқ барҳам берилди.

Бешинчидан, ҳар ким ишсизликда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эгалиги мустаҳкамланди. Ҳар бир инсоннинг, ишсизлик шароитларига кўра, тирикчилик учун маблағ бўлмай қолган бошқа ҳолларда таъминланиш ҳуқуқига эга эканлиги белгиланди. Пенсия, нафақа ва бошқа ижтимоий ёрдамлар миқдори энг кам истеъмол харажатларидан оз бўлиши мумкин эмаслиги белгилаб қўйилди. Бу дегани, 2 миллион 200 минг эҳтиёжманд оилалар давлатдан кафолатли моддий ёрдам олади. Бу – жами оилаларнинг 25 фоизига тўғри келади, уларга ҳар йили 11 триллион сўм ажратилади.

Олтинчидан, Конституцияда ҳар кимнинг уй-жойли бўлиш ҳуқуқи белгиланди. Ушбу норманинг белгиланиши ҳар бир фуқаро, айниқса, ёш оилаларнинг ўз хонадонига эга бўлиши, шахснинг ижтимоий барқарорлиги ва ҳаётдан розилик даражасини оширади. Айтиш жоизки, ўтган йили мамлакатимизда 50 минг оила учун янги квартиралар олишга шароит яратиб берилган. Бу йил 90 минг оилани уй-жойли қилиш марраси олинган. Яқин 2-3 йилда бу рақамни 200 мингга етказиш устида ишланмоқда. Шу билан бирга, ҳеч ким суднинг қарорисиз ва қонунга номувофиқ ҳолда уй-жойидан маҳрум этилиши мумкин эмаслиги, уй-жойидан маҳрум этилган мулкдорга уй-жойнинг қиймати ҳамда у кўрган зарарларнинг ўрни қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда олдиндан ҳамда тенг қийматда қопланиши таъминланиши кафолатланмоқда. Шу ўринда 2022 йил 29 июнда мамлакатимизда хусусий мулк дахлсизлигини таъминлашга қаратилган "Ер участкаларини компенсация эвазига жамоат эҳтиёжлари учун олиб қўйиш тартиб-таомиллари тўғрисида"ги Қонун [9] ҳам қабул қилинганлигини алоҳида эътироф этиш зарур.

Еттинчидан, Конституцияда аҳоли сало-

матлигини асраш билан боғлиқ нормалар 1 тадан 4 тагача кўпайтирилди. Бунда, аҳолининг кафолатланган бепул тиббий хизматлардан фойдаланиши ҳам Конституцияга киритилди. Бу аҳоли соғлиғини ишончли муҳофаза этиш ҳамда аҳоли, оналар ва болалар ўлими, юқумли касалликлар таҳдидини бартараф этишда муҳим роль ўйнайди. Бунда "Кафолатланган хизматлар пакети" қайта кўриб чиқилиб, 20 турдаги касалликлар бўйича диагностика, даволаш ва профилактика хизматлари ҳажми тўлиқ қамраб олинади. Кўп учрайдиган 20 турдаги касалликлар бўйича бирламчи бўғиндаги бепул анализ турлари – 15 тадан 25 тагача, текширувлар – 10 тадан 20 тагача, дорилар – 64 тадан 90 тага оширилади. Бундан ташқари, давлатнинг соғлиқни сақлаш, тиббий суғурта, санитария-эпидемиологик осойишталик, жисмоний тарбия ва спорт соҳаларини ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиши ҳам белгиланди [10].

Саккизинчидан, ҳар ким қулай атроф-муҳитга, унинг ҳолати тўғрисидаги ишончли ахборотга эга бўлиш ҳуқуқига эгалиги белгиланди. Аҳолимиз ва келажак авлод учун қулай ва экологик тоза ҳудудни сақлаб қолиш конституциявий кафолатларини яратди. Бунда шаҳарсозлик фаолияти соҳасида жамоатчилик назоратини амалга ошириш ва Оролбўйи минтақасининг экологик тизимини муҳофаза қилиш ҳамда тиклашга оид нормалар ҳам мустаҳкамланди.

Тўққизинчидан, ижтимоий давлатга хос бундай ёндашув таълим соҳаси бўйича ҳам кўпгина модда ва нормаларда ўз ифодасини топмоқда. Таълим ва илм-фанга оид нормалар 2 та моддадан 4 тага, нормалар сони эса, 5 тадан 14 тага ошди.

Давлатнинг узлуксиз таълим тизими, унинг ҳар хил турлари ва шакллари, давлат ва нодавлат таълим ташкилотлари ривожланишини таъминлаши мустаҳкамланмоқда.

Давлатнинг мактабгача таълим ва тарбияни ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиши, шунингдек, мактабгача таълим ва тарбия эса, давлат назоратида эканлиги белгиланди. Таъкидлаш жоизки, сўнгги олти йил ичида болаларни мактабгача таълим билан қамраб олиш даражаси 27 фоиздан 70 фоизга етиши натижасида бугунги кунда 2 миллионга яқин бола боғчага бормоқда. Ушбу кўрсаткични, келгуси беш йилда қамровни 80 фоизга етказиш учун 600 минг янги боғча ўрни қуриш режа қилинган.

Фуқароларнинг бепул бошланғич касб-ҳунарга ўқитилиши (профессионал таълим олиши) белгиланди.

Ногиронлиги бор болаларга ўз тенгдошлари билан бир хил таълим олиши учун барча шароитлар яратилмоқда. Шунинг учун, бундай имкониятлар инклюзив таълим сифатида Конституцияга киритилди. Бу шундай нуқсонларга эга болаларимизнинг яккаланиб қолмаслиги, жамиятнинг тўлақонли аъзоси сифатида шаклланиши ва камол топиши учун жуда муҳим.

Фуқароларнинг олийгоҳларга давлат гранти ҳисобидан ўқиш ҳуқуқи қатъий белгиланди. Маълумот тариқасида айтиш мумкинки, 2017 йилгача олийгоҳларга кириш учун давлат грантлари сони фақат қисқариб келган бўлса, охирги олти йилда бу борадаги аҳвол бутунлай ўзгарди. Грантлар сони 2 баравар кўпайиб, 40 мингтага етди. Шундан, магистратура учун – 5 баравар кўпайди. Магистратурада таҳсил оладиган хотин-қизларнинг контракт пулини 100 фоиз давлат томонидан тўлаб бериш амалиёти жорий қилинди.

Олий таълим ташкилотларига академик эркинлик, ўзини ўзи бошқариш, тадқиқотлар ўтказиш ва ўқитиш эркинлиги ҳуқуқи тақдим этилмоқда. Конституциямизга ушбу норманинг киритилиши профессор-ўқитувчилар ва талабаларнинг ўқув жараёнидаги мустақиллигини таъминлашга хизмат қилади. Ҳозиргача 41 та давлат олий ўқув юртларига академик ва молиявий мустақиллик берилган бўлса, мазкур норманинг киритилиши билан ушбу ҳуқуққа барча олий таълим ташкилотлари эга бўлади. Бугунги кунда хорижий ва нодавлат олий ўқув юртлари очилиши учун кенг шароит яратилиши натижасида олий ўқув юртлари сони 2016 йилдаги 77 тадан 210 тага етди. Уларнинг 30 тасини хорижий университетлар ва 65 тасини нодавлат олий ўқув юртлари ташкил этмоқда.

Давлатнинг ўқитувчиларнинг шаъни ва қадр-қимматини ҳимоя қилиш, уларнинг ижтимоий ва моддий фаровонлиги, касбий жиҳатдан ўсиши тўғрисида ғамхўрлик қилиши мустаҳкамланди. Мамлакатимизда фаолият юритаётган 685 мингдан ортиқ ўқитувчиларнинг давлат томонидан профессионал ўсиши ҳамда ижтимоий ва моддий қўллаб-қувватланишини кучайтирилиши уларнинг жамиятдаги ижтимоий мақоми ва обрўсини янада оширишга хизмат қилади.

Ўнинчидан, ногиронлиги бўлган шахслар ҳамда аҳолининг ижтимоий жиҳатдан эҳтиёжманд бошқа тоифаларининг ҳуқуқлари давлат ҳимоясида эканлиги мустаҳкамланди. Ушбу тоифага давлат томонидан алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, 2020 йил 15 октябрда "Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида"ги Қонун [11] ҳам қабул қилинган.

Ўн биринчидан, давлат оиланинг тўлақонли ривожланиши учун ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий ва бошқа шарт-шароитлар яратиши конституциявий мустаҳкамланмоқда. Ушбу норманинг киритилиши жамиятимизда оила мустаҳкамлигини барқарор таъминлашга хизмат қилади. Энди, фарзандлар тарбияси, уларга таълим бериш, баркамол вояга етказиш ҳам ота-она мажбурияти сифатида белгиланмоқда. Боланинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш ҳамда ҳимоя қилиш, унинг жисмоний, ақлий ва маданий жиҳатдан тўлақонли ривожланиши учун энг яхши шарт-шароитларни яратиш давлатнинг бурчи сифатида белгиланмоқда.

Ўн иккинчидан, ёшларга оид алоҳида модда киритилиб, уларнинг барча соҳалардаги ҳуқуқларини ҳимоя қилиш давлат томонидан таъминланиши, шунингдек, давлат ёшларнинг интеллектуал, ижодий, жисмоний ва ахлоқий жиҳатдан шаклланиши ҳамда ривожланиши учун, уларнинг таълим олишга, соғлиғини сақлашга, уй-жойга, ишга жойлашишга, бандлик ва дам олишга бўлган ҳуқуқларини амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратиши таклиф этилмоқда. Бугунги кунда юртимиз аҳолисининг 18 миллиондан ортиғини ёшлар ташкил этиб, уларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, 2016 йилда "Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида"ги Қонун [12] қабул қилинган. Соҳага оид махсус агентлик, Ёшлар парламентлари ва бир қанча нодавлат ташкилотлар фаолият юритмоқда.

Хулоса қилганда, янги Конституциямизда инсон қадрини янада улуғлаш мақсадида ижтимоий давлат деб белгиланиши аҳоли фаровонлигини таъминлашга хизмат қилади. Зеро халқимизнинг фаровон ҳаёт кечириши учун муносиб шароит яратиш – Конституциямизнинг бош мақсади ҳисобланади. Эндиликда, Конституцияда белгиланган қоидалар самарали ижро этилиши, фуқаролик жамиятини янада ривожлантиришда эса, тенг ҳуқуқлиликка алоҳида эътибор қаратилиши лозим. Шунда халқпарвар ва ижтимоий давлат барпо этишга эришилади.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Миромонович Мирзиёевнинг Конституция куни муносабати билан байрам табриги. // https://pm.gov.uz/uz/lists/view/1352

2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон.

3. Юрьева Л.Т. Теория социального государства Лоренца фон Штейна и ее влияние на восприятие ценностей социального государства научным сообществом в современной России // Вестник Удмуртского университета. Социология. Политология. Международные отношения. 2019. № 3.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 майдаги "Меҳнатга ҳақ тўлаш, пенсиялар ва бошқа тўловлар миқдорларини аниқлаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида"ги ПФ-5723-сонли Фармони. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 21.05.2019 й., 06/19/5723/3160-сон.

5. Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 29 августдаги "Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида"ги 681-I-сонли Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 9-сон, 181-модда.

6. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.10.2022 й., 02/22/798/0972-сон.

7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 20 октябрдаги "Аҳоли бандлиги тўғрисида"ги ЎРҚ-642-сонли Қонуни. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 20.10.2020 й., 03/20/642/1396-сон.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 11 августдаги "Камбағал ва ишсиз фуқароларни тадбиркорликка жалб қилиш, уларнинг меҳнат фаоллигини ошириш ва касб-ҳунарга ўқитишга қаратилган ҳамда аҳоли бандлигини таъминлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-4804-сонли қарори. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 12.08.2020 й., 07/20/4804/1173-сон.

9. Ўзбекистон Республикасининг "Ер участкаларини компенсация эвазига жамоат эҳтиёжлари учун олиб қўйиш тартиб-таомиллари тўғрисида"ги ЎРҚ-781-сонли Қонуни. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 30.06.2022 й., 03/22/781/0578-сон.

10. Аҳоли кафолатланган бепул тиббий хизматлардан фойдаланади. // https://uzlidep.uz/news-of-party/14114

11. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 15 октябрдаги "Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида"ги ЎРҚ-641-сонли Қонуни. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.10.2020 й., 03/20/641/1389-сон.

12. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 14 сентябрдаги "Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида"ги ЎРҚ-406-сонли Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 37-сон, 426-модда.

МАҲАЛЛАЛАРДА ДАВЛАТ ХИЗМАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

Дилмуроджон РАХИМОВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси катта ўқитувчиси,
юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: *мақола маҳаллаларда ташкил этилган "маҳалла еттилиги"нинг ҳуқуқий мақомини аниқлаштириш мақсад қилиниб, "маҳалла еттилиги"нинг ҳар бири фаолиятига оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва соҳа мутахассисларининг фикр-мулоҳазалари таҳлил қилинган. Тадқиқот натижасида, маҳаллалардаги ҳоким ёрдамчиси, ёшлар етакчиси, хотин-қизлар фаоли, ижтимоий ходим, солиқ инспекторини давлат фуқаролик хизматчиси сифатидаги мақомини қонунчиликда аниқ белгилашга оид таклиф илгари сурилган.*

Калит сўзлар: *маҳалла, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, маҳалла раиси, ҳоким ёрдамчиси, ёшлар етакчиси, хотин-қизлар фаоли, ижтимоий ходим, солиқ инспектори.*

Некоторые вопросы организации государственной службы в махаллях

Дилмуроджон Рахимов,
доктор философии по юридическим наукам,
старший преподаватель Академии
государственного управления при
Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: *целью статьи является выяснение правового статуса "махаллинской семерки", созданных в махаллях. В статье анализируются нормативно – правовые документы и мнения экспертов в области, связанные с деятельностью каждого из "махаллинской семерки". В результате исследования выдвинуто предложение четко определить в законодательстве статус помощника хокима, лидера молодежи, женской активистки, социального работника, налогового инспектора как государственного гражданского служащего.*

Ключевые слова: *махалля, органы самоуправления граждан, председатель махалли, инспектор по профилактике, помощник хокима, лидер молодежи, женский активист, социальный работник, налоговый инспектор.*

Some issues of civil service organization in mahallas

Dilmurodjon Rakhimov,
PhD (in Law), Senior teacher of the Academy
of Public Administration under the President
of the Republic of Uzbekistan

Abstract: *the article aims to clarify the legal status of the "Mahalla seven" established in the mahallas. The article analyzes legal documents and the opinions of experts in the field related to the activity of each of the "Mahalla seven". As a result of the research, a proposal was put forward to clearly define the status of the assistant of hokim, youth leader, women's activist, social worker, tax inspector as a state civil servant in the legislation.*

Keywords: *mahalla, citizens' self-government bodies, chairman of mahalla, assistant of hokim, youth leader, women's activist, social worker, tax inspector.*

Мамлакатимизда маҳалла тизимини самарали ташкил этиш, унинг самарадорлигини ошириш масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Сўнгги йилларда "Темир дафтар", "Аёллар дафтари", "Ёшлар дафтари", "Маҳаллабай" ва "Хонадонбай" ишлаш усуллари жорий этилиб, одамларни қийнаётган муаммоларни жойларда, маҳалланинг ўзида ҳал этишга алоҳида эътибор берилмоқда. Давлатнинг стратегик дастурларида ҳам маҳалла институти самарадорлигини ошириш халқпарвар давлат ва халқ хизматидаги давлат бошқарувини ташкил этишнинг энг муҳим шартларидан бири сифатида эътироф этилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармони билан тасдиқланган 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясининг биринчи мақсади маҳалла институти фаолиятининг самарадорлигини ошириш деб белгиланди [1]. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон Фармони билан тасдиқланган "Ўзбекистон – 2030" стратегиясининг "Қонун устуворлигини таъминлаш, халқ хизматидаги давлат бошқарувини ташкил этиш" деб номланган тўртинчи устувор йўналишининг дастлабки мақсадида ҳам маҳаллани жамоатчилик ва давлат органлари ўртасидаги "таянч кўприк"ка айлантириш назарда тутилди [2].

Шунингдек, янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясига киритилган қоидаларни алоҳида таъкидлаш мумкин. Конституциянинг XXI боби "Маҳаллий давлат ҳокимияти асослари. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари" деб номланиб, бу фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари мақомини аниқ белгилашга хизмат қилди. Конституциямизнинг 127-моддасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари давлат ҳокимияти органлари тизимига кирмаслиги алоҳида қайд этилди [3].

Ана шундан келиб чиқиб, ислоҳотлар шароитида маҳаллаларда давлат хизматини самарали ташкил этиш масаласи ҳам алоҳида ўрин тутади. Юқорида айтиб ўтганимиздек, маҳаллаларда ташкил этиладиган фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари давлат ҳокимияти органлари тизимига кирмайди. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари бу – шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар ва овуллардаги маҳаллаларда ташкил этиладиган маҳалла фуқаролар йиғинлари ҳисобланиб, маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни фуқароларнинг манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий ўзига хос хусусиятларидан, шунингдек, миллий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда мустақил равишда ҳал этади. Уларнинг фаолияти Ўзбекистон Республикасининг "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги Қонуни [4] ва бошқа қонунчилик ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари жамоатчилик ташкилоти бўлса-да, давлат бошқарувини амалга оширишда иштирок этишини инкор этиб бўлмайди. Бежизга уларнинг конституциявий мақоми "Давлат ҳокимиятининг ташкил этилиши" деб номланган бешинчи бўлимидан ўрин олмаган. Бугунги кунда айрим мутахассислар томонидан ҳам маҳаллани давлат тузилмасига айлантириш борасида таклифлар билдирилмоқда. Жумладан, ҳуқуқшунос Ш.Асадов фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини халқ билан мулоқот ва улар манфаатларини таъминлайдиган бирламчи бўғин сифатида изоҳлаб, уларни энг қуйи тизимда давлат бошқарувининг ажралмас бўғинига тўла-тўкис айлантириш, яъни давлат хизматларини кўрсатувчи маҳаллий ҳокимият (оммавий-сиёсий ҳокимият) органига айлантириш лозимлигини таклиф этади [5]. Фуқаролар ислоҳотларни маҳалладан туриб ҳис қилишлари лозимлиги, уларга маҳалланинг ўзида давлат хизматларини кўрсатиш назарда тутилаётган бир шароитда ушбу таклиф янада долзарб аҳамият касб этади. Бу борада ҳуқуқшунос Х.Хайитов маҳаллий бошқарув органларининг ваколат ҳамда масъулиятини ошириш ва келгусида давлат функцияларининг катта қисмини марказдан ҳудудларга ўтказиш зарурлигини қайд этади [6].

Ушбу масаланинг ечими борасида Конституциямизда янги қоида белгиланди. Унинг

127-моддасига кўра, давлат фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини амалга ошириши учун зарур шарт-шароитлар яратади, уларга қонунда белгиланган ваколатларини амалга оширишида кўмаклашади. Яъни белгиланган янги конституциявий қоида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг жамоатчилик ташкилоти сифатидаги мақомига дахл қилмайди. Аксинча, унинг ривожланишига давлат томонидан ёрдам берилади. Айнан мана шу қоида асосида Президентимиз Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан бугунги кунда маҳаллалар фаолиятида давлат хизматчилари ҳам фаол иштирок этмоқда. Давлатимиз раҳбари ушбу ташаббуснинг ижобий ҳолатини 2023 йил 22 март куни маҳалла тизими ходимлари ва фаолларига йўллаган табригида қуйидагича изоҳлаган эди: "Барча соҳа ва йўналишлар бўйича "маҳаллабай" ишлаш тизими кенг жорий этилиб, маҳалла раиси, ҳоким ёрдамчиси, хотин-қизлар фаоли, ёшлар етакчиси ҳамда профилактика инспекторидан иборат таъсирчан тузилма фаолиятининг йўлга қўйилгани ижобий самара бермоқда. Бунинг тасдиғини маҳаллаларда тадбиркорлик ривожланиб, янги иш ўринлари, доимий даромад манбалари яратилаётгани, барқарор ижтимоий-маънавий муҳит мустаҳкамланиб, жиноятчилик камайиб бораётгани мисолида кўриш мумкин. Биргина ўтган йилнинг ўзида маҳалла фаоллари кўмагида юз минглаб ишсиз фуқароларнинг бандлиги таъминлангани, 9 минг 400 дан ортиқ маҳалланинг қарийб 3 мингтаси ёки 31 фоизида жиноят содир этилишига йўл қўйилмагани шундан далолат беради" [7]. Профессор А.Бекмуродов "Маҳаллабай" ишлаш тизими ҳақида сўз юритар экан: "Ушбу тизимнинг йўлга қўйилиши – йиллар давомида давлат сиёсати устуворликларида ҳеч кўзга ташланмаётган қишлоқ, маҳалла ва овулларда аҳолининг эҳтиёжларини ўрганиш, таҳлил қилиш ва уларнинг ечими механизми сифатида маҳаллаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини амалга ошириш мана шундай ижтимоий адолатнинг юзага чиқиши ҳисобланади" [8], дея ҳақли фикрларни билдиради.

Аввалари маҳаллаларда фуқаролар йиғини раиси ҳамда унинг турли масалалар (кексалар, ёшлар, аёллар, тадбиркорлик, ижтимоий ва маънавий-маърифий) бўйича ўринбосарлари ва маслаҳатчилари фаолият юритган. Маҳаллаларнинг маҳаллий ижро ҳамда вакиллик ҳокимияти билан самарали ҳамкорлигида узилишлар кўзга ташланар эди. Боиси маҳаллалар учун турли функция ва вазифалар белгиланган бўлса-да, ваколат ва моддий имкониятлари етарли даражада эмас эди. Ушбу камчиликларни бартараф этиш, аҳоли фаровонлигини таъминлаш ва ҳудудларда кундалик масалаларни ҳал этишда маҳаллани жамоатчилик ҳамда давлат органлари ўртасидаги "таянч кўприк"ка айлантириш мақсадида маҳаллалар тизимида давлат хизматчиларининг фаолияти йўлга қўйилди.

Дастлаб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 24 декабрдаги ПҚ-4075-сон қарорига мувофиқ "Маҳалла посбони" жамоатчилик тузилмаларининг раҳбарлари лавозимлари тугатилиб, уларга иш ҳақи тўлаш ва ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг амалдаги механизмлари сақлаб қолинган ҳолда профилактика инспекторларининг жамоат тартибини сақлаш бўйича ёрдамчилари лавозимлари жорий этилган эди [9]. Фармонда назарда тутилган масалалар профилактика инспекторлари ёрдамчиларининг давлат хизматчисига хос хусусиятларини назарда тутади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги ПФ-5938-сон Фармонида эса, ҳар бир маҳаллада криминоген вазият ва аҳоли сонидан келиб чиққан ҳолда камида бир нафардан профилактика инспектори хизматни олиб бориши белгиланди [10]. Ўзбекистон Республикасининг "Ички ишлар органлари тўғрисида"ги Қонунига кўра, ички ишлар органларининг таянч пунктлари ички ишлар органларининг жамоатчилик билан ҳамкорлигини таъминлаш мақсадида ташкил этиладиган ҳамда маҳаллаларда жамоат тартиби сақланишини, фуқаролар хавфсизлигини, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини, жиноятчиликка қарши курашишни бевосита таъминлайдиган асосий қуйи бўғинидир. Про-

филактика инспекторлари халқ депутатлари туман (шаҳар) Кенгашининг қарори билан лавозимга тасдиқланади. Профилактика инспекторлари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига белгиланган тартибда ҳисоботлар тақдим этади [11].

Демак, бугунги кунда маҳаллаларда таянч пунктларда давлатнинг махсус хизматчиси – профилактика инспекторлари (дастлаб, профилактика инспекторлари ёрдамчилари) фаолият юритмоқда. Кейинги қадам маҳаллалар фаолиятида давлат фуқаролик хизматчилари (ҳоким ёрдамчилари, ёшлар етакчилари, хотин-қизлар фаоли, ижтимоий ходим, солиқ инспектори) лавозимларини таъсис этиш бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 3 декабрдаги ПФ-29-сон Фармонига мувофиқ, ҳар бир маҳаллада тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш масалалари бўйича туман (шаҳар) ҳокимининг ёрдамчиси лавозими таъсис этилди [12]. Ушбу лавозимларга тижорат банклари, иқтисодий ва инвестиция комплексларига кирувчи вазирлик ҳамда идоралар, уларнинг ҳудудий бўлинмаларида бўлим бошлиғидан паст бўлмаган лавозимда ишловчи раҳбар ходимлар, шунингдек, маҳаллий ҳокимликларнинг раҳбар ходимлари очиқ танлов асосида тайинланиши белгиланди. Ушбу лавозимларга раҳбарлик лавозимида ишлаган малакали кадрларни танланишидан мақсад тадбиркорларнинг муаммоларини самарали ва тез фурсатларда ҳал қилишдир. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 3 декабрдаги "Маҳаллада тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш масалалари бўйича ҳоким ёрдамчилари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-31-сон [13] ва 2021 йил 24 декабрдаги "Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ҳузуридаги Маҳаллабай ишлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш агентлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-62-сон қарорлари [14] ҳоким ёрдамчиларининг давлат фуқаролик хизматчиси сифатидаги мақомини белгилашга хизмат қилади, дейиш мумкин. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-31-сон қарорига мувофиқ, давлат фуқаролик хизматчиси сифатидаги иш жойи, ойлик иш ҳақи ва бошқа ижтимоий тўловлари белгиланди. ПҚ-62-сон қарорга кўра эса, Маҳаллабай ишлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш агентлиги, унинг ҳудудий бошқарма ва бўлимлари ташкил этилиб, ҳоким ёрдамчилари мазкур агентликнинг ташкилий тузилмасига киритилди. Туман (шаҳар) маҳаллабай ишлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш марказлари ташкил этилиб, марказ тузилмасида ҳар бир маҳалла фуқаролар йиғинига 1 нафардан ҳоким ёрдамчиси бириктирилиши белгиланди. Бугунги кунда ҳоким ёрдамчиси томонидан тавсия бериладиган 21 турдаги кредит, субсидия, грант ва моддий ёрдамлар ҳар бир маҳаллада тадбиркорликни ривожлантириш ва аҳоли бандлигини таъминлашга йўналтирилмоқда.

Маҳаллаларда фаолият юритаётган ҳоким ёрдамчилари билан бир қаторда, ёшлар етакчилари ва хотин-қизлар фаоллари ҳам давлат фуқаролик хизматчиси мақомига мос тушади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Маҳаллаларда ёшлар билан ишлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-92-сон қарорига кўра, ҳар бир маҳаллада ёшлар етакчиси лавозими жорий этилди [15]. Қарорда маҳаллалардаги ёшлар етакчилари штат бирликлари умумий ўрта таълим мактабларидаги 10008 нафар ёшлар етакчилари штат бирликларини қисқартириш ҳисобидан шакллантирилиши ва танлов асосида ишга қабул қилиниши, иш фаолияти натижаларига кўра, Миллий кадрлар захирасига киритилиши ва лавозимлари оширилиши, меҳнатга ҳақ тўлаш миқдорлари каби масалалар белгиланган. Натижада, 9 минг 400 та маҳаллага ёшларни ўз ортидан эргаштира оладиган, фидойи ва ташаббускор ўғил-қизларимиздан иборат ёшлар етакчилари танлаб олинди. Маҳаллада бу тизим орқали, ёшларга 100 дан ортиқ имкониятлар яратилди [16].

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси

Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 11 сентябрдаги 550-сон қарори билан тасдиқланган Ёшлар ишлари агентлиги тўғрисидаги Низомнинг 40^1-бандига кўра [17], ҳудудларда янги маҳаллалар ташкил этилганда, Агентликнинг тегишли туман (шаҳар) бўлимига қўшимча маҳалладаги ёшлар етакчиси штат бирлиги ажратилади ва уларни сақлаш харажатлари (моддий-техник таъминоти, иш ҳақи, лавозим маоши, қўшимчалар, устамалар ва бошқа рағбатлантирувчи тўловлар) Давлат бюджетидан Ёшлар ишлари агентлигига ажратиладиган қўшимча маблағлар ҳисобидан амалга оширилади. Бу ёшлар етакчиларининг Ёшлар ишлари агентлиги тузилмасига ўтганлигини ва давлат фуқаролик хизматчиси эканлигини билдиради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 1 мартдаги ПФ-81-сон Фармонига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Оила ва хотин-қизлар қўмитаси, унинг ҳудудий бошқарма ва бўлимлари ташкил этилди [18]. Шунингдек, ҳар бир маҳаллада маҳалла раисининг оила, хотин-қизлар ва ижтимоий-маънавий масалалар бўйича ўринбосари ҳамда оила ва хотин-қизлар масалалари бўйича мутахассис лавозими ўрнига хотин-қизлар фаоли лавозими жорий этилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 1 мартдаги ПҚ-146-сон қарорига асосан, маҳалладаги хотин-қизлар фаоллари Оила ва хотин-қизлар қўмитасининг ташкилий тузилмасига киритилди [19].

Шу пайтгача "маҳалла бешлиги" тарзида фаолият кўрсатган маҳаллаларда 2023 йил иккинчи ярмидан бошлаб, ижтимоий ходим ва солиқ инспектори фаолияти ҳам йўлга қўйилиб, "маҳалла еттилиги"га айлантирилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-319-сон қарорига мувофиқ, 2023 йил 15 октябрдан бошлаб, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Ижтимоий ҳимоя миллий агентлигининг "Инсон" ижтимоий хизматлар марказлари ва ижтимоий ходимлар гуруҳлари фаолияти 28 та туман (шаҳар)да эксперимент тариқасида йўлга қўйилган бўлса [20], 2024 йил январдан бошлаб, барча туман (шаҳар)ларда ташкил этилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 21 декабрдаги "Маҳалла институтининг жамиятдаги ролини тубдан ошириш ва унинг аҳоли муаммоларини ҳал этишда биринчи бўғин сифатида ишлашини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-209-сон Фармонига мувофиқ эса, ҳар бир маҳаллада "маҳалла еттилиги" фаолият юритадиган бўлди [21]. Фармонга кўра, нодавлат ташкилот – Ўзбекистон маҳаллалари уюшмаси ташкил этилиб, маҳалла ва "маҳалла еттилиги" фаолиятига кўмаклашиши белгиланди. Фармон билан "маҳалла еттилиги"нинг вазифалари аниқ белгилаб қўйилди. Фармонда "маҳалла еттилиги"нинг фаолиятини асосий самарадорлик кўрсаткичлари (KPI) бўйича баҳолаш тизими жорий этилиши бегиланиб, бунда *маҳалла раислари:* ҳоким ёрдамчиси, ёшлар етакчиси, хотин-қизлар фаоли, профилактика инспектори, ижтимоий ходим ва солиқ инспекторлари фаолиятини KPI асосида баҳолашда 20 фоиз балл бериш ҳуқуқига эга бўлади. Жамоатчилик ташкилоти вакилининг давлат хизматчилари фаолиятини баҳолашда иштирок этиши мантиқан тўғри йўл. Боиси, маҳалла раиси маҳалла фуқаролари томонидан сайланадиган, маҳалладаги қолган ходимлар эса, давлат органи томонидан тайинланадиган лавозимлардир. Ҳуқуқшунос Д.Бекчанов фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ўзаро муносабатларини ўрганар экан, маҳалланинг ҳокимият органларини назорат қилишда иштирок этиш ваколатига алоҳида урғу беради [22]. Маҳалла раисининг маҳалладаги давлат хизматчилари фаолиятини баҳолашда иштирок этиши, маълум маънода, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳокимият вакилларини назорат қилишининг кўринишидир, дейиш мумкин.

Бугунги кунда маҳалла тизимида самарали фаолият юритаётган ҳоким ёрдамчилари, ёшлар етакчилари, хотин-қизлар фаолларидан иборат Салоҳиятли кадрлар захираси шакллантирилмоқда. Улар босқичма-босқич давлат фуқаролик хизматининг раҳбарлик лавозимларига тайинланмоқда. Профессор О.Хусанов ушбу тизимнинг ижобий самараси ҳақида фикр юритиб, янги тизим коррупция-

нинг олдини олишга хизмат қилишини таъкидлайди [23]. Дарҳақиқат, коррупция айрим ҳолларда тегишли лавозимларга шахслар танлаш ва тайинлашда намоён бўлади.

Юқорида кўриб чиқилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга асосланиб айтиш мумкинки, "маҳалла еттилиги"нинг бештаси (ҳоким ёрдамчиси, ёшлар етакчиси, хотин-қизлар фаоли, ижтимоий ходим, солиқ инспектори) давлат фуқаролик хизмати хусусиятларига мос тушади. Улар давлат фуқаролик хизматини назарда тутувчи давлат органлари тузилмасига киритилган. Профилактика инспектори ички ишлар тузилмасига кириб, давлатнинг махсус хизматчиси саналади. Маҳалла раиси эса, маҳаллаларда тузиладиган фуқаролар йиғини раиси сифатида, нодавлат тузилманинг вакили ҳисобланади.

Ушбу хулоса асосида "маҳалла еттилиги"нинг мақомини қуйидаги жадвалда ифодалаш мумкин:

маҳалла фуқаролар йиғинлари ўзини ўзи бошқариш органлари бўлиб, давлат ҳокимияти тизимига кирмайди. Янги ташкил этилган давлат хизмати лавозимлари ҳам маҳалла фуқаролар йиғинлари фаолиятини амалга оширишга тўсқинлик қилмайди, уларнинг мустақиллик принципига дахл қилмайди. Аксинча, маҳаллалар фаолияти учун масъул давлат хизматчилари корпусининг ташкил этилиши Конституциямизнинг 127-моддасида белгиланган давлатнинг фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини амалга ошириши учун зарур шарт-шароитлар яратиш ва уларга қонунда белгиланган ваколатларини амалга оширишда кўмаклашиш қоидасининг амалий натижаси бўлди. Эндиликда, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланиши кутилаётган Давлат фуқаролик хизмати лавозимларининг давлат реестрида маҳаллалардаги ҳоким ёрдамчилари, ёшлар етакчилари, хотин-қизлар фаоли, ижтимоий ходим, солиқ

1-жадвал

"Маҳалла еттилиги"нинг мақоми

№	"Маҳалла еттилиги" лавозими	Қайси давлат органи тузилмасига кириши	Мақоми
1.	Маҳалла фуқаролар йиғини раиси	–	Жамоатчилик ташкилоти
2.	Профилактика инспектори	Ички ишлар вазирлиги	Давлат махсус хизматчиси
3.	Ҳоким ёрдамчилари	Маҳаллабай ишлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш агентлиги	Давлат фуқаролик хизматчиси
4.	Ёшлар етакчилари	Ёшлар ишлари агентлиги	
5.	Хотин-қизлар фаоли	Хотин-қизлар қўмитаси	
6.	Ижтимоий ходим	Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги	
7.	Солиқ инспектори	Солиқ қўмитаси	

Хулоса қиладиган бўлсак, маҳаллаларни давлат ва жамоатчилик ўртасидаги асосий институтга айлантириш мақсадида, уларнинг фаолиятига кўмаклашувчи давлат хизматчилари лавозимлари жорий қилинди. Тўғри, инспекторининг ҳуқуқий мақомини аниқ белгилаш, уларни давлат фуқаролик хизматчиси сифатида эътироф этиш мақсадга мувофиқ.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли Фармони. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 12.09.2023 й., 06/23/158/0694-сон.

3. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон.

4. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 17-сон, 219-модда.

5. Асадов Ш.Ғ. Ўзбекистон Республикасида маҳалла институтини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари. // Жамият ва бошқарув. № 1, 2021. – 168 б.

6. Хайитов Х.С. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси – халқпарвар давлат барпо этишнинг ишончли асоси. // Қонунчилик муаммолари ахборотномаси. № 4, 2021. – 20-23 б.

7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон маҳалла тизими ходимлари ва фаолларига 2023 йил 22 мартдаги табриги. // https://president.uz/uz/lists/view/6077

8. Бекмуродов А.Ш. Ўзбекистон Республикаси Президентининг стратегик ташаббуси: “Маҳалла-бай” ишлаш тизими маҳаллаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг самарали механизми сифатида. // Жамият ва бошқарув. № 1, 2021. – 36-43 б.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 24 декабрдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4075-сонли қарори. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 25.12.2018 й., 07/18/4075/2370-сон.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5938-сонли Фармони. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.02.2020 й., 06/20/5938/0187-сон.

11. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги ЎРҚ-407-сонли Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 38-сон, 438-модда.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 3 декабрдаги “Маҳаллада тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш бўйича давлат сиёсатининг устувор йўналишлари тўғрисида”ги ПФ-29-сонли Фармони. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 03.12.2021 й., 06/21/29/1130-сон.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 3 декабрдаги “Маҳаллада тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш масалалари бўйича ҳоким ёрдамчилари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-31-сонли қарори. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 03.12.2021 й., 07/21/31/1128-сон; 01.04.2022 й., 06/22/95/0267-сон.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 24 декабрдаги “Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ҳузуридаги Маҳаллабай ишлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш агентлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-62-сонли қарори. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 25.12.2021 й., 07/21/62/1196-сон; 28.07.2022 й., 06/22/178/0681-сон.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 19 январдаги “Маҳаллаларда ёшлар билан ишлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-92-сонли қарори. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 20.01.2022 й., 07/22/92/0046-сон.

16. Умаров А.Ю. Халқ фаровонлиги йўлида ўзаро мулоқот – асосий мезон. // Жамият ва бошқарув. № 2, 2023. – 38-41 б.

17. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 550-сонли қарори. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 12.09.2020 й., 09/20/550/1274-сон.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 1 мартдаги “Оила ва хотин-қизлар билан ишлаш, маҳалла ва нуронийларни қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирла-

ри тўғрисида”ги ПФ-81-сонли Фармони. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 02.03.2022 й., 06/22/81/0174-сон.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 1 мартдаги “Оила ва хотин-қизлар давлат қўмитаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-146-сонли қарори. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 02.03.2022 й., 07/22/146/0172-сон.

20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 28 сентябрдаги “Аҳолига ижтимоий хизматлар ва ёрдамлар кўрсатиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-319-сонли қарори. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 03.10.2023 й., 07/23/319/0745-сон.

21. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 21 декабрдаги “Маҳалла институтининг жамиятдаги ролини тубдан ошириш ва унинг аҳоли муаммоларини ҳал этишда биринчи бўғин сифатида ишлашини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-209-сонли Фармони. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 25.12.2023 й., 06/23/209/0966-сон.

22. Бекчанов Д.М. Маҳаллий давлат ҳокимияти: Япония тажрибаси ва Ўзбекистон. – Т.: “Akademiya”. – 2015. – 94-96 б.

23. Хусанов О.Т. Коррупцияга қарши курашишда фуқаролик жамияти институтлари иштироки // “Жамият ва бошқарув” журнали. № 1, 2022. – 8-14 б.

ДАВЛАТ ФУҚАРОЛИК ХИЗМАТИ ЛАВОЗИМЛАРИГА КАДРЛАРНИ САРАЛАШ ВА ТАНЛАШ МАСАЛАЛАРИ (АҚШ ТАЖРИБАСИ)

Фуркат ХОДЖАЕВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси тадқиқотчиси

Аннотация: *ушбу мақолада давлат фуқаролик хизмати лавозимларига кадрларни саралаш ва танлаш масалаларини такомиллаштириш мақсадида, илғор хорижий давлатлар тажрибасидан фойдаланиш масалалари муҳокама қилинади. Тадқиқотда давлат фуқаролик хизмати лавозимларига кадрларни саралаш ва танлаш масалалари бўйича тавсиялар берилган.*

Калит сўзлар: *давлат органи, давлат фуқаролик хизмати, давлат фуқаролик хизматчисининг касбий компетенцияси, лавозими, малака талаблари, мотивация, инсон потенциали.*

Вопросы отбора и подбора кадров на должности государственной гражданской службы, (опыт США)

Фуркат Ходжаев,
исследователь Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: *в данной статье рассматриваются вопросы использования опыта передовых зарубежных стран в целях совершенствования вопросов подбора и отбора кадров на должности государственной гражданской службы. В ходе исследования даны рекомендации по подбору и отбору кадров на должности государственной гражданской службы.*

Ключевые слова: *государственный орган, государственная гражданская служба, профессиональная компетентность государственного служащего, должность, квалификационные требования, мотивация, человеческий потенциал.*

Issues of selection of personnel for state civil service positions (the experience of the US)

Furkat Khodjaev,
Researcher of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan

Abstract: *this article discusses the issues of using the experience of advanced foreign countries in order to improve the selection of personnel for civil service positions. In the study, recommendations were given on the selection of personnel for the positions of the state civil service.*

Keywords: *state body, state civil service, professional competence of a state civil servant, position, qualification requirements, motivation, human potential.*

Ўзбекистон Республикасида давлат хизматини ислоҳ этиш қонунларга қатъий риоя этадиган, инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари устунлигини тан олган ҳолда оммавий (жамият, фуқаро) манфаатларни кўзлаб, давлатнинг вазифалари ҳамда функцияларини амалга оширадиган, юқори малакали профессионал давлат хизматчилари корпусини шакллантиришни назарда тутади.

Давлат махсус ташкил этилган аппаратсиз мавжуд бўлиши мумкин эмас. Давлат аппарати эса, давлат хизмати тизимига муҳтож бўлади. Шу сабабли давлат аппаратида олиб бориладиган ислоҳотлар, биринчи навбатда, давлат хизматининг тўғри ташкил этилиши ва самарали амалга оширилишини назарда тутади.

Давлатнинг фаолият кўрсатиши, давлат аппарати ва давлат хизматининг ҳолати мамлакат аҳолисида унга нисбатан тасаввурларни пайдо қилади. Давлат номидан ҳаракат қилаётган хизматчига қараб, давлатга ёки давлат аппаратига баҳо берилади. Шу сабабли, ҳар бир давлатда давлат хизматининг қандай шаклланган муҳим аҳамиятга эгадир.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларини юқори малакали кадрлар билан таъминлаш, улар билан доимий ишлаш, кадрлар малакасини ошириб бориш, самарали давлат хизматчилари захирасини шакллантириш масалалари ҳар қандай давлат олдида турган биринчи галдаги вазифалардан ҳисобланади.

Давлат хизматининг тўғри ташкил этилиши давлатда қабул қилинадиган қонун ҳужжатларига ҳам боғлиқдир. Давлат-хизмат муносабатларининг ҳуқуқий тартибга қанчалик солинганлик даражаси унинг ривожланиш тенденцияларини белгилаб беради. Давлатда мавжуд қонунчилик давлат хизматининг мазмуни ҳамда амалдаги ҳолатини кўрсатади.

Давлат хизмати тизимида қонун ҳужжатлари қанчалик мукаммал ишлаб чиқилганлиги ва уни амалга ошириш механизмининг тўғри йўлга қўйилганлиги муҳим аҳамият касб этади.

Давлат фуқаролик хизмати ташкил этилишининг халқаро тажрибаларини ўрганадиган бўлсак, АҚШдаги замонавий фуқаролик хизмати 1883 йилдаги "Фуқаролик хизмати тўғрисида"ги Қонундан бошланган.

Мазкур ҳужжат билан илгари амалда бўлган "ўлжа" тизими бекор қилиниб, унга мувофиқ сайловларда ғолиб чиққан президент барча мансабдор шахсларни тўла алмаштириши мумкин эди. Қонун билан хизматга танлаш ва лавозимларнинг аксариятига тайинлаш учун янгича тизим (тақдирлашга лойиқ ишлар тизимини) ва танлов имтиҳонлари жорий қилинган. Партияга мансублик аломатига кўра камситиш тақиқланди, фуқаролик хизмати эса, сиёсий бетараф деб эълон қилинди. Қонун алоҳида органни – кейинчалик ижроия ҳокимияти тизимида мустақил муассасага айланган Фуқаролик хизмати комиссиясини таъсис этди.

Фуқаролик хизматини йўлга солувчи қонунчилик сўнгги йилларда бир неча марта тўлдирилган ва ўзгартирилган. Сўнгги, энг аҳамиятли ҳужжатлардан бири 1978 йилдаги "Фуқаролик хизматини ислоҳ қилиш тўғри-

сида”ги Қонун бўлди. Мазкур қонун билан комиссиялар ўрнига мустақил муассасалар сифатида учта янги орган (Ходимларга раҳбарлик бошқармаси, Алоҳида маслаҳатчи бошқармаси ва Хизматлар тизимини муҳофаза қилиш кенгаши) яратилди, буларга илгари комиссияларга топширилган учта турли функциялар:

1) Ходимларни танлаш, ўқитиш ва илгари суришни бошқариш;

2) Ҳуқуқий меъёрлар бузилиш ҳолатларини суриштириш;

3) Бундай бузилишлар бўйича қарорлар чиқаришни адо этиш функциялари топширилди.

Шунингдек, 1978 йилдаги Қонун ходимлар ишини йиллик баҳолашдан ўтказишни кўзда тутди, мукофотлашни кенгроқ қўллаш йўли билан хизматчиларни рағбатлантишни кенгайтирди ва хизматчиларнинг янги гуруҳини – Катта раҳбарлар хизматини яратди. Фуқаролик хизмати бўйича кўп сонли ва ўта батафсил ҳуқуқий меъёрлар, асосан, АҚШ Қонунлари тўпламининг кодификациялаштирилган бешинчи қисмида жойлашган.

АҚШдаги давлат хизматчилари туркуми ҳам давлат-ҳукумат ваколатларини амалга ошириш билан боғлиқ мансабдор шахсларни ва ёрдамчи-техник ходимларни, ҳам ёлланма ходимларни (шу жумладан, давлат ўқув муассасаларининг ўқитувчилари, давлат корхоналари ва коммунал хизмат соҳалари ишчилари) ўз ичига олади. АҚШда, кенг маънода, меҳнати учун федерация, штат ёки ҳукумат маҳаллий органи бюджетидан маош оладиган ҳар бир шахс “давлат хизматчиси” (“government employee”) ёки “ижтимоий сектор хизматчиси” (“public employee”) ҳисобланади. Бинобарин, америка адабиётида кенг қўлланиладиган “фуқаролик хизмати” (“civil service”), “оммавий хизмат” (“public service”), “ҳукумат хизмати” (“government service”) атамалари, кўпинча, синоним сифатида ишлатилади.

Айни вақтда Америкадаги махсус адабиётларда қатор ҳолатларда касбий алмашмайдиган амалдорлар туркумини қамраб олувчи “фуқаролик хизмати” асосида алмаштириладиган давлат амалдорларининг олий тоифасини англатадиган “ҳукумат хизмати” тушунчалари фарқланади. Ушбу барча атамалар ўзбек тилига “давлат фуқаролик хизмати” тарзида таржима қилинади ва мамлакатимиздаги манбаларда айнан шу атама қўлланилади.

Америкача давлат хизматига давлат бошқарувининг федератив шакли, бошқарувнинг президент шакли, ҳокимиятлар тақсимланишининг “бир-бирини тийиб туриш ва мувозанатлар” конституциявий тамойиллари ҳамда жамиятни сиёсий ташкил этишнинг бошқа ўзига хосликлари катта таъсир ўтказган.

АҚШ давлат қурилишининг федерал шакли марказий ижроия аппарати ва штатлар, графликлар ҳамда муниципалитетлар функцияларининг чегараланишини олдиндан белгилаб берди. Штатларнинг мустақиллиги XVIII аср охиридаёқ рад этилганлига қарамасдан, Америка ижтимоий-сиёсий ҳаётида штатлар доимо шунчаки маъмурий-ҳудудий бирликларга нисбатан доимо муҳимроқ ролни ўйнаб келган.

Конституцияда жойларда давлат хизматини ташкил этиш борасида сўз юритилмагани боис, штатлар ва маҳаллий органлар бошқарув аппаратидаги амалдорлар фаолиятини ташкил этиш штатлар ҳукумати ва маҳаллий бошқарувга тегишли ҳуқуққа айланди. Федерал бюджетдан молиялаштириладиган штатлар ижроия органлари шахсий таркибининг хизмат фаолияти унинг айрим турларини истисно қилганда, федерал қонунчилик томонидан тартибга солинмайди. Ҳокимият маҳаллий органларининг иши аксарият ҳолларда штат ҳукуматидан мустақил равишда амалга оширилади. Бунинг натижасида, юридик нуқтаи назардан, АҚШда ягона давлат хизмати мавжуд эмас. У маъмурий-ҳудудий тамойилга кўра, кўп сонли мустақил тизимларга ажратилгандек туюлади, бу эса, АҚШда 185 мингга яқин маъмурий-ҳудудий бирликлар мавжудлиги сабабидан унинг тузилишини ўта мураккаблаштириб юборади. Бундан ташқари, ҳуқуқий нуқтаи назардан энг муҳим бўлган федерал фуқаролик хизмати, ўз навбатида, ҳуқуқий асоси фақат қисман

мос келадиган маъмурий-бошқарув тузилмалари аралашмасидан иборат. Мустасно федерал хизматлар деб аталувчи хорижий хизмат (ФБР), МРБ (ЦРУ) ва ҳоказолар сингари хизматлар ҳам мавжуд.

Барча федерал хизматчилар фуқаролик хизматчилари жумласига кирмайди. Қуйидагилар: "Ҳукумат хизматида" турган мансабдор шахслар, яъни янги сайланган президент томонидан алмаштириладиган департаментлар ва муассасалар раҳбарлари; ҳарбий хизматчилар; ҳукумат органларининг танловсиз тартибда қабул қилинадиган хизмат кўрсатувчи ходимлари; хизматчиларнинг айрим бошқа туркумлари – фуқаролик хизматчилари эмас. Асосан, юқорида номлари келтирилган бошқармалар ва кенгаш юрисдикцияси остидаги хизматчиларгина фуқаролик хизматчиларига мансубдир. 2023 йилда улар 60 фоизни ташкил этган. АҚШда мажбуриятлар ва жавобгарликнинг нисбатан мураккаблигига боғлиқ ҳолда ишлар ва лавозимларнинг батафсил таснифи мавжуд бўлиб, меҳнатга иш ҳақи тўлаш унга чамбарчас боғлиқдир.

Ходимларни бошқариш бўйича бошқарма юрисдикциясига кирувчи хизматчилар 18 тоифага (босқичга) бўлинган. Уларнинг маошини хусусий сектордаги тегишли меҳнатга тўланадиган иш ҳақига қиёслаш мумкин. Олий раҳбарлар хизмати учун: танлаш, рағбатлантириш, илгари суриш, ишдан бўшатиш ва нафақа таъминотининг ўзига хос тартиби мавжуд. Уни Хизматчиларни бошқариш бўйича бошқарма амалга оширади. Ёш бўйича деярли чеклашларсиз ва ҳар қандай босқичга хизматга киришга рухсат этилади. Бошқарма ўзи белгилаган дастур бўйича имтиҳонлар ўтказади ва маъмурий судларга даъвогарлардан имтиҳон олади. Янада юқори тоифага кўтарилиш учун ҳам хизматчи имтиҳон топшириши лозим. Бошқарма хизматчиларни ўқитиш ва малакасини оширишга жавоб беради. У хизматчилар ишини йиллик баҳолаш услубиятларини ишлаб чиқади ва департаментлар ҳамда муассасалар томонидан баҳолаш ўтказилишини назорат қилади. 2023 йили барча федерал хизматчиларнинг деярли 97 фоизи ўз касбий салоҳиятларини баҳолашдан ўтган. Баҳолаш муассасаларнинг раҳбарлари ва уларнинг ижрони текшириш бўйича ўзига хос кенгашлари томонидан ўтказилади. Хизматчининг мартабаси ва маоши ҳажми тартиби баҳолаш натижаларига боғлиқ. Меҳнати ижобий баҳоланган хизматчиларга (бироқ ходимларнинг ярмидан кўпига эмас) мукофот берилиши лозим. У йилига бир марта ягона қийматда (чегирмаларнинг бир қисмидан озод этилган ҳолда) тўланади.

Барча хизматчилар касаллик бўйича ижтимоий таъминот тизимидан фойдаланадилар. Улар кексалик (50 ёшдан бошлаб) ва ногиронлик бўйича нафақага чиқиш ҳуқуқига эга. Шунингдек, улар ўз касаба уюшмаларини тузишлари, маъмурият билан жамоавий шартномалар тузишлари, уларнинг манфаатларига тегишли қарорларни қабул қилишда иштирок этишлари мумкин. Бироқ уларнинг иш ташлаш ҳуқуқлари чекланган. Хизматчиларнинг сиёсий ҳуқуқлари ҳам чекланган, чунки улар сиёсий жиҳатдан бетараф бўлишлари лозим. Олий раҳбарлар учун хизматда туришда алоҳида имтиёзли шароитлар кўзда тутилган.

Бундай раҳбарлар сони ҳаммаси бўлиб, 11 мингга яқиндир. Улар учун тоифаларга ажратиш мавжуд эмас, лавозимга тайинлаш ва муассасалараро жой алмаштириш фақатгина уларнинг меҳнати раҳбар томонидан баҳоланиши орқали амалга оширилади. Улар учун малака оширишда, таътилларда, нафақа таъминотида имтиёзлар мавжуд.

АҚШнинг маъмурий бошқарув тизимига "олий раҳбарлар хизматини кучайтириш зарур, чунки бу ҳукумат маданиятини қайта ташкил этишда бош унсур бўлиши лозим"-лиги борасидаги махсус қисм киритилгани бежиз эмас. Мазкур қисмда ОРХдаги асосий муаммолар санаб ўтилган ва уни келгусида ривожлантириш йўллари санаб ўтилган. Унинг муаллифлари қаерда ўзгаришлар ўтказиш соҳаларини қисқа баён қилган ҳолда ҳаракатнинг уч йўналишини таклиф этадилар:

биринчидан, қуйидаги йўллар билан раҳбар кадрларнинг бошқарувга ёндашувини ўзгартириш:

а) XXI аср эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда давлат хизматчиларини ўқитиш билан машғул бўлган ўқув марказларини ривожлантириш;

б) Вазирликлар ва агентликларда раҳбарлик маданиятини ўзгартириш учун стратегиялар ишлаб чиқиш;

в) Қарорлар қабул қилиш ва режалаштиришда раҳбарларга кўмаклашиш учун ахборот тизимини такомиллаштириш.

Иккинчидан, ташкилот стратегияси ва бюджетини ҳисобга олган ҳолда раҳбарларни топиш, танлаш ва ривожлантириш борасида умумий моделни давлат бошқаруви органларига жорий этиш.

Учинчидан, ОРХ аъзоларининг иш ўрни ва функционал мажбуриятларини ўзгартирган ҳолда уларнинг салоҳият ва кўникмаларидан тўлароқ фойдаланиш учун уларни ротация қилиш тизимини яхшилаш.

Қисқача қилиб айтганда, АҚШ ҳукумати ушбу босқичдаги ўз вазифасини ОРХ асосини сақлаб қолган ҳолда унинг олдига қўйилган вазифаларни яхшироқ бажаришга ва ҳокимиятнинг федерал органлари иши самарадорлигини оширишга имкон берувчи тузатишлар киритишда кўрмоқда.

Умуман, АҚШ федерал давлат хизмати қуйидаги гуруҳлардан иборат:

АҚШ президенти томонидан тайинланадиган вазирликлар ва муассасалар раҳбарлари – 450 киши;

- олий давлат хизматчилари:

а) Олий хизмат раҳбарлари – 7650 киши;

б) Дипломатик хизмат – 1100 киши;

в) Давлатнинг бошқа органлари – 5500 киши;

- давлат хизматчилари:

а) 13-15 туркум; олий лавозимлар – 285 300 киши, шу жумладан, 104700 та раҳбарлар;

б) 1-12 туркум; 1 232 200 та хизматчилар, шу жумладан, 85 300 та раҳбар.

Шундай қилиб, ОРХ аъзолари сиёсий раҳбарлар ва бошқа давлат хизматчилари ўртасидаги боғловчи ришта сифатида намоён бўлмоқда. Бунга: АҚШ президенти Сенат розилиги билан тайинлайдиган лавозимлар, ИИВ, ФРБ, МРБ, Миллий хавфсизлик бошқармаси, давлат корпорациялари, марказий молия муассасаларидаги лавозимлар кирмайди.

Қонунда Олий раҳбарлар хизматига кирувчи лавозимларни белгилашга имкон берувчи бешта мезон санаб ўтилган:

- давлат ташкилотлари фаолиятини бошқариш;

- федерал дастурлар ва лойиҳаларни бажариш учун жавобгарлик;

- мақсадлар амалга оширилиши устидан назорат, фаолиятни йўлга солиш ва баҳолаш;

- давлат хизматчилари ишига раҳбарлик;

- сиёсатни белгиловчи қарорлар қабул қилиш ёки раҳбарнинг бошқа функцияларини адо этиш. ОРХ аъзоларининг аксарияти (72 фоиз) Вашингтон ҳудудида яшайди. Уларнинг ўртача ёши – 52 ёш, давлат хизмати стажи – 24 йилни ташкил этади. Булардан 67,5 фоизи ижтимоий ёки табиий фанлар магистри ёки доктори дипломига эга. Аёлларнинг улуши унча катта эмас – 13 фоизни ташкил этади.

Федерал муассасалар икки йиллик давр учун ОРХ лавозимлари сонини мустақил белгилайди. Бироқ буни узил-кесил тасдиқлаш ҳуқуқи мазкур муассаса миссияси, федерал дастурлар эҳтиёжлари ва бюджет имкониятлари асосида Маъмурий-бюджет бошқармаси билан маслаҳатлашувдан кейин ходимларни бошқариш хизматига тегишлидир.

“Олий раҳбарлар хизмати тўғрисида”ги Қонунда лавозимларнинг икки тури: мартабали ва умумий лавозимлар белгиланган. Мартабали лавозимларга фақат хизматга алоқадор амалдорлар тайинланиши мумкин, бу давлат аппарати ишининг барқарорлигини таъминлаши ва “унинг беғаразлигини ҳамда ҳукуматга халқнинг ишончини кафолатлаши” лозим. Умумий лавозимларга бошқа касбий гуруҳлар вакиллари тайинланиши мумкин. 2023 йилда мартабали лавозимларда – 54 фоиз, умумий лавозимларда эса, 46 фоиз хизматчилар ишлаган. ОРХ аъзолари учун лавозимларнинг 4 та тури: мартабали, мартабасиз, фавқулодда ва вақтинча

лавозимлар белгиланган. Мартабали лавозимларга муассасанинг ўзида белгиланадиган малака талабларига мувофиқ хизматга алоқадор хизматчилардан тайинланади. Бу ҳам умумий, ҳам мартабали лавозимларга нисбатан қўлланилиши мумкин. Мартабасиз лавозимларга тайинлаш фақат сиёсий бошқарув ва стратегик курсни бошқаришга боғлиқ умумий лавозимларга тегишлидир. Бундай лавозимларга тайинлашлар ходимларни бошқариш хизмати томонидан тасдиқланади ва ОРХ лавозимлари умумий сонининг 10 фоизи ва ҳар бир муассасадаги лавозимларнинг 25 фоизидан ошмаслиги лозим.

Муассасага махсус лойиҳа ёки муҳим ишни бажариш учун ходимни тез қабул қилиш зарур бўлганда ҳамда ишга қабул қилишнинг расмий тартиботи чўзилганлиги боис, қониқтирмаган шароитда 3 йилдан кўп бўлмаган муддатга умумий лавозимларга вақтинча тайинлаш амалга оширилади. Умумий лавозимларга фавқуллодда тайинлаш ўта зарур бўлган ҳолларда 18 ойдан ортиқ бўлмаган муддатга ўтказилади. Шу аснода вақтинча ва фавқулодда лавозимларга тайинлаш сони ОРХдаги умумий тайинлашларнинг 5 фоизидан ошиб кетмаслиги лозим.

АҚШ давлат хизматини ислоҳ қилиш даврида уни хусусий секторга нисбатан янада очиқ ва рақобатбардошли қилиш вазифаси қўйилган. Шунинг учун ОРХ лавозимига ишга кириш учун даъвогар танлов имтиҳонидан ўтиши ва бошқа номзодлар билан очиқ курашда ғолиб чиқиши лозим. Манфаатдор шахслар давлат ташкилотларида ёки иш билан бандлик ҳудудий марказларидан бўш ўринлар рўйхатларини олиши мумкин. Кадрларни танлаш, қабул қилиш ва баҳолаш билан боғлиқ масалаларнинг барчасини муассасаларнинг ўзи ҳал қилади. Бунинг учун уларда раҳбар кадрлар бўйича кенгашлар ташкил этилган, ходимлар билан ишлаш тамойиллари ва механизмлари ишлаб чиқилган, ОРХ ходимларига қўйиладиган малака талаблари белгиланган.

Давлат ташкилотлари бўш ўринлар тўғрисидаги ахборотни ходимларни бошқариш хизматига тақдим этади, у эса ҳар икки ҳафтада бўш ўринлар рўйхатини эълон қилиб боради. Бўш лавозимлар 14 тақвим куни давомида очиқ туради. ОРХ лавозимига биринчи марта тайинланиш ўтказилганда номзоднинг бошқарув кўникмаларини ОРХ турли вазирликлардан бўлган 3 аъзосидан ташкил топган махсус малака комиссияси баҳолайди. Номзоднинг қуйидаги жиҳатлари: бошқарув тажрибаси; ОРХ ўқув дастурларида муваффақиятли иштироки; ташкилотга яхши раҳбарликни таъминловчи алоҳида касбий сифатлари эътиборга олинади. Танлов имтиҳонларидан ташқари, ходимларни бошқариш хизмати томонидан ишлаб чиқилган ўқув дастурларида иштирок этиш ОРХ лавозимларини эгаллашнинг муқобил йўли мавжуд. Буларга қабул қилиниш учун худди ОРХга киришдек тартиботдан ўтиши лозим. Номзод ўқишни муваффақиятли тугатгандан сўнг келгусида ишлаши учун ҳар қандай идорани танлаши мумкин.

ОРХ янги аъзолари учун уларнинг салоҳиятлари, билимлари, интилиш сабаблари, кучли ва заиф жиҳатларини ҳар томонлама баҳолаш учун бир йиллик синов муддати белгиланган. Уларнинг иши қониқарсиз баҳоланганда, улар ишдан бўшатилади ёки олдинги лавозимига қайтарилади. ОРХнинг барча аъзоларининг 70 фоизи улар лавозимга тайинлангунига қадар федерал ҳокимият органларида камида 5 йил иш стажига эга бўлиши лозимлиги тўғрисидаги қоида мавжуд. Бу олий раҳбарлар таркибининг барқарорлигини сақлаб туриш ҳамда давлат сиёсати ворислилигини таъминлайди.

Олий раҳбарлар хизматининг ўзига хосликларидан бири бу унинг мослашувчан хусусиятга эгалигидир. Давлат хизматчиси танловнинг малака тартиботларидан ўтгач ва рақобатли курашда ғалабага эришгач, бу тизим лавозим чегараларини билмаслиги боис, ўзининг дастлабки мавқеидан қатъи назар ОРХ ичида турли лавозимларни эгаллаш имкониятини қўлга киритади.

Агар хизматчи ОРХ ичида бошқа ишга ўтишга қарор қилган бўлса, у бу ҳақда 15-60

кун олдин огоҳлантириши лозим. ОРХга ишга ўтгандан сўнг 120 кун ишлагандан сўнггина бошқа ишга ўтишга рухсат этилади.

Барча вазирлик ва муассасалар ташкилот миссияси ҳамда ходимларни бошқариш хизмати тавсияларини ҳисобга олган ҳолда ОРХ ходимлари учун ишни баҳолаш тизимига эга. Ижрони баҳолаш кўрсаткичлари мақсади ва тизими хизматчи ҳамда раҳбар билан белгиланади ва одатда: маҳсулдорлик, сифат, ижро вақти, нуқсонлар, натижадорликни ҳисобга олади. Ҳар йили ОРХ аъзоси ишининг баҳоси ёзма равишда унга тақдим этилади. Мазкур ҳисоботнинг бир нусхаси муассаса раҳбарига, бошқа нусхаси эса, мазкур ишда адолат ва изчилликни сақлаш учун яратилган ижро бўйича Кенгашга тақдим этилади.

"ОРХ тўғрисида"ги Қонунда баҳолашнинг камида 3 та шкаласи белгиланган, булар: қониқарсиз, қониқарли, яхши тарзида баҳолашдир. "Яхши" баҳога эришилганда, ижро учун мукофот олиш мумкин. Бирмунча паст баҳолар хизматчининг ҳаракатларини тузатиш ёки уни ОРХдан четлатиш учун асос бўлиши мумкин. Аммо бу ерда чекланишлар мавжуд. Олий раҳбарларни янги лавозимга ўтгандан сўнг 90-120 кун давомида ёки янги президент сайлангандан сўнг, 120 кун давомида баҳолаш мумкин эмас. 1989 йилда қонун қабул қилинган бўлиб, унга биноан барча мартабали амалдорлар 1991 йилдан бошлаб, ҳар уч йилда аттестациядан ўтиши лозим. Шу боис ОРХ аъзолари учун маълумотномада: "Аттестация, шу жумладан, уларнинг ижодий ривожланишини рағбатлантириш ҳамда яхши натижаларга эришиш салоҳиятига эга, бироқ муайян қийинчиликларни ҳис қилаётган раҳбарларга ёрдам кўрсатиш мақсадида, Олий раҳбарлар хизмати мартабали аъзоларининг фаолияти натижадорлигини оширишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди", деб ёзилган.

Муассаса раҳбари баҳолаш натижаларига кўра: аттестациядан ўтказиш, ўтказмаслик, шартли равишда ўтказиш борасида хулоса чиқаради. Агар ОРХ аъзоси шартли равишда аттестациядан ўтказилса, у ўз лавозимида қолади, бироқ унинг маоши камайтирилиши мумкин ва у ишдаги камчиликларни бартараф этиш борасида режа ишлаб чиқиши зарур. У 12 ойдан сўнг қайта аттестациядан ўтади. Агар натижа салбий бўлса, у ишдан четлатилади. 1991 йилдаги биринчи аттестация ОРХнинг 5254 та аъзосини қамраб олган эди, булардан 22 таси аттестациядан шартли равишда ўтказилди, 9 та хизматчи ундан ўта олмаган.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, янги таҳрирда қабул қилинган.
2. Конституция США, ст.II, раздел 2.2//Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. – М., 1984.
3. Конституции зарубежных государств. – М.: Изд-во "БЕК". – 1996.
4. Bureaucracy and development/..Timothy J. Besley., Robin Burgess., Adnan Khan., Guo Xu., National bureau of economic research. 1050 Massachusetts Avenue Cambridge, MA 02138.../August 2021.
5. Ғаниев Э. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларида фуқаролик хизматчиларининг кадрлар захирасини шакллантириш. // "Жамият ва бошқарув" журнали_2023/4(102). – 177 б.
6. Эргашев Ж., Акрамова Д. Давлат фуқаролик ҳизмати ёш салоҳиятли кадрлар билан таъминлашнинг аҳамияти (Наманган вилояти мисолида). // "Жамият ва бошқарув" журнали_2023/2(100). – 152 б.

ДАВЛАТ ФУҚАРОЛИК ХИЗМАТИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МЕТОДОЛОГИК МАСАЛАЛАРИ

Элбек ШУКУРОВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси тадқиқотчиси

Аннотация: *мақолада давлат фуқаролик хизматини ислоҳ қилиш ва ривожлантиришни бошқариш муаммолари сиёсий фанларда қўлланилувчи, муҳим аҳамиятга эга бўлган тушунчалар, категориялар ва тамойиллар тизимининг мавжудлиги ва қўлланилиши нуқтаи назаридан таҳлил қилинган. Ундаги асосий эътибор давлат фуқаролик хизматининг ривожланганлигини баҳолаш ва улар асосида оқилона қарорлар қабул қилиш мумкин бўлган умумий белгилар ва аниқ мезонларга қаратилган. Шунингдек, айнан давлат фуқаролик хизмати ривожланишининг методологик масалаларига доир тадқиқотлар олиб борган олимларнинг нуқтаи назари ва ундан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистонда давлат фуқаролик хизматини ривожлантиришга қаратилган ислоҳотларнинг методологик масалалари ёритилган.*

Калит сўзлар: *давлат фуқаролик хизмати, ривожланиш, ислоҳ қилиш, методологик асослар, ислоҳотларни бошқариш, тизимли ёндашув, самарадорлик, натижа.*

Методологические вопросы реформирования и развития государственной гражданской службы

Эльбек Шукуров,
исследователь Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: *в статье анализируются проблемы управления реформой и развитием государственной гражданской службы с точки зрения существования и применения системы важных и фундаментальных понятий, категорий и принципов, используемых в политической науке. Основное внимание в ней уделяется общим признакам и отдельным критериям, по которым можно оценивать развитие государственной гражданской службы и принимать на их основе обоснованные решения. Также освещены точки зрения ученых, проводивших исследования по методологическим вопросам развития государственной гражданской службы и на ее основе методологические вопросы реформ, направленных на развитие государственной гражданской службы в Узбекистане.*

Ключевые слова: *государственная гражданская служба, развитие, реформа, методическая база, управление реформой, системный подход, эффективность, результат.*

Methodological issues of the reform and development of the state civil service

Elbek Shukurov,
researcher at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan

Abstract: *in the article, the problems of managing the reform and development of the state civil service are analyzed from the point of view of the existence and application of the system of important concepts, categories and principles used in political science. Its main focus is on common signs and specific criteria that can be used to evaluate the development of the state civil service and make reasonable decisions based on them. Also, the point of view of the scientists who conducted research on the methodological issues of the development of the state civil service and based on it, the methodological issues of the reforms aimed at the development of the state civil service in Uzbekistan are highlighted.*

Keywords: *state civil service, development, reform, methodological basis, reform management, systematic approach, efficiency, result.*

Кириш. Давлат фуқаролик хизматининг ривожланиши – давлат ҳокимияти органларининг функциялари ҳамда ваколатлари ижроси таъминланишининг такомиллашуви, давлат хизматчилари профессионал иш фаолиятининг натижавийлиги ва самарадорлиги, уларнинг мақсад ва йўналишлари, технология ва услублари, фаолиятининг самарадорлиги ортишига сабаб бўладиган барқарор ижобий ўзгаришларни англатувчи жараёндир. Давлат фуқаролик хизматининг ривожланиш жараёнини бошқаришга нисбатан тизимли ёндашув бошқарув объекти элементлари ва зиддиятларнинг ташқи сабаблари ўртасидаги ўзаро алоқаларнинг қарама-қаршиликларини таҳлил қилишни тақозо этади. Маълумки, "самарали давлат бошқаруви – мамлакат барқарорлиги, миллий тараққиёт ва аҳоли фаровонлигини оширишни таъминлашнинг фундаментал шартларидан бири ҳисобланади ва ушбу натижалар давлат хизматчиларининг малакавийлигига ва профессионаллигига ҳар томонлама боғлиқдир". Давлат фуқаролик хизмати ривожланишининг интеграл белгиси, аслида, унинг фуқаролар ва ташкилотлар эҳтиёжлари ҳамда манфаатларини қондириш даражасидаги самарадорлик ва натижадорлик даражаси бўйича баҳоланадиган янги сифатий ҳолати ҳисобланади. Мамлакатимизда қабул қилинган қонунчиликка биноан, давлат хизмати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини такомиллаштириш уни ислоҳ қилиш ва ривожлантириш билан боғлиқ вазифалар – давлат фуқаролик хизмати соҳасидаги халқаро ҳамкорлик, халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган принциплари ва нормаларига, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг қонунчилигига ҳамда халқаро шартномаларига мувофиқ амалга оширилади.

Ўзбекистонда қабул қилинган қонунчиликни, соҳанинг ҳуқуқий асосларини таҳлил қиладиган бўлсак, ушбу ҳужжатлар ва қонунларнинг ишлаб чиқилиши, уларнинг республиканинг барча ҳудудларига, тармоқлари ва соҳаларида қўлланилишининг методологик асослари қандай бўлган деган савол туғилади. Чунки, бу саволларга жавоб топиш нафақат соҳалар ва ҳудудлар учун, балки ушбу соҳани тартибга солувчи қонунчиликка амал қилиш билан боғлиқ вазифаларни мувофиқлаштирувчилар учун ҳам муҳим. Бундай турдаги ҳар қандай ҳужжат бошқариш объекти учун мувофиқ келиши, чуқур методологик асослар, яъни жамиятни бошқариш ва жамоатчилик фаолияти ҳақидаги фанларда қўлланиладиган тушунчалар, категориялар ва тамойиллар тизимидан, катта фундаментал аҳамиятга молик асослардан фойдаланган ҳолда, ишлаб чиқилиши лозим. Шундан келиб чиқадиган бўлсак, қабул қилинган қонун ва қарорларнинг методологик асослари соҳада тадқиқот олиб борган ва бораётган кўплаб мутахассислар иштирокида амалга оширилиши мақсадга мувофиқ.

Шунинг учун ҳам давлат фуқаролик хизматини ислоҳ қилиш ва ривожлантиришнинг методологик асосларини шакллантириш ва моҳиятини очиб бериш, уларнинг мазкур ҳужжатларда акс этганлигини кўрсатиш зарур.

Биринчидан, соҳани ислоҳ қилишнинг объектини аниқлаш зарур. "Давлат фуқаролик хизмати" тушунчаси Ўзбекистон Республикасининг 08.08.2022 йилдаги "Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида"ги ЎРҚ-788-сон Қонунида ўз аксини топган. Ушбу Қонунда келтирилган таърифлардан келиб чиқадиган бўлсак, Давлат фуқаролик хизмати лавозимида ўз фаолиятини амалга ошираётган

Ўзбекистон Республикаси фуқароси давлат фуқаролик хизматчиси сифатида уларнинг профессионал фаолияти доим методологик жиҳатдан баҳоланиб борилишига, ислоҳ қилиниши ва ривожлантирилишига муҳтож.

Давлат фуқаролик хизмати ривожланишининг белгилари ва мезонлари

Энди эса, "ислоҳ қилиш" ва "ривожлантириш" тушунчаларига аниқлик киритиш лозим. Агар чуқур таҳлил қиладиган бўлсак, Ўзбекистонда соҳага оид қонунчилик ҳужжатлари ичида, фақатгина Ўзбекистон Республикаси Президентининг 03.10.2019 йилдаги "**Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида**"ги ПФ-5843-сон Фармонидагина "ислоҳ қилиш" термини учрайди. Ундан кейин қабул қилинган қарор ва Қонунда эса, ислоҳ қилиш термини ва унинг методологик масалалари ҳам кўтарилмаган. Шуни ҳам алоҳида қайд этиш лозимки, одатда, ҳар қандай соҳада ислоҳ қилиш масаласига нисбатан – ҳодисаларнинг нормал амал қилиши ва мавжуд бўлишига нисбатан муаммолар аниқланганда, ривожланувчи ўзгаришларнинг табиий жараёни бузилганда мурожаат қилинади. Бундан шундай хулосага келиш мумкинки, Ўзбекистондаги давлат фуқаролик хизматини тартибга солувчи қонун ва бошқа баъзи ҳужжатларда соҳани ислоҳ қилиш масаласи кўзда тутилмаган.

Шунингдек, тадқиқ қилаётган мавзуимизнинг мантиқий давоми ва кетма-кетлиги ўлароқ, ривожлантириш масаласини кўриб чиқамиз. Ривожланиш ёки соҳани ривожлантириш масаласи ўз моҳиятига кўра, илгариловчи ҳаракатни, тадрижий тараққиётни, бир ҳолатдан бошқа ҳолат сари юришни, янги сифатдаги ҳолатнинг вужудга келиши (ҳодиса жараёнида элементлар ва алоқаларнинг трансформацияси ёки йўқолишини), тараққиёт ёки тескари регресс жараёнларини англатади. Ушбу англаш ёки моҳиятдан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, ривожланиш – бу табиий жараён сифатида ҳар қандай соҳанинг ичида махсус дастурларнинг қабул қилиниши билан боғлиқ, босқичма-босқич яхшиланишларнинг ҳам натижаси бўлиши мумкин. Кўриниб турибдики, давлат фуқаролик хизматини ислоҳ қилишда махсус дастурлар билан вазифаларини белгилаб, йўналишларини аниқлаб олган ҳолда, қабул қилинадиган ҳуқуқий асосларда унинг ривожланиши ва босқичма-босқич яхшиланиб бориши, албатта, назарда тутилиши лозим эди.

Давлат хизмати ривожланишининг хусусиятини баҳолашга имкон берувчи умумий белгиларга қуйидагиларни киритишимиз мумкин.

Ривожланишнинг йўналтирилганлиги. Ижобий натижалар давлат лавозимини эгаллаб турган шахсларнинг ваколатларини фуқаролик хизматчилари томонидан ижро этилишининг сифати ошиб боришидан дарак бериши лозим. Ривожланишнинг ортга қайтмаслиги эса, қўлга киритилган ижобий натижаларнинг одатийлиги ва кейинги ривожланиш учун фундаментал асос бўлишини англатади.

Ривожланишнинг қонуниятлари. Вазиятнинг, ҳолатнинг яхшиланиши тасодифий ёки маълум бир шахсларнинг юқори суръатлардаги меҳнати эмас, балки аниқланган муаммолар ва мавжуд зиддиятларнинг ечимига йўналтирилган имкониятлардан мақсадли фойдаланишнинг натижасидир.

Вақтинчалик чўзилиши. Мазкур белги ривожланишдаги ўзгаришларни муҳокама қилишни маълум бир вақт оралиғида юз берганлигига кўра баҳолашни тақозо этади. Ундаги асосий эътибор бошқарув объекти (давлат фуқаролик хизматининг тизим сифатидаги элементлар сингари ҳар хиллиги) амал қилишининг цикллилиги билан боғлиқ.

Ва ниҳоят, давлат фуқаролик хизмати ривожланишининг сўнгги интеграл белгиси унинг сифат жиҳатдан бутунлай янги ҳолати ҳисобланади ва унга кўра, унинг натижавийлигини ва самарадорлик даражасини, шу жумладан, фуқаролар ва ташкилотлар эҳтиёжларини ва манфаатлари қондирилишини ҳам баҳолаш мумкин [1].

Шундай қилиб, давлат фуқаролик хизматини ривожлантириш – бу ҳокимият органлари вазифалари ҳамда ваколатлари ижросини таъминлашни такомиллаштириш, давлат хизматчиларининг профессионал хизмат фаолияти натижавийлиги ва самарадорлигини ошириш, унинг иш натижавийлиги ва самарадорлигини оширишга хизмат қиладиган мақсад ва йўналишдаги, технология ва жараёнлардаги барқарор ижобий ўзгаришларни таъминлашдир.

Ўзгаришларни бошқариш ва жараён ёндашуви. Ривожланиш жараёнларини бошқариш кераклиги бугунги кунда ҳар биримизга равшан ва айнан ундаги имкониятлари объектив шароитлар, уларни ҳисобга олиш ва улардан фойдаланиш кабилар билан белгиланадиган давлат хизматининг ривожланишини ташкил қилади. Давлат хизмати ривожланишини бошқариш вазифалари эса, алоҳида мавзу сифатида ривожланиш объекти сифатида шакллантирилмаган (Ўзбекистон Республикаси Президентининг 03.10.2019 йилдаги "Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5843-сон Фармони бундан мустасно).

Лекин, айнан шу Фармонда Давлат хизматини ривожлантириш агентлигининг асосий вазифалари сифатида: "Давлат фуқаролик хизмати трансформациясининг ғоявий платформасини, уни ривожлантириш дастурлари ва лойиҳаларини ишлаб чиқиш, шунингдек, давлат фуқаролик хизмати соҳасида ягона сиёсатнинг амалга оширилишини таъминлаш; давлат органлари ва ташкилотларининг давлат кадрлар сиёсати соҳасидаги фаолиятини мувофиқлаштириш; давлат фуқаролик хизматини ривожлантириш жараёнлари ва истиқболларини мониторинг ва таҳлил қилиш ҳамда ушбу соҳадаги муаммолар ва таҳдидларни бартараф этиш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш" масалалари белгилаб қўйилган. Бу эса, давлат хизмати соҳасидаги ўзгаришлар жараёнида ҳал қилиниши лозим бўлган муаммоларга ўз вақтида чора кўриш билан боғлиқ вазифаларни ечиш борасида маълум бир имкониятларни тақдим қилади, албатта.

Гарчи, мамлакатимизда Қонун қабул қилинган, тегишли ҳуқуқий асослар етарли бўлса-да, давлат хизматини доимий асосда замон талбларига мос тарзда ислоҳ қилиб бориш тизими борасидаги ҳуқуқий ва сиёсий тамойиллар етарли даражада ишлаб чиқилиши лозим. Зеро, "давлат фуқаролик хизмати кадрлар таркибининг профессионал сифатларини ривожлантириш ва уни бошқариш" вазифалари умумий алгоритмик вазифа сифатида ишлашини таъминлашгина, кўплаб методологик муаммоларга ечим бўлади. Бу борада эса, турли дастурларни ишлаб чиқиш ва ҳаётга жорий қилиш, дастурларнинг мониторингига қараб вазифалар босқичларини, ислоҳотлар ва ривожланиш тамойилларини тадқиқ қилиб бориш халқаро стандартларга ҳам мувофиқ келишини унутмаслик керак.

Тамойиллар ҳақида гап кетганда, давлат фуқаролик хизматини ривожлантиришни бошқаришга нисбатан умумий талаблар маълум бир тамойилларга айнан боғлиқлигини эътироф этиш жоиз. Ушбу тамойиллар ичида **ўзгаришларни бошқариш** тамойили муҳим ўрин эгаллайди. Сабаби эса, ўзгаришлар ҳар қандай ижтимоий ҳодисага таъсир кўрсатадиган доимий омил ҳисобланади, рўй берадиган ўзгаришлар жараёнида вужудга келадиган муаммоларни эса, олдиндан башорат қилиш мумкин. Уларни бошқариш учун эса, бошқарув объектида содир бўладиган ҳар қандай трансформация жараёнларидан хабардор бўлиш ва ўзгаришларнинг башоратлари (прогноз) асосида вужудга келадиган муаммоларга нисбатан ўз вақтида қарорлар қабул қилиш лозим. Бунда олдинда кўзланган мақсадларга эришишни олдиндан жиддий режалаштириш талаб қилинади.

Кейингиси эса, **фуқаролар ва ташкилотлар эҳтиёжлари ҳамда манфаатларига қаратилганлик тамойилдир**. Чунки фуқаролар ва ташкилотлар эҳтиёжларини ҳамда манфаатларини қондириш давлат фуқаролик хизматини ривожлантиришнинг энг муҳим мақсадидир. Ушбу тамойилнинг охирги натижалари инсоннинг, фуқаронинг, жамият ва давлатнинг эҳтиёжларига, бугуни ва келажагига қаратилган бўлиши лозим. Давлат фуқаролик хизмати ривожланишининг асосида давлат бошқарувининг ижобий истаклари

ётиши керак. Ушбу ижобий истаклар эса, раҳбарлар ва хизматчилар учун яққол кўриниб турмоғи лозим ва бундай ҳолат бугун ҳеч биримизга сир эмас.

Бошқарувнинг тизимли таҳлили бошқарув объектининг элементлари ўртасидаги ўзаро алоқаларда рўй берадиган зиддиятларнинг ташқи муҳит билан, унинг ривожланишида мавжуд бўлган тенденциялардаги зиддиятларнинг ички ва ташқи сабабларини тақозо қилади. Очиқлик, мақсадга интилувчанлик, кўпқирралик, эмергентлик (инглизча – эмергент "вужудга келадиган, кутилмаганда пайдо бўладиган") ва контринтуитивлик каби бешта асосий тизимли тамойиллар, аслида, давлат фуқаролик хизматининг ислоҳ қилиниши ва ривожланиши учун ҳам асос бўлмоғи лозим.

Раҳбарликнинг асосий тамойили – бу лидерлик. Маълумки, раҳбарлик вазифаси – бу шунчаки тайёр ҳисоботларни кўриб, қарор қабул қилиш эмас, аксинча, лидерлик, яъни яхшилаш манбалари билан ишлаш, давлат фуқаролик хизматининг сифатини, натижадорлиги ва самарадорлигини ошириш соҳасидаги мақсадлар ва орзулар билан ҳамоҳанг фаолият, инсонларнинг ҳаётини яхшилаш, давлат ва ҳокимият органлари фаолиятини маслаҳатлашувлар ва музокаралар йўли билан янада ривожлантириш демакдир [2].

Ва ниҳоят энг сўнгги тамойил – бу **бутун жамоанинг иш фаолиятга жадал жалб қилинганлик** тамойили. Ривожланишнинг мажбурий шарти ташкилотдаги барча ходимларнинг лойиҳаларга, иш фаолиятига қизғин, виждонан жалб қилиниши ва иштирок этишидир. Бунинг учун эса барча ходимлар, ишчиларнинг умумий мақсадга эришиш йўлида ҳамжиҳатликдан манфаатдорлиги ва шу масалага йўналтирилганлигидир.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, давлат фуқаролик хизмати соҳасида содир бўладиган ўзгаришларни самарали бошқариш ва уларни ривожлантиришга йўналтириш учун уларни белгиланган мақсадлар ва уларга эришиш йўлларига мувофиқлигини текшириш лозим. Бунинг учун эса, давлат фуқаролик хизматининг ривожланиши:

- ўзгаришларнинг ортга қайтмаслиги, йўналтирилганлиги ва қонуниятларга таяниши;
- ўзгаришларда орзулардаги сифатларнинг пайдо бўлиши;
- давлат фуқаролик хизматини ташкил қилиш даражасини юксалтириш;
- амал қилиш тавсифи – давлат хизматининг реал сифат ҳолатини ишлаб чиқиш жараёнлари кўрсаткичлари;
- давлат фуқаролик хизматининг натижавийлиги ва самарадорлигининг ижобий динамикаси каби мезонларидан фойдаланиш керак.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. McGill R. Civil service reform in developing countries: A strategic perspective from an institutional development base. International Journal of Public Sector Management. 1997. Vol. 10. № 4. P. 254-267. In English.

2. Де Брюйн Х. Управление по результатам в государственном секторе. – М., 2005. – С. 188.

3. Хасанов О.А. Ўзбекистонда сиёсий модернизация жараёнларида давлат кадрлар сиёсатини ривожлантириш тенденциялари. 23.00.02 – Сиёсий институтлар, жараёнлар ва технологиялар ихтисослиги бўйича сиёсий фанлар доктори (ДСс) илмий даражасини олиш учун ёзган диссертацияси автореферати. – Т., 2022.

4. Равшанов Ф. Хорижий мамлакатлар давлат хизмати тизимларида раҳбар кадрлар танлаш тажрибалари. – Т.: Akademiya. – 2008. – 90 б.

5. Қирғизбоев М. Янги Ўзбекистон меъмори. // Тафаккур. Ижтимоий-фалсафий, маънавий-маърифий журнал.

6. Жалилов Актам, Турманов Согиндик. Роль института махалли в системе социальных отношений. // Konsensus xalqaro jurnali. / International Journal of Consensus. №1 (2022) DOI http://dx.doi.org/10.26739/2181-0788-2022-1

7. Камилов М.З. Давлат хизматчилари ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимояда. https://raqobat.gov.uz/uzb/davlat-hizmatchilari-huquqij-va-ijtimoij-himoyada/

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА
ҲОКИМ ЁРДАМЧИСИ ИНСТИТУТИНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ

Ахунжон АСТАНОВ,
Мирзо Улуғбек номидаги
Ўзбекистон Миллий университети
"Сиёсатшунослик" кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: *ушбу мақолада давлат сиёсатини маҳаллагача тушириш, аҳоли бандлигини таъминлаш, уларнинг даромадини кўпайтириш, тадбиркорликни ривожлантириш, шу орқали камбағалликни қисқартириш каби масалалар бош мақсад қилиб олинган. Ҳоким ёрдамчиси институтининг ташкил этилиши, ҳоким ёрдамчиси давлатимизда олиб борилаётган ислоҳотларни, Президентимиз сиёсатини маҳалла даражасида аҳолига татбиқ қилиши, маҳаллага тушиб, аҳолини орқасидан эргаштириб, уларнинг барча муаммоларини жойларда ҳал қилиб берадиган даражада ишлашни талаб қиладиган масъулиятли лавозимлиги, шунингдек, ҳоким ёрдамчиларининг асосий вазифалари ва қайси ташкилотлар билан биргаликда фаолият олиб бориши, ҳоким ёрдамчилари фаолиятини самарали ташкил этиш бўйича амалга оширилган ишлар ҳақида фикр-мулоҳазалар юритилган.*

Калит сўзлар: *халқнинг давлатдан розилиги, ижтимоий кўмаклашиш, "ҳоким ёрдамчиси" тушунчаси, хонадонбай ишлаш, давлат сиёсати, жамоатчилик бошқаруви, ишсизликка барҳам бериш, кооперация, оилавий тадбиркорлик.*

Организация института заместителя хокима в Новом Узбекистане

Ахунжон Астанов,
Националный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, преподаватель кафедры "Политология"

Аннотация: *в данной статье раскрывается основная цель обеспечения занятости населения, увеличение его доходов, развиие предпринимательства, тем самым сокращая бедность. Создание института помощника хокима – ответственная должность, которая требует реализации реформ, проводимых в нашей стране, политики Президента на уровне махалли, выезда в махаллю, следования за жителями и решения всех проблем на месте. Также представлены мнения и комментарии об основных задачах помощников хокима, с какими организациями они работают, по эффективной организации деятельности помощников хокима.*

Ключевые слова: *народное одобрение государства, социальная помощь, концепция помощника хокима, работа на дому, государственная политика, государственное управление, ликвидация безработицы, корпорация, семейный бизнес.*

Organization of institute assistant of hokim in New Uzbekistan

Akhunjon Astanov,
Teacher of the "Political Science" Department of the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Abstract: *in this article, the main goal is to bring down the state policy to the mahalla, ensure*

the employment of the population, increase their income, develop entrepreneurship, thereby reducing poverty. The article contains considerations on the following: the organization of the institute assistant of hokim, assistant of hokim's responsible position, which requires the implementation of the reforms carried out in our country, the policies of the President at the mahalla level, going to the mahalla, following the residents and solving all their problems on the spot, as well as the main tasks of assistant of hokim and with which organizations they work together, the work done on the effective organization of the activities of assistant of hokim.

Keywords: *people's approval of the state, social assistance, the concept of "assistant of hokim", household work, public policy, public administration, eliminating unemployment, cooperation, family business.*

Кириш. Мамлакатимизда олиб борилаётган ислоҳотлар стратегияси шуни англатадики, давлат сиёсатининг пировард мақсади – бу ислоҳотлар натижасида ҳар бир маҳаллада, ҳар бир хонадонда ва ҳар бир фуқаро ҳаётида ижобий ўзгаришларнинг сезилиши, уларнинг фаровонлиги ва ҳаётий орзу-умидларининг ушалиши, натижада эса, халқнинг давлатдан розилиги ва унинг сиёсатини қўллаб-қувватлашида акс этишидадир.

Маҳалланинг ободлиги ва фуқаролар фаровонлиги, мамлакатда олиб борилаётган кенг қамровли ислоҳотларнинг маҳаллада яшаётган ҳар бир хонадон ва ҳар бир фуқаро ҳаётининг яхшиланишида акс этиши, давлат раҳбари таъбири билан айтганда, ислоҳотларимиз самарадорлигининг бош мезонига айланиб бормоқда. Ҳеч бир муболағасиз таъкидлаш мумкинки, нафақат давлат бошқаруви ёки давлат хизмати самарадорлигининг, балки барча тоифадаги тармоқ ва ҳудудий ривожланиш дастурлари натижадорлигининг бош мезони – бу маҳалла ҳаётининг тубдан яхшиланиши, унда инсонларнинг муносиб яшаши учун энг муҳим шарт-шароитларнинг юқори сифат даражасида ташкил этилиши билан белгиланмоқда.

Шу мақсадда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 3 декабрдаги ПФ-29-сон Фармонига мувофиқ, республикамизнинг ҳар бир маҳалласида ҳоким ёрдамчилари лавозими таъсис этилди [1]. Қонунда: "Давлат сиёсатини маҳаллагача тушириш, аҳоли бандлигини таъминлаш, уларнинг даромадини кўпайтириш, тадбиркорликни ривожлантириш, шу орқали камбағалликни қисқартириш" бош мақсад қилиб олинган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти: "Дунёда бундай тажриба ҳам, китоб ҳам йўқ. Бунинг учун, аввало, фидойи бўлиш, халқни севиш керак. Бу лавозимда ишлайдиганлар маҳаллада ислоҳотлар пойдевори бўлади. Улар тадбиркорликни ривожлантириш, ишсизликни камайтириш, ёшларни қўллаб-қувватлаш бўйича давлат сиёсатини амалга оширади. Бу жуда катта масъулият ва шараф" [2].

2022 йилнинг январь ойидан республикамизда янги лавозим эгалари – 9 минг 309 нафар ҳоким ёрдамчилари иш бошлади.

Ҳоким ёрдамчиси ким?

Ҳоким ёрдамчиси – ҳар бир шаҳарча, қишлоқ, овулда, шунингдек, шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар ҳамда овуллардаги ҳар бир маҳаллада тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш масалалари бўйича туман (шаҳар) ҳокими ёрдамчиси лавозимига тайинланган шахс [3].

Методлар: ушбу лавозимнинг мазмунига тўхталадиган бўлсак, маҳаллани, ҳар бир хонадоннинг, шунингдек, ҳар бир фуқаронинг яшаш шароитини уйма-уй юриш орқали ўрганиш, ҳудуднинг ўсиш нуқталарини аниқлаш, маҳаллада муваффақиятга эришган тадбиркорлар ва маҳалла фаоллари билан ҳамкорликда ишлаш ва доимий фикр алмашиш вазифаларини тўғри белгилашдан иборат. Шунингдек, ўз тадбиркорлигини бошлаган, кенгайтирмоқчи бўлганларга кўмаклашиш, билим ва кўникмага эга бўлмаган фуқароларни ўқитиш, ишсиз аҳолини иш билан банд қилиб, оила даромадини кўтариш, оилавий тадбиркорлик дастурлари доирасида имтиёзли кредитлар олишга кўмаклашиш, маҳалланинг ўсиш нуқтасидан келиб чиқиб, уларни лидер тадбиркорларга кооперация орқали бириктириш, бошқа ҳоким ёрдамчилари билан тажриба алмашиш, маҳаллада бўш бино ва ер майдонларини аниқлаш

кабилар – ҳоким ёрдамчиларининг асосий вазифалари сирасига киради.

Шунингдек, улар ҳар бир фуқаро муаммоларини тинглаш, уларни ҳал қилиш, ижтимоий кўмаклашиш, ногиронлиги бор ва ижтимоий қийналган аҳоли қатламидан доимий хабар олиб туриш ва кўмаклашиш ишларига ҳам масъулдирлар.

Қисқа қилиб айтганда, ҳоким ёрдамчиси давлатимизда олиб борилаётган ислоҳотларни, Президентимиз сиёсатини маҳалла даражасида татбиқ қилиш, шунингдек, маҳаллага тушиб, аҳолини орқасидан эргаштириб, уларнинг барча муаммоларини ҳал қилиб берадиган даражада ишлашни талаб қиладиган масъулиятли лавозимдир.

Президентимизнинг 2021 йил 3 декабрдаги ПФ-29-сон Фармонига мувофиқ, ҳоким ёрдамчиларининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат [4]:

- маҳалладаги ижтимоий-иқтисодий ҳолатни хонадонбай ўрганиш, жумладан, аҳолининг бандлик даражасини, оилаларнинг даромад манбаларини, томорқа ерларидан фойдаланиш ҳолатини ҳамда даромадли меҳнатга бўлган интилиши ва эҳтиёжларини таҳлил қилиш.

Бунда ҳоким ёрдамчиси халқ билан давлат ўртасидаги ижтимоий муносабатларни мувофиқлаштиришда фуқаролик жамияти институтлари (фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини таъминловчи ташкилотлар) билан ҳамкорликда вазиятнинг энг муқобил йўлини танлаш усулларини жорий этиши керак;

- маҳаллада тадбиркорликни ривожлантиришнинг ички имкониятлари, тадбиркорлик бўйича ихтисослашув ва меҳнат ресурсларини инобатга олган ҳолда, уни ривожлантиришга туртки берадиган омиллар ва йўналишларни белгилаш, уларни ишга солиш орқали маҳалланинг иқтисодий ривожланишини таъминлаш.

Бунда фаолият туридан қатъи назар тадбиркорлик субъектларининг муаммоларини ҳокимлик тасарруфидаги етакчи ташкилотлар билан ҳамкорликда бартараф этиш, имкониятларини ҳудудий имкониятлар билан боғлаш, соҳада ташкилий-ҳуқуқий масалаларни ҳал этишда воситачи бўлиш масалалари ташкиллаштирилиши лозим;

- доимий даромад манбаига эга бўлмаган ва ишсиз аҳолининг, айниқса, ёшлар ва хотин-қизларнинг қизиқишларини ўрганиш орқали уларни касб-ҳунар ва тадбиркорликка ўргатувчи ўқув марказларига йўналтириш ҳамда ўқишни тамомлаган битирувчиларнинг бандлигини таъминлашга ёрдам бериш.

Бунда ҳоким ёрдамчиси ўзи фаолият юритадиган микроҳудуд аҳолисининг ижтимоий кўмакка муҳтож қатламини реал реестр маълумотларини шакллантириши, туман имкониятларидан келиб чиққан ҳолда интенсив ўқув курсларини очиш бўйича ҳокимлик билан ҳамкорлик қилиш, банклар ва тадбиркорлик субъектлари билан ижтимоий ҳимояга муҳтож фуқаролар ўртасида ҳамкорлик кўпригини ўрнатиш каби ишларни ташкиллаштириши лозим;

- маҳалладаги мавжуд бўш иш ўринларини ҳамда хўжалик юритувчи субъектларнинг мавсумий ишчиларга бўлган талабини аниқлаш орқали ишсизларни, биринчи навбатда, “темир дафтар”, “аёллар дафтари” ва “ёшлар дафтари”га киритилган ёшлар ва хотин-қизларни бўш (вакант) иш ўринларига жойлаштириш ҳамда ҳақ тўланадиган жамоат ишларига жалб қилиш.

Бунда маҳаллалардаги аҳоли сонидан келиб чиқиб, аввало, реал ишсиз фуқароларни танлаб олиш ҳамда уларнинг ижтимоий имкониятларини таҳлил қилиш зарур. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг ҳудудий бўлимларидан тегишли статистик маълумот олган ҳолда ишсизликка барҳам бериш йўлларини излаб топиш. Бўш иш ўринлари юзасидан иш ярмаркаларини ташкил эттириш бўйича туман бандликка кўмаклашиш маркази билан ҳамкорлик қилиш;

- маҳаллада истиқомат қилувчи аҳолининг оилавий тадбиркорлигини ривожлантириш, жумладан, уларнинг ҳунармандчилик, касаначилик, томорқадан самарали фойдаланиш, кичик ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва бошқа турдаги фаолиятни йўлга қўйиши учун оилавий тадбиркорлик дастур-

лари доирасида кредитлар олишда кўмаклашиш.

Бунда ҳоким ёрдамчиси ўзи фаолият олиб бораётган ҳудудда тадбиркорликнинг барча турлари билан шуғулланаётган фуқароларнинг манфаатларини банклар, туман солиқ инспекцияси, туман адлия бўлими, савдо-саноат палатаси ҳудудий бўлимлари, туман ҳокимлиги ва барча масъул ташкилотларнинг ҳуқуқий ваколатларидан келиб чиқиб ҳимоя қилиши, ривожлантиришга кўмаклашиши ҳамда янги тадбиркорлик субъектларини яратишга масъулдир;

- маҳалланинг ихтисослашувидан келиб чиқиб, кооперация асосида тадбиркорлик фаолиятини йўлга қўйиш истагини билдирган етакчи тадбиркорларга имтиёзли кредитлар ажратишни ташкил этиш, тадбиркорлик билан мустақил шуғулланиш тажрибасига эга бўлмаган фуқароларни ўз фаолиятини йўлга қўйиши учун уларга бириктириш;

- аҳоли томорқаларидан самарали фойдаланишни ташкил этиш, уй шароитида деҳқончилик, чорвачилик, паррандачилик, қуёнчилик, асаларичилик, уруғчилик, кўчатчилик, гулчилик каби фаолият турларини йўлга қўйишга кўмаклашиш.

Тадбиркорлик фаолиятини аҳоли бандлиги билан боғлашда, аввало, имтиёзли молия манбаи билан таъминлаш учун Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш дастурлари доирасида амалга ошириладиган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-5041-сон қарор [5] мазмунидан келиб чиққан ҳолда ижтимоий ҳамкорликни йўлга қўйиш. Ҳудудда рақобатбардош иқтисодий тизимни яратиш бўйича имтиёзли кредитлар салмоғини ошириш лозим;

- маҳалладаги иш билан банд бўлмаган аҳолининг тадбиркорлик ва доимий даромад келтирувчи фаолият билан шуғулланишини йўлга қўйиш мақсадида уларга иссиқхона қуриш, томорқасини суғориш учун вертикал суғориш қудуқларини бурғилаш, қишлоқ хўжалиги кооперативига аъзо бўлиш, асбоб-ускуна ва меҳнат қуролларини харид қилиш, бино ва иншоотнинг ижара тўлови ҳамда касб-ҳунар ва тадбиркорликка ўқиши учун субсидиялар олишда кўмаклашиш.

Бунда ҳоким ёрдамчиси ўзи фаолият юритаётган ҳудудда табиий ресурслар, аграр иншоотлар ҳамда маҳалланинг реал иқтисодий имкониятларини ошириш ва ривожлантириш бўйича туман ҳокимлиги, туман Статистика бўлими, туман акциядорлик тадбиркорлик банклари, Давлат кадастрлар палатаси туман бўлимлари билан ҳамкорликда мақсадли йўл хариталарини ишлаб чиқиши мақсадга мувофиқ;

- маҳалладаги бўш бино ва ер майдонларини аниқлаб, уларни белгиланган тартибда тадбиркорлик субъектларига ажратиш бўйича тегишли ташкилотларга таклифлар киритиш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 8 июндаги "Ер муносабатларида тенглик ва шаффофликни таъминлаш, ерга бўлган ҳуқуқларни ишончли ҳимоя қилиш ва уларни бозор активига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-6243-сон Фармони[6]га мувофиқ Бош прокуратура, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар прокуратуралари тегишлича Республика кенгаши ва ҳудудий кенгашларнинг ишчи органи ҳисобланишини инобатга олган ҳолда улар томонидан ташкил этилган ҳудудий кенгашлар билан ҳамкорликда маҳалладаги бўш бино ва ер майдонларини аниқлаш ва уларни белгиланган тартибда тадбиркорлик субъектларига ажратиш бўйича тегишли чораларни кўриш тавсия этилади;

- тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишга тўсиқ бўлаётган муаммоларнинг (муҳандислик-коммуникация тизимларига уланиш ва улардан фойдаланиш, турли хил фаолиятни йўлга қўйиш учун рухсатномалар ва лицензиялар олиш, бўш бино ва ер майдонларини тадбиркорлик билан шуғулланиш учун ажратиш ва бошқалар) тегишли ташкилотлар томонидан ҳал этилишини ташкил этиш.

Ушбу масалада ҳоким ёрдамчиси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 21 апрелдаги "Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллашти-

риш, ишбилармонлик муҳитини янада яхшилаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-5087-сонли қарори [7] асосида маҳаллада иқтисодий ва тадбиркорлик фаолиятини амалга ошираётган фуқароларга юқоридаги муаммоларни бартараф этиш бўйича керакли тавсияларни ишлаб чиқиш, туман адлия бўлимлари билан ҳамкорликда тадбиркорлар ҳуқуқини ҳимоя қилиш бўйича махсус семинар тренингларини ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Аввало, таъкидлаш жоиз, муҳтарам Президентимиз ташаббуси билан маҳаллабай ишлаш тизимини янги босқичга олиб чиқиш орқали камбағалликни қисқартириш, республика, вилоят, туман ва шаҳарларда кўрсатиладиган давлат хизматлари ва молиявий қўллаб-қувватлаш инструментлари бевосита маҳалла даражасига туширилди.

Натижа: ҳоким ёрдамчилари фаолиятини самарали ташкил этиш бўйича 2023 йил давомида амалга оширилган ишлар юзасидан қуйидагиларни маълум қиламиз.

2023 йил учун маҳаллалар кесимида ишлаб чиқилган "Йўл харита"ларига асосан, январь-декабрь ойларида қуйидаги ишлар амалга оширилди:

а) ҳоким ёрдамчилари кўмагида 2,3 млн нафар фуқаро доимий ва мавсумий иш жойларига жойлаштирилди, 1,6 млн нафари ўзини ўзи банд қилган шахс сифатида рўйхатга олинди, 101 минг нафари якка тартибдаги тадбиркорликка (ёлланма ишчилар билан биргаликда), 112 минг нафари ҳақ тўланадиган жамоат ишларига ва 58 минг нафари ҳунармандчиликка жалб қилинди, 241 минг нафар фуқарога ижара асосида ер ажратилди;

б) ҳоким ёрдамчисининг тавсияномалари асосида 472 мингта лойиҳага 10 трлн сўмлик кредитлар ажратилди. Хусусан, кредитларнинг 215 мингтаси *(5,5 трлн сўм)* – хизмат кўрсатиш ва кичик ишлаб чиқариш, 138 мингтаси *(2,9 трлн сўм)* – қишлоқ хўжалиги, 119 мингтаси *(1,5 трлн сўм)* – ҳунармандчилик соҳаларига йўналтирилди.

Тадбиркорликни бошлаш истагида бўлган фуқароларга тез ва юқори даромад топиш имконини берадиган бизнес лойиҳаларнинг тақдим этиб борилиши кредит ажратишда ижобий сифат ўзгаришларига олиб келди.

Хусусан, 2022 йилда ажратилган кредитларнинг қарийб 50 фоизи – қишлоқ хўжалиги соҳасига, 32 фоизи – хизмат кўрсатиш ва кичик ишлаб чиқариш йўналишида ажратилган бўлса, 2023 йилда бу кўрсаткич тегишлича 30 фоиз ва 55 фоизни ташкил этди.

Шунингдек, ҳоким ёрдамчилари даврида берилган кредитларнинг муаммоли қисми аввалги йилларга нисбатан сезиларли даражада қисқариб, 3,5 фоизни ташкил этмоқда. Бугунги кунда, 50 фоиз маҳаллаларда муддати ўтган қарздорлик мавжуд эмас.

Бироқ, Тошкент шаҳрида берилган кредитларнинг 14,3 фоизи *(32,9 млрд сўми)*, Андижонда 9,1 фоизи *(121,4 млрд сўми)* ва Наманган вилоятида 6,4 фоизи *(38 млрд сўми)* муаммога айланган;

в) аҳолини тадбиркорликка жалб қилиш жамғармаси маблағлари ҳисобидан 73 минг нафар фуқарога 356 млрд сўмлик субсидиялар ажратилди.

Бу борада Томди *(3 та),* Янгийўл *(22 та)* ва Пискент *(29 та)* туманларида иш етарлича ташкил этилмаганлиги сабабли, энг паст кўрсаткичлар қайд этилган бўлиб, бугунги кунга қадар субсидия ажратилган аҳоли сони 30 нафарга ҳам етмайди *(республика бўйича ўртача 349 нафар);*

г) "Ишга марҳамат" мономарказлари ва бошқа нодавлат таълим муассасаларида 181 минг нафар фуқаро касб-ҳунар ва тадбиркорлик кўникмаларига ўқитилди.

Янгийўл, Когон шаҳарлари ва Иштихон, Мирзачўл, Олтинкўл, Улуғнор, Хўжаобод, Когон, Ёзёвон, Ромитан, Бувайда, Фурқат, Шайхонтоҳур туманларида касб-ҳунарга ўқитилганлар бандлигини таъминлаш *(ўртача 85-90 фоиз)* бўйича республикада яхши натижаларга эришилган.

Бироқ, Гулистон (52 фоиз) ва Термиз (57 фоиз) шаҳарлари ҳамда Зангиота (46 фоиз), Чиноз (57 фоиз), Қамаши (58 фоиз) ва Юқоричирчиқ (58 фоиз) туманлари битирувчиларининг бандлигини таъминлаш кўрсаткичи 60 фоизга ҳам етмаган;

д) ҳоким ёрдамчилари томонидан шакллантирилган 54 мингта (иш ўрни 210 минг)

“маҳаллабай” микролойиҳалардан 51 мингтаси ишга туширилиб, 206 мингта иш ўринлари яратилди.

Ш.Рашидов туманида – 17 та (35 фоиз маҳаллада), Термиз шаҳрида – 12 та (32 фоиз), Андижон шаҳрида – 27 та (29 фоиз), Ургут туманида – 31 та (26 фоиз), Пастдарғомда – 27 та (25 фоиз) ва Ангорда – 9 та (25 фоиз) маҳаллада йил давомида 1 тадан микролойиҳалар шакллантирилиб, паст натижа қайд этилган;

й) ҳисобот даврида 86 мингта юридик ва 98 мингта якка тартибдаги тадбиркорлик субъектлари давлат рўйхатидан ўтказилди.

Ҳар 10 минг кишига янги тадбиркорлик субъектлари ташкил этиш борасида Гулистон шаҳри *(116 та),* Чилонзор *(155 та),* Миробод *(158 та),* Бектемир *(163 та)* ва Яккасарой *(170 та)* туманларида яхши натижаларга эришилган *(республика бўйича ўртача 51 та).*

Шу билан бирга, Сариосиё, Қумқўрғон, Денов, Пахтаобод, Чуст, Узун ва Музработ туманларида тадбиркорлик субъектларини ташкил этиш кўрсаткичи ҳар 10 минг кишига 26 тага етмайди.

Ҳоким ёрдамчилари фаолияти самарадорлигини ошириш мақсадида қуйидаги янги йўналишларда иш ташкил этилди:

1. Топшириққа мувофиқ, камбағал оилалар билан ишлаш самарадорлигини ошириш, молиявий ресурсларни, биринчи навбатда, уларга йўналтириш, оилаларнинг камбағаллигидан чиқишига тўсиқ бўлаётган муаммоларни аниқлаш ва ҳал этишга кўмаклашиш мақсадида, “Индивидуал дастур” амалиёти жорий этилди.

Ҳоким ёрдамчилари томонидан 1,1 млн.дан ортиқ камбағал оилаларга индивидуал дастурлар ишлаб чиқилиб, қисқа давр ичида бу оилаларнинг 95 минг нафар ишсиз аъзолари доимий иш ўринларига жойлаштирилди, 36 минг нафарига имтиёзли кредит ва 8 минг нафарига субсидиялар ажратилди.

2. Ҳисобот даврида сўнгги 3 йилда ўзини ўзи банд қилиб келган шахслардан 51 минг нафари *(шундан, 23 минг нафари ЯТТ)* кичик бизнес субъекти сифатида ўз фаолиятини бошлади.

3. Аҳолига ижара асосида ажратилган ер майдонларидан самарали фойдаланиш, экилган экинлар ва етиштирилган маҳсулотлар ҳисобини юритиш бўйича “Онлайн маҳалла” платформасида очилган “Ажратилган ерлар” модули такомиллаштирилди.

4. Аҳоли томорқаларида экилган экинлар ва етиштирилган маҳсулотлар ҳисобини юритиш мақсадида, “Онлайн маҳалла” платформасида “Аҳоли томорқаси” модули ишлаб чиқилди.

Ҳоким ёрдамчилари томонидан республика бўйича 5,8 млн.та хонадонда мавжуд томорқа майдонлари, уларда жойлашган иссиқхоналар ва уларда экилган экинлар бўйича хатлов ишлари олиб борилмоқда. Бугунги кунга қадар 206 минг гектарда экинлар экилганлиги ва 6,3 минг гектарда 151 мингта иссиқхона ташкил этилганлиги аниқланди.

5. Аҳоли мурожаатларини тизимли ҳал этиш, уларни назоратга олиш ва доимий мониторинг қилиш мақсадида, “Онлайн маҳалла” электрон платформаси Халқ қабулхонаси платформасига интеграция қилинди.

Тизим доирасида маҳаллада ҳал этиш имкони бўлмаган 5 мингдан ортиқ фуқароларнинг мурожаатлари ҳоким ёрдамчилари томонидан платформа орқали тўғридан-тўғри тегишли масъул ташкилотларга юборилди ва Халқ қабулхонаси томонидан ижроси назоратга олинди.

Бу борада, Сирдарё (66 фоиз), Жиззах (59 фоиз) ва Қашқадарё (50 фоиз) вилоятларида мурожаатлар алоҳида назоратга олинганлиги сабабли, уларни ижобий ҳал этиш даражаси юқори бўлган.

6. Ҳоким ёрдамчилари томонидан йил давомида доимий равишда амалга ошириладиган ишлар ва ойма-ой бажарилиши лозим бўлган алоҳида муҳим вазифалар рўйхати шакллантирилиб, ҳудудларга етказилди.

7. Маҳаллаларда тадбиркорликнинг ривожланганлиги, ишсизлик, ижтимоий реестрдаги оилалар, коммунал ва ижтимоий инфратузилма билан таъминланишидан келиб чиқиб, маҳаллалар рейтинги ишлаб чиқилди.

Унга кўра, республика бўйича 9441 та маҳалладан 3550 таси *(37 фоизи)* – "аъло", 3841 таси *(40 фоизи)* – "яхши", 1731 таси *(18 фоизи)* "қониқарли", 319 таси *(3,3 фоизи)* – "қониқарсиз" деб баҳоланди.

8. Ўтган йилда хорижий давлатларнинг кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш борасидаги тажрибасини ўрганиш мақсадида, 105 нафар ҳоким ёрдамчилари ва масъул ходимлар: Япония *(45 нафар)*, Туркия *(30 нафар)*, Россия *(10 нафар)* ва Хитой *(20 нафар)* давлатларига хизмат сафарига юборилди.

Шунингдек, 21-25 август кунлари Хитойнинг "Камбағалликни қисқартириш халқаро маркази" томонидан 9400 нафар ҳоким ёрдамчилари учун онлайн ўқув-семинарлари ташкил этиганлиги ҳам давлат сиёсатини маҳалла даражасига тушириш ва халқ манфаатларини кўзлаган ҳолда фаолият олиб боришидан дарак беради.

Бу институт тўлиқ фаолият юритиши учун Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Маҳаллада тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш бўйича давлат сиёсатининг устувор йўналишлари тўғрисида"ги 2021 йил 3 декабрдаги ПФ-29-сон Фармонига асосан, Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ҳузуридаги Маҳаллабай ишлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш агентлиги ташкил этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 24 декабрдаги "Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ҳузуридаги Маҳаллабай ишлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш агентлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-62-сон қарори[8]га асосан эса, Агентликнинг вазифа ва функциялари ҳамда таркибий тузилмаси тасдиқланди.

Қарорга мувофиқ, Агентликнинг асосий вазифалари этиб қуйидагилар белгиланди:

- республикада тадбиркорликни ва маҳаллаларни иқтисодий ривожлантириш борасида ягона давлат сиёсатини юритиш;

- маҳаллабай ишлашнинг вертикал тизими асосида аҳолининг даромадли меҳнат билан бандлигини таъминлаш, уларни тадбиркорликка жалб қилиш ва ўқитиш ҳамда ўзини ўзи банд қилиш фаолиятига йўналтириш;

- ваколатли давлат органлари ва ташкилотлари ҳамда маҳаллаларда тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш масалалари бўйича туман (шаҳар) ҳокими ёрдамчиларининг фаолиятини мувофиқлаштириш;

- иқтисодий ривожланишни таъминлашда тадбиркорликни муҳим драйверга айлантиришнинг янги ёндашувларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- маҳаллий ҳокимликлар билан бирга, ҳудудларда тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш дастурларини шакллантириш ва амалга ошириш;

- аҳоли ва тадбиркорлик субъектларининг мурожаатларини қабул қилиш ва тизимли таҳлил қилиш асосида ҳудудларда тадбиркорликни ривожлантиришга тўсқинлик қилаётган бюрократик тўсиқлар ва ғовларни бартараф этиш, ишбилармонлик муҳитини яхшилаш учун қулай шарт-шароитлар яратиш ва қонунчиликни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш;

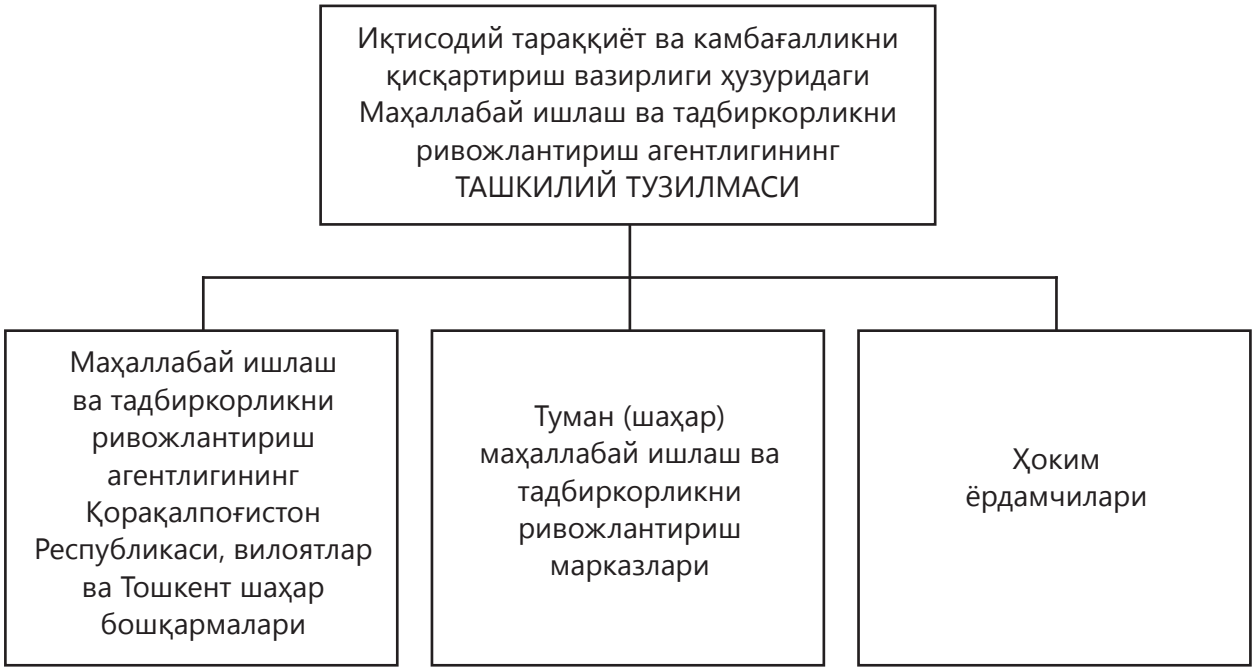
- халқаро молия институтлари ва хорижий ҳукумат молия ташкилотлари билан тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш лойиҳаларини амалга ошириш юзасидан ўзаро ҳамкорликни таъминлаш.

Бугунги кунда Агентлик Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги ҳузуридаги ташкилот ҳисобланади.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2022 йил 28 январда имзоланган "2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60-сонли Фармоннинг 1-мақсади "Маҳалла институти фаолиятининг самарадорлигини ошириш, уни жамоатчилик бошқаруви ва назоратининг таянч бўғинига айлантириш"га бағишланган. Унга кўра:

Фуқароларнинг ўз маҳалласи ҳаётидаги иштирокини ҳамда давлат органлари ва

маҳаллалар ўртасида тўғридан-тўғри алоқани таъминлаш, маҳаллаларда аҳоли билан ишлашга қаратилган жараёнларни рақамлаштириш.

1-расм. Агентликнинг ташкилий тузилмаси

Маҳалладан туриб барча давлат идораларига мурожаат қилиш тизимини яратиш, давлат ва ижтимоий хизматларни бевосита маҳаллада кўрсатиш.

Маҳаллаларнинг "ўсиш нуқталари" ва уларда яшовчи аҳолининг тадбиркорлик фаолиятидаги ихтисослашувидан келиб чиқиб, давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини кучайтириш.

Маҳаллалар учун юқори малакали мутахассисларни мақсадли тайёрлаш, барча маҳалла раислари ва ҳоким ёрдамчиларида бошқарув асослари, бандликни таъминлаш, банк-молия, томорқа, ер, чорвачилик ва паррандачилик бўйича кўникмаларни шакллантириш.

Тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш масалалари бўйича туман (шаҳар) ҳокимининг ёрдамчиси институтининг самарали фаолиятини йўлга қўйиш белгилаб қўйилган [9].

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, Президентимиз Шавкат Мирзиёев: *"Ҳоким ёрдамчилари – Президентнинг маҳалладаги вакиллари ҳисобланади. Уларнинг асосий вазифаси – ўз маҳалласида тадбиркорликни ривожлантириш, иш ўрни яратиш, камбағалликни қисқартириш ва оилалар даромадини кўпайтиришдан иборат. Бунинг учун, ҳоким ёрдамчилари ҳар қандай бюрократиядан холи бўлиши, ҳеч қайси ҳоким ёки раҳбар уларни мажлисларга чақирмаслиги, турли ҳисоботлар билан "кўмиб ташламаслиги" лозим. Ҳокимлар улар учун фақат шароит яратиб бериши керак", дея алоҳида таъкидлаган.*

Ҳоким ёрдамчилари институтининг ташкил этилиши профессор Адҳам Бекмуродов таъкидлаганларидек: "Маҳаллабай ишлаш тизимининг йўлга қўйилиши йиллар давомида давлат сиёсати устуворликларида ҳеч кўзга ташланмаётган қишлоқ, маҳалла ва овулларда аҳолининг эҳтиёжларини ўрганиш, таҳлил қилиш ва уларнинг ечими механизми сифатида маҳаллаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини амалга ошириш мана шундай адолатнинг юзага чиқиши ҳисобланади" [10].

Бундан кўриниб турибдики, ҳоким ёрдамчилари томонидан қарорда белгиланган вазифалар ижросини таъминлаш, хусусан, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, сектор раҳбарлари билан бир-

галикда маҳаллани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш йўналишларини белгилаш, хонадонбай асосида маҳалладаги ҳақиқий ижтимоий вазиятни аниқлаш, маҳалланинг "ўсиш нуқтаси"дан келиб чиқиб, таклиф этилаётган янги лойиҳаларни амалга оширишга кўмаклашиш, аҳолини касб-ҳунар ва тадбиркорликка ўқитиш ҳамда уларнинг бандлигини таъминлаш бўйича ишлар олиб борилиши керак.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 3 декабрдаги "Маҳаллада тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш бўйича давлат сиёсатининг устувор йўналишлари тўғрисида"ги ПФ-29-сонли Фармони.

2. Тошкент шаҳри ва туманлар ҳокимлари, сектор раҳбарлари, маҳалла раислари иштирокида йиғилиш. 2021 йил 23 ноябрь.

3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 16.02.2022 йилдаги "Ҳоким ёрдамчилари фаолиятини қўллаб-қувватлаш жамғармасини ташкил этиш тўғрисида"ги 72-сонли қарори.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 3 декабрдаги "Маҳаллада тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни қисқартириш бўйича давлат сиёсатининг устувор йўналишлари тўғрисида"ги ПФ-29-сонли Фармони.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 27 мартдаги "Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш дастурлари доирасида амалга ошириладиган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-5041-сонли қарори.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 8 июндаги "Ер муносабатларида тенглик ва шаффофликни таъминлаш, ерга бўлган ҳуқуқларни ишончли ҳимоя қилиш ва уларни бозор активига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-6243-сонли Фармони.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 21 апрелдаги "Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш, ишбилармонлик муҳитини янада яхшилаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-5087-сонли қарори.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 24 декабрдаги "Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ҳузуридаги Маҳаллабай ишлаш ва тадбиркорликни ривожлантириш агентлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-62-сонли қарори.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги "2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60-сонли Фармони.

10. Бекмуродов А. Ўзбекистон Республикаси Президентининг стратегик ташаббуси: "Маҳаллабай" ишлаш тизими маҳаллаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг самарали механизми сифатида// "Жамият ва бошқарув" 2021, № 1 (91). – 36 б.

ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТ БОШҚАРУВИНИ НОМАРКАЗЛАШТИРИШ: МАҲАЛЛИЙ БОШҚАРУВ ВА ЎЗИНИ ЎЗИ БОШҚАРИШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Шавкат АСАДОВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси "Давлат тузилиши ва бошқарувининг ҳуқуқий асослари" кафедраси профессори в.б., ю.ф.д.

Аннотация: *мақолада Ўзбекистонда номарказлаштириш шароитида маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини ислоҳ этишнинг ҳуқуқий асослари ҳамда бошқарувнинг самарали тизимини яратиш бўйича институционал такомиллаштириш масалалари таҳлил этилган. Бошқарувда ваколатларни қуйи бўғинга узатиш ҳамда вертикал бошқарувдан горизонталь бошқарувга ўтиш бўйича устувор йўналишлар асослаб берилган.*

Калит сўзлар: *маҳаллий бошқарув, ўзини ўзи бошқариш, давлат бошқарувини номарказлаштириш, маҳаллий ижро органлари.*

Децентрализация государственного управления в Узбекистане: совершенствование системы местного управления и самоуправления

Шавкат Асадов,
и.о. профессора кафедры "Правовые основы государственного устройства и управления" Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан, доктор юридических наук

Аннотация: *в статье анализируются правовые основы реформирования деятельности местных органов государственной власти и органов самоуправления граждан и вопросы институционального совершенствования для создания эффективной системы управления в условиях децентрализации в Узбекистане. В управлении обоснованы приоритетные направления передачи полномочий на нижестоящий уровень и перехода от вертикального управления к горизонтальному.*

Ключевые слова: *местное управление, самоуправление, децентрализация государственного управления, местные исполнительные органы.*

Decentralization of public administration in Uzbekistan: improving local gov-ernment and self-government systems

Shavkat Asadov,
DSc (in Law), Professor of the Department of "Legal basis of Public Administration and Structure" of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan

Abstract: *the article analyzes the legal basis for reforming the activities of local government bodies and self-government bodies of citizens and issues of institutional improvement to create an effective management system in conditions of decentralization in Uzbekistan. The management substantiates the priority directions of transferring powers to a lower level and transition from vertical to horizontal management.*

Keywords: *local government, self-government, decentralization of government, local executive bodies.*

Ижро ҳокимияти органларининг ўзаро муносабатлари. Ижро ҳокимиятидаги ички муносабатлар назарияси марказий ҳокимият ва маҳаллий ҳокимият ўртасидаги масофа, яъни ваколатларни тақсимлаш ва назорат қилиш қай даражада бўлиши кераклиги ҳақидаги назарий ёндашувдир. Бошқача айтадиган бўлсак, маҳаллий ҳокимият марказий ҳокимиятдан қай даражада ваколатларни олганлиги, шунингдек, марказий ҳокимият маҳаллий ҳокимиятни қандай назорат қилиши кераклигига оид масалаларни ўз ичига қамраб олади.

Давлат бошқарувини номарказлаштириш. Децентрализация (devolution) деганда, марказий ҳокимият маҳаллий ҳокимиятга идора ишлари ва ваколатларини тақсимлаб бериши ва ўтказиши англашилади. Децентрализация маҳаллий ҳокимият талабига мувофиқ ёки ҳукуматнинг ўз ташаббуси билан қарор қабул қилиш орқали амалга оширилади. Бундай ҳолда самарадорлик ва хизмат кўрсатиш сифати нуқтаи назаридан ҳуқуқий ваколатларни кенгайтириш даражаси аниқланиши керак. Марказий ҳокимият децентрализацияни қанчалик кўпроқ амалга оширса, маҳаллий ҳокимиятнинг ўзини ўзи бошқариш ваколати шунчалик яхшиланади. Марказий ҳокимиятнинг айрим ваколатлари маҳаллий ҳокимиятга ўтказилиб, маҳаллий ҳокимиятнинг ваколатлари кенгайтирилади.

Аммо маҳаллий ҳокимиятнинг ўзини ўзи бошқаришга оид ваколатларини чексиз кенгайтириб бўлмайди. Марказий ва маҳаллий ҳокимият ўзаро муносабатларининг қай бирига кўпроқ эътибор қаратилиши керак? Ушбу танлов билан боғлиқ асосларни иккига: марказий ва маҳаллий ҳокимият ўртасидаги муносабатларнинг интеграцион моделига урғу берадиган ва маҳаллий ҳокимиятнинг эркинлигини кучайтирадиган аргументларга бўлиш мумкин.

Марказий ва маҳаллий ҳокимиятнинг ўзини ўзи бошқариш ваколатларини кенгайтириш демократик жиҳатдан маъқул кўрилса-да, давлатнинг мақсадларига самарали эришишни қийинлаштиради. Марказлашган бошқарув:

биринчидан, давлат ва ижтимоий хизматларни бутун мамлакат бўйлаб минимал даражада таъминлаш учун;

иккинчидан, минтақавий номутаносибликларни бартараф этиш;

учинчидан, бошқарувнинг умумийлиги, профессионаллиги ва самарадорлиги учун зарурдир.

Марказлаштириш тенгликка йўналтирилган тамойилларни амалга оширади ҳамда бошқарув профессионаллиги ва самарадорлиги учун зарурдир.

Маҳаллий ҳокимиятнинг ваколатларини кенгайтиришда марказлаштиришга асосланган самарадорлик ёки децентрализацияга асосланган натижадорлик ҳамда демократиядан қай бирига кўпроқ эътибор қаратиш кераклигини танлаш лозим.

Децентрализация марказий ва маҳаллий ҳокимиятлар ўртасидаги муносабатларни вакилликдан (agent model) ҳамкорлик ёки ўзаро боғлиқлик муносабатларига ўтишга асос яратади. Вакиллик муносабатларида марказий ҳокимият бир томонлама ваколат ва молиявий манбаларга эга бўлса, ҳамкорлик ва ўзаро боғлиқлик муносабатларида маҳаллий ҳокимият сезиларли даражада ваколат ва молиявий ресурсларга эга бўлган марказий ҳокимият билан тенг бўлган муносабатни шакллантиради. Мисол тариқасида бунга, Ўзбекистон Республикаси Конституциясига кўра (122-123-моддалар), Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 2 февралдаги "Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-28-сон Фармонига мувофиқ, маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари ва ижро этувчи ҳокимият органлари ваколатлари, маҳаллий Кенгаш раиси ва ҳоким лавозимлари бир-биридан ажратилганлиги ҳокимиятлар бўлинишига оид конституциявий тамойилнинг маҳаллий даражада ижросини таъминлаш мақсадида, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларига 33 та ваколатнинг ўтказилишини кўрсатиш мумкин.

Либераллаштириш жараёнида давлат ҳокимияти ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг уйғунлиги ҳамма даврларда

ҳам эътироф этиб келинган. Ушбу уйғунлик марказий ва маҳаллий ҳокимиятлар ваколатларини ажратиш заруриятини талаб қилади, ўзини ўзи бошқариш ташкилий жиҳатдан жамоа-давлатчилик (дуалистик) мақомига эга [1]. Шунинг учун фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти давлат бошқарувини таъминлашда ўз ўрнига эга, деган фикрдамиз.

Кучли фуқаролик жамиятига эга бўлиш давлатнинг ички сиёсатида кучли фуқаролик позициясига эга бўлган фуқаролар қатламининг кўпайишига, сиёсий онг ва маданиятнинг юқори даражада бўлишига, жамиятда бефарқлик иллатининг камайишига олиб келади. Бу эса, давлат суверенитетини таъминлашнинг муҳим ички имкониятлари ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини ҳудудий оммавий жамоа деб эътироф этиш мумкин. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги Қонунининг 3-моддасига кўра: "фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши фуқароларнинг маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек миллий ва маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда ҳал қилиш борасидаги Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланадиган мустақил фаолиятидир", деб кўрсатилган.

Ўзбекистон қонунчилигида "оммавий-сиёсий ҳокимият" тушунчасининг мавжуд эмаслиги, давлат ва маҳаллий ҳокимиятларнинг бир-биридан ажратилмаганлиги, ўзини ўзи бошқариш органларининг жамоат ташкилотлари сифатида эътироф этилиши [2] ҳудудлаштиришнинг назарий ва амалий жиҳатларини мураккаблаштиради. Ваҳоланки, номарказлаштириш, маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятини демократлаштиришнинг ўзи ҳудудлар ривожланиши учун етарли эмас.

Р.Т.Жўраевнинг фикрича, ўзбекистонлик тадқиқотчилар томонидан мавжуд ҳолат атрофлича ўрганилиб, мамлакатимизда "оммавий", "давлат" ва "маҳаллий ҳокимиятлар" тушунчалари илмий мулоқотга киритилган бўлса-да, оммавий-сиёсий ҳокимиятни давлат, ижтимоий ва аралаш ҳокимиятларга таснифлашга қўшилиб бўлмайди.

Биз ҳам бу фикрни тўла қўллаб-қувватлаймиз. Чунки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ижтимоий ёки аралаш ҳокимият эмас, балки мустақил маҳаллий ҳокимиятни амалга ошириши кўпчилик хориж олимлари [3] томонидан ҳам эътироф этилган.

"Ҳудудий бирликлар маҳаллий ҳокимиятга эга бўлиб, у қандай шаклларда амалга оширилмасин, унинг мақсад ва мазмунини аҳоли ҳамда барча манфаатдор гуруҳларнинг бошқарувдаги фаол иштирокини таъминлаш ташкил этади. Бундан фуқаролар ва манфаатдор гуруҳларнинг иштирокини маҳаллий ҳокимиятни амалга ошириш ва такомиллаштириш мезони сифатида белгилаш мақсадга мувофиқлиги аён бўлади" [4].

Муайян ҳудудда халқ ҳокимиятини ифода этадиган бўлинмас оммавий ҳокимият давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари томонидан амалга оширилади [4]. Ўзбекистонда ҳам оммавий-сиёсий ҳокимиятни ҳудуд манфаатларига хизмат қилувчи маҳаллий давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларидан иборатлигини эътироф этиш вақти келди деб ўйлаймиз. Бироқ ҳозирги кунда айрим тадқиқотчилар, жумладан, ҳуқуқшунос Г.Маликова фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини оммавий ҳокимият эмас, балки ижтимоий ҳокимият органи сифатида эътироф этади [5].

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 7-моддасида: **"**Халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир", 8-моддасида: "Ўзбекистон халқини, миллатидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади", 32-моддасида эса: "Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар" [6], – деб белгиланган. Мазкур нормалар умумэътироф этилган меъёрларни мустаҳкамлаб, "давлат ҳокимияти" ва "маҳаллий ҳокимият" тушун-

чаларини ажратиш, "оммавий-сиёсий ҳокимият" тушунчасини ижтимоий мулоқотга киритиш учун асос бўлади. Мазкур тушунчаларнинг амалдаги қонунчиликка киритилиши учун объектив омил бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг оммавий-сиёсий ҳокимият таркибий қисми сифатида эътироф этилиши уларни нодавлат нотижорат ташкилотларидан табиатан мутлақо фарқ қилишини кўрсатади. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари маъмурий-ҳудудий бирликлар негизида ҳудудийлик принципига таянган ҳолда ташкил этилади. Нодавлат нотижорат ташкилотлари каби фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида аъзолик тартиби ўрнатилмайди. Ўзбекистон Республикасининг "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги Қонунининг 19-моддасига кўра: фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ва улар мансабдор шахсларининг ўз ваколатлари доирасида қабул қилган қарорлари, тегишли ҳудудда яшовчи фуқаролар, тегишли ҳудудда жойлашган юридик шахслар, шунингдек, уларнинг мансабдор шахслари томонидан ижро этилиши учун мажбурийдир. Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ва уларнинг мансабдор шахслари қарорларини бажармаслик ёки лозим даражада бажармаслик қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлиши таъкидланган. Шу билан бирга, эътироф этиш мумкинки, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари оммавий-сиёсий ҳокимиятни амалга оширувчи институтдир.

Ўзбекистон шароитида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари кўп қатламли давлат ҳокимияти тизимини яратишда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бу тизимнинг ажралмас қисмига айланиши мумкин. Бунинг учун фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига давлат ҳокимияти ваколатларини босқичма-босқич бериш ва давлат ҳокимияти вакиллик функцияларини амалга оширувчи органлар тизимига айлантириш лозим. Бунда ҳар бир ҳокимият қатлами ўзининг функционал вазифаларига эга бўлади. Ҳудудларда оммавий ҳокимиятнинг таркибий қисми ҳисобланган маҳаллий вакиллик ҳокимияти ва маҳалла ҳокимиятининг фаолияти, асосан, оммавий назоратни амалга ошириш ҳамда мустақил ҳолда ҳудуд манфаатларига тўлиқ хизмат қилиш, фуқароларнинг иқтисодий-ижтимоий эҳтиёжларини қондиришга қаратилади.

Фикримизча, энг қуйи бўғинда "бошқарувдаги бўшлиқ"ни тўлдириш учун маҳалла институтидан самарали тизим мавжуд эмас. Бунинг учун ушбу органларга ўзини ўзи бошқариш мақомини қолдирган ҳолда давлат функцияларини босқичма-босқич ўтказиш ва уларни маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига айлантириш амалий ва зарурий талаб бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 21 декабрдаги "Маҳалла институтининг жамиятдаги ролини тубдан ошириш ва унинг аҳоли муаммоларини ҳал этишда биринчи бўғин сифатида ишлашини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-209-сон Фармони билан маҳалла раиси, ҳоким ёрдамчиси, ёшлар етакчиси, хотин-қизлар фаоли, профилактика инспектори, ижтимоий ходим ва солиқ инспектори жамоатчилик асосида фаолият юритадиган "маҳалла еттилиги" ташкил қилинди.

2024 йил 1 январдан бошлаб, барча туман ва шаҳарларда "Маҳалла бюджети" тизими амалиётга жорий этилди. Ҳар бир маҳалладаги Маҳалланинг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал этиш жамғармасига: жисмоний шахслардан олинадиган мол-мулк солиғи ва ер солиғи бўйича ундирилган маблағларнинг (нотурар жойлар бўйича ундириладиган мол-мулк солиғи ва ер солиғи бундан мустасно) 10 фоизи; маҳалла идоралари орқали кўрсатилган давлат хизматлари учун ундирилган йиғимнинг 10 фоизи; маҳалладаги ҳудуди 2 000 квадрат метргача бўлган давлат кўчмас мулк объектларини ҳоким ёрдамчиси онлайн-буюртманомасига асосан, тўғридан-тўғри электрон онлайн-аукцион савдолари орқали сотишдан тушадиган маблағлар (баҳолаш ва сотиш харажатлари чегирилган ҳолда); маҳалланинг мол-мулкини белгиланган тартибда ижарага

беришдан олинадиган маблағлар йўналтириладиган бўлди.

Бу ислоҳот орқали Ўзбекистонда давлат ҳокимиятидаги вертикал тизимда узвийлик ва изчиллик таъминланади. Давлат ҳокимиятининг бир маромда ишлаши учун, фуқароларнинг манфаатларини таъминлашнинг самарали тизимини яратган бўламиз. Бу Ўзбекистонда давлат ривожини таъминлашнинг ички ресурсларидан самарали фойдаланиш ҳисобланади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини реструктуризация (қайта ташкил этиш) қилиш орқали мамлакатнинг барқарор ривожланиши учун ўзини ўзи бошқариш органларини кучайтириш орқали давлат бошқаруви барқарорлигини таъминлаймиз.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини такомиллаштириш концепцияси. Маҳалла ва ундаги бошқарув – фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари сиймосида бугун фақат бир жамоа ёки яшаш масканигина эмас, балки аҳолининг ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий фаоллигини ошириш, ўзбек халқининг тарихан қарор топган қадриятларига бўлган ҳурмат, ўзаро муносабатларда одоб, ахлоқ, жамият олдидаги мажбуриятларни сўзсиз бажариш ва масъулликнинг ўзига хос бўлган тамойиллари асосида бошқариладиган ташкилотдир.

Ҳозирги кунда ҳам фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари обрўйи, нуфузи ва мамлакат яхлитлиги, халқнинг бирдамлигини таъминлаш бир қатор давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ваколатларини маҳалла институтига олиб бериш, аҳолини давлат бошқарувига яқинлаштириш орқали, уларнинг давлатга ишончи ва умидини ошириш билан мамлакатни ташқи ҳамда ички тажовузлар ва таҳдидлардан сақлаш имконини беради.

Бугунги кунга келиб, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини эркин ривожлантириш, халқ манфаатларини реал таъминловчи, муҳим ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга молик дастурларни бажариш ҳамда давлат функцияларини амалга оширишда, ҳақиқий кўмак берувчи ташкилотга айлантириш борасида қилинган ишларимиз биз қўйган мақсад ва вазифаларимиз олдида етарли эмаслиги аён бўлмоқда.

Ҳозирги шароитда мамлакатимизда миллий давлатчиликни ривожлантиришдаги муҳим муаммолардан бири ҳам фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш институтларини ислоҳ қилиш ҳисобланади. Чунки, эндиликда, давлатга доимий марказлашган ҳокимият органи сифатида қаралмайди. Замонавий давлат каби ҳар бир ҳудудий жамоа ҳам ўзини ўзи ташкил этиши ва ривожланишини тақозо этади [1].

Ҳуқуқшунос Г.С. Исмоиловнинг таъкидлашича: "Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш институтининг ривожланишида бир қатор ҳал этилмаган муаммолар мавжудки, улар ҳозир амалда бўлган ҳуқуқий асосларнинг мукаммал эмаслиги билан изоҳланади" [1]. Охирги чорак асрда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти самарадорлигини таъминлайдиган меъёрий-ҳуқуқий база яратилган бўлса-да, бу соҳадаги қонунчиликни янада такомиллаштириш учун етарли миқдордаги сабабларни кўрсатиш мумкин. Яқин истиқболда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш тизимини ислоҳ этишда икки йўл борлигини кўрсатиш мумкин:

биринчидан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини энг қуйи тизимда давлат бошқарувининг ажралмас бўғинига тўла-тўкис айлантириш;

иккинчидан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини, моҳиятан, жамоатчилик ташкилоти сифатида фуқаролик жамияти институтларининг етакчи бўғини сифатида ривожлантириш.

Бизнинг фикримизча, юқорида айтилган биринчи йўналишни қўллаб-қувватлаган ҳолда Ўзбекистонда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш тизими халқ билан мулоқот ва улар манфаатларни таъминлайдиган бирламчи бўғин сифатида давлат хизматларини кўрсатувчи маҳаллий ҳокимият (оммавий-сиёсий ҳокимият) органига айланиши лозим.

Яқин истиқболда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш тизимига қуйидаги йўналиш-

ларда давлат бошқарувининг айрим ваколатларини бериш керак бўлади:

фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига тўлиқ юридик шахс мақомини бериш;

ҳуқуқий тартиботни ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш;

ҳудудларни иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожлантириш;

фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари бюджетини шакллантиришни охирига етказиш ва уни ижро этиш, маҳалла миқёсида йиғимлар миқдорини кенгайтириш;

ҳудудда коммунал хўжаликни таъминлаш ва назорат қилиш ваколатини бериш;

атроф-муҳитни муҳофаза қилишда иштирок этиш ва уни таъминлашни назорат қилиш;

айрим тоифадаги фуқаролик ҳолати актларини қайд этишни таъминлаш борасидаги ваколатларини кенгайтириш;

фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини фуқароларнинг маиший эҳтиёжларини таъминлайдиган масканга айлантириш.

Хулоса қиладиган бўлсак, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг давлат ва жамият бошқарувидаги аҳамияти ва салоҳиятидан Ўзбекистонда тўлиқ фойдаланилмаяпти, бу эса мамлакатда кучли горизонтал бошқарув тизимини яратишга тўсиқ бўлмоқда.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Исмоилова Г. Ўзбекистонда маҳаллий давлат ҳокимияти ва ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини либераллаштиришнинг давлат ҳуқуқий йўналишлари: юрид. фан. док. ...диссертацияси. – Т., 2016. – 30, 21, 33, 3 б.

2. Умарова Г. Маҳалла – ижтимоий бошқарув органи.//Ўзбекистонда ижтимоий фанлар, 2-3/2007. – 76 б.

3. Батанов А.В. Муниципальная власть и некоторые проблемы становления науки муниципального права // Актуальные проблемы государственного и правового строительства в Азербайджанской Республике в переходном периоде: Сб.науч.статей.11-выпуск.-Баку, 2005: Баймуратов М.А. Роль публичной самоуправленческой (муниципальной) власти в становлении и развитии гражданского общества в Украине // Актуальные проблемы политики: Зб.наук.праць-Одесса, 2003: Тимофеев Н.С. О некоторых современных аспектах государственной политики развития местного самоуправления // Вестник МГУ. Серия Право. 4/2001.

4. Жўраев Р. Т. Ўзбекистонда умумдавлат ва ҳудудий манфаатлар мутаносиблигига эришишнинг сиёсий жиҳатлари. – Т.: “Akademiya”. – 2009. – 39, 62 б.

5. Маликова Г. Р. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг айрим вазифа ва ваколатларини фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига ўтказиш (ҳуқуқий, ташкилий масалалар): юрид. фан. номзод. ...диссертацияси. – Т., 2003. – 68 б.

6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон. – 2023. – 13 б.

7. Олломов Я. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши – халқ ҳокимиятчилигининг асоси / Монография. – Т.: Sharq. – 2011. – 14, 16-18 б.

8. Общая теория государства и права. Академический курс. В 3-х т. Т.2. / Отв.ред. М.Н.Марченко. – М., 2001. – С. 398.

9. “Халқ сўзи” газетаси // 13 июнь 2014 йил.

10. “Халқ сўзи” газетаси // 5 ноябрь 2014 йил.

ВОПРОСЫ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Абдулахат КАХХАРОВ,
профессор Академии МВД РУз

Сардор АБДУЛЛАЕВ,
доцент Академии МВД РУз

Аннотация: *в данной статье рассматриваются вопросы децентрализации системы образования в Новом Узбекистане, проводимые в системе образования реформы и их значение сегодня, а также факторы зарубежного опыта и истории общечеловеческих ценностей на этапах развития системы образования: этика, современные инновации, ориентированные на гуманизацию образования.*

Ключевые слова: *децентрализация, образование, системы образования, зарубежный опыт, воспитание, воспитанность, нравственность, инновация, ценность, национальная ценность, современное образование, гуманизм.*

Янги Ўзбекистонда таълим тизимини номарказлаштириш масалалари

Абдулахат Каххаров,
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси профессори,
Сардор Абдуллаев,
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси доценти

Аннотация: *ушбу мақолада Янги Ўзбекистонда таълим тизимини номарказлаштириш масалалари, таълим тизимида олиб борилаётган ислоҳотлар ва уларнинг бугунги кундаги аҳамияти, шу билан бирга, таълим-тарбия тизимининг ривожланиш босқичларида хориж тажрибаси ва умумқадриятлар тарихининг омиллари: одоб-ахлоқ, замонавий инновацион таълимни инсонпарварлаштиришга эътибор қаратилган.*

Калит сўзлар: *номарказлаштириш, таълим, таълим тизими, хорижий тажриба, тарбия, одоб, ахлоқ, инновация, қадрият, миллий қадрият, замонавий таълим, инсонпарварлик.*

Issues of decentralization of the education system in New Uzbekistan

Abdulakhat Kakhkharov,
Professor of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan
Sardor Abdullayev,
Associate Professor at the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

Abstract: *this article discusses the issues of decentralization of the education system in New Uzbekistan, the reforms carried out in the education system and their significance today, as well as factors of foreign experience and the history of universal values at the stages of development, the education system: ethics, modern innovations focused on the humanization of education.*

Keywords: *decentralization, education, education systems, foreign experience, education, good manners, morality, innovation, value, national value, modern education, humanism.*

Образование как инструмент социализации

Глава нашего государства Ш.М.Мирзиёев в своей книге "Стратегия развития Нового Узбекистана" обращает внимание на то, что образование является одним из важнейших приоритетов Национальной программы подготовки кадров, поэтому государство уделяет особое внимание образованию подрастающего поколения на качественной основе, способной конкурировать с образованием развитых стран мира. На всех этапах развития общества, функционирование и развитие образования всегда было привилегией государства. Первичным этапом государственной системы образования является школьное образование, которое представляет собой начальное звено системы образования в целом.

Школа, наряду с выполнением основных функций образования- передачи знаний от поколения к поколению, осуществляет также функцию социализации индивидов, включающая формирование установок, ориентаций, навыков, норм поведения и ценностей, обеспечивающих приспособление к окружающей социальной среде. Основным направлением школьной политики Нового Узбекистана стало повышение эффективности школы в системе государственного образования, расширение масштабов воспитания учащейся молодежи в духе современных требований, использование образования в целях сохранения социального капитала.

В Новом Узбекистане повышение социального статуса школьного образования заключается в том, что она должна быть в состоянии сегодня решать задачи, поставленные гражданским обществом. Среди этих проблем, по нашему мнению, являются соответствие качества подготовки школьной молодежи современным требованиям практики, поиск и отбор талантов среди школьной молодежи, социализация индивидов, нацеленной на получение учащимися полноценных знаний в сфере школьного образования.

Именно эти причины породили множество реформ в образовании, в том числе децентрализацию управления школьным образованием. Только за последние годы в Новом Узбекистане Законодательной Палатой Олий Мажлиса были приняты Законы о развитии школьного образования, о профессиональном образовании, о начальной и средней школе. Сегодня для Нового Узбекистана характерно внимание к развитию всеобщего образования и увеличение возможностей доступа ко всем ступеням. С 2016 года под влиянием крупных инвестиционных программ произошел мощный скачок в развитии народного образования Узбекистана. Данные официальной статистики свидетельствуют о том, что значительно увеличился процент охвата детей начальной и средней школой. Всего начальным образованием охвачено 99 процента, со средним – 96 процентов детей школьного возраста.

Соответственно возросло финансирование образования со стороны правительства страны, в том числе в вопросах компенсации финансовых возможностей сельских и городских школ. Вместе с тем, в условиях децентрилизации управления образованием для системы школьного образования наиболее характерным становится наличие дифференцированных школ по социальным признакам. Как представляется, наряду с дифференциацией между школами, существует дифференциация и внутри самих школ. Эти различия определяют общий уровень достижений детей в образовании, их потребность учиться профессии или готовиться к поступлению в колледж, вуз, а значит проявить умение добиться успеха в личной школьной карьере.

Законодательные документы нашей страны о начальном и среднем образовании не допускают социального неравенства в школьном образовании. Все дети, независимо от низкодоходных или высокодоходных семей, имеют одинаковые права на учебу в школе. Узбекистанская образовательная система обеспечивает возможность для социальной мобильности, поскольку подготавливает учащихся на основе равенства возможностей для всех. В то же время школьная система, в целях отбора одаренных личностей,

ориентируется на детей более высокого социального статуса, имеющим потенциально высокие интеллектуальные способности.

При этом ставятся разные задачи, с одной стороны, обеспечить поиск и отбор талантливой молодежи, с другой- равенство возможностей, в связи с чем образование стало приобретать все большее значение для будущей карьеры детей. Школьная реформа позволила сегодня открытию частных, в том числе элитных школ, на основе европейских программ обучения, в которых учатся дети из высокодоходных семей. Но это ни в коей мере не ущемляет права других детей, обучающихся в обычных школах, наоборот, некоторые родители из таких семей в целях получения качественного образования не останавливаются перед большими расходами и предпочитают обучение своих детей в элитных школах. Правда, объективности ради, следует сказать, пока еще не выявлена эффективность подобных школ в системе подачи качественного образования и воспитания, насколько оправданы большие затраты родителей на обучение в данных школах. Эта социальная проблема волнует наше общество, поэтому требует углубленного социологического изучения.

Система школьного образования в Узбекистане учитывает равные возможности и социальный статус семей, поэтому отличается своей традиционностью и патернализмом. В то же время для нашей страны очень важно проследить связь различий в уровне образования субъективными факторами (стремления к учебе, интеллект, способности, любознательность, трудолюбие) и объективными факторами (экономическое и социальное положение семьи, культурная и психологичесчкая атмосфера в семье).

Влияние объективных факторов сказывается уже в дошкольном возрасте, поэтому для системы школьного образования Узбекистана весьма востребованым является развернутая государственная программа дошкольного образования и воспитания. С этой целью в нашей стране было создано специальное Министерство дошкольного образования. Вместе с тем, следует сказать, что за последние годы в нашей стране стали возникать частные дошкольные учреждения. Дети высокодоходных родителей, имеющие благоприятные условия для развития, получают допонительные возможности, занимаясь по специальным программам подготовки к школе. Вполне вероятно, эти же родители в перспективе будут ориентироваться на продолжение образования в элитных школах, использование платного репетиторства для того, чтобы их дети получали качественное образование.

Качество образования в общеобразовательных школах сегодня является важной социальной проблемой. Например, наиболее интресным для социологического изучения является академический, общий и профессиональный уровень школьного образования с участием общенациональных учебных программ обучения. Основное содержание таких программ- прививать учащимся навыки чтения, письма и счета независимо от уровня социального происхождения, направленной на соответствие интересам и способностям ребенка, уровню его окружения.

Заинтересованность в усилении взаимодействия школы с реальной жизнью заставляет пересмотреть отношение к трудовой и профессиональной ориентации школьников. Работа по профориентации и трудовой подготовки школьников, по мнению специалистов, должна вестись по выборной системе, охватывающей все годы обучения в школе. Она состоит из трех этапов: общего знакомства с трудовым процессом в начальной школе, более детального изучения в средней школе с набором будущих профессий, наконец, подготовку к конкретной специализации в старших классах. Для реализации этой задачи, по опыту развитых стран, в каждой школе необходимо наличие штатной единицы психолога и социолога, которые будут заниматься этими вопросами на профессиональной основе и выдавать рекомендации по профессиональной ориентации, исходя из способностей и стремлений самих школьников.

Ключевая роль в социализации подрастающего поколения принадлежит учителю. В

Узбекистане эта профессия, исходя из национального менталитета, произносится с особым пафосом и большим эпитетом. Учитель-это высокое призвание, поэтому в Узбекистане ежегодно отмечается профессиональный праздник "День учителя и наставника", тем самым государство и общество отдает дань уважения людям этой трудной, но благородной профессии. Предполагается, что учитель должен помочь выявить особенности и склонности ребенка, приспособить его стремление к возможностям, помочь ему в выборе жизненного пути. Участие учителей в процессе формирования социальных ориентаций школьников и социализации личности школьника представляется весьма сложной, но в то же время востребованной задачей.

Социологический анализ ситуации в сфере школьного образования позволяет проследить динамику связей образования и общества, глубоко изучить два новых аспекта анализа "школьной селекции":

а) влияние социального происхождения учащихся на их учебные успехи;

б) изменение социальной среды школы и школьников за время их обучения.

Это, как представляется, очень важно проследить на примере первой (начальной) и второй (средней) ступени образования, посредством лонгитюдного исследования, которое часто используется для изучения путей "школьной карьеры" учащихся, обусловленные социальным положением их родителей. Важность такого социологического метода состоит в выявлении степени воздействия социального положения на продвижение учащихся по ступеням образования, реализации различных возможностей школьной карьеры.

Анализ принципов школьного образования и школьной образовательной системы в целом позволяет отметить, что узбекская школа сегодня располагает огромным богатым духовным наследием своих предков, обладает нравственным капиталом и довольно солидной материальной базой, а также квалифицированным персоналом, который способен решить одну из главных задач- обеспечить высокий уровень образования учащимся школ, вступающих в жизнь, раскрыть их индивидуальные способности и потенциальные возможности. Следует сказать, с одной стороны, для установления эффективной системы образования требуется изменение социальных условий, с другой стороны, чтобы изменить социальные условия нужна соответствующая система образования. Эта диалектическая взаимосвязь выявляет необходимость учета потребностей в образовании, между количественным расширением образования и качеством образования, между образованием для "рынка труда" и образованием для разностороннего развития и воспитания в целях совершенствования личности школьника.

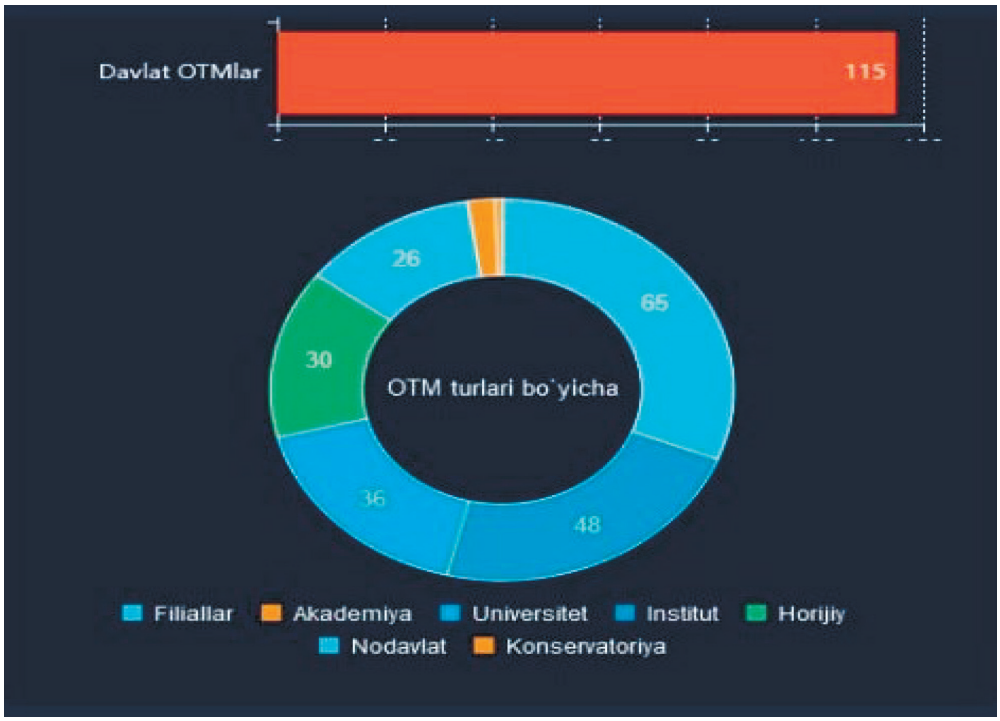
Социологические аспекты высшего образования в Новом Узбекистане

В Новом Узбекистане проблемы высшего образования стали олицетворением общенационального интереса. Центральным объектом изучения стал университет как сложная организация, производящая выпускников-специалистов. Университетское образование на протяжении столетий является классическим достижением мировой науки, тем самым она не теряла своей социальной значимости. В условиях научно-технических инноваций ценности и формы университетского образования были вызваны целым комплексом особенностей внутреннего устройства и деятельности университетов и их взаимодействия с другими социальными институтами.

Современный университет, выступая в качестве центра образования, науки и культуры, одновременно является очагом духовности. На современном этапе университет стал одним из важнейших социальных институтов гражданского общества

Имея собственные специфические исследовательские задачи, университеты располагают всеми возможностими для того, чтобы воздействовать определенным образом на образовательную политику страны. При этом происходит утверждение высокого престижа университета в обществен-

ном мнении нашей страны. Анализ развития узбекистанской системы высшего образования показывает количественный рост составных компонентов системы высшего образования. До 1991 года в нашей стране успешно функционировал ТашГУ, который считался единственным и обладал академическим статусом. После провозглашения независимости Узбекистан постепенно стал перенимать опыт зарубежных стран в области высшего университетского образования. Большинство высших учебных заведений, обладавших функциями институтов, переименовались в университеты и тем самым

как бы закрепили свой новый статус. За годы независимости число вузов (с 1991-2022гг) увеличилось почти в два раза. Ежегодно количество поступающих в вузы достигло 60 процентов от всей соответствующей возрастной группы молодежи, число преподавателей, работающих на штатной основе, возросло в три раза, о чем свидетельствуют следующие статистические данные.

По состоянию на начало 2022/2023 учебного года количество студентов, обучающихся в 191 высшем учебном заведении, функционирующем в Узбекистане, превысило один миллион.

Согласно информации, доля мужчин среди студентов составила 544,8 тыс. человек, а количество девушек – 495,6 тысяч. Также на 1 января 2021 года, по данным института статистики ЮНЕСКО, количество узбекских студентов, обучающихся за рубежом, составило 85,9 тыс. человек.

В Узбекистане могут закрыть вузы с большим количеством безработных выпускников. Высшие учебные заведения с большим количеством безработных выпускников могут быть признаны учреждениями, которые дают некачественное образование, их дальнейшая деятельность может оказаться под вопросом.

За 11 месяцев 2022 года за границу на учебу выехали 138,9 тыс. граждан Узбекистана. Также была дана информация о количестве иностранных студентов, обучающихся в Узбекистане [9].

В настоящее время в стране действуют 210 вузов.

Среди них:

Количество государственных вузов: 115.

Количество негосударственных вузов: 65.

Зарубежные вузы – 30 [10].

Количество студентов-1 029 522 человека.

Из них:

Мужчины-537 700.

Женщины-492 580 (54%-46%). [10]

В Узбекистане число вузов выросло с 72 в 2017 году до 198 в 2022. Как еще изменилась система образования за последние 6 лет?

Динамику развития системы образования в Узбекистане за 6 лет представил Центр экономических исследований и реформ.

Исследование показало следующие результаты:

– количество негосударственных организаций дошкольного образования увеличилось с 1,4 тыс. до 22,8 тыс.;

– охват детей организациями дошкольного образования увеличился с 932 тыс. до 2,1 млн человек;

– количество общеобразовательных школ увеличилось с 9 718 до 10 522;

– количество негосударственных образовательных организаций увеличилось с 84 до 334;

– в общеобразовательных школах проведена 2 551 реконструкция и 2 325 капитальных ремонтов;

– создано более 643 тыс. новых ученических мест. В 2017 г. – 47 534 мест, в 2022-м – 120 719;

– количество вузов увеличилось с 72 до 198, количество негосударственных учебных заведений – с 7 до 95;

– количество обучающихся в вузах в 2017-м – 297,7 тыс., в 2022-м – более миллиона. Охват высшим образованием увеличился в 4,3 раза;

– значительно увеличены квоты приема в докторантуру. В 2017-м – 247 человек, в 2022-м – 2 747 человек. Рост более чем в 10 раз;

– ежемесячная заработная плата профессоров и преподавателей вузов выросла с 1,2 млн сумов до 2,7 млн сумов.

Данные свидетельствуют о возрастающей роли образования в жизни общества. Этой сфере уделяется особое внимание, в связи с чем регулярно проходят реформы. Например, в мае стало известно о трансформировании школьной и дошкольной системы [11].

Следует сказать, что за последние годы было открыто 18 филиалов зарубежных образовательных учреждений ведущих университетов Европы, России и Азии. Численность профессорско-преподавательского состава вузов достигла на конец 2022 года 300799 человек. В Узбекистане университетское образование, обладая гуманитарным, классическим характером, взяло на себя функцию воспитания сознательного гражданина, которая стала обязательной в списке задач университетского обучения. Научные исследования университетов стали приоритетными и составляли ядро национальной науки, исследовательские центры, прикладные лаборатории при университетах обрели новый статус в качестве самостоятельных подразделений. При этом доля финанси-

рования, выделяемые на развитие науки в университетах, за последние 10 лет возросла два раза. Вместе с тем, университеты в силу концентрации в них научных кадров высшей квалификации остаются главными исполнителями фундаментальных исследований, наряду с институтами системы Академии наук республики. В формировании фундаметальных исследований в университетах принимают участие в основном государственные учреждения, а в последние годы – за счет инвнестиционных проектов зарубежных стран. Основной целью отечественной системы высшего университетского образования явилось повышение общенационального интереса к серьезным исследованиям университетской жизни, которые во многих странах вышли за ее пределы и стали гордостью нации , всей страны. К их числу можем отнести знаменитые на весь мир - Гарвардский, Кэмбриджский, Уэльский, Туринский, Московский государственный университеты- дипломы которых считаются весьма престижными, дающие право работать в любой интеллектуально развитой стране .

Изучение системы высшего образования объясняется происходящими кардинальными изменениями в самой системе высшей школы. В целом ее можно схематично представить в виде единства трех крупных направлений- исследования студенчества, ценности академической профессии, университета в качестве социального института. Каждое из этих направлений включает в себя множество разнообразных узкоспециальных вопросов, но в то же время множество проблем всеобщего характера.

Исследования студенчества составляют одну из центральных тем высшего образования. Основными критериями выступают интеллектуальные способности, профессиональное мастерство, стиль жизни, культура, общение и поведение, свободное время, личностные интересы и другие качества студентов. Социологические исследования личностного развития студентов за период обучения в различных вузах имеют богатый практический опыт по сравнению с другими исследовательскими направлениями. В Узбекистане наблюдается повышенный интерес к социальным проблемам высшего образования, которая, без всякого сомнения, вызывает изменения в обществе. Это связано с тем, что студенты, восприняв за годы обучения в вузе высшие эстетические, нравственные, социальные и гуманистические идеалы общества, в свою очередь благотворно влияют на окружающих их людей, на их привычки и социальное поведение в целом. Этот процесс связывается с перспективой роста численности выпускников и, в конечном счете, делается вывод о возможности прямого личного воздействия образованного человека на культурные образцы, социальные институты и социальную политику.

Другим важным направлением высшего образования является исследование социальной значимости профессорско-преподавательского состава. В системе университетского образования профессура является носителем, распространителем и реализатором академических ценностей обучения, именно поэтому в нашей стране она наконец получила должное внимание, соответствующее реальному ее назначению. В недавнем прошлом, социальный статус узбекского профессора был снижен до критической черты. Это стало причиной “утечки мозгов” нашей страны, более сотни ученых-математиков, физиков,биологов, химиков, юристов, экономистов, медиков, философов, историков, социологов стали преподавать в вузах соседних республик, так как их труд был оценен по достоинству (на тот период порядка 400-500 долларов США). Призывы чиновников высшего образования к “голому патриотизму” не играли существенной роли, так как сама жизнь диктует правила, согласуясь с народной пословицей “ Рыба ищет, где глубже, а человек, где лучше”. К примеру, США являются мировым лидером по привлечению талантливых ученых со всех стран мирового сообщества, гарантируя им высокое материальное вознаграждение, потому успехи этой страны в научно-технологическом развитии говорят сами за себя.

Приведем другой пример, из-за плачевного финансирования научных кадров и

прежде всего его элиты- профессуры, из России на заработки в другие страны и прежде всего в США выехало более 5 тысяч высококвалифицированных специалистов высшего уровня, из различных областей науки, причем они соглашались в два раза меньшую зарплату по сравнению с западной профессурой, что свидетельствует о критической ситуации в данной области профессиональной деятельности. Такое положение , по мнению специалистов, нанесло серьезный урон научному потенциалу российского государства, не сумевшей уберечь столь ценный капитал, потому "утечка мозгов" имеет политическое значение. Российским социологам предстояло обстоятельно исследовать экономические, психологические, социальные , национальные мотивы научной миграции и тем самым заострить внимание общества и государства к данной проблеме.

Узбекистан также не стал исключением в данном вопросе, правда в меньших масштабах, но тем не менее узбекские специалисты разных отраслей оказались востребованы в зарубежных странах. С приходом к власти президента Ш.М.Мирзиёева в Узбекистане стали происходить кардинальные изменения в этой сфере. Прежде всего состоялись выборы в Академию наук, которое не проводилось более 25 лет, были восстановлены в своих правах сокращенные институты в системе Академии наук. Наконец, труд профессуры получил достойную оценку, зарплаты доцентов и профессоров, преподавателей высшей квалификации было доведено до уровня 6-10 миллионов сумм в месяц (600-800 долларов США), что оказало реальное воздействие на морально-психологическое самочувствие профессорско-преподавательского состава вузов, также был придан новый статус докторантуре, с достойной стипендией, позволившей притоку талантливой молодежи. Исходя из современных реалий, изучение социального статуса профессорско-предовательского состава университетов включает в себя множество вопросов - возможности профессионального продвижения в университетах, в разных отраслях знаний, исследование ценностных установок университетской жизни, спроса и предложений на интеллектуальные ресурсы, сочетания преподавания и научной деятельности и многие другие.

В Новом Узбекистане сегодня все большее распространение получает деятельность профессуры в сфере социальных услуг. Здесь имеется в виду консультации фирмам, компаниям, государственным учреждениям, проведение публичных лекций перед специальной аудиторией, лекций по радио и телевидению в целях распространения знаний. Профессор является воплощением живого общения с наукой, он не только располагает новейшими знаниями, но и сам занимается их добыванием. Студенты стремятся участвовать в научном поиске своего профессора, потому во многих университетах Узбекистана- это стремление находит свою реализацию в различных формах привлечения студентов-старшекурсников к научным исследованиям по избранной специальности, к работе клуба молодых ученых, публикаций научных статей в академических журналах, интернет-вебсайтах, участие в научно-практических конференциях. - одним словом принимать самое активное участие в научной жизни университета.

Профессиональное продвижение в университете зависит от личного престижа преподавателя, и в качестве обязательного компонента включает получение ученых степеней и званий, количество научных публикаций. Иначе говоря, преподаватель узбекистанского университета в высшей степени заинтересован в научно-исследовательской работе. В то же время профессорский состав университетов загружен административными, организационными функциями, профессура, по единодушному мнению исследователей, заметно активизировала свою деятельность в качестве администраторов, прежде всего в делах своих факультетов, а также в университетской жизни в целом. Заинтересованность ведущих профессоров в организационных делах университетского самоуправления объясняется, в первую очередь, тем, что в определенном смысле они составляют социальное лицо университета,

на их ответственности лежит имидж университета. Поэтому критерием аттестации вузов является прежде всего наличие необходимого количества профессорского состава.

Исследования высшего образования показывают, что университеты являются весьма сложной организацией. При ранжировании функциональных задач университета особое значение обретают такие цели, как: условия профессионального роста, поддержание и повышение престижа университета, приобщение студентов к научной деятельности как основной цели университетского образования, стабильность зарплаты и межличностных отношений. Внутренняя организационная стабильность университетов связана со студенческой активностью, которая остается в глазах преподавателя одной из важнейших. Адаптивная мобильность, приспособляемость университета к внешним условиям социальной реальности является важным критерием эффективной деятельности университета как организации. В университетах высокого престижа введение новых программ обучения служит не только удовлетворению внешних требований, но и выражению благородного стремления сохранить идеалы познания и передачи культурного наследия подрастающему поколению. Отсюда особое внимание придается социальной отдаче университетской системы образования, его вклада в экономическое развитие страны, прежде всего через научно-исследовательскую деятельность профессорско-преподавательского состава. Другим существенным вкладом служит подготовка специалистов для практики и науки, а также оказание социальных услуг в соответствии с современными функциональными задачами.

Одним из таких задач является децентрализация высшего университетского образования , в соответствии с этим правительство нашей страны приняло ряд постановлений в пользу предоставления университетам автономии в плане управления, финансового обеспечения , распределения учебной деятельности, что делает жизнь университетов менее зависимым от пристальной опеки министерства высшего образования. Другим фактором автономизации университетов является решение правительства о внедрении системы частного высшего образования , то есть сегодня в реальном режиме функционируют негосударственные университеты, которые в определенной степени составляют реальную конкуренцию в получении качественного высшего образования.

Источники и литература:

1. Конституция Республики Узбекистан. 2023 йил.
2. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису. 29 декабря 2020 г. – http://uzlidep.uz/news-of-uzbekistan/7998
3. Новоселова Е.Г. Тенденции использования рабочей силы: регламентация и инновационность. – Томск, Изд-во Том. Ун-та, 2006. – С. 89.
4. Адамчук В.В., Кокин Ю.П., Яковлев Р.А. Экономика труда. – М.: Финстатинформ, 1999., Адамчук В.В. Экономика и социология труда. – Москва, Университет, 1999., Тухлиев Н., Таксанов А. Национальная экономическая модель Узбекистана. – Т.: Ўқитувчи, 2000. – С. 368.
5. Абдуғаниев А., Мирзакаримова М. Рынок труда в переходной экономике. – Т.: Меҳнат, 2009. – С. 98.
6. Волков Ю.Е. Социология труда. – М.: АТИСО, 2019. – С.164, 536.
7. Маркович Д. Социология труда – М., 1997., Маркович Д. О предмете и задачах социологии труда // Ж. Социологические исследования. 1996. № 3.
8. Ключарев Г.А. Дополнительное профессиональное образование: особенности, эффективность, перспективы. – // Социс № 2, 2010. – С. 83-91.
9. https://vzglyad.uz/2023/02/14/kolichestvo-studentov-vysshih-uchebnyh-zavedenij-v-uzbekistane-prevysilo-million-chelovek/
10. https://fledu.uz/ru/statistika-chisla-vuzov-v-uzbekistane-i-skolko-studentov-v-nih-obuchayutsya/
11. https://plov.press/news/nauka_obrazovanie/rost_chisla_vuzov_pochti_na_150_za_6_let_izmeneniya_v_uzbekskom_obrazovanii_

СИЁСАТНИ ИШЛАБ ЧИҚИШДА ГЕНЕРАТИВ СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТДАН ФОЙДАЛАНИШ

Ким Чаи ХВАН,
Инсон ресурсларини ривожлантириш миллий институти президенти

Аннотация: *мақолада давлат хизматчилари сиёсат ишлаб чиқиш учун асосий маълумотларни тўплаш ва сиёсатни режалаштириш бўйича ҳисоботларни ёзиш каби асосий вазифалар учун тегишли тарзда ўзгартириш ва қайта ишлаш учун сунъий интеллектдан фойдаланса, иш вақтини инновацион тарзда қисқартириши мумкинлиги таъкидланган. Шу билан бирга, фақат юксак технологиялар билан мукаммал муомала қила оладиган давлат хизматчиларигина мамлакат тараққиётини таъминлаб бера олиши аниқ мисоллар орқали кўрсатиб берилган. Мақола билан танишиш давлат хизматчиларининг рақамли саводхонлигини яхшилайди.*

Калит сўзлар: *сунъий интеллект (СИ), Open АЙ, ChatGPT, буйруқ, контент, платформа, менталитет, тасвир.*

Использование генеративного искусственного интеллекта в разработке политики

Ким Чаи Хван
Президент Национального института развития человеческих ресурсов

Аннотация: *в статье подчеркнуто, что если государственные служащие посредством этой статьи используют для разработки политики искусственный интеллект для соответствующих изменений и переработки таких основных задач, как сбор основных сведений и отчетности по планированию политики, то можно сократить рабочее время в инновационном порядке.Наряду с этим, на конкретных примерах указано, что только государственные служащие, овладевшие высокими технологиями, могут обеспечить развитие страны. Знакомство со статьёй улучшит цифровую грамотность государственных служащих.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, Open Ай, ChatGPT, приказ, контент, платформа, менталитет, изображение.*

Using generative artificial intelligence in policy development

Kim Chae Hwan,
President of the National Institute of Human Resource Development

Abstract: *this paper argues that civil servants can innovatively reduce their work time if they use artificial intelligence to transform and process data appropriately for key tasks such as gathering key data for policy development and writing policy planning reports. At the same time, it has been shown through clear examples that only civil servants who can perfectly deal with high technologies can ensure the development of the country. Familiarity with the article will improve the digital literacy of civil servants.*

Keywords: *Artificial İntelligence (AI), Open AI, ChatGPT, command, content, platform, mentality, image.*

Генератив сунъий интеллект бу – ўрганилган маълумотлар асосида янги контент яратиш учун сунъий нейрон тармоқлардан фойдаланадиган технология.

Сунъий интеллект буйруқлар орқали фойдаланувчиларнинг ниятларини тушуниб, янги контент, жумладан матн, тасвир, овоз ва видеони яратади.

Генератив сунъий интеллектдаги сўровлар СИ моделига нима қилишни хоҳлаётганингизни билдирувчи буйруқлар ёки киритишларга ишора қилади.

Сўровлар – бу генератив СИга нима қилиш ва буни қандай қилиш кераклигини айтадиган буйруқлардир ва сўровни қандай киритишингизга қараб, натижа турли хил бўлиши мумкин.

ChatGPT

Генератив СИ маълумотларни ўрганиш орқали янги контентни яратиши мумкин бўлган сунъий интеллект технологияларини назарда тутади. Ушбу сунъий интеллект тизимлари, биринчи навбатда, турли хилдаги маълумотларни (матн, тасвир, мусиқа, видео ва ҳ.к.) таҳлил қилиш ва булар асосида янги контент яратиш учун чуқур ўрганиш алгоритмларидан фойдаланади.

ChatGPT ОпенАЙ томонидан ишлаб чиқилган энг машҳур генератив СИ хизмати фойдаланувчи саволлари ёки буйруқларига табиий равишда, самимий жавобларни яратиши мумкин.

Генератив СИ жуда ақлли ёрдамчига ўхшайди, лекин фақат сиз буюрган маълумотнигина топа олади. Муҳими, кўрсатмаларни (сўровларни) аниқ ва ойдин бажариш керак.

Ҳозирги кунда Кореяда давлат хизматчилари янги GPTни яратиш устида илмий изланиш олиб бормоқдалар. Чунки GPT, асосан, хавфсизликка қаратилган. Демак, хавфсиз бўлган GPTни яратиш орқали илгари мавжуд бўлган маълумотлар базасини киритишимиз мумкин бўлади.

Агар бундай маълумотлар базаси яратиладиган бўлса, янги илмий изланиш олиб борилганда бу мавзуда аввал қилинган илмий изланишларни қоғоз кўринишида бирма-бир кўриб ўтиришнинг ҳожати бўлмайди.

Хавфсиз бўлган янги GPT йўналишларининг ўзига хос хусусияти, бу аввал бўлиб ўтган маълумотларни анализ қилган ҳолда, унинг энг асосий қисмларини чиқариб беради. Агар илмий тадқиқот олиб боришда ундан фойдаланилса, тадқиқот олиб бориш даврини янада қисқартиришга ёрдам беради. Фақат бу масалада бироз иккиланишлар мавжуд. Агар ундан фойдаланадиган бўлсак, ҳозиргига нисбатан кўпроқ илмий изланишлар олиб боришга тўғри келади.

Шу ўринда савол пайдо бўлади: сунъий интеллектга юз фоиз ишониб қолсак, қарамлик даражаси қандай бўлади? Инсонларнинг сунъий интеллектга қарам бўлиб қолиш хавфи қандай?

Унинг қарамлик даражаси шундайки, ҳозирги смартфонларга қанчалик қарам бўлсак, шундан 10 баробар кўпроқ қарам бўламиз. Албатта, хавфи бор. Ўтган йили декабрь ойида GPT билан суҳбат қурган бир эркак ўз жонига қасд қилган.

Кореянинг ўзига хос бўлган хусусиятлари сабаб, менталитетимизни тушунадиган GPTни яратишга бўлган эҳтиёж юзага келмоқда.

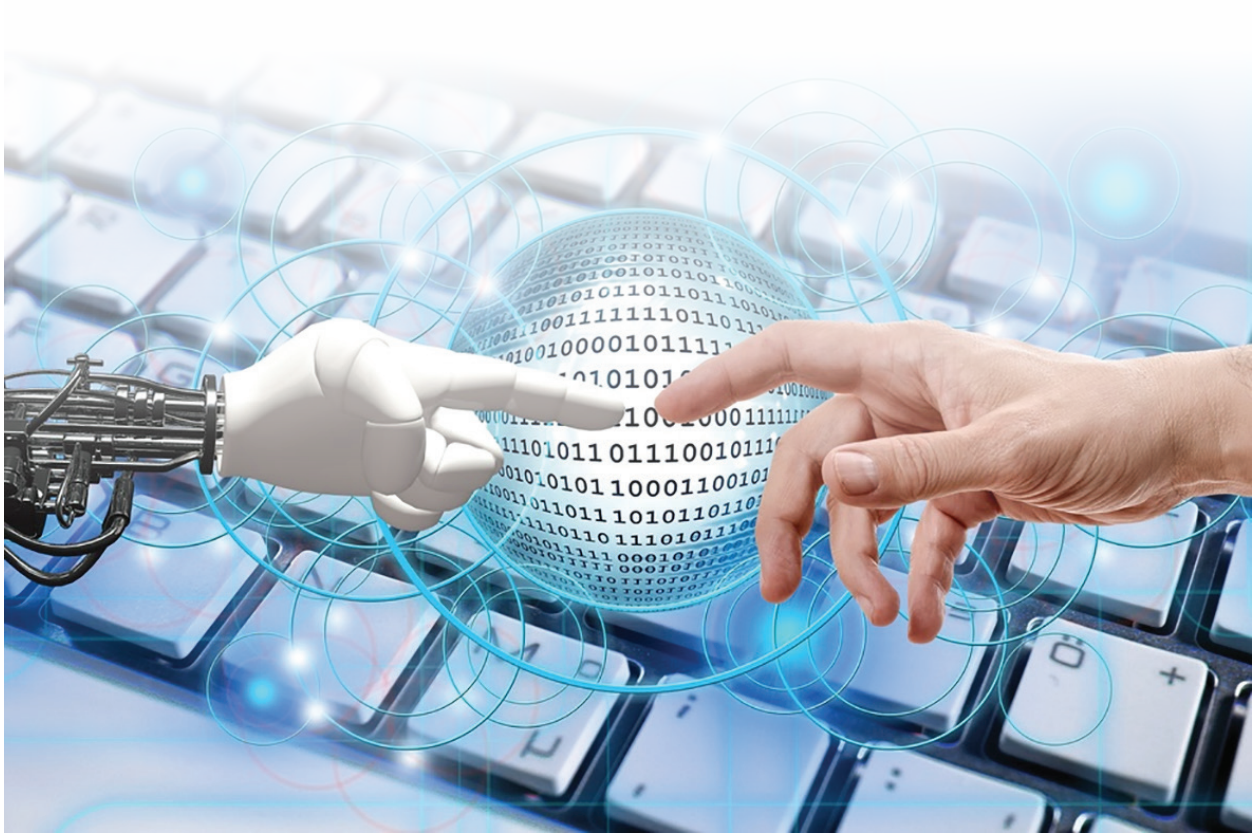
Сунъий интеллект бўйича давлат хизматчиларини ўқитгандан сўнг, ундан фойдаланиш жараёнида сунъий интеллектга давлат сирини киритиш натижасида бу сирларнинг тарқалиб кетиш эҳтимоли бўлгани учун бундай сирларни киритиш керак эмас, деган фикр билдирилган.

Албатта, GPTдан фойдаланиш ва унга кўникиш жуда муҳим ҳисобланади. Лекин бу даврга ўтишда давлат ҳукумат идоралари ўртасида, Президент аппарати ва бошқа бир қанча ташкилотлар ўртасида GPT га мослашиш учун алоҳида платформа керак бўлади.

Ана шу платформага мослашгандан сўнггина унга ўтиш лозим бўлади. Агар GPT нинг ўзида бунга ўтиш жараёни бўлса, жуда кўп маълумотлар четга чиқиб кетиши мумкин.

Ҳар битта ташкилотда, ҳар битта йўналишдаги вазирликлар қошида GPTга мослашиш учун махсус жараён ташкил қилиниши, алоҳида ҳудуд ташкил қилиниши, тадқиқотлар олиб бориб, унинг қанчалик хавфсиз эканини ўрганиш керак бўлади. Бундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, GPTга ўтиш давлат бошқарувида иштирок этадиган ҳар битта ташкилотлар қошида унга мослашишга мўлжалланган базавий платформаларни яратишни талаб этади, бу эса, олдимизга жуда кўп вазифаларни қўяди.

ВИРТУАЛ ТАРМОҚЛАР ЎЗБЕКИСТОН ЁШЛАРИ ЎРТАСИДА ОММАВИЙ КОММУНИКАЦИЯНИНГ ЯНГИ ТУРИ СИФАТИДА

Дилором ТАШМУХАМЕДОВА,
Олий Мажлис Сенатининг Ёшлар, маданият ва спорт масалалари қўмитаси раиси ўринбосари,
тиббиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: *мақолада виртуал ижтимоий тармоқларнинг Ўзбекистондаги ёшларнинг мулоқот одатлари ва хулқ-атворига ҳамда ёшлар орасида оммабоп ижтимоий платформалардан фойдаланиш ва уларнинг жамиятнинг ижтимоий-маданий жиҳатларига таъсири таҳлил этилган. Шунингдек, виртуал тармоқларнинг оммавий коммуникация воситаси сифатидаги аҳамияти ва уларнинг ёшлар ўртасида жамоатчилик фикрини шакллантиришдаги роли муҳокама қилинган. Таҳлиллар натижасида виртуал тармоқларнинг замонавий ўзбек жамиятининг ижтимоий-маданий динамикасига таъсири, давлат институтлари ва сиёсати учун юзага келаётган муаммолар ва имкониятлар ҳақида хулосалар тақдим этилган.*

Калит сўзлар: *Интернет, ёшлар, виртуал тармоқ, ахборот тизими, веб-сайт, ижтимоий-лашув, субмаданият, оффлайн, ижтимоий гуруҳ, шахсий маълумот.*

Аннотация: *в статье рассматривается влияние виртуальных социальных сетей на коммуникативные привычки и поведение молодежи Узбекистана. Исследование основано на использовании популярных социальных платформ среди молодежи и анализе их влияния на социокультурные аспекты общества. Автор рассказал о важности виртуальных сетей как средства массовой коммуникации и их роли в формировании общественного мнения среди молодежи. В результате анализа были представлены выводы о влиянии виртуальных сетей на социокультурную динамику современного узбекского общества, проблемах и возможностях, которые возникают для государственных институтов и политики.*

Ключевые слова: *Интернет, молодежь, виртуальная сеть, система информации, веб-сайт, социализация, субкультура, оффлайн, социальная группа, личное сведение.*

Виртуальные сети как новый вид массовой коммуникации среди молодежи Узбекистана

Дилорам Ташмухамедова,
заместитель председателя Комитета по делам молодежи, культуры и спорта Сената Олий Мажлиса, доктор философии по медицинским наукам (PhD)

Virtual networks are as a new type of mass communication among the youth of Uzbekistan

Diloram Tashmukhamedova,
Deputy Chairman of the Committee on Youth, Culture and Sports of the Senate of the Oliy Majlis, PhD (in Medical Sciences)

Abstract: *the article analyzes the influence of virtual social networks on the communication habits and behavior of young people in Uzbekistan, as well as the use of popular social platforms among young people and their impact on the socio-cultural aspects of society. Also, the importance of virtual networks as a means of mass communication and their role in shaping public opinion among young people was discussed. As a result of the analysis, conclusions are given about the impact of virtual networks on the socio-cultural dynamics of modern Uzbek society, the problems and opportunities arising for state institutions and politics.*

Keywords: *Internet, youth, virtual network, information system, website, socialization, subculture, offline, social group, personal information.*

Кириш

Замонавий рақамли асрда виртуал ижтимоий тармоқлар ёшларнинг кундалик ҳаётининг ажралмас қисмига айланди. Ушбу ҳодиса олимлар ва жамоат арбобларининг диққат марказида, чунки у ёшлар аудиторияси мулоқот одатлари ва ижтимоий-маданий ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатади. Анъанавий алоқа шакллари муҳим бўлиб қолаётган, шу билан бирга, рақамли технологиялар жадал ривожланаётган Ўзбекистон шароитида виртуал тармоқларнинг ёшларга таъсири масаласи долзарб бўлиб бормоқда.

Ушбу мақоланинг мақсади Ўзбекистон ёшлари орасида оммавий коммуникациянинг янги тури сифатида виртуал ижтимоий тармоқларнинг ўрни ва аҳамиятини таҳлил қилишдан иборат. Ёшлар орасида турли хил ижтимоий платформаларнинг машҳурлиги тўғрисидаги маълумотларни жорий тадқиқотлар ва таҳлилларга асосланиб, виртуал тармоқлардан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари ва уларнинг жамиятнинг ижтимоий-маданий жиҳатларига таъсирини очиб беришга интилинди.

Ушбу тадқиқот виртуал ижтимоий тармоқлардан фойдаланишнинг асосий тенденцияларини аниқлаш, уларнинг ёшларнинг жамоатчилик фикри ва маданий хулқ-атворини шакллантиришга таъсирини таҳлил қилиш, шунингдек, замонавий ўзбек жамияти шароитида муаммолар ва ривожланиш истиқболларини муҳокама қилишни ўз ичига олади. Бизнинг топилмаларимиз оммавий ахборот воситалари ва алоқа масалаларига қизиққан тадқиқотчилар учун ҳам, ёшлар сиёсати ва таълим соҳасида ишлайдиган амалиётчилар учун ҳам фойдали бўлиши мумкин.

Методлар

Бугунги кунда глобал тармоқ бутун дунёни ва инсон фаолиятининг барча соҳаларини қамраб олди. Кейинги 30 йил давомида дунё бўйлаб Интернетнинг кириб келиши сезиларли ошди. Масалан, дунёда интернетдан фойдаланувчи аҳолининг улуши 2000 йилдан 2020 йилгача 7 фоиздан 60 фоизга кўтарилди. 2022-2023 йилларда ҳам бундай кўрсаткичларнинг ўсишга мойиллиги кузатилди. Ижтимоий тармоқлар интернет технологиялари асосида одамлар ўзаро алоқада бўлишлари учун қурилган онлайн платформани тақдим этади, фойдаланувчиларга профиллар яратишга, бошқа одамлар билан алоқа ўрнатишга, хабарлар алмашишга, таркибни нашр этишга ва жамоат ёки хусусий гуруҳларда иштирок этишга имкон беради. Интернет – бу ижтимоий тармоқларнинг ишлашига имкон берадиган ва фойдаланувчилар ўртасидаги алоқани таъминлайдиган восита.

Усиз ижтимоий тармоқлар ишлай олмайди, чунки у веб-браузерлар ёки махсус дастурлар орқали кириш мумкин бўлган онлайн платформадир. Бу виртуал тармоқларнинг асосий функциялари бўлган мулоқот қилиш, маълумот алмашиш ва контент яратиш имкониятини беради. Виртуал тармоқлар ёшларга бир-бири билан мулоқот қилишнинг қулай ва арзон усулини тақдим этади. Улар ўзлари танлаган субмаданиятга қўшилишлари, ҳамфикрларни топишлари, вақт ва жой чекловларисиз умумий манфаатларни муҳокама қилишлари мумкин; ёшларга ўз эътиқодлари, қизиқишлари ва ғояларини қоралаш ёки чекловлардан қўрқмасдан эркин ифода этишларига имкон беради, бу маълум қадриятлар ва меъёрларга эга ноёб субмаданий жамоаларни яратишга имкон беради;

ёшлар субмаданиятлари аъзолари ўртасидаги маълумот ва таркиб алмашиш имкониятини беради.

Кўриб турганимиздек, виртуал тармоқларнинг асосий компоненти сифатида Интернет ёшлар субмаданиятининг шаклланиши ва унинг фаолиятини ташкиллаштиришга ва амалга оширишга ҳисса қўшади.

Ёшлар субмаданиятларининг виртуал тармоқларда ишлаши муаммоси: М.Г. Бреслер, Н.К. Баум, Д.Бойд, Х.Бух-Хансен, Л. Гроссвайл, Е. Грузд, Р. Флегер, М. Кастелс, Д. Кормиер, Ф. Пробст, Х. Рейнголд, Ж. Рой, Н. Элисон каби хорижий олимлар асарларида кенг муҳокама қилинган [1].

Ушбу муаллифларнинг фикрларини ўрганиш тармоқ коммуникациясининг асосий хусусияти фойдаланувчилар ўртасидаги физик жисмлар орасидаги эмас, балки улар томонидан яратилган виртуал тасвирлар орасидаги дискурсда, деган хулосага келишимизга имкон берди. Муаллиф ижтимоий тармоқларда ёшларнинг иштироки билан боғлиқ ижтимоийлашув хавфларининг бир нечта гуруҳини аниқлайди: контент хатарлари; алоқа табиати билан боғлиқ хатарлар; ўзига хослиги туфайли шахснинг шаклланишига зарар етказиши мумкин бўлган маълумотларга кириш билан боғлиқ ижтимоийлашув хатарлари ва б.

Хусусан, социологик тадқиқот доирасида аниқланишича, респондентларнинг аксарияти (87,2 фоиз) ижтимоий тармоқлардан ташқарида салбий ҳис-туйғуларини бошдан кечирадилар, ярмидан кўпи (56,1 фоиз) ўз ҳис-туйғуларини ёмон, лекин чидаса бўладиган, деб баҳолайдилар, респондентларнинг 31 фоизи тармоқлардан ташқарида ўзларини жуда ноқулай ҳис қилишларини билдирганлар. Натижада, муаллифнинг хулоса қилишича, ижтимоий тармоқлардаги ёшларда интенсив мулоқотнинг ижтимоийлашув хавфларининг асосий улуши ёш шахснинг шаклланишига салбий таъсир кўрсатадиган контент билан боғлиқлиги қайд этилган [2].

Е.Л. Омелченко янги авлодни "digital native", рақамли одамлар авлоди, яъни том маънода, "тармоқда туғилган" одамлар деб атайди [3]. Социологнинг фикрига кўра, ҳозир 25-30 ёшда бўлган ёшлар рақамли ижтимоийлашув бўйича қандайдир кўникмаларга эга бўлишган ва уларни "рақамли муҳожирлар" ("digital migrants") деб аташади. Замонавий ўспирин онлайн қабул қиладиган ҳамма нарса оффлайн режимга ўтказилади ёки аксинча [4].

Онлайн жамоаларда ёшлар субмаданиятларининг ахборот-коммуникация фаолиятини тавсифлаш учун немис социологи Н. Луманнинг коммуникатив ўзаро таъсир тамойилларига асосланадилар. Олим фалсафий, лингвистик ва математик концептларни бирлаштириб, у ижтимоий тизимларнинг турли хил алоқа шаклларини қандай ташкил этишини кўриб чиқишнинг янги социологик усулини ишлаб чиқади [5]. Ушбу усул ёрдамида олиб борилган тадқиқотлар натижасида респондентларнинг 33 фоизи Интернетдан фойдаланишга маълумот қидириш, ўқиш ёки ишлаш билан боғлиқ бўлган кунлик эҳтиёж сабаб бўлиши маълум бўлди. Ижтимоий тармоқларнинг хулқ-атвор, одатлар ва кундалик ҳаётга таъсири бўйича ўтказилган сўровларда респондентларнинг ярми онлайн мулоқот ҳаётининг бир қисмига айланганини, 23 фоизи ўз мавжудлигини Интернетсиз тасаввур қила олмасликларини тан олганлар, респондентларнинг 10 фоизи веб-аддикциядан азият чекаётганларини очиқ айтишган.

Дунё бўйлаб тадқиқотчилар замонавий ёшларнинг Интернетга қарамлигидан безовта, бу эмпирик тадқиқотлар болалар ва ёшларни ижтимоий тармоқларга кириши оқибатларини аниқлашни талаб қилади. Интернет ўсмирларга ўзларича ихтиро қилинган ва аслида, амалга ошириб бўлмайдиган тасвирлар ва орзулари чегарасидан чиқмасдан, фаол, энг муҳими, аноним коммуникатив фаолиятни намойиш этиш имкониятини беради.

Чунончи, ўзбек социологи О.У. Абдуазимов: "Интернет нафақат янгилик ва ахборот олиш имкониятига, балки онлайн форматда одамлар ўртасидаги ўзаро ва тўғридан-тўғри мулоқот воситасига ҳам муваффақиятли айланди", деган хулосага келади [6]. Умуман олганда, Интернетнинг глобал ва жа-

дал ривожланиши замон ҳамда макон хусусиятларининг ўзгаришига, алоқанинг янги шакллари ва усулларининг пайдо бўлишига, анъанавий ижтимоий институтларнинг мутлақо янги шаклларга айланишига, ижтимоий жамоаларнинг, биринчи навбатда, янги Z-авлоднинг пайдо бўлишига олиб келди.

М.Постернинг фикрига кўра, Интернет – бу "марказлаштирилмаган технология" ва "марказлаштирилмаган алоқа тизими". Виртуал маконда ахборот ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар – фойдаланувчиларнинг ўзлари. Тармоқ алоқанинг дематериализациясига таъсир қилади ва энг муҳими, ундаги иштирокка жалб қилинган индивидларнинг субъектив позициясини ўзгартиради [7].

Натижа. Шахслар ўртасидаги ўзаро муносабат фаоллигининг кучайиши натижасида мулоқотнинг янги тури – виртуал алоқа пайдо бўлди. Виртуал алоқа анъанавий алоқа шаклларидан масофаси ва юқори даражадаги ҳаракатчанлиги билан ажралиб туради [8]. Ижтимоий тармоқлар, гуруҳлар, форумлар, блоглар яратилади, бу ерда фойдаланувчилар қизиқишлари бўйича ҳам, маълум мезонлар: ёши, жинси, миллати, ижтимоий гуруҳга мансублиги ва бошқ. бўйича тўпланадилар [9].

Тадқиқотчи Ш.А.Раҳимова томонидан Ўзбекистон ижтимоий тизимини модернизация қилиш жараёнида ахборот алмашиш маданиятига таъсир этувчи жараёнлар ўрганиб чиқилган. Натижада, тадқиқотчи ўзаро фаолият ва ўзаро алоқа, таъсир қилиш натижаси, объект ва субъект ҳолатидаги ўзгаришлар, ахборотни қамраб олиш даражаси, узатиш шакллари ва хусусиятларини ўз ичига олган "ахборот алмашинуви" тушунчасини белгилаган [10]. Ш.А. Раҳимова ўз тадқиқотлари доирасида ўтказган сўровда Ўзбекистон ёшлари ўртасида ижтимоий тармоқлар ва мессенжерларда ахборот алмашишнинг ижобий ва салбий томонларини очиб беради. Хусусан, "Тез маълумот алмашиш пайтида маълумот сизнинг турмуш тарзингиз ва дунёқарашингизга қанчалик таъсир қилади?" деган саволига: респондентларнинг 32 фоизи – "таъсир қилмайди", 29 фоизи – "ахборот иммунитети шаклланган", 27 фоизи – "шахснинг ўзига боғлиқ", 10 фоизи – "қисман таъсир қилади" деб жавоб беришган.

Респондентларнинг 21 фоизи учун асосий маълумот манбаи – телевизор, 13 фоизи учун – босма маълумот манбалари (китоблар, газеталар, журналлар), 7 фоизи учун – радио, 6 фоизи учун – атрофдаги одамлар, 10 фоизи учун – кутубхоналар.

Шу билан бирга, респондентларнинг 28 фоизи Интернет асосий маълумот манбаи эканлигини таъкидлайдилар, яна 16 фоизи ижтимоий тармоқлар ва мессенжерларга ишора қилди (Facebook, Twitter, Telegram, Whats App ва бошқалар.).

Яна бир тадқиқотчи – О.В. Тўраев ёшларнинг ахборот-психологик хавфсизлиги тизимининг таркибий элементларини ўрганишга эътибор қаратади, замонавий шароитда ёшлар онгини яширин шакллантиришга қаратилган ахборот-психологик технологияларнинг таъсир механизмларини ўрганади [11]. О.В. Тўраев ўз социологик тадқиқотларида: ёшлар онгини яширин шакллантиришга қаратилган ахборот-психологик технологияларнинг оилавий муносабатларга таъсири, ёшларнинг ахборот-психологик хавфсизлигига таҳдид солувчи Интернет ва компьютер ўйинлари, шунингдек, жамоат ҳаётини виртуализация қилиш масалаларини таҳлил қилади. Ўз тадқиқотида олим ёшлар онгини ўзлаштиришга қаратилган замонавий ахборот-психологик технологиялар таснифини таклиф қилди.

Ижтимоий тармоқларнинг таркибий таҳлили шуни кўрсатдики, ушбу тармоқлардаги маълумотларнинг 10 фоизи инсонга зарар етказмайди, балки унинг илмий, маданий ва маърифий салоҳиятини, билим даражасини оширишга хизмат қилади. Ижтимоий тармоқлардаги маълумотларнинг қолган 90 фоизи ахборот ва психологик таҳдидларга қарши иммунитетни талаб қилади.

Интернетда мактаб ўқувчилари ва талабалар реал ҳаётда кўришиб турадиган (илгари кўрган) танишлари билан мулоқот қилишади, улар интернетдан мультимедиа (фильмлар, мусиқа, фотосуратлар) сифатида ҳам фойдаланадилар, бундан ташқари, талабалар, кўпинча, Интернет орқали янги

танишлар орттирадилар. Ижтимоий тармоқлар кўпроқ даражада талабалар эмас, балки мактаб ўқувчиларининг фикрлашлари ва ҳаракатларига таъсир қилади – бу мактаб ўқувчилари, талабалардан фарқли ўлароқ, тармоқда кўпроқ вақт ўтказишлари ва уларнинг ташрифлари фақат қизиқишлари доирасида бўлиши билан изоҳланади. Талабалар эса, ўқиш, ишлаш, ўз-ўзини ривожлантириш, бизнес билан боғлиқ мақсадларда ижтимоий тармоқларга ташриф буюришади [12].

Мавжуд маълумотларга кўра, 2022 йил январь ойида Ўзбекистонда 24,05 млн Интернет фойдаланувчиси бўлган. Ўшанда Интернетга кириш даражаси умумий аҳолининг 70,4 фоизини ташкил этган. Kepios таҳлиллари шуни кўрсатадики, Ўзбекистонда Интернетдан фойдаланувчилар сони бир йил давомида 321 мингтага (+1,4 фоиз) ошган. 2022 йил январь ойида Ўзбекистонда 6,25 млн ижтимоий тармоқ фойдаланувчиси бор эди, яъни 2022 йил бошида ижтимоий тармоқлардан фойдаланувчилар сони умумий аҳолининг 18,3 фоизига тенг эди, аммо шуни таъкидлаш керакки, ижтимоий тармоқлардан фойдаланувчилар ноёб шахслар вакили бўлмаслиги мумкин. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, Ўзбекистонда ижтимоий тармоқ фойдаланувчилари сони 2021 йилдан 2022 йилгача бўлган даврда 1,7 дан 35,9 млн.гача ошган [13].

Рақамли технологиялар ҳаёт сифатини яхшилайди ва фойдаланувчилар фаровонлигини оширади, чунки улар маълумотларга киришни сезиларли даражада соддалаштиради ва хизматлар нархини пасайтиради (масалан, онлайн тренинг, онлайн харидлар, масофавий иш ва бошқалар орқали), энергия, транспорт ва бошқа харажатларни камайтиради, кундалик амалиётларни ўзгартиради ҳамда инсон ҳаётини янада самарали ва қулай қилади. Бошқа томондан, рақамли технологиялар ушбу технологиялар бўйича кўникмалар ва малакалар даражасидаги фарқлар, шунингдек, онлайн маконда хавфсиз ҳаёт учун зарур бўлган ижтимоий ва ҳиссий компетенция туфайли ижтимоий тенгсизликни оширади.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, ёшлар виртуал жамоаларда кундалик соғлиқ муаммолари, жисмоний фаровонлик [14], жинсий [15] ва руҳий саломатлик, овқатланиш ҳамда жисмоний машқлар [16] ва бошқалар билан боғлиқ маълумотларни қидиришлари мумкин. Бундан ташқари, яхши ташкиллаштирилган шароитларда виртуал тармоқлар болалар ва ёшларнинг соғлом овқатланиш, ухлаш ва машқ қилиш одатларини ривожлантиришда қўллаб-қувватлаши мумкинлиги ҳақида далиллар мавжуд [17].

Онлайн жамоалар ҳамда ижтимоий тармоқлар заиф ва оғир ҳаёт кечираётган болаларга қийин ҳаётий вазиятларни енгишга ёрдам беради [18]. Баъзи тадқиқотчилар виртуал ижтимоий тармоқлар ёшларнинг психологик фаровонлигига қандай таъсир қилишини аниқлашга ҳаракат қилмоқдалар. Бу савол, айниқса, ёшлар ва ўсмирлар орасида депрессия, ваҳима тарқалишининг кўпайиши ҳақидаги маълумотлар билан боғлиқ [19].

Ушбу ва бошқа тенденцияларни аниқлаш учун муаллиф раҳбарлигида Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Оила илмий-амалий маркази ва Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрлар тайёрлаш институти томонидан 2020 йилда ахборотдан фойдаланиш даражасини ўрганиш, ёшларда алоқа технологиялари ва ахборот истеъмоли маданиятини шакллантириш, Интернетнинг улар таълимига салбий таъсирини минималлаштириш, шунингдек, муаммоларни ҳал қилиш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш масалалари бўйича социологик тадқиқотлар ўтказилди. Репрезентатив танлов доирасида мамлакатимизнинг барча ҳудудларидан ёшларнинг 1200 нафар вакиллари билан суҳбат ўтказилди.

Маълум бўлишича, респондентларнинг қарийб 70 фоизи компьютердан дам олиш, яъни ўйинлар ўйнаш, мусиқа тинглаш, фильмлар ва фотосуратларни томоша қилиш учун фойдаланади. Одамларнинг қарийб 40 фоизи турли ҳужжатлар ва матнларни тайёрлаш учун компьютерга мурожаат қилишади, атиги 17 фоизи эса, Интернетга кириш учун компьютерда ўтиришади. Бунинг сабаби

шундаки, ҳозирда Интернетга кириш стационар компьютерларга қараганда назорат қилиш анча қийин бўлган мобиль телефонлар орқали амалга оширилмоқда.

Сўров натижалари шуни кўрсатдики, ёшлар ундан Интернет орқали мулоқот қилиш учун кўпроқ фойдаланадилар, чунки мамлакатда mobil алоқа хизмати нисбатан арзон. Тадқиқот натижаларига кўра, ёшлар, асосан, қайси ахборот манбаларидан фойдаланиши, қандай маълумотларга эҳтиёжи борлиги, Интернетдан фойдаланишнинг айрим жиҳатлари ва уларнинг ижтимоий-психологик таъсири аниқланди.

Бугунги кунда замонавий ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиш тенденцияси ахборот тизимини кенгайтирди ва тадқиқот натижаларига кўра, энди асосий маълумотлар ёшлар томонидан Интернет ҳамда ижтимоий тармоқлар орқали қидирилмоқда ва қабул қилинмоқда (60 фоиз).

Ёшлар томонидан кенг қўлланиладиган ахборот мавзуси: таълим (26 фоиз), ижтимоий-сиёсий жараёнлар (25 фоиз), спорт (16 фоиз), маънавий-ахлоқий, тарбиявий (11 фоиз), ҳуқуқий (8 фоиз), кўнгилочар (8 фоиз) ва диний (5 фоиз) мавзулар эканлиги ҳам аниқланди.

Бундай ҳолат ёшлар кундалик ҳаётида ахборот тизимидан кузатилаётган муҳим ижтимоий-сиёсий жараёнлар ҳақидаги маълумотларга кўпроқ, лекин маънавий, ахлоқий ва ҳуқуқий маълумотларга камроқ қизиқиш билдираётганидан далолат беради. Ушбу ҳолатнинг сабаблари оилада, таълим муассасасида ва бошқа ҳолатларда ёшлар билан маънавий-ахлоқий ишлар маълум даражада олиб борилаётгани, ҳуқуқий йўналишда эса, ахборот етказишнинг янги тизими мавжуд эмаслиги билан боғлиқ.

Ёшлар томонидан Интернет ва ижтимоий тармоқлардан фойдаланиш даражаси, мақсадлари ва психологик таъсири ўрганилганда, респондентларнинг 85 фоизи Интернетдан, асосан, мобиль телефонлар орқали фойдаланиши (76 фоиз), уларнинг 1/3 қисми доимий, қолганлари эса, камдан-кам ҳолларда ёки зарур вазиятларда кўпинча уйда фойдаланиши маълум бўлди.

Шуни таъкидлаш керакки, ёшлар уйда Интернетдан кўпроқ фойдаланишларини ҳисобга олсак, уларнинг ота-оналари ёки улар ўрнини босувчи шахсларнинг таъсири ва ролини кучайтириш зарурлиги масаласи долзарблашади. Тадқиқотнинг яна бир натижасига кўра, бу борада назорат функциялари етарли даражада бажарилмаяпти, бунинг натижасида, ёшлар зарур кўникма ва иммунитетга эга бўлмаган ҳолда кенг ахборот соҳасида турли хил салбий маълумотларга дуч келмоқдалар.

Шу билан бирга, ҳар иккинчи респондент Интернетдан фойдаланганда ажабланиш, қувонч ва қизиқишни ҳис қилишини айтди, уларнинг 1/3 қисми ҳеч қандай ҳис-туйғуни бошидан кечирмаслигини таъкидлаган. Бу кўрсаткичлар ёшларнинг Интернет ҳамда ижтимоий тармоқларда жойлаштирилган маълумотларга қизиқиш даражасини белгилайди ва бу ҳолат алоҳида ёндашувни талаб қилади.

Тадқиқотда иштирок этган респондентларнинг 50 фоизи Интернетдан эркин фойдаланишларини, бу масалада ота-оналарга таянмасликларини, 30 фоизи ота-оналар вақтни белгилашлари ва фақат 20 фоизи доимий назорат остида фойдаланишга рухсат берилганлигини айтган.

Тавсия ва хулосалар. Юқоридагилардан келиб чиқиб, ўтказилган социологик тадқиқотлардан қуйидаги хулосалар чиқарилди:

- мамлакатимизда замонавий ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш тенденцияси ўсиб бормоқда ва ҳозирги кунда ёшлар орасида асосий ахборот манбаи Интернет эканлигини кўрсатмоқда;

- ёшлар ахборот тизимидан кундалик ҳаётда кузатиладиган муҳим ижтимоий-сиёсий жараёнлар ҳақидаги маълумотларни қидириш эҳтимоли кўпроқ бўлса-да, маънавий, ахлоқий ва ҳуқуқий мазмундаги маълумотларга мурожаат қилиш эҳтимоли камроқ;

- 16 ёшдан 30 ёшгача бўлган ёшларнинг 85 фоизи Интернетдан, асосан, мобиль телефонлар орқали фойдаланади (76 фоиз), уларнинг 1/3 қисми доимий, қолганлари кам-

дан-кам ҳолларда ёки керак бўлганда уйда фойдаланадилар;

- ота-оналар томонидан фарзандларининг Интернетдан фойдаланишини тартибга солиш учун назорат функциялари тўғри бажарилмаяпти;

- аксарият ёшлар чет эл оммавий ахборот воситаларининг Интернетдаги хабарларини кузатиб борадилар ва уларга қисман ишонадилар (шу жумладан, ижтимоий тармоқлардаги саҳифалари орқали);

- маҳаллий веб-сайтлардан фойдаланганда, ёшлар, асосан, шахсий маълумот манбаларига кўпроқ қизиқиш билдирадилар ва улардаги маълумотларга кўпроқ ишонадилар;

- кун давомида ёшлар кўп вақтларини ижтимоий тармоқларда ўтказадилар, бу улар ҳаётининг ажралмас қисмига айланган.

Муҳокама. Шундай қилиб, виртуал тармоқлар Ўзбекистон ёшлари орасида оммавий мулоқотнинг янги бўлса-да, жуда мақбул турига айланди. Бунинг бир қатор сабаблари бор:

1. *Интернетга кириш имкониятининг кенгайиши*. Ўзбекистондаги замонавий ёшларнинг Интернетга кириш имконияти тобора кенгайиб бормоқда. Уларнинг аксарияти мобиль Интернетга эга бўлган смартфонлардан фойдаланмоқда. Бу уларга виртуал тармоқларга осонгина уланиш ва бошқа иштирокчилар билан мулоқот қилиш имконини беради.

2. *Ёшлар ижтимоий фаоллигининг ошиши*. Ёшлар, одатда, аҳолининг энг фаол, янги технологиялар ва тенденцияларга очиқ қатлами ҳисобланади. Виртуал тармоқлар уларга мулоқот қилиш, фикр алмашиш, янги йўналишларни ўрганиш ва ўз ижодларини ифода этиш учун платформа яратади. Ўзбекистондаги ёшлар долзарб мавзуларни муҳокама қилиш, ўз лойиҳаларини тақдим этиш ва умумий манфаатларга эга жамоалар яратиш учун виртуал тармоқлардан фаол фойдаланмоқдалар.

3. *Ўзини ўзи ифода этиш имкониятининг ортиб бориши*. Виртуал тармоқлар ёшларга ўз фикрлари, ғоялари ва ижодий ишларини ифода этиш имконини беради. Бу ёшлар муҳим деб ҳисоблаган соҳаларда фаоллик ва ўзини намоён қилишни рағбатлантиради. Виртуал тармоқлар ўз ижодларини, шу жумладан, мусиқа, санъат, фотосурат, видео ва адабиётларни тарғиб қилиш учун платформа яратади.

4. *Алоқа қулайлиги ва самарадорлиги*. Кибермакондаги ижтимоий тармоқлар Ўзбекистондаги ёшларга исталган вақтда ва исталган жойда бошқа одамлар билан мулоқот қилиш имкониятини беради. Улар уйдан чиқмасдан ёки махсус жиҳозлардан фойдаланмасдан ўз фикрлари билан ўртоқлашишлари, фикр-мулоҳазаларини эшитиш ва мулоқотда қатнашишлари мумкин. Виртуал тармоқлар мулоқотни осонлаштирадиган суҳбатлар, форумлар, шарҳлар ва шахсий хабарлар каби турли хил воситалар билан жиҳозланган.

5. *Ахборот ва таълим ресурслари*. Компьютер тармоқлари катта ҳажмдаги маълумотларга киришни таъминлайди ва Ўзбекистондаги ёшлар улардан ўқув ресурслари сифатида фойдаланишлари мумкин. Улар янгиликлар олишлари, янги кўникмаларни ўрганишлари, университетлар ва касбий имкониятлар ҳақида маълумот излашлари ва ҳатто, онлайн курсларда ҳам қатнашишлари мумкин. Натижада, виртуал тармоқлар Ўзбекистон ёшларига мулоқот, ўзини намоён қилиш, ўрганиш ва ижод қилиш учун ноёб платформалар тақдим этади.

Шу билан бирга, виртуал тармоқлардан фойдаланиш билан боғлиқ потенциал хавфларни ҳам ҳисобга олиш керак, масалан, ёшларнинг руҳий ва жисмоний саломатлигига салбий таъсири, ижтимоий тармоқларга қарамликнинг ошиши ва маълумотлар махфийлиги муаммолари. Виртуал тармоқлардан самарали фойдаланиш учун Ўзбекистон ёшлари медиакомпетенциясини ривожлантиришлари, танқидий фикрлашни ўрганишлари, фактларни фейклардан фарқлашлари, ўз шахсий маълумотларини ҳимоя қилишлари керак. Давлат, таълим муассасалари, ота-оналар ва бошқа манфаатдор томонлар Ўзбекистонда ёшлар учун хавфсиз ва самарали виртуал тармоқ муҳитини яратиш, ижтимоий тармоқлардан оқилона ва масъулият билан фойдаланиш бўйича таълим дастурлари ва маълумотларни тақдим этиш учун ҳамкорлик қилишлари керак.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Aleahmad A.OL. Finder: Findingopinionleaders in online socialnetworks / A. Aleahmad, P. Karisani, M. Rahgozar, F. Oroumchian // Journal of Information Science. 2016. Vol. 42. P. 659-674; Buch-Hansen H. Social Network Analysis and Critical Realism // J. Theory Soc. Behav.2014. No 44. P. 306-325; Cormier D. Rhizomatic Knowledge Communities. URL: http://davecormie.com/edblog/2008/ 02/29/rhizomatic-knowledge-communities; edtechtalk; webcast; academy/

2. Чебунина О.А. Социальные интернет-сети в процессе социализации современной российской молодежи: специфика влияния и социализационные риски: дис. .... канд.соц.наук: 22.00.04 / О.А. Чебунина. – Ростов-на-Дону, 2019. – С.120-144.

3. Омельченко Е. Молодежные культуры и субкультуры / Ин-т социологии РАН, Ульян. гос. ун-т. Н.-И. центр "Регион". – М.: Ин-т социологии РАН, 2000. – С. 262.

4. Лория Е. Поколение digital: как киберзависимость сформировала нового человека / Е.Лория, В. Нодельман // IZ.RU. – М., 2019. – Режим доступа: https://iz.ru/839875/ elena-loriia-valeriia-nodelman/ pokolenie-digital-kak-kiberzavisimost-sformirovala- novogo-cheloveka.

5. Головин Н.А. Социология Н. Лумана – этап развития общей теории социальных систем // Социс. – 2014. No 2. – С. 86-94.

6. Абдуазимов О.У. Роль социологии массовых коммуникаций в обеспечении мониторинга общественного мнения в информационном обществе (на примере материалов средств массовой информации Узбекистана 2001-2016 гг.): дис.... док-ра. соц. наук: 10.00.09. Ташкент, 2017. – С. 311.

7. Руденко, Ю. Ю. Виртуальные социальные сети и возможности их использования в социокультурной коммуникации в условиях информационного общества / Ю. Ю. Руденко // Общество: философия, история, культура. – 2020. – № 7 (75). – С. 105-108. – DOI 10.24158/fik.2020.7.18.

8. Заморкин А.А. Виртуальные коммуникации как социокультурный феномен современности: автореф. дис.... канд. фил. наук: 09.00.11 / А.А. Заморкин. – Ставрополь, 2014. – С. 23.

9. Касьянов В. В. Социология интернета: учебник для академического бакалавриата / В. В. Касьянов, В. Н. Нечипуренко. – Москва: Издательство Юрайт, 2019. – С. 424.

10. Рахимова Ш.А. Ижтимоий тизимни модернизациялаштириш жараёнида ахборот алмашинуви маданияти. Социология фанлари фалсафа доктори (PhD).. дис. автореферати: 22.00.02 – Ижтимоий тузилиш, ижтимоий институтлар ва турмуш тарзи. – 47,62 б.

11. Тураев О.Б. Процессы развития системы информационно-психологической безопасности молодёжи в Узбекистане: автореф. дис.... доктора философии (PhD) соц.наук: 22.00.02. – Т.: Международная исламская академия Узбекистана, 2021. – С. 60.

12. Бекназарова, С.С. Влияние интернета и социальных сетей на молодежь (по результатам проведенного социального опроса среди родителей старших классов) / С.С.Бекназарова, Х.К.Абдуллаева // Предупреждение и преодоление дезадаптации несовершеннолетних – центральная проблема социальной педагогики: Сборник материалов IV Всероссийской научно-практической онлайн-конференции, Таганрог, 07 апреля 2023 года. – Ростов-на-Дону: Ростовский государственный экономический университет РИНХ, 2023. – С. 111-114.

13. https://datareportal.com/reports/digital–2022-uzbekistan

14. Gaskin, G. L. et al. (2012). Internet access and attitudes toward online personal health information among detained youth. Pediatrics, 130(5), 914-917. https://doi.org/10.1542/ peds.2012–1653.

15. Henderson, E. M. et al. (2013). Searching the internet for help with pain: adolescent search, coping, and medication behaviour. British journal of health psychology, 18(1), 218-232. https://doi.org/10.1111/ bjhp.12005

16. Johnson, K. R. et al. (2015). Distressed and looking for help: Internet intervention support for arthritis self-management. The Journal of adolescent health: official publication of the Society for Adolescent Medicine, 56(6), 666-671. https://doi.org/10.1016/j. jadohealth.2015.02.019

17. Stoyanov, S. R. et al. (2015). Mobile app rating scale: a new tool for assessing the quality of health mobile apps. JMIR mHealth and uHealth, 3(1), e27. https://doi.org/10.2196/ mhealth.3422; Cummings, E. et al. (2013). Issues and considerations for healthcare consumers using mobile applications. Studies in health technology and informatics, 183, 227-231; Cummings, E. et al. (2013). Issues and considerations for healthcare consumers using mobile applications. Studies in health technology and informatics, 183, 227-231.

18. Robinson, K. H. et al. (2014). Growing up queer: Issues facing young Australians who are gender variant and sexuality diverse. https://researchdirect.westernsydney.edu. au/islandora/object/uws:24414/; Humphry, Justine. (2015). Homeless and Connected: Mobile Phones and the Internet in the Lives of

Homeless Australians. https://doi. org/10.13140/RG.2.1.4911.6006; Hopkins, Liza et al. (2014). Embedding learning in a paediatric hospital: Changing practice and keeping connected. International Journal of Inclusive Education. 18. https://doi.org/10.1080/13603116.2012.752877

19. Lu W. (2019). Adolescent Depression: National Trends, Risk Factors, and Healthcare Disparities. American journal of health behavior, 43(1), 181-194. https://doi.org/10.5993/ AJHB.43.1.15

20. Об информатизации: Закон Республики Узбекистан от 11 декабря 2003 г., №560-II // Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 2004 г., № 1-2, ст.10; Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2014 г., № 36, ст. 452; Национальная база данных законодательства, 30.03.2021 г., №03/21/679/0256

21. Бекмуродов М.Б. Замонавий бошқарув социологияси. – Т.: Yoshlar nashriyot uyi. – 2020. – 105 б.

22. Бекназарова С.С. Влияние интернета и социальных сетей на молодежь / С. С. Бекназарова // Современное состояние медиаобразования в России в контексте мировых тенденций: Материалы IV Международной научной конференции, Таганрог-Екатеринбург, 14 октября 2022 года / Под научной редакцией Н.А. Симбирцевой, И.В. Челышевой. – Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2022. – С. 18-22.

23. Матибаев Т.Б. Давлат ва фуқаролик жамияти ҳамкорлигининг ривожланишида социологиянинг тутган ўрни // "Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги конференция материаллари. – Т., – 2020. № 17. – 9-13 б.

24. Отамуратов С. С. Национальное самосознание социально активной части молодёжи и его функционирование в условиях независимости Узбекистана (социологический анализ): автореф. дис. ... канд. фил. наук: 19.00.05. – Т., 2000. – С. 27.

25. Умаров А. О. Ижтимоий-маданий тараққиётни таъминлаш ва комил инсон шахсини шакллантиришда мутолаанинг роли. Соц. фан. докт. илм. дараж. олиш учун тайёр. дисс. – Т.: ЎзМУ. – 2005. – 243 б.

26. Холбеков А. Ж. Роль средств массовой информации в формировании общественного мнения / А. Ж. Холбеков, М. Киргизбаев // Методология изучения общественного мнения в Узбекистане. – Ташкент: ЦИОМ. – 2004. – С. 165-178.

ДАВЛАТ ХИЗМАТИНИ РАҚАМЛАШТИРИШ МУАММОЛАРИ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Завқиддин ҲОЖИЕВ,
Ўзбекистон Миллий университети мустақил изланувчиси,
социология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: *ушбу мақолада рақамли технологиялар инсон ҳаётининг ажралмас қисмига айланган бир даврда давлат хизматида инсон омилини минималлаштириш, очиқ ва шаффофликни таъминлаш, коррупциянинг олдини олиш, "фуқаро – асосий мижоз" ягона тамойили асосида рақамли трансформацияни амалга ошириш орқали фуқаролар турмуш тарзи фаровонлигини ошириш масалалари таҳлил қилинган. Шунингдек, давлат хизматчиси давлат бошқаруви тизимининг асосий бўғини сифатида замонавий технологиялар билан ишлаш кўникмаларига эга бўлиши масалалари ёритилган.*

Калит сўзлар: *давлат хизмати, рақамлаштириш, ахборот технологиялари, рақамли трансформация, сунъий интеллект, ягона портал, электрон ҳукумат, компетенция, ахборот хавфсизлиги, киберхавфсизлик.*

Проблемы и перспективы развития цифровизации государственной службы

Завкиддин Хожиев,
самостоятельный соискатель Национального университета Узбекистана, доктор философии по социологическим наукам (PhD)

Аннотация: *в данной статье проанализированы вопросы минимизации человеческого фактора на государственной службе, обеспечения открытости и прозрачности, предупреждения коррупционных проявлений, повышения благосостояния образа жизни граждан путем осуществления цифровой трансформации на основе единого принципа "гражданин – основной клиент" на фоне превращения цифровых технологий в неотъемлемую часть жизни человека. Также освещены вопросы обладания практическими навыками работы с современными технологиями государственного служащего, как основного звена системы государственного управления.*

Ключевые слова: *государственная служба, цифровизация, информационные технологии, цифровая трансформация, искусственный интеллект, единый портал, электронное правительство, компетенция, информационная безопасность, кибербезопасность.*

Problems and prospects for the development of digitalization of the public service

Zavkiddin Khojiev,
PhD (in Sociology), Independent researcher of the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Abstract: *this article analyzes the issues of minimizing the human factor in the public service, ensuring openness and transparency, preventing corruption, improving the well-being of citizens'*

lifestyles by implementing digital transformation based on the single principle "citizen is the main client" against the backdrop of the transformation of digital technologies into an integral part of human life. Also, the issues of possessing practical skills in working with modern technologies of a civil servant, as the main link in the public administration system, are highlighted.

Keywords: *public service, digitalization, information technology, digital transformation, artificial intelligence, single portal, e-government, competence, information security, cybersecurity.*

Кириш

Бугунги кунда глобал рақамлаштириш масаласи ижтимоий ҳаётнинг барча жиҳатларини қамраб олмоқда. Рақамли иқтисодиёт, рақамли бошқарув, рақамли таълим, ижтимоий тармоқлар ва шу каби соҳалар кундалик турмушда одатий ҳолга айланиб бормоқда. Бундай шароитда дунёнинг етакчи давлатлари барқарор ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлаш, шунингдек, мамлакатни ривожлантириш ва жаҳон аренасидаги рақобатда кўпроқ аҳамиятли бўлиш мақсадида, давлат хизматини модернизациялашга жиддий эътибор қаратиб келмоқда.

Замонавий тараққиёт шароитида рақамлаштириш масаласи муҳим ўрин эгаллайдиган глобал жараён бўлиб, уни мазкур технологияларсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Рақамли технологиялар инсоният ҳаётининг барча жабҳаларини қамраб олган бўлиб, улар инсон ҳаётининг ажралмас қисмига айланишга улгурди. Келгусида ушбу жараён доимий равишда ривожланиб боради. Мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг муҳим вазифаларини амалга ошириш масаласи рақамли технологияларнинг муваффақиятли жорий этилиши билан узвий боғлиқ бўлиб қолмоқда.

Адабиётлар таҳлили ва методлар

Ўзбекистонда давлат хизматини рақамлаштиришнинг асосий мақсади барча фуқаролар учун давлат бошқаруви тизимини янада самарали, очиқ ва шаффоф бўлишини таъминлашдан иборат. Айниқса, давлат хизматини рақамлаштириш орқали – ахборотни қабул қилиш ва қайта ишлашни ташкил этилиши натижасида катта ҳажмдаги маълумотлар билан ишлаш соддалаштирилади ва харажатларнинг рационал сарфланишига хизмат қилади.

Давлатимиз раҳбарининг Олий Мажлис ва халқимизга йўллаган Мурожаатномасида: "Рақамли технологиялар нафақат маҳсулот ва хизматлар сифатини оширади, ортиқча харажатларни камайтиради. Шу билан бирга, мени жуда қаттиқ ташвишга соладиган ва безовта қиладиган энг оғир иллат – коррупция балосини йўқотишда ҳам улар самарали воситадир. Буни барчамиз теран англаб олишимиз даркор. Давлат ва жамият бошқаруви, ижтимоий соҳада ҳам рақамли технологияларни кенг жорий этиб, натижадорликни ошириш, бир сўз билан айтганда, одамлар турмушини кескин яхшилаш мумкин", деб таъкидлаб ўтган эди [1].

Тадқиқотларда давлат хизмати ва бошқарувини рақамлаштириш масаласи фуқароларга кўрсатилаётган хизматлар сифатини ошириш, унинг мослашувчан бошқарув моделларини жорий этиш орқали давлат функцияларини бажариш самарадорлигини ошириш муҳим аҳамиятга эга эканлиги кўрсатиб ўтилган [2]. Бугунги кунда дунёнинг кўплаб давлатлари ва минтақаларининг ҳукуматлари давлат бошқарувининг муҳим йўналиши сифатида рақамли трансформациялашга катта аҳамият бериб келмоқдалар. Рақамлаштириш трансформацияси моҳияти жиҳатидан икки даражадаги ўзгаришларни: биринчидан, ташкилот маркази, ундаги жараёнлар ва тартибини акс эттирса, иккинчи томондан, унинг муҳитида, моделида, маҳсулот ва хизматларида, шунингдек, ташкилот ва фойдаланувчилар ўртасида ўзаро муносабатда акс этади.

Давлат бошқарувининг рақамли трансформацияси жараёни фуқароларга кўрсатилаётган хизматлар сифатининг ошиши ва давлат хизматининг шаффофлигини таъминловчи омил ҳисобланади. Рақамлаштириш натижасида, бошқарув самарадорлигининг ошиши билан бирга, давлат хизматчилари

сонини оптималлаштириш ва бюрократик тўсиқларнинг олдини олишга имкон яратади.

"Рақамлаштириш" тушунчасининг мазмун-моҳиятини таҳлил қилар эканмиз, уни ахборотни рақамли шаклга айлантириш, компьютер технологияларидан фойдаланиш, маҳсулотнинг дастлабки вариантини электрон шаклда яратиш билан боғлиқ жараённи тушунишимиз мумкин.

"Рақамлаштириш" жараёни (инглиз тилида – digitization, яъни рақамлаштириш, баъзан эса, digitalization – рақамлаштирилиши маъносини англатади) ҳақида гапирганда, биринчи навбатда, ушбу терминга аниқлик киритиш керак бўлади. Кенг маънода, "рақамлаштириш" жараёни, одатда, рақамли технологияларни кенг қўллаш ва ассимиляция қилиш ташаббуси билан бошланган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришни англатиб, ахборотни яратиш, қайта ишлаш, алмашиш ва узатиш технологияларининг умумлашмасидан ташкил топган [3].

Натижалар ва муҳокама

Сўнгги йилларда кечаётган жараёнлар давлат хизматига рақамлаштиришни кенг жорий қилишни тақозо қилмоқда. Давлат бошқаруви соҳаси индустриялашган бўлиб, рақамли технологиялар тармоғига тааллуқли бўлган соҳалар қаторига киради. Бунда, мураккаб вазифаларни бажариш ва йирик ҳажмдаги маълумотларни (Big data) сақлаш орқали фуқароларнинг ҳаётини енгиллаштиришга эришилади. Албатта, ушбу вазиятда рақамли трансформациянинг қулай, шаффоф ва самарали бўлишига эътибор қаратиш лозим бўлади.

Давлат хизматининг рақамли трансформацияси давлат ва жамият ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантиришда янги имкониятлар яратади. Бизнинг фикримизча, давлат хизматида рақамлаштириш қуйидагиларда намоён бўлади:

биринчидан, давлат хизматининг шаффофлиги натижасида ҳар бир инсон у ёки бу ташкилот ва хизматчилар фаолиятини кузатиб бориш имкониятига эга бўлади. Шунингдек, жамоатчилик билан алоқаларни ривожлантиришда ҳар бир ташкилотнинг ўз интернет сайтига эга бўлиши муҳим аҳамиятга эга. Аксарият давлат ташкилотлари ўз фаолияти натижаларини мунтазам эълон қилиб боради, кўпчилик манфаатларини эътиборга олган ҳолда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ўзининг веб-сайтида жойлаштиради. Натижада, жамоатчиликда давлат хизматини ўз фаолиятини адолатли олиб борувчи ишончли тузилма эканлиги тўғрисидаги ижобий фикрларнинг шаклланишига замин яратади;

иккинчидан, кечаётган жараёнларнинг тезлашиши ва унга таъсир қилувчи омиллар суръатининг ошиб бориши натижасида, давлат ва фуқаролар ўртасидаги муносабатларда сунъий тўсиқлар олиб ташланади;

учинчидан, рақамлаштириш орқали давлат томонидан кўрсатилаётган хизматлардан автоматик тарзда фойдаланишни бошлаймиз ва жараённи кузатиб бориш имкониятига эга бўламиз.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Фан, таълим ва маданият соҳасидаги ташкилоти – ЮНЕСКОнинг директори Одри Азуле: "Давлат хизматчиларининг рақамли трансформация ва сунъий интеллектдан фойдаланиш соҳасидаги компетенциялари" мавзусидаги докладида давлат хизматчилари рақамлаштиришга оид билимларни тўлиқ ўзлаштириши орқали ўзи яшаётган жамият ва давлатнинг рақамлаштириш трансформациясини таъминлаши лозимлигини таъкидлаган. Давлат хизматчиларида рақамлаштириш компетенцияларини ривожлантириш бугунги кунда кўплаб мамлакатларнинг асосий масалаларидан бири бўлиб қолаётганлигини таъкидлаб ўтган [4].

Ўз ўрнида давлат хизматини рақамлаштириш орқали бошқа муҳим муаммо, яъни ушбу соҳада ахборот хавфсизлигини таъминлаш долзарб бўлиб қолади. Киберхавфсизлик ва шахсга оид маълумотларнинг конфиденциаллигини сақлаш, давлат хизматчиларига оид шахсий маълумотларнинг хакерлар томонидан салбий мақсадларда фойдаланилиши, уларни қўллаган ҳолда ходимларга таъсир кўрсатишга йўл қўймаслик зарур ҳисобланади. Шунинг учун рақамлаштиришда қуйидагиларни эътиборга олиш зарур ҳисобланади:

инклюзив аҳамият касб этиши – давлат хизматларини кўрсатишнинг ҳар бир шахсга тушунарли ва қулай бўлиши;

хавфсиз ва ишончли бўлиши – рақамлаштиришни жорий қилишда шахсий маълумотларни ҳимоялашнинг кафолати;

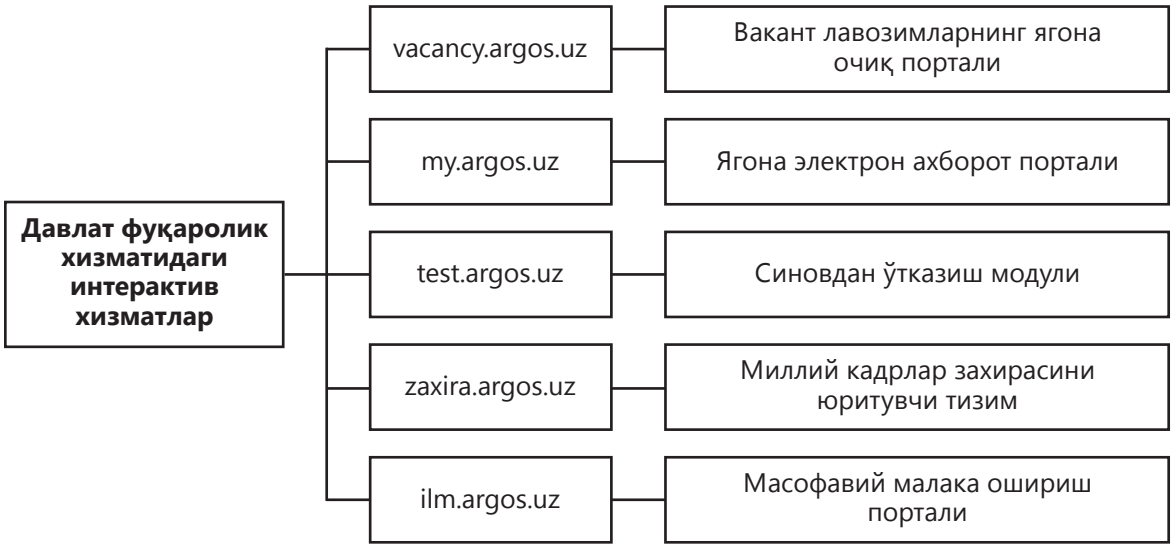
функционал мослашувчан бўлиши – маълумотларнинг аниқ ва тўғри бўлишини таъминлаш давлат ва жамоатчилик ўртасидаги алоқаларни янада енгиллаштиришга хизмат қилиши зарур.

Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 8 августдаги ЎРҚ-788-сон "Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида"ги Қонуни талабларига мувофиқ давлат фуқаролик хизматига кириш ёки бўш турган лавозимни эгаллашнинг фақат очиқ танлов асосида амалга оширилиши белгилаб қўйилган [5]. Ушбу Қонунга мувофиқ, ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар энг қобилиятли, тиришқоқ ва лаёқатли номзодларни танлаб олиш муҳим аҳамиятга эга.

Қуйидаги расмда Ўзбекистон Республикаси Давлат хизматини ривожлантириш агентлиги томонидан давлат фуқаролик хизматида жорий қилинган интерактив хизматларни қуйидагича туркумлаб оламиз [6] (1-расм).

сидаги фаолиятини, давлат хизматчилари томонидан шахсий кабинетини яратишни, хизмат фаолияти билан боғлиқ маълумотлар билан ишлаш ва қўшимча интерактив хизматлардан фойдаланиш, давлат хизматчиларини синовдан ўтказиш, малакасини ошириш, ходимларнинг билим ва кўникмаларини ривожлантириш, истиқболли кадрлар тўғрисидаги маълумотлар ва давлат хизматининг бошқа жиҳатларини ўзида мужассамлаштиради. Кўрсатиб ўтилган порталлардан фойдаланиш бир қатор қулайликларга эга бўлиб, номзодларни давлат фуқаролик хизматига қабул қилишда инсон омилини минималлаштиради, танлаш имкониятини яратади, бюрократик тўсиқларни, қоғозбозлик ҳамда вақт сарфини камайтиради. Шунингдек, соҳада юзага келиши мумкин бўлган коррупцион ҳолатларнинг олди олинишига, замонавий билим ва кўникмага эга бўлган кадрларни давлат хизматига жалб этишга имкон яратади.

Замонавий давлат хизматчиларидан: ахборот хавфсизлиги асосларини билиши, электрон ҳукумат, рақамли имзо, электрон ҳужжат айланиши ва бошқа рақамлаштирилган соҳаларни тушуниши, аниқроғи, "рақам-

1-расм. Давлат фуқаролик хизматидаги интерактив хизматлар

Юқоридаги расмни таҳлил қиладиган бўлсак, ушбу интерактив хизматлар давлат фуқаролик хизматчилари вакант лавозимлари ягона порталининг очиқ танлов асо-

лаштириш" компетенцияларига эга бўлиш талаб қилинади.

"Рақамли Ўзбекистон – 2030" стратегиясида ахборот технологиялари соҳасида таълим

бериш ва малака оширишнинг устувор йўналишлари доирасида давлат хизматчиларининг ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги кўникмалари ва малакаларини ошириш механизмини ривожлантириш ва доимий такомиллаштириб бориш белгиланган [7].

Таъкидлаш лозимки, барча даражадаги рақамлаштириш стратегиясининг асосий мақсади – фуқароларга қулайлик яратиш ва уларнинг турмуш фаровонлигини оширишга қаратилган бўлиши лозим. Бундай вазиятда "фуқаро – асосий мижоз" ягона тамойили асосида рақамли трансформацияни амалга ошириш фуқаролар турмуш тарзи фаровонлигини оширишга йўналтирилган бўлади.

Хорижий тажрибага назар соладиган бўлсак, бугунги кунда Дания, Финляндия, Жанубий Корея, Швеция ва Эстония мамлакатлари "Электрон ҳукуматни" ривожлантириш рейтингида етакчи (ТОП-10) ўринларни эгаллаб келмоқда [8]. Масалан, Эстонияда фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этишдан ташқари, барча давлат хизматлари рақамлаштирилган. Ушбу мамлакатда фуқаролар никоҳ тузиш ва ажрим ҳолатларида, давлат кадастр органида кўчмас мулкни рўйхатдан ўтказиш ва ўзгартириш киритиш ҳолатларида шахсан иштирок этишлари талаб қилинади, холос. Таъкидлаш лозимки, рақамлаштириш бўйича етакчи давлатлар ҳукуматлари ва интернет платформалари мослашувчан технологияларни жорий қилиш усули орқали истеъмолчиларнинг эҳтиёжларини қондиришни устувор мақсад қилиб олган.

Давлат хизматларини рақамлаштиришда мослашувчан усуллардан фойдаланиш доим ҳам муваффақиятли бўлавермайди: ахборот оқимидаги ўзгаришлар истеъмолчилар манфаатларига тўғри келмаслиги мумкин ёки ахборот оқимларини оптималлаштириш фуқароларнинг манфаатларига ҳам мос келмаслиги мумкин [9].

"Ўзбекистон – 2030" стратегиясидаги қонун устуворлигини таъминлаш, халқ хизматидаги давлат бошқарувини ташкил этиш бўйича ислоҳотлари доирасида давлат хизматларини рақамлаштиришнинг кўламини кенгайтириш орқали аҳоли учун "Сервис давлат" тизимини жорий қилиш, фуқаро ва давлат ўртасидаги муносабатларда бюрократик тартиботларга барҳам бериш – эришиладиган мақсадларнинг самарадорлик кўрсаткичлари этиб белгиланган. Ушбу устувор йўналиш доирасида "Электрон ҳукумат" тизимининг янги босқичи – "Рақамли ҳукумат" тизимига ўтилиб, барча ҳужжатлар ва муносабатларнинг рақамли шаклда бўлишини таъминлаш кўрсатиб ўтилган [10].

Шунингдек, электрон ҳукуматни ривожлантиришнинг устувор йўналишлари сифатида мамлакат миқёсида сифатли ва талаб юқори бўлган электрон давлат хизматларини янада кенгайтириш, босқичма-босқич барча давлат хизматларини рақамли шаклга ўтказиш, шу жумладан, кўрсатилаётган автоматлаштирилган хизматлар улушини 2022 йилда – **60** фоизга, 2025 йилда – **70** фоиз ва 2030 йилда – 90 фоизга етказиш мақсад қилиб олинган.

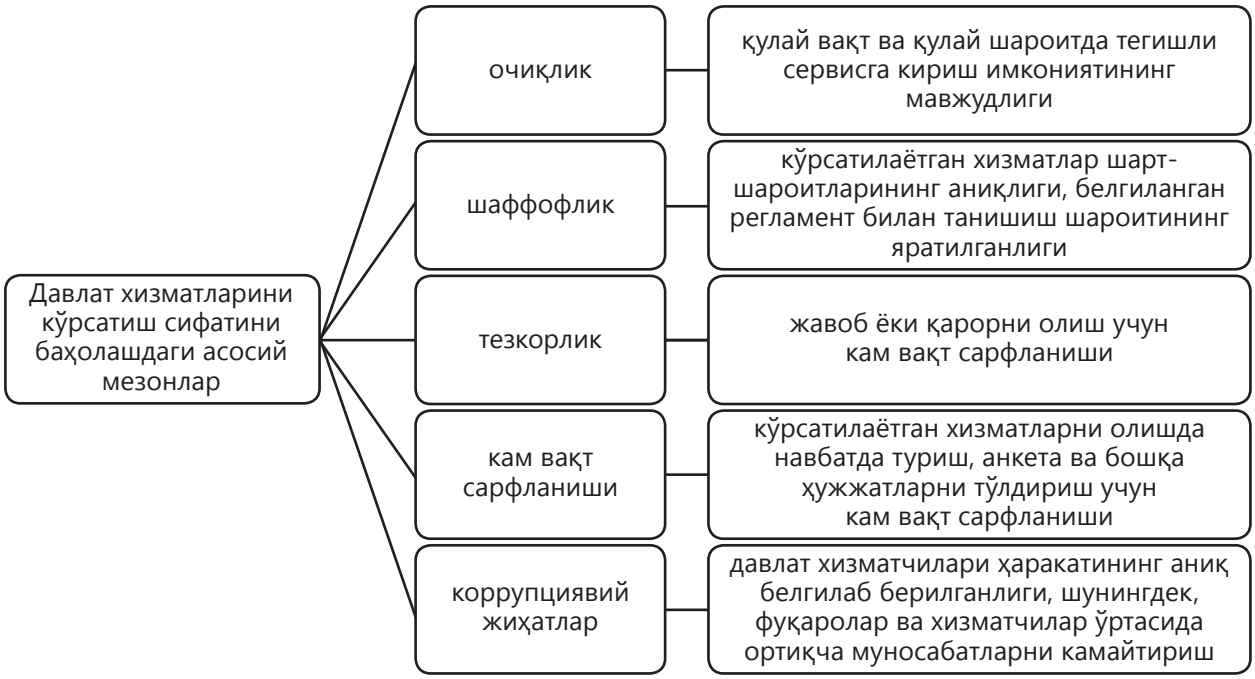
Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 14 сентябрдаги "Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг "Электрон ҳукумат тадқиқоти" ҳисоботида Ўзбекистон Республикасининг рейтингини яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-308-сонли қарори билан тасдиқланган йўл харитасига мувофиқ, 2024-2025 йилларда мамлакатимиздаги давлат идораларининг барча функцияларини хатловдан ўтказиш орқали уларнинг функциялари рўйхатини жараён ва хизматлар тоифалари *(G2C – ҳукумат-аҳоли, G2B – ҳукумат-бизнес, G2G – ҳукумат-ҳукумат)* кесимида ишлаб чиқиш, функциялар рақамлашганлик ҳолати ва даражасини аниқлаш, функцияларни рақамлаштириш бўйича чора-тадбирлар дастурини амалга ошириш лозимлиги кўрсатиб ўтилган [11].

Шунингдек, рақамли хизматларни Ягона порталда (my.gov.uz) жамлаш ва улар сонини ошириш орқали аҳоли ва тадбиркорлик субъектларига кўрсатилаётган рақамли хизматларни Ягона порталда жамлаш ва уларнинг умумий сонини 2023 йилда – 570 тага, 2024 йилда – 700 тага етказиш мақсад қилиб олинган. Рақамли ҳукумат

лойиҳаларини бошқариш марказининг 2024 йил 4 январдаги маълумотларига кўра, ўтган йилда Ягона интерактив давлат хизматлари порталида 205 та янги хизматлар жорий қилиниб, жами хизматлар сони 575 тага етказилган [12].

Таъкидлаш лозимки, бугунги кунда жамоатчилик содда, тезкор ва қулай шароитда давлат ташкилотлари билан ҳамкорлик қилишни афзал кўришади. Самарали рақамли давлат малакали, ваколатли ва мотивациялашган давлат хизматчиларидан бошланади. Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичида давлат хизмати тизимида "мобиль бошқарув аппарати"ни яратиш орқали самарадорликни янада ошириш талаб этилмоқда.

Давлат хизматларини кўрсатиш сифатини баҳолашдаги асосий мезонларни қуйидагича туркумладик (2-расм).

2-расм. Давлат хизматларини кўрсатиш сифатини баҳолаш мезонлари

Юқоридаги расмдан кўринадики, рақамлаштиришни жорий қилиш орқали жамоатчилик ва фуқароларга кўрсатилаётган давлат хизматларини янада такомиллаштириш ҳамда шу орқали давлат хизмати функцияларининг сифатли бажарилишига эришиш мумкин. Шунингдек, самарали олиб борилган рақамлаштиришга оид ислоҳотлар хизматчилар ўртасида коррупциянинг пасайишига, фаолият самарадорлигининг ошишига ва жамоатчилик билан алоқаларнинг ривожланишига хизмат қилади. Рақамлаштириш ва рақамли трансформациялаш жараёни техник ва инфратузилма жиҳатдан чекланмаган бўлиши лозим. Ушбу жараён инсон капитали, моддий-техник ва тўлиқ маълумотлар билан таъминланган бўлиши зарур.

Бундай ўзгаришларнинг асосий ракурси замонавий технологиялар ва хизмат кўрсатишнинг янги усулларини жорий қилиш орқали жамоатчилик ҳамда фойдаланувчиларнинг давлат хизматларини кўрсатиш бўйича фикрларининг ижобий томонга ўзгаришига таъсир кўрсатади.

Хулоса

Юқоридагиларни умумлаштирган ҳолда айтиш мумкинки, рақамлаштириш жараёни турмуш тарзининг барча жабҳаларини қамраб олиши билан бирга, келгусида янада ривожланиб боради. Бу эса, давлат ташкилотлари ва идораларига масъулиятини ошириб, улар фаолиятини бутунлай бошқача тарзда ва замонавий методлар асосида олиб боришига имконият яратади. Натижада, техник кўринишдаги эскирган иш

услубининг қисқариши натижасида, давлат хизматчиларининг интеллектуал фаолият билан банд бўлиши таъминланади. Албатта, давлат хизматига замонавий ахборот технологияларининг жорий қилиниши орқали рақамлаштириш жараёнининг муваффақиятли таъминланиши натижасида, мамлакат ривожига ва иқтисодий жиҳатдан юксалишига хизмат қилади.

Давлат хизматида рақамли трансформацияни амалга ошириш бўйича ўрганилган тажриба асосида қуйидаги таклиф ва мулоҳазалар билдирилади:

давлат хизматчиларига мўлжалланган мобиль дастурларни жорий этиш;

давлат хизматчиларининг ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги малакасини ошириш;

давлат хизматчиларининг рақамли технологиялар билан ишлаш кўникмаларини профессионал даражада ривожлантириб бориш;

ушбу соҳада рақамли инфратузилмани ривожлантиришда ахборот хавфсизлигини таъминлаш чораларини кўриш.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2020 йил 24 январь // https://president.uz/uz/lists/view/3324

2. Азизов Х., Хайитов Х., Асадов Ш., Йўлдошев А., Бекчанов Д., Юлдашева Ф. Ўзбекистон Республикасида давлат фуқаролик хизматини такомиллаштириш масалалари. Монография. – Т.: "Шафоат Нур Файз". – 2020.

3. Тузиков А.В. и др. Цифровая трансформация. Основные понятия и терминология: сб. статей. Нац. акад. наук Беларуси, Объед. ин-т проблем информатики. – Минск: Беларусская наука. – 2020. – С. 173.

4. Are civil servants ready for digital transformation? 21/09/2022 y. // https://broadbandcommission.org/are-civil-servants-ready-for-digital-transformation/

5. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 8 августдаги "Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида"ги ЎРҚ-788-сонли Қонуни. // https://lex.uz/uz/docs/6145972

6. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини ривожлантириш агентлигининг расмий сайти маълумотлари. // https://argos.uz/

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги "Рақамли Ўзбекистон – 2030" стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-6079-сонли Фармони. // https://lex.uz/docs/5030957

8. The Future of Digital Government. United Nations E-Government Surveys 2022 // http://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/

9. Vladimir S. Osipov. Yellow Brick Road to Digital State. https://doi.org/10.38044/2686-9136-2020-1-2-28-40

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги "Ўзбекистон – 2030" стратегияси тўғрисида"ги ПФ-158-сонли Фармони. // https://lex.uz/ru/docs/6600413

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 14 сентябрдаги "Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг "Электрон ҳукумат тадқиқоти" ҳисоботида Ўзбекистон Республикасининг рейтингини яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-308-сонли қарори. // https://lex.uz/uz/docs/6612612

12. Рақамли ҳукумат лойиҳаларини бошқариш марказининг расмий сайти. // https://e-gov.uz/uz

САНОАТ КОРХОНАЛАРИНИНГ ИНВЕСТИЦИОН ЖОЗИБАДОРЛИГИ ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Қахраман САРИЕВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси мустақил изланувчиси

Аннотация: *мазкур мақолада инвестиция, инвестицион жозибадорлик, саноат корхоналари инвестиция жозибадорлиги ва инвестициялар фойдалилиги каби иқтисодий тушунчаларининг мазмун-моҳияти чуқур таҳлил қилинган. Шунингдек, саноат корхоналарининг инвестицион жозибадорлиги ва унинг ўзига хос хусусиятлари батафсил очиб берилган ҳамда саноат корхоналарининг инвестицион жозибадорлигини ошириш бўйича илмий асосланган таклифлар ва амалий тавсиялар берилган.*

Калит сўзлар: *инвестиция, инвестицион жозибадорлик, саноат, саноат корхоналари, инвестициялар фойдалилиги.*

Инвестиционная привлекательность и своеобразные свойства промышленных предприятий

Кахраман Сариев,
самостоятельный исследователь Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: *в данной статье глубоко проанализированы такие экономические понятия, как "инвестиция", "инвестиционная привлекательность", "инвестиционная привлекательность промышленных предприятий" и "польза инвестиций". Также раскрыты инвестиционная привлекательность и своеобразие промышленных предприятий, даны предложения и рекомендации по повышению инвестиционной привлекательности промышленных предприятий.*

Ключевые слова: *инвестиция, инвестиционная привлекательность, промышленность, промышленные предприятия, польза инвестиций.*

Investment attractiveness of industrial enterprises and its characteristics

Kahraman Sariev,
Independent researcher of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan

Abstract: *this article analyzes the essence of economic concepts such as investment, investment attractiveness, investment attractiveness of industrial enterprises, and investment profitability. Also, the investment attractiveness of industrial enterprises and its specific features are revealed in detail, and scientifically based proposals and practical recommendations are given to increase the investment attractiveness of industrial enterprises.*

Keywords: *investment, investment attractiveness, industry, industrial enterprises, investment profitability.*

Кириш

Жаҳонда интеграциялашув жараёнининг чуқурлашуви шароитида саноат корхоналарини стратегик ривожлантиришда инвестицияларни бошқариш бўйича олиб борилаётган илмий тадқиқотларда стратегик бошқариш, риск-менежмент, лойиҳани бошқариш, стратегик режалаштириш ва стратегик дастурларни ишлаб чиқиш, стратегик таҳлил, мақсадлар бўйича бошқариш; рақамлаштириш технологияларини қўллаш асосида стратегик бошқарувни ташкил этиш; корхоналар инновацион стратегияларини ишлаб чиқиш, инвестицияларни бошқаришга йўналтирилган илмий изланишларга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги "Ўзбекистон-2030" стратегияси тўғрисида"-ги ПФ-158-сон Фармони [1] қабул қилинган бўлиб, унда: мамлакатимизнинг инвестициявий жозибадорлигини янада ошириш ва қимматли қоғозлар бозорини жадал ривожлантириш, мамлакатимизда 250 миллиард долларлик инвестицияларни ўзлаштириш, жумладан, 110 миллиард доллар хорижий инвестициялар ва 30 миллиард доллар давлат-хусусий шериклик доирасидаги инвестицияларни жалб қилиш ҳамда асосий капиталга киритиладиган инвестициялар ҳажмининг йиллик ўртача 7 фоиз атрофида ўсишини таъминлаш каби вазифалар белгилаб берилган.

Ушбу вазифалар ижросини таъминлаш ҳамда саноат корхоналарида инвестиция фаолиятини самарали ташкил этиш, унинг илмий-услубий асосларини ишлаб чиқишни тақозо этади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Маълумки, инвестиция – бу фойда олиш мақсади билан мамлакатда ёки хорижда халқ хўжалигининг турли тармоқларига давлат ёки хусусий капиталнинг узоқ муддатли қўйилмаларидир [2].

Инвестиция тадбиркорлик ва бошқа кўринишдаги фаолият объектларига қўйилган барча турдаги мулкий ва интеллектуал қимматликлар бўлиб, натижада, фойда (даромад) юзага келади ёки ижтимоий самарага эришилади [3].

"Инвестиция жозибадорлиги" эса инвестицияларга салоҳиятли тўловга қобилиятли талабни назарда тутган объектив белгилар, хусусиятлар, воситалар ва имкониятлар бирлиги сифатида қаралади [4].

Л.Т.Гиляровская ва бошқалар фикрича эса: "Инвестиция жозибадорлиги" термини замирида хусусий ва қарз капиталидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш, тўловга қобилиятлилик ва ликвидлиликни таҳлил қилишни эътироф этадилар. Инвестиция жозибадорлигини даромад ва риск нуқтаи назаридан баҳолаб, шундай тасдиқни айтиш мумкинки, бу – рискнинг минимал даражасида воситаларни қўйишдан юзага келадиган даромад (иқтисодий самара) [5]. Тренев эса, инвестиция жозибадорлиги бевосита инвестиция муҳити, таваккал, ноаниқлик ва инвестиция салоҳиятига боғлиқдир [6].

Таъкидлаш жоизки, "инвестиция жозибадорлиги" тушунчаси инвестицияни жалб этиш бўйича бошқарув қарорларини қабул қилиш учун объектив мақсадга йўналтирилган иқтисодий омиллар ҳамда рағбатлар йиғиндисидан иборатдир.

Шу сабабли, уни баҳолашга ёндашишда иқтисодий ривожланиш даражаси ва инвестиция жозибадорлиги атамалари фарқларига эътибор қаратиш керак. Биринчиси, инвестиция киритиладиган объектнинг ривожланиш даражаси иқтисодий кўрсаткичлар йиғимини аниқласа, инвестиция жозибадорлиги эса, объектнинг ҳолати, унинг келгуси ривожланиши, даромадлилиги ва ўсиши билан тавсифланади. Амалиётда инвестиция жозибадорлигини баҳолашда инвестициялаш назарда тутилган объектларнинг молиявий ҳолати таҳлил этилади.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқотни амалга оширишда мантиқий фикрлаш, мулоҳаза юритиш, кузатиш, солиштириш, таққослаш ва эксперт баҳолаш усулларидан кенг фойдаланилган. Шунингдек, саноат корхоналарида инвестицион жозибадорликнинг мазмун-моҳияти ва бу борада хорижий ва маҳаллий олимлар ил-

мий тадқиқотлари чуқур ўрганилиб, шу бўйича муаллифлик ёндашувлари ишлаб чиқилган.

Таҳлил ва натижалар

Тадқиқотларга кўра, саноат корхоналарининг инвестиция жозибадорлиги – бу корхонага сармоя киритилишини аниқлайдиган ва инновацион фаоллик билан баҳоланадиган белгилар (шарт-шароитлар, чекловлар) бирлигидир. Саноат корхоналарининг инвестиция фаоллигига – сармоя оқими жадаллиги, деб қаралиши лозим. У инвестиция жозибадорлиги каби жорий (таҳлил даврида), прогнозли ёки истиқболли бўлиши мумкин. Шунингдек, корхонанинг инвестиция жозибадорлиги ва фаоллигини баҳолашда қўлланилаётган ёндашувлар таҳлил босқичида ўзгаришсиз қолиши лозим. Айни пайтда, саноат корхоналарининг инвестиция жозибадорлиги ва фаоллигини баҳолашда қўлланилаётган кўрсаткичлар миллий иқтисодиётнинг ҳар бир ривожланиш босқичида ўзгариши мумкин.

Саноат корхоналарининг инвестиция жозибадорлиги, бир тарафдан, корхона инвестиция салоҳияти асосида, иккинчи томондан, кутилаётган рисклар асосида шаклланади. Инвестиция салоҳияти ва риск – бу омиллар яхлит бир бутунлигининг ифодасидир. Саноат корхоналарида инвестиция рисклари мавжудлиги корхона инвестиция салоҳиятидан тўлиқ фойдаланилмаганидан далолат беради.

Инвестиция салоҳиятини аниқлашда асосий макроиқтисодий, ижтимоий-демографик ва бошқа омиллар ҳисобга олинади. Улар: сиёсий, иқтисодий, ресурс-хомашё, меҳнат, ишлаб чиқариш, молиявий, инновацион, институционал, инфратузилма ва ижтимоий омиллардир.

Инвестиция салоҳияти шаклланишининг санаб ўтилган омиллари бирлашган характерга эга. Уларнинг ҳар бири статистик кўрсаткичлар қатори ўлчанган суммаси каби ҳисобланади. Натижада, корреляцион-регрессион таҳлил изланаётган кўрсаткичга таъсир этувчи юзлаб энг муҳим бошланғич кўрсаткичларни ажратиш мумкин.

Назарий жиҳатдан фойдаланилаётган регрессион таҳлил моделини ўтказиш учун изланаётган кўрсаткичга бир қатор омиллар таъсир этишини характерловчи катта ҳажмдаги маълумотлар зарур. Бироқ маълумотларни амалга оширишда зарур эвристик ёндашув ёрдамида ишончли натижалар олиш учун катта бўлмаган қиёсий ҳажмдан фойдаланиш мумкин.

Демак, кўпгина омилларни саралаш, асосан, сифатли таҳлил, яъни ҳудуднинг турли сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва табиий-ресурс характеристикаларини ўрганишни ўз ичига олиш йўли билан амалга оширилиши мумкин. Уларни ҳисобга олиш, энг аввало, инвесторларга уларнинг зарурлиги билан ифодаланади [7].

Жаҳон амалиётига кўра, мамлакат иқтисодиёти, хусусан саноат тармоғининг инвестиция жозибадорлигини баҳолаш кўрсаткичини аниқлашда 10 баллик мезонлар тизимидан фойдаланилади. Инвестицион жозибадорлик кўрсаткичини ҳисоблашда экспертлар томонидан тармоққа тегишли корхоналарнинг қуйидаги хусусиятлари баҳолаб чиқилди:

- хомашё базасининг ҳолати;
- корхона технологик базасининг жорий ва келгуси даврдаги ҳолати;
- корхонанинг асбоб-ускуна, комплектловчилар ва хомашё импортига тобелиги даражаси;
- янги иншоотлар қуриш ёки эскиларини реконструкциялашга эҳтиёж;
- корхона истиқболини белгилаш даврида унинг менежменти (бошқаруви);
- корхонани бошқаришда эпчиллик;
- корхонанинг маъмурий сиёсати;
- техник сиёсат;
- инновация сиёсати;
- маркетинг сиёсати;
- техник қайта жиҳозлаш зарурияти;
- ишлаб чиқариш даврида инвестицияларнинг ўз-ўзини оқлаши;
- корхонанинг тўловга қобилиятлилиги ва рентабеллиги;
- ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг ижтимоий аҳамияти ва истеъмолчи томонидан унга талаб даражаси;

- ҳудуд миқёсида тармоқ маҳсулоти ликвидлилиги ва рақобатбардошлиги;

- халқаро бозорларга чиқишдаги жорий ва келажак ҳолат;

- йирик ва кичик бизнес билан алоқа;

- корхонанинг дилерлик фаоллиги;

- тармоқнинг бозор маданиятлилиги ёки криминаллиги даражаси.

Яъни ушбу кўрсаткич тармоққа тўлиқ тавсиф беради, унинг кредит ва инвестицияларга бўлган талабини, шунингдек, кредитларни қайтариш ва инвестицияларнинг ўзини ўзи қоплаш муддатларини аниқ кўрсатиб беради. Бу кўрсаткич 100 фоиз кўрсаткичга нисбатан кўриб чиқилади, ушбу кўрсаткич қанча юқори бўлса, корхонага технологик база ва коммуникацияни янгилаш учун шунча кўп пул воситалари керак бўлади. Оқибатда, тармоқ бу пулларни тез қоплаш ёки қайтариш имкониятига эга бўлади. Бизнинг республикамизда тўқимачилик саноати корхоналарини ривожлантириш учун асосий захиралар ва чет эллик инвесторларни ўзига жалб этадиган жозибадорлик омиллари сифатида тармоқнинг қуйидаги ўзига хос жиҳатларини кўрсатиб ўтиш мумкин:

- Ўзбекистон ҳукумати томонидан саноат тармоғини ривожлантиришнинг устувор йўналиш сифатида қўллаб-қувватланиши;

- саноатни ривожлантиришга қаратилган имтиёзлар ва енгилликлар, жумладан, солиқ ва чет эл инвесторларига бериладиган рағбатлардан иборат аҳамиятли имтиёзларнинг яратилганлиги;

- барқарор хомашё ресурсларининг мавжудлиги;

- энергия ресурсларининг паст қийматлилиги;

- малакали ишчи кучлари мавжудлиги;

- тегишли инфратузилма, транспорт, банк ва юридик хизматлар, алоқа тармоқлари мавжудлиги [8].

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, инвестициялар муаммоси – бугунги кундаги энг машҳур мавзулардан бири. Инвестиция жараёнлари мантиқини тушуниш инвестиция жараёнининг турли босқичларида қабул қилинадиган амалий қарорлар бир хиллигига боғлиқдир.

Инвестиция жараёнининг энг асосий ва жавобгар босқичларидан бири – бу инвестиция ресурслари қўйилиши мумкин бўлган корхонани танлашдир.

У ёки бу инвестиция қарори рискнинг даражасини назарда тутади, чунки ҳеч бир шароитда кўзланган мақсадга эришишга тўлиқ ишониш мумкин эмас. Ихтиёрий кўринишдаги инвестициялар, яъни стратегик, спекулятив, тўғри, портфель инвестициялар юқори риск билан боғлиқдир. "Корхона инвестиция жозибадорлиги" тушунчасини – инвестиция жараёнининг иқтисодий агентлар, салоҳиятли субъектларнинг шахсий кузатишлари билан ифодаланган, инвестициялашда кўзда тутилган мақсадга эришишнинг "эҳтимоллик даражаси", деб таърифлаш ўринлидир. Тадқиқотдан келиб чиқиб, "инвестиция жозибадорлиги"ни инвестиция жараёнининг алоҳида аниқ субъекти учун "инвестициялар фойдалилиги", деб ифодалаш мумкин.

"Фойдалилик" тушунчаси тўғрисида анъанавий қарашлар (истеъмол хулқи неоклассик назариясидан олинган, унинг доирасида мазкур тушунча ўзининг замонавий, янада ривожланган шаклига эга бўлди) ва "инвестициялар фойдалилиги" (инвестиция жозибадорлиги) ҳақидаги қарашлар моҳиятан бир-биридан фарқ қилади. Корхона инвестиция жозибадорлигини баҳолаш жараёни турли даражадаги қуйидаги баҳолаш институтлари тизими билан тартибга солинади [8]:

1. Ахборот институтлари. Уларнинг таркибига миллий ҳуқуқ, фонд бозори, товар бозори, оммавий молиявий ҳисобот ва бухгалтерия ҳисоби каби институтлар киради.

2. Таҳлилий институтлар. Уларнинг таркибига инвестицион жозибадорликнинг расмий таҳлили ва инвестиция жозибадорлигининг норасмий таҳлили каби институтлар киради. Мазкур баҳолаш инвестициялаш харажатлари камайишига ва инвестиция фаолиятининг рағбатлантирилишига олиб келади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, корхонанинг инвестиция жозибадорлигига қуйидагича таъриф бериш мумкин: "К*орхонанинг инвестиция жозибадорлиги* – бу ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш, янги иш ўринлари ташкил этиш ва рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳамда мазкур маҳсулотлар нархи юқори бўлишини таъминловчи минимал рискли, узоқ муддатга мўлжалланган инвестицияларни, жумладан, хорижий инвестицияларни жалб этишга қаратилган чора-тадбирлар тизимидир".

Инвестиция жараёни барча субъектларининг инвестиция фаолияти харажатларини камайтириш эвазига кўпроқ самарадорлик олишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Инвестиция фаолияти нафақат алоҳида корхоналар, ташкилотлар, инвестиция компаниялари ва жамғармалари, балки давлат, ҳудудий органлар бошқаруви инвестиция лойиҳалари ва қарорларига нисбатан ҳам кўрилиши мумкин. Шунингдек, у давлат, унинг ҳудудлари, алоҳида компаниялар, фирмалар, корхоналарнинг янада самарали инвестиция стратегиясининг ишланмаси ва айирбошланиши, шу жумладан, инвестиция лойиҳаларини самарали айирбошлашни таъминлаши лозим.

Инвестиция фаолиятини бошқариш давлат ва унинг ҳудудлари миқёсида каби алоҳида хўжалик юритувчи субъектлар доирасида ҳам бор бўлган ҳамда жалб этилаётган инвестиция ресурсларидан янада самарали фойдаланиш мақсадида инвестиция менежменти мавжуд. Бу ҳолда инвестиция менежментини бевосита инвестиция фаолиятини бошқариш жараёни сифатидагина эмас, балки унинг самарадорлигини таъминловчи илмий усул сифатида ҳам кўриб чиқиш муҳим. Ишлаб чиқарувчи корхоналар ва ташкилотларнинг инвестиция фаолияти ишлаб чиқаришнинг юқори техник даражаси ҳамда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг рақобатбардошлигини таъминлашга қаратилган хўжалик юритиш жараёни ва бошқаришнинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади. Шу сабабли инвестиция менежменти ишлаб чиқарувчи ташкилот менежменти жами тизимининг бир қисми ҳисобланади ва даставвал, инновация фаолиятини бошқариш, стратегик ва молиявий менежмент тизимчалари билан боғлиқ. Бизнинг фикримизча, инвестиция менежменти – бу, биринчи навбатда, инвестиция қўйилмалари ва оқимларини бошқариш. Банк муассасалари, суғурта ва бошқа молиявий компанияларнинг фаолияти, шунингдек, инвесторлик вазифалари (инвесторларни кредитлаш, мавжуд бўш маблағлар ҳисобига корхона активлари, қимматли қоғозлар ва бошқаларни сотиб олиш)ни амалга ошириш билан боғлиқ, ўз навбатида, кўрсатилган компанияларнинг менежменти ҳам уларнинг инвестиция фаолиятини бошқаришни назарда тутади.

Инвестицияни бошқариш иқтисодий субъект инвестиция фаолиятининг барча жиҳатларини бошқариш жараёнини ўзида акс эттиради. Инвестицияни бошқаришнинг қуйидаги асосий вазифаларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

1. Самарали инвестиция фаолияти натижасида фирма, компанияда ишлаб чиқариш ва иқтисодий салоҳиятнинг ўсиши. Ихтиёрий фирма ва компаниянинг ишлаб чиқариш ҳамда молиявий ривожланиш стратегияси унинг ташкил этилган кунидан бошлаб, маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш ҳажмини доимий кўпайтириш, бозордаги ўрни ва у билан боғлиқ фаолият диверсификациясини кенгайтиришни назарда тутади.

2. Инвестиция қўйилмаларидан молиявий қайтимни максималлаштириш. Корхона ва ташкилотларнинг барча хўжалик юритиш фаолияти кўлами ва самарадорлигининг асосий жами кўрсаткичлари уларнинг олган даромади ва фойдаси суммаси ҳисобланади. Ўз навбатида, инвестиция қўйилмалардан қайтим фойданинг ўлчами (инвестицияларнинг рентабеллиги)га нисбатан ўсиши билан аниқланади.

3. Инвестиция қўйилмаларини оптималлаштириш. У бевосита инвестициялардан максимал қайтим олиш вазифаси билан боғлиқ. Инвестиция қўйилмаларидан қайтим хўжалик юритиш фаолиятининг турли

соҳаларида, давлатнинг турли ҳудудларида, халқаро лойиҳаларда моҳиятан фарқланади. Иқтисодиётнинг давлат сектори, бошқарувнинг умумдавлат ва ҳудудий органлари, шунингдек, йирик инвестиция, молиявий ва ишлаб чиқарувчи компанияларига нафақат аниқ алоҳида ишлаб чиқариш инвестиция лойиҳалари ва дастурларининг локал самарадорлигини таъминлаш, балки халқаро меҳнат тақсимоти ва халқаро кооперацияни тўлиқ ҳисобга олган ҳолда ҳудудлар, тармоқлар, миллий иқтисодиётни ривожлантириш учун инвестицияларни тақсимлашни оптималлаштириш муҳим. Турли юридик ва жисмоний шахсларнинг акция ва қимматбаҳо қоғозлар каби инвестиция қўйилмалардан қайтими уларнинг инвестиция портфелининг шаклланиш сиёсатига боғлиқ.

4. Инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш жараёнида рискни минималлаштириш. Инвестиция қўйилмаларини амалга ошираётганда, амалда, ҳар доим улардан қайтим бўлиши ҳақида риск ёки қандайдир ноаниқлик бўлади. Маҳсулотни сотиш нархи ва ҳажми, зарур капитал қўйилмалар суммасини аниқлаш, хомашёни сотиб олиш, товарларни комплектлаш нархида, бино-иншоотларни ишга тушириш ва реконструкция қилиш муддатларида ноаниқликлар юзага келади. Акция ва қимматбаҳо қоғозлар каби инвестиция қўйилмалардан қанча ҳажмда даромад олиш номаълум бўлади. Шунинг учун риск омилларини чуқур ва ҳар томонлама тадқиқ этиш, молиявий йўқотишларга йўл қўймасликка ҳаракат қилиш зарур.

5. Инвестиция фаолиятини амалга ошириш жараёнида корхонанинг молиявий барқарорлиги ва тўловга қодирлигини таъминлаш. Йирик инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун қўйилган инвестиция қўйилмалари молиявий маблағларни катта ҳажмда ва узоқ муддатга қўйилишини назарда тутади. Бу нарса – корхоналарни жорий хўжалик операциялари ва бюджетга тўловлар бўйича тўловга қодирлигининг камайишига, охир-оқибат банкротликка олиб келади.

6. Инвестиция лойиҳаси ва дастурларини амалга оширишни тезлаштириш йўлларини топиш. Вақт омили ихтиёрий иқтисодиётда, айнан бозор иқтисодиётида деярли асосий роль ўйнайди. Инвестиция лойиҳаси ва дастурларини амалга ошириш муддатларини қисқартириш, биринчи навбатда, инвесторлар томонидан қўйилган молиявий воситалар ва бошқа капиталлардан қайтиш муддатини тезлаштиради, кредит ва бошқа қарз воситаларидан фойдаланиш, улардан олинадиган фоиз суммаси муддатларини камайтиради. Бундан ташқари, инвестиция лойиҳаси ва дастурларини амалга оширишни тезлаштириш инвестиция бозори конъюнктураси ноқулай ўзгариши, давлат ва ҳудудларда инвестиция муҳитининг ёмонлашуви билан боғлиқ инвестицияларнинг риск даражасини моҳиятан камайтиради. Инвестиция бошқарувининг барча вазифалари бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир. Масалан, инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда рискни минималлаштириш бевосита инвестиция фаолиятини амалга ошириш жараёнида фирманинг молиявий барқарорлиги ва тўловга қодирлигини таъминлаш, инвестиция қўйилмаларидан молиявий қайтимни максималлаштириш билан боғлиқ. Шу муносабат билан, инвестиция фаолияти стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда барча юқорида санаб ўтилган вазифаларни мажмуавий (комплекс) тарзда кўриб чиқиш ва уларни ечиш йўлларини топиш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса ва таклифлар

Фикримизча, саноат корхоналарининг инвестицияларни жалб қилувчанлик даражаси – бу иқтисодиётнинг реал секторларидан бири эканлиги ва бевосита моддий неъматлар ишлаб чиқариш билан боғлиқ соҳалиги билан белгиланади. Назарий таъриф ва қарашлар шундан далолат бермоқдаки, саноат тармоғига инвестицияларни киритишни кенгайтириш ва уларни самарали бошқариш тармоқ ҳамда мамлакат иқтисодиёти стратегик ривожланишига қулай замин яратиши билан бир қаторда, кўпгина макроиқтисодий муаммоларни ҳам бартараф этади.

Бундан ташқари, иқтисодиётга, хусусан, саноат корхоналарига хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва улардан самарали фойдаланиш тизимини такомиллаштиришда қуйидаги вазифаларнинг амалий ижросини таъминлаш мақсадга мувофиқ:

- инвесторларнинг қўйилмаларини давлат томонидан суғурталаш, ҳудудларда хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг мавжуд шарт-шароитлари ва имкониятларини баҳолашга йўналтирилган дастурий платформаларни шакллантириш;

- инвестиция фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш бўйича турли моделли ҳуқуқий тартибга солиш усулларидан фойдаланиш, инвестицион фаолиятга оид қонунчиликни унификациялашда рақамли инвестицион хизматлар тизимини шакллантириш;

- инвестиция лойиҳалари учун халқаро технологиялар трансфертини таъминловчи давлат-хусусий шерикчилик механизмидан фойдаланиш, инвестицион лойиҳаларни бошқаришнинг интегралашган тизимини жорий этишда лойиҳа рискларини самарали бошқариш тизимини оптималлаштириш ва бошқалар.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли Фармони.

2. Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р. Экономическая теория. – М.: Издательский дом “Питер”, 2016. – С. 448.

3. Бочаров В.В. (2019) Финансово-кредитные методы регулирования инвестиций. – М.: Финансы и статистика. – С. 144.

4. Казакова Н.А., Валинурова А.А. Стратегический менеджмент: учебник. – М.: ИНФРА-М, 2014. – С. 320.

5. Гиляровская Л.Т. и др. Анализ и оценка финансовой устойчивости коммерческих организаций. Учебник. – М.: Юнити-Дана, 2019. – С. 159.

6. Тренев Н.Н. (2019) Управление финансами. Учебное пособие. – М.: Финансы и статистика, – С. 495.

7. Чернов В.А. (2017) Инвестиционный анализ. 2-е изд., перераб. и доп. Учебное пособие. Гриф УМО. Гриф УМЦ “Профессиональный учебник” / В.А. Чернов; Под ред. М.И. Баканова. – М.: ЮНИТИ.

8. Римера М.И. (2017) Экономическая оценка инвестиций: учебник / Под ред. – СПб.: Питер. – С. 416.

9. Умарова Г. Тўқимачилик саноати тармоғига инвестицияларни жалб қилиш орқали замонавий технологиялар билан таъминланганликнинг амалий жиҳатлари. // “Жамият ва бошқарув” журнали_2023/3(101). – 137 б.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ НЕФТЕГАЗОВОЙ КОМПАНИИ

Михаил ХАМИДУЛИН,
д.э.н., проф. Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан

Эльбек АМИРХАНОВ,
руководитель департамента производственной практики, Самаркандский международный технологический университет, независимый соискатель

Аннотация: *в статье рассматриваются вопросы практического применения теории управления персоналом с учетом их адаптации к условиям производственного процесса в нефтегазовых компаниях. На основе проведенного исследования сформулированы научно обоснованные предложения по всем элементам системы управления персоналом, направленные на повышение производительности труда персонала нефтегазовой компании, достигающиеся посредством совершенствования мотивационных факторов, обеспечивающих высокую вовлеченность и лояльность работников.*

Ключевые слова: *нефтегазовая отрасль, управление персоналом, мотивация, вовлеченность, удовлетворенность, кадровая политика, производительность, стабильность, стимулирование, лояльность.*

Нефть ва газ компанияси ходимларини бошқариш самарадорлигини ошириш

Михаил Хамидулин,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор,
Эльбек Амирханов,
Самарқанд халқаро технологиялар университети мустақил изланувчиси, Ишлаб чиқариш амалиёти бўлими бошлиғи

Аннотация: *мақолада ходимларни бошқариш назариялари асосида нефть ва газ соҳасида меҳнатни ташкил этишни ўрганиш, мотивация, жалб қилиш ва ходимларнинг қониқиш омиллари таҳлил қилинади. Кадрлар сиёсатининг ташкилотнинг самарадорлиги ва барқарорлигига таъсири кўриб чиқилиб, иш самарадорлиги ва ходимларнинг содиқлигини ошириш учун рағбатлантириш ва бошқариш усуллар таклиф этилади.*

Калит сўзлар: *нефть ва газ саноати, ходимларни бошқариш, мотивация, жалб қилиш, қониқиш, кадрлар сиёсати, маҳсулдорлик, барқарорлик, рағбатлантириш, содиқлик.*

Improving the Efficiency of Human Resources Management in the Oil and Gas Company

Mikhail Khamidulin,
DSc (in Economics), Professor of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan,
Elbek Amirkhanov,
independent researcher of Samarkand International University of Technology, Head of Production Practice Department

Abstract: *the article discusses the practical application of human resource management theories, taking into account their adaptation to the conditions of the production process in oil and gas companies. Based on the conducted research, scientifical proposals were developed for all elements of the personnel management system, aimed at increasing the productivity of the personnel of an oil and gas company, achieved through improving motivational factors that ensure high involvement and loyalty of employees.*

Keywords: *oil and gas industry, personnel management, motivation, involvement, satisfaction, personnel policy, productivity, stability, incentives, loyalty.*

Нефтегазовая отрасль играет значительную роль в структуре производства промышленной продукции и привлечения инвестиций, формирования ВВП Республики Узбекистан, доходов бюджета и валютных поступлений, в которой занято свыше 1 % трудоспособного населения страны [1].

Президентом нашей страны Ш.М. Мирзиеевым в Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022 – 2026 годы [2] была обозначена необходимость продолжения реализации промышленной политики, направленной на обеспечение бесперебойного снабжения нефтепродуктами отраслей экономики и населения, а также развития химической и газохимической отраслей с доведением уровня переработки природного газа с 8 до 20 процентов и объемов производства химической продукции до 2 миллиардов долларов США.

Сохранение и увеличение высоких показателей (при неизбежном истощении ресурсов) требует применения инновационных технологий в процессе добычи глубинных залежей углеводородного сырья, что возможно только при соответствующем высоком уровне профессионализма персонала. Отсюда необходимы постоянные совершенствования системы управления персоналом нефтегазовой компании, обеспечивающей преемственность и передачу накопленных знаний и опыта, постоянное повышение компетенций с широким внедрением современных образовательных стандартов, адекватную оценку реализованного персоналом потенциала, высокую вовлеченность и лояльность работников.

При этом, в системе управления персоналом в нефтегазовой отрасли особого внимания требуют выделенные Ф. Герцбергом двух видов факторов: удовлетворения (мотиваторы), таких как признание и рост, и факторы неудовлетворения, например, условия труда (гигиенические факторы) [3], которые вызваны специфическими особенностями производственного процесса в нефтегазовой отрасли, особенно в нефтегазосервисных компаниях, оказывающих сервисные услуги по геологоразведке, строительству скважин и эксплуатации нефтегазовых месторождений.

Гигиенические факторы этих компаний включают: зачастую тяжелые климатические условия и удаленность объектов ведения деятельности геологоразведочных, буровых и транспортировочных работ в нефтегазовых компаниях. Вследствие этого, в основном, предпочтение отдается вахтовому методу работы, что негативно сказывается не только на физиологическом, но и морально-психологическом состояниях персонала.

В исследовании темы были использованы эмпирические методы такие, как наблюдение и анкетирование для сбора первичных данных. Теоретические методы включали анализ литературы и сравнительный анализ существующих теорий и концепций. Также был применен системный анализ для изучения взаимосвязей между различными переменными и факторами в контексте исследуемой проблемы.

В статье в качестве объекта исследования выбран производственный персонал, задействованного вахтовым методом работы при бурении скважин и добычи углеводородов. Эта категория специалистов ежедневно сталкивается с такими аспектами, как высокое требование к физическому состоянию организма человека, связанного с тяжелыми климатическими условиями и работой в ночное время суток на протяжении длительного времени и др., которые в полной мере можно отнести к “гигиеническим факторам” Герцберга (Рис. 1). В случае, когда в компании управление персоналом происходит без учета социально-психологических закономерностей развития, то создается почва для конфликтов, снижения результативности труда и т.д. [10].

Кроме того, в системе управления персоналом необходим учет факторов, вызываемых специфическими требованиями к уровню квалификации, выполняемым функциональным обязанностям, условиям труда и т.п., предъявляемых к различным категориям работников, классификация которых приведена в рисунке 2.

Производственно-технические

- Высокое требование к физическому состоянию организма человека
- Высокий уровень риска в процессе производственной деятельности
- Работа в ночное время суток на протяжении длительного времени
- Непрерывный характер производственных процессов

Организационно-технические

- Необходимость постоянного прохождения обучения и аттестации по правилам промышленной безопасности, охраны окружающей среды и охраны здоровья

Социально-бытовые

- Работа в условиях географической удаленности от крупных населенных пунктов
- Изолированность от привычных городских условий
- Отсутствие содержательного и культурного досуга и развлечений

Социально-психологические

- Удаленность от семейной среды
- Сложность в адаптации новых сотрудников к вахтовыму методу работы
- Повышенный уровень конфликтности и агрессивности в условиях ограниченного круга общения

Рис. 1. “Гигиенические факторы” управления персоналом при работе вахтовым методом*

Высокая продуктивность работы нефтегазосервисных компаний во многом зависит от эффективности работы сложного технологического оборудования и снижения рисков производственного и организационного характера, что требует применения методов науки и инженерии для оптимизации производственных процессов, предложенных основоположником теории научного управления Ф. Тэйлором [4]. В свою очередь, прогрессивное развитие науки и технологий увеличивает зависимость теоретических знаний работников от их квалификации [11]. По нашему мнению, в нефтегазосервисных компаниях ключевым принципом управления персонала выступает идея Тэйлора о необходимости стандартизации и оптимизации рабочих процессов с целью повышения эффективности труда, предусматривающие важность подбора и обучения персонала, чтобы каждый работник мог выполнять свою работу наилучшим образом.

Чрезмерное увлечение технократическим подходом в системе управления персоналом приводит к превращению человека в придаток машины и было подвержено справедливой критике еще в 20-х годах двадцатого столетия со стороны последователей “Школы человеческих отношений”, основателями которой стали Мюнстерберг Г., Ротлисбергер Ф., Диксон В. и др. Особенно упор на психологические факторы в управлении персоналом был сделан представителями “Школы поведенческих наук” Р. Лайкером, Д. МакГрегором и А. Маслоу.

Наряду с неоспоримыми преимуществами в росте производительности труда, технократический подход со временем приводит к снижению продуктивности работы производственного персонала, что было выявлено в ходе анализа, проведенного авторами данной статьи в предприятиях нефтегазовой сферы Узбекистана.

На наш взгляд, в практику управления персоналом необходимо широкое внедрение социальных и психологических аспектов в организации труда, налаживание отношений коллективного управления и сотрудни-

* Составлено авторами.

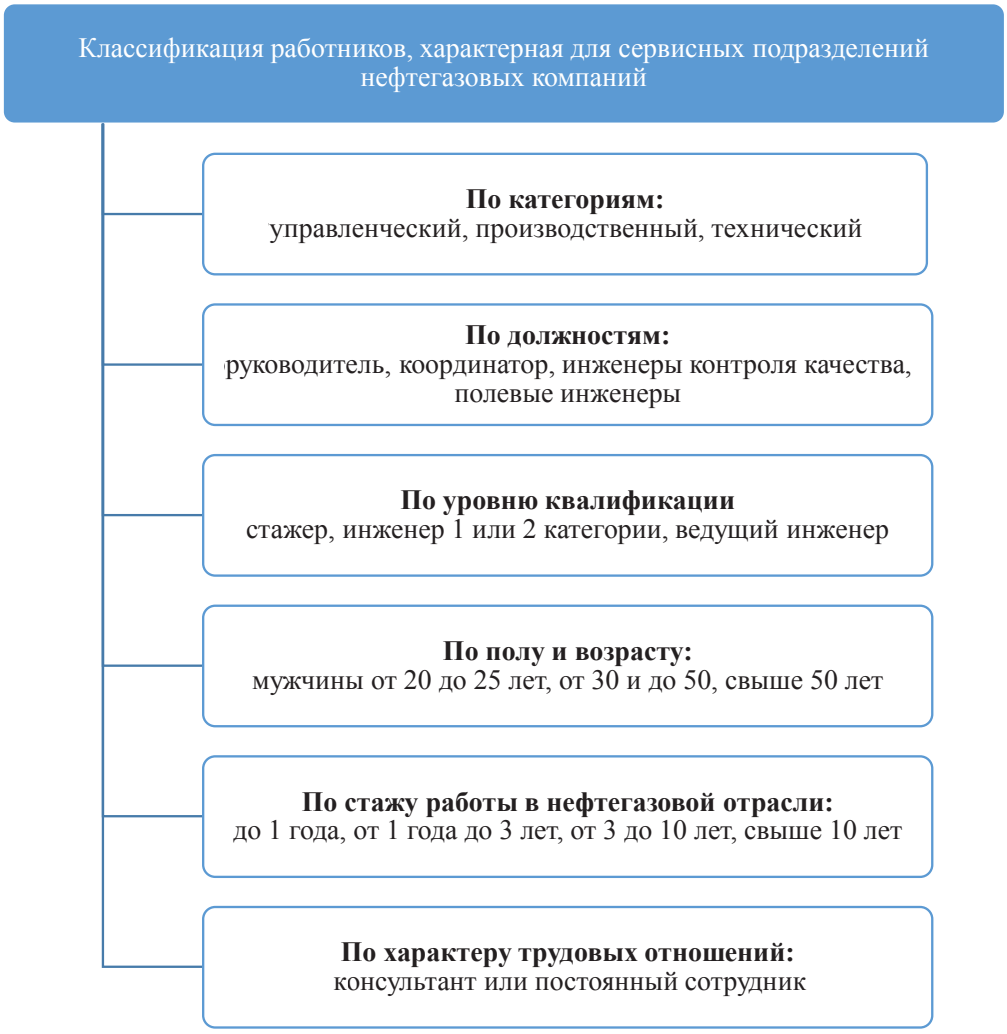

Рис. 2. Классификация работников, характерная для нефтегазовой отрасли*

чества в организации, теоретическими основоположниками которых являются Э. Мэйо [5] и М. Фоллетт [6].

Эти особенности требуют определенного переосмысления общепризнанных теорий управления персоналом, тем более применительно к стратегии развития Нового Узбекистана, ставящей во главу угла лозунг "Эл азиз – инсон азиз", подразумевая развитие человеческого потенциала, сохранение и приумножение человеческого достоинства.

Теоретические основы управления персоналом, представленные работами выдающихся исследователей, вроде Тэйлора, Мэйо, Фоллетт, Герцберга, Маслоу [7], МакГрегора [8] и др., служат фундаментом для разработки эффективной кадровой политики в организации. Практические аспекты реализации этих теорий выражаются через концепцию кадровой политики, которая направлена на системное управление персоналом с учетом специфики предприятия.

В таблице 1 сформулированы основные положения взаимосвязи теоретических основ с практической реализацией в кадровой политике.

Следование теоретическим принципам управления персоналом, воплощенным в концепциях Тэйлора, Мэйо, Фоллетт, Маслоу, Ансоффа, Оучи и др., призвано обеспечить организацию прочного фундамента для формирования эффективной и адаптированной кадровой политики, способствующей успешному управлению человеческими ресурсами.

Управление персоналом как система предусматривает комплекс взаимосвязанных мероприятий, представленных в виде последовательного алгоритма, в основе которых лежат Миссия и "Кадровая политика" (Рис. 3.).

* Составлено авторами.

Таблица 1

Основные положения взаимосвязи теории и практики управления персоналом*

Принципы кадровой политики	Теоретическое основание	Практическая реализация
Разработка обучающих программ	Идеи Мэйо и акцент на важность обучения	Разработка обширных обучающих программ, охватывающих технические и мягкие навыки сотрудников.
Построение карьерных траекторий	Принципы Фоллетт и подход к демократии в организациях	Установление системы стажировок и программ продвижения для построения карьерных траекторий внутри компании.
Создание системы поощрений	Концепция Маслоу и иерархия потребностей	Разработка сбалансированных систем поощрений, включающих материальные стимулы, социальные льготы и возможности профессионального роста.
Управление социальными взаимоотношениями	Исследования Мэйо о социальных факторах в организации труда	Создание благоприятного социального окружения, поддерживающего взаимоотношения и командную работу.
Осуществление процесса подбора персонала	Принципы Тэйлора и акцент на подборе и обучении персонала	Разработка системы компетенций для эффективного подбора кандидатов, адаптированных под специфику компании.
Удовлетворение потребностей и мотивация сотрудников	Идеи Герцберга о факторах мотивации	Создание рабочих условий, удовлетворяющих внутренние потребности сотрудников, такие как признание, ответственность и возможности роста.

Миссия компании представляет собой короткое, но содержательное утверждение, отражающее основное предназначение и цели организации. Это высказывание четко формулирует, почему компания существует, какой ценности она приносит своим клиентам и обществу, а также какие принципы руководствуют её деятельностью. Миссия является важной частью стратегического планирования и обычно служит вдохновляющей основой для сотрудников и заинтересованных сторон и во многом определяет кадровую политику организации. В свою очередь, "Кадровая политика" является производной, вытекает и формируется, исходя из миссии организации.

Исследование показало, что в основе кадровой политики компании Eriell лежит принцип, при котором найм и увольнение сотрудников напрямую зависят от текущей загрузки работой. Такой подход к управлению персоналом подчеркивает нестабильность в трудовых отношениях и создает условия для возникновения недовольства среди сотрудников. Отсутствие постоянства в занятости способствует формированию негативного восприятия трудового процесса, что, в конечном итоге, может сказаться на производительности и общей эффективности организации. Необходимость переосмысления подходов к кадровой политике, направленных на улучшение стабильности и участия персонала, становится актуальной для повышения эффективности управления человеческими ресурсами, повышая степени вовлеченности и лояльности персонала к компании.

Индикатором успешности в управлении персоналом являются, прежде всего, итоговые экономические критерии, стабильность работы всей организации, ее положение на рынке, конкурентоспособность, прибыльность и т.п.

Но есть и специфические показатели, в числе основных из которых:

- результативность труда отдельных сотрудников;
- их удовлетворенность своей работой и принадлежность к организации;
- текучесть персонала;

* Составлено авторами.

Рис. 3. Система работы с персоналом*

- соблюдение трудовой дисциплины;
- наличие конфликтов на всех уровнях отношений;
- характер социально-психологического климата, сложившегося в организации;
- уровень лояльности и вовлеченности сотрудников.

Авторы считают, что:

Вовлеченность сотрудников – позитивное отношение к своей работе, которое приводит к повышению производительности труда.

Удовлетворённость сотрудников – желание работать в организации.

Для оценки отношения сотрудников к компании обычно применяется Индекс NPS (Net Promoter Score – индекс потребительской лояльности) - оценка готовности рекомендовать компанию своим знакомым.

Рассчитать индекс достаточно просто. Обычно достаточно провести анонимный опрос сотрудников по двум-трем вопросам. Вовлечённый сотрудник:

• SAY – говорит – позитивно отзывается об организации, рекомендует ее;

• STAY – остаётся – предпочитает остаться, даже при получении выгодных предложений;

• STRIVE – стремится – делает больше, чем это необходимо по функциям.

Показательным примером высокой лояльности и вовлеченности сотрудников является японская система управления персоналом, в основе которой лежит кадровая политика “пожизненного найма”. Японские компании предлагают сотрудникам перспективу трудоустройства на всю жизнь, при условии выполнения определенных условий и успешной карьеры внутри организации, что благоприятно сказывается на общей производительности и стабильности организации в долгосрочной перспективе.

Мотивацией работников к выбору такой системы является обещание стабильности, долгосрочных трудовых отношений и пер-

* Составлено авторами.

спективы карьерного роста внутри компании. Работники ощущают, что инвестиции в свое профессиональное развитие будут вознаграждены, и у них есть возможность создать долгосрочную и успешную карьеру в одной организации, что влечет за собой высокий уровень преданности и лояльности со стороны персонала.

Данный подход способствует формированию тесной интеграции между сотрудниками и компанией, создавая чувство общности целей и взаимной ответственности. Сотрудники, ожидающие долгосрочных трудовых отношений, стремятся внести значительный вклад в успех компании, так как их собственный успех тесно связан с успехом организации.

Кадровая политика накладывает свой отпечаток на все последующие элементы (мероприятия) управления персоналом.

Так, функцией менеджмента "номер один" общепризнано считается планирование. Реализуя ее, предприниматель или управляющий на основе глубокого и всестороннего анализа положения, в котором в данный момент находится фирма, формулирует стоящие перед ней цели и задачи, разрабатывает стратегию действий, составляет необходимые планы и программы.

Однако не стоит увлекаться составлением плана как некоего формального документа. В этом смысле необходимо руководствоваться высказыванием Дуайта Эйзенхауэра: "Планы ничто – планирование бесценно". Сам процесс планирования позволяет более четко формулировать целевые установки организации и использовать систему показателей деятельности, необходимую для последующего контроля результатов. Планирование обеспечивает более четкую координацию усилий структурных подразделений и таким образом укрепляет взаимодействие руководителей разных служб организации. Планы не должны носить директивного характера и меняются в соответствии с конкретной ситуацией.

Задачей функции "организовывание" является формирование структуры организации, а также обеспечение всем необходимым для ее работы – персоналом, материалами, оборудованием, зданиями, денежными средствами и т.д. При планировании и организации работы руководитель определяет, что конкретно должна выполнить данная организация, когда и кто, по его мнению, должен это сделать. Если выбор этих решений сделан эффективно, руководитель получает возможность воплотить свои решения в дела, применяя на практике важную функцию менеджмента – мотивацию.

На сегодняшний день благодаря работам известных ученых менеджеры компаний вооружены значительным набором теорий мотивации персонала. Теория мотивации Фредерика Герцберга появилась в связи с растущей необходимостью выяснить влияние материальных и нематериальных факторов на мотивацию человека. Фредерик Герцберг создал двухфакторную модель, которая показывает удовлетворенность работой. Процессуальные теории рассматривают мотивацию в ином плане. В них анализируется, как человек распределяет свои усилия для достижения целей и как он выбирает свою линию поведения.

Ожидания, согласно теории ожиданий Виктора Врума, можно расценивать как оценку вероятности события. При анализе мотивации рассматривается взаимосвязь трёх элементов: затраты – результаты, результаты – вознаграждение, валентность. Теория справедливости постулирует, что люди субъективно оценивают полученное вознаграждение, соотнося его с затраченными усилиями и вознаграждением других людей.

Теория мотивации Л. Портера – Э. Лоулера построена на сочетании элементов теории ожиданий и теории справедливости. Суть ее в том, что введены соотношения между вознаграждением и достигнутыми результатами.

Анализируя теоретические воззрения, авторы приходят к выводу, что мотивация - это деятельность, имеющая целью активизировать людей, работающих в организации, и побудить их эффективно трудиться для выполнения целей, поставленных в планах. Для этого осуществляется их экономическое

и моральное стимулирование, обогащается само содержание труда и создаются условия для проявления творческого потенциала работников и их саморазвития.

В самом общем виде мотивация человека к деятельности понимается как совокупность движущих сил, побуждающих человека к осуществлению определенных действий. Эти силы находятся как вне, так и внутри человека и заставляют его осознанно или не осознанно совершать определённые поступки.

Мотивация во многом формируется в зависимости от стимулов, применяемых в организации. Стимулирование – это внешнее воздействие на людей, побуждающее (принуждающее) к выполнению требуемой для стимулирующего задачи (кнут и пряник). Внешнее стимулирование труда охватывает все формы влияния работодателя на увеличение производительности работников [9]. Однако следует помнить, что методы стимулирования ограничены в своем воздействии на человека, тогда как мотивация фактически не ограничена ничем и ее границы до конца не изучены.

В компании Eriell реализуется стратегия мотивации персонала, основанная на использовании нематериальных стимулов. Так в сервисном подразделении ННБ, эти стимулы включают выдачу отличительных знаков за качественное выполнение работы и достижение целей по количеству пробуренных скважин. Дополнительно, сотрудникам, проявившим выдающиеся результаты, предоставляется возможность участия в оплачиваемых стажировках на международных проектах компании с последующим переходам в эти проекты, а также направление на обучение в крупные зарубежные учебные центры для повышения квалификации.

Поэтому в системе управления организацией в управлении персоналом, как ни в какой другой сфере, требуется творческий подход и использование всего спектра теорий и практик для обеспечения высокой производительности работника при постоянном росте лояльности и вовлеченности, что и определяет актуальность исследования, проводимого в данной статье.

Источники и литература:

1. Пресс-служба Министерства энергетики Республики Узбекистан https://minenergy.uz/ru/news/view/1639

2. Указ Президента Республики Узбекистан от 28 Января 2022 г., № УП-60 “О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022 – 2026 годы”.

3. Herzberg, F., Mausner, B., & Snyderman, B. The Motivation to Work. New York: John Wiley & Sons. 1959.

4. Taylor, Frederick Winslow, The Principles of Scientific Management, New York, NY, USA and London, UK: Harper & Brothers, 1911.

5. Mayo, E. The Human Problems of an Industrial Civilization. Macmillan, 1933.

6. Follet M.P. Creative Experience. Longmans, Green and Co. 1930.

7. Maslow A.H. A Theory Of Human Motivation. Psychological Review, Brooklyn college, 1943.

8. McGregor D. The Human Side of Enterprise. New York: McGraw-Hill. 1960.

9. Abdurakhmanov K. Labor Economics. London: Global Business LTD, 2020.

10. Акбарова, М. И. Социально-психологические аспекты управления человеческими ресурсами в организации. Mehnat iqtisodiyoti va inson kapitali ilmiy elektron jurnali. Maxsus son, 2022.

11. Карабаева Г.Ш., Ирматова А.Б., Неъматов Ж.А., Таиров С.О., Нажмитдинов А.Ж. HR-менеджмент: трансформация инновационной занятости в Узбекистане // Лидерство и менеджмент, 2022.

ЎЗБЕК ТЎҚИМАЧИЛИК САНОАТИ ТАРМОҒИДА ИНВЕСТИЦИЯ ФАОЛИЯТИНИ БОШҚАРИШНИНГ ТАҲЛИЛИ

Гўзал УМАРОВА,
ТДИУ "Яшил иқтисодиёт" кафедраси проф. в.б.,
иқтисод фанлари доктори

Аннотация: *ушбу мақолада Ўзбекистоннинг драйвер тармоқларидан бири бўлган тўқимачилик саноатининг стратегик ривожланиши, тўқимачилик саноатида инвестиция фаолияти ва уни бошқариш ҳолати таҳлили келтирилган. Хорижий инвестицияларни жалб этишнинг муҳим тартибга солувчи дастаги сифатида "Ўзтўқимачиликсаноат" уюшмасига тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилишда инвестицион фаолликни ошириш бўйича таклиф ва тавсиялар берилган.*

Калит сўзлар: *инвестиция фаолияти, қулай инвестиция муҳити, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар, инвестицион фаоллик, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми, юқори қўшилган қиймат, қайта ишлаш, модернизация, диверсификация.*

Анализ управления инвестиционной деятельностью в текстильной промышленности Узбекистана

Гузал Умарова,
доктор экономических наук, и.о.проф. кафедры "Зелёная экономика" ТГЭУ

Аннотация: *в данной статье представлен анализ стратегического развития текстильной промышленности, одной из ведущих отраслей Узбекистана, состояния инвестиционной деятельности и управления в текстильной промышленности. В качестве важного регуляторного рычага привлечения иностранных инвестиций Ассоциации "Узтекстильпром" были даны предложения и рекомендации по повышению инвестиционной активности при привлечении прямых иностранных инвестиций.*

Ключевые слова: *инвестиционная деятельность, благоприятный инвестиционный климат, прямые иностранные инвестиции, инвестиционная активность, объем производства продукции, высокая добавленная стоимость, переработка, модернизация, диверсификация.*

Analysis of investment management in the textile industry of Uzbekistan

Guzal Umarova,
DSc (in Economics), Acting Professor of the Department of Green Economics of TSEU

Abstract: *this article provides an analysis of the strategic development of the textile industry, which is one of the driving sectors of Uzbekistan, investment activities in the textile industry and the state of its management. As an important regulatory lever for attracting foreign investments, suggestions and recommendations have been given on increasing investment activity in attracting foreign direct investments to the "Uztogamichiliksanoat" association.*

Keywords: *investment activity, favorable investment climate, foreign direct investment, investment activity, production volume, high value added, processing, modernization, diversification.*

Жаҳонда интеграциялашув жараёнининг чуқурлашуви шароитида тўқимачилик корхоналарини стратегик ривожлантиришда инвестицияларни бошқариш бўйича олиб борилаётган илмий тадқиқотларда стратегик бошқариш, риск менежмент, лойиҳани бошқариш, стратегик режалаштириш ва стратегик дастурларни ишлаб чиқиш, стратегик таҳлил, мақсадлар бўйича бошқариш; рақамлаштириш технологияларини қўллаш асосида стратегик бошқарувни ташкил этиш; корхоналар инновацион стратегияларини ишлаб чиқиш, инвестицияларни бошқаришга йўналтирилган илмий изланишларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Тўқимачилик саноати корхоналарида инвестиция фаолиятини стратегик бошқарув механизмларини такомиллаштириш ва унинг илмий-услубий асосларини ишлаб чиқиш илмий тадқиқотнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Тўқимачилик саноатини янада ривожлантириш ҳамда ишлаб чиқариш корхоналари иқтисодий салоҳиятини оширишда инвестицияларни жалб этиш муҳим аҳамият касб этади. Иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб этиш муҳим ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этишга ёрдам беради, яъни бўш турган ишлаб чиқариш қувватларидан самарали фойдаланишга эришиш, маҳаллий хомашёдан импортнинг ўрнини босувчи ва экспортбоп маҳсулотларни ишлаб чиқариш ҳамда аҳолини иш билан таъминлашга кўмаклашади. Бу эса, ўз навбатида, миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни кенг жалб қилиш учун, биринчи навбатда, улар учун қулай муҳит, кафолат ва рағбатлантирувчи иқтисодий омиллар кучайтирилишини тақозо этади. Қулай инвестицион иқлим шаклланмасдан ва хорижий инвестицияларни миллий иқтисодиётга фаол жалб этмасдан туриб, бозор иқтисодиётига ўтаётган мамлакатлар жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига муваффақиятли интеграциялаша олмайди. Шу боис, мамлакатнинг жаҳон ҳамжамиятидаги роли ва салоҳияти унинг иқтисодий ҳамда ижтимоий ривожланиш даражаси билан белгиланади, ҳамда хорижий инвестицияларни миллий иқтисодиётга жалб қилишнинг оқилона йўлларини танлаш Ўзбекистон учун энг долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Ўзбекистонда иқтисодиётни модернизациялаш шароитида қисқа муддатларда қулай инвестицион муҳитни шакллантириш ва ривожлантиришни рағбатлантиришга таъсир кўрсата оладиган омилларни аниқлаш ва уларни ишга солиш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан. Кўп укладли бозор иқтисодиётини шакллантиришда давлат бошқаруви ҳам муҳим ўрин тутади. Айнан давлат тузилмавий қайта қуришни амалга ошириши, тармоқлараро ҳамда минтақалар бўйича номутаносибликларни ҳал қилиши, фан-техника тараққиётини таъминлаши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 декабрдаги "Тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5285-сонли Фармони [1] тармоқда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, инвестиция муҳитини яхшилаш, инновацияларни кенг жорий этиш орқали иқтисодий самарадорлиги ва экспорт салоҳиятини янада оширишда муҳим ўрин тутди.

Ушбу Фармонга асосан, "Ўзбекенгилсаноат" АКда 2015-2019 йилларда таркибий ўзгаришларни таъминлаш, ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилиш чора-тадбирлари дастурига биноан, 79 та лойиҳани амалга ошириш режалаштирилди. Шундан 58 та лойиҳа хорижий шериклар билан ҳамкорликда янги корхоналар ташкил этиш, фаолият кўрсатаётган корхоналарни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш бўйича амалга оширилса, яна 21 таси чет эл инвестицияларини жалб этган ҳолда амалиётга татбиқ этилиши кутилган эди.

Элликқалъа ва Қўнғирот пахта тозалаш заводлари негизида, Ғиждувон туманида, Жондор ҳамда Ромитан туманларида қурилиши якунланмаган объектлар базасида тўқимачилик комплексларини, "Индорама Қўқон текстиль" хорижий корхонасида тўқимачилик корхонасини (4-босқич) ташкил этиш каби лойиҳалар ушбу кўзланган истиқболли лойиҳаларнинг бир қисмидир.

Ушбу Фармонда кўзда тутилган вазифаларнинг муваффақиятли бажарилиши ижобий натижаларга эришишни таъминлади.

2015 йилда давлатимиз томонидан тўқимачилик саноати корхоналари ривожланиши учун яратилган шароит ва кўрсатилаётган амалий ёрдамлар, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини оширишга ва бу орқали тайёр маҳсулотлар экспорти ҳажмини кўпайтиришга кенг имкон яратди. Хусусан [2]:

биринчидан – ҳисобот даврида Инвестиция дастури доирасида соҳага 174,6 млн доллар миқдорида (2013 йилга нисбатан 108,9 %) инвестициялар жалб қилинди ва 180,27 млн доллар миқдорида (116,6 %) ўзлаштирилди.

33 та янги ва модернизация қилинган корхоналар ишга туширилди. Натижада, тармоқнинг ишлаб чиқариш қуввати ип-калава бўйича 34,55 минг тоннага, трикотаж мато бўйича 5 минг тоннага, тикув-трикотаж буюмлари бўйича 9,58 млн донага ошди. Ушбу корхоналар ҳисобига соҳанинг экспорт салоҳияти 116,7 млн долларга кўпайди ва 2892 та янги иш ўринлари яратилди.

Булар: Андижон вилоятидаги "Роял Силк" МЧЖ, Бухоро вилоятидаги "Бухоро Техно Инвест" МЧЖ, Наманган вилоятидаги "Нафис Текс Групп" МЧЖ, Самарқанд вилоятида "Самарқанд иплиги" МЧЖ, "Нур Сам Кур" МЧЖ, "Сам Рафоат Текстил" ва "Яшам Эпкарлан", Фарғона вилоятидаги "Хамза Экспо арт Текстил" ҲК ва "Индорама Қоканд Текстил" 3-босқичи бўлиб, улар жаҳондаги етакчи ишлаб чиқарувчиларнинг замонавий технология ва ускуналари билан жиҳозланган;

иккинчидан – ушбу даврда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатлари 123,0 фоизни (2852.7 млрд сўм) ташкил этди. Пахта толасини чуқур қайта ишлаш ҳажмини кўпайтириш чораларини амалга ошириш натижасида, тикув-трикотаж маҳсулотлари ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 1,2 баробарга, пайпоқ маҳсулотлари эса, 1,15 баробарга ортиқ ишлаб чиқарилди. 55 та янги турдаги 126 та модель – ассортиментда 140,7 млрд сўмлик халқ истеъмол моллари ишлаб чиқарилди ва 861,9 млн доллар миқдорида маҳсулотлар дунёнинг 50 тадан ортиқ мамлакатларига экспорт қилинди (2013 йилга нисбатан 104,1 фоиз). Халқ истеъмоли молларининг улуши умумий товар маҳсулотларида 40 фоизни ташкил этди;

учинчидан – ўтган даврда тармоқда 11313 та иш ўринлари яратилди. Жумладан, инвестиция бўйича 5362 та, тармоқни ривожлантириш ҳисобига 5576 та, касаначилик асосида 350 та, локализация маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ташкил этишда 25 та иш ўринлари яратилди;

тўртинчидан – уюшма таркибидаги кичик бизнес корхоналарининг умумий саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришдаги улуши 41,5 фоизни, маҳсулотлар экспортидаги улуши эса, 42,3 фоизни ташкил этди;

бешинчидан – ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг таннархи 16,1 млрд сўмга пасайтирилгани, асосий фондларнинг 1 сўмига ишлаб чиқарилган товар маҳсулотларининг (121,8 сўм) 107,9 фоизга ошганлиги натижасида тармоқ бўйича рентабеллик даражаси 9,1 фоизни ташкил этди.

Ҳаракатлар стратегияси давлат дастури асосида 2017-2020 йилларда тўқимачилик саноати маҳсулотлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган замонавий корхоналарни ташкил этиш ва мавжудларини модернизация қилиш бўйича умумий қиймати 494,05 млн долларни ташкил этувчи 85 та янги лойиҳа ишлаб чиқилиб, амалга оширилди.

Жумладан, Бухоро вилоятида – 15 та лойиҳа, Хоразм ва Сирдарё вилоятларида – 12 тадан, Қорақалпоғистон Республикасида ва Фарғона вилоятида – 10 тадан лойиҳа, Навоий вилоятида – 8 та лойиҳа, Сурхондарё вилоятида – 7 та лойиҳа, Жиззах вилоятида – 4 та лойиҳа, Самарқанд вилоятида – 3 та лойиҳа, Тошкент вилоятида – 2 та лойиҳа ва Андижон, Қашқадарё вилоятларида – 1 тадан лойиҳа амалга оширилиши кўзда тутилган бўлиб, ҳаммаси амалга оширилди.

Наманган вилоятининг Учқўрғон туманидаги "Узтекс Учқўрғон" МЧЖда 10 млн дона сочиқ маҳсулотлари ишлаб чиқариш қувватлари, Қашқадарё вилоятининг Қарши

туманида 22 минг тонна аралашма ип калава ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва Хоразм вилоятининг Шовот туманидаги "Қатқала" МЧЖда пайпоқ маҳсулотлари ишлаб чиқариш қувватлари ташкил этилди.

2019 йилга бориб, Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти негизида замонавий ўқув-тадқиқот тўқимачилик технопарки ишга туширилади. Жалб қилинган хорижий инвестицияларнинг 80 фоиздан ортиғи Жанубий Корея, Швейцария, Сингапур, Буюк Британия, Германия, Ҳиндистон ва Туркия каби мамлакатимиз йирик ҳамкорларининг ҳиссасига тўғри келади. Шунингдек, агар 1990 йилларда бу фақат Кореянинг: "ДЭУ Интернейшнл" компанияси бўлган бўлса, бугунги кунда Кореянинг "Янгуан корпорэйшн", "Текстиль технолоджие Груп", Сингапурнинг "Индорама Корпорэйшн" ва "Вериагров", Швейцариянинг "Ритер" ва "Свисс Капитал", Япониянинг "Тойота Цусе Корпорэйшн" ва Туркиянинг "Бо групп", "Лким текстиль", "Вайрекс" ҳамда бошқа кўплаб йирик гигантлари унинг сафини тўлдирди [2].

Хусусан, Қўқон тўқимачилик комбинати негизида "Индорама Коканд текстиль" қўшма корхонаси тузилди. Сингапур "Индорама Корпорэйшн" компанияси томонидан қўйилган инвестициялар умумий ҳажми 165,0 млн долларга кўтарилди, 1000 дан ортиқ янги ишчи ўринлари яратилди. Хоразм вилоятида Швейцариянинг "Свись капитал" компанияси билан биргаликда республикада тайёр пайпоқ маҳсулотлари ишлаб чиқариш бўйича Марказий Осиёда тенги йўқ замонавий етакчи Европа компаниялари технологик ускуналари негизида йирик лойиҳани амалга ошириш таъминланди. Бундан ташқари, Қашқадарё вилоятининг Қарши шаҳрида ва Наманган вилоятининг Учқўрғон туманида Сингапурнинг "Хайтекс Сингапур" ва Нидерландиянинг "ЛТ Текстиль Кооператив" компаниялари хорижий инвесторлари билан биргаликда йирик объектлар қурилиши йўлга қўйилиб, уларда аралаш калава ва аралаш газлама каби тўқимачилик саноати рўйхатига кирадиган янги маҳсулотлар чиқариш ташкил қилинди [2].

Тўқимачилик машинасозлиги соҳасида ва илмий-тадқиқот йўналишида инновацион лойиҳаларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Масалан, "Ўзбектўқимачиликмаш" ишлаб чиқариш бирлашмаси негизида "Ритер Узбекистан" хорижий корхонаси тузилиб, бугунги кунда калава ишлаб чиқариш бўйича замонавий тўқимачилик ускуналари тўлиқ занжирини ишлаб чиқаради. Бу корхонанинг йўлга қўйилганлиги туфайли Ўзбекистон тўқимачилик саноати учун ўзининг замонавий станок-қурилиш базасини ташкил қилди. Шу билан бир қаторда, Жиззах вилоятининг "Жиззах эркин индустриал зонаси" ҳудудида тикув машиналари, тикув фурнитуралари ва аксессуарлари кенг ассортиментини ишлаб чиқариш бўйича корхона ташкил этилди. "Ритер Узбекистан" хорижий корхонаси негизида замонавий тренинг-марказ ташкил этиш бўйича қурилиш ташкил қилинди. Бу ерда мунтазам равишда замонавий моделлар ва янги конструкторлик ишланмалари, йигирув ишлаб чиқариши жараёнлари бўйича чуқурлаштирилган билимлар, ўзбек мутахассисларини тўқимачилик ускуналари технологик ва механик қурилмалар бўйича ишлаш кўникмаларига ўқитишда мужассамлашган (1-жадвал).

Шунингдек, 2018-2020 йилларда пахта-тўқимачилик кластерлари ташкил этиш бўйича амалга оширилган ишларни кўриб чиқадиган бўлсак, 2017 йилда 2 та, 2018 йилда 13 та ва 2019 йилда 60 та, 2020 йилда 16 та кластерлар ташкил этилди.

2020 йили тармоққа 814,4 млн АҚШ доллари қийматидаги, 449,7 млн долларлик хорижий инвестициялар жалб қилиниб, ушбу маблағлар ҳисобига 83 та янги ва модернизациялашган корхоналар яратилди.

2018-2021 йилларда қиймати 2690,8 млн долл. бўлган 281 га яқин инвестицион лойиҳалар амалга оширилди. Бу лойиҳаларнинг аксарияти тайёр маҳсулотлар, яъни бўялган ип калава, трикотаж мато, газламалар, трикотаж маҳсулотлари ва тикув маҳсулотлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган (2-жадвал).

1-жадвал

2015-2020 йилларда ишга туширилган тўқимачилик корхоналари*

Йиллар	Корхоналар сони	Иш ўринлари	Капитал маблағ (млн долл.)	Қувватлари	Экспорт (млн долл.)
2015 йил	37	8157	127,3	55,2 минг тн. калава ип, 18,2 млн п.м. газлама, 1,5 минг тн. трикотаж мато, 4,2 млн жуфт пайпоқ.	102,4
2016 йил	32	10837	190,2	59,5 минг тн. калава ип, 8,5 млн п.м. газлама, 11,5 млн дона тайёр маҳсулотлар, 12,9 млн жуфт пайпоқ.	124,1
2017 йил	34	12030	250,5	85,5 минг тн. калава ип, 67,1 млн п.м. газлама, 14,4 млн дона тайёр маҳсулотлар, 18,8 млн жуфт пайпоқ, 9,1 минг тн. трикотаж матоси.	172,6
2018 йил	60	10654	829,7	178,4 минг тн. калава ип, 54,1 млн п.м. газлама, 38,4 млн дона тайёр маҳсулотлар, 41,7 млн жуфт пайпоқ, 10,9 минг тн. трикотаж матоси.	183,3
2019 йил	65	15568	814.4	58,4 минг тн. калава ип, 34,1 млн п.м. газлама, 8,4 млн дона тайёр маҳсулотлар, 21,7 млн жуфт пайпоқ, 11,9 минг тн. трикотаж матоси.	163,3
2020 йил	71	16855	836,3	Пахта калава ипи 124,7 минг тн. бўялган ип 5,2 минг тн. трикотаж матоси 6,1 минг тн. аралаш толали газлама 35,0 минг м. тайёр тикувчилик трикотаж буюмлари 89,2 млн дона пайпоқ маҳсулотлари 6,3 млн жуфт бўялган трикотаж мато 21,1 минг тн.	255,8

Лойиҳалар, асосан, корхоналарнинг ўз маблағлари, тижорат банклари кредити ҳамда хорижий инвестициялар ва кредитлар ҳисобига молиялаштирилди. Амалга оширилган инновацион-инвестиция лойиҳалар ҳисобига тармоқнинг экспорт салоҳияти ўрганилаётган даврда 1074,1 млн долларга ортди, 65897 та янги иш ўринлари яратилди.

1-расмда тўқимачилик тармоғида амалга ошириладиган истиқболли лойиҳалар ва уларни амалга ошириш механизмлари ҳақидаги маълумотлар келтирилган. Ушбу маълумотларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, тармоқ бўйича 2021 йилда 17805 та янги иш ўринлари яратишга қаратилган умумий қиймати 832,3 млн АҚШ долларига тенг бўлган 62 та лойиҳани амалга ошириш режалаштирилган бўлиб, ҳақиқатда эса, 22806 та янги иш ўринлари яратилган умумий қиймати 836,3 млн АҚШ долларига тенг бўлган 85 та инновацион-инвестиция лойиҳалари амалга оширилган.

* "Ўзтўқимачиликсаноат" уюшмаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

2-жадвал

“Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмасининг 2018-2021 йиллардаги инновацион-инвестицион фаолияти динамикаси*

Т/р	Кўрсаткичлар	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.
1.	Ўзлаштирилган инновацион-инвестиция лойиҳалари сони	60	65	71	85
2.	Инновацион-инвестиция лойиҳалари қиймати, млн долл. Шу жумладан:	550,7	829,7	474,1	836,3
	Ўз маблағлари ҳисобига	274,5	268,6	136,4	216,5
	Тижорат банклари кредити	262,8	536,7	234,4	140,8
	Хорижий инвестициялар ва кредитлар	13,5	24,3	103,3	479,0
3.	Яратилган иш ўринлари сони	10654	15568	16855	22820
4.	Инновацион-инвестиция лойиҳалар экспорт салоҳияти, млн долл.	253,6	377,3	187,4	255,8

* “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

“Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмаси корхоналарида инновацион-инвестицион лойиҳаларни ўзлаштириш ҳисобига экспортбоп ишлаб чиқариш қувватларининг ошишига эришилди (3-жадвал).

Лойиҳаларнинг амалга ошиши натижасида 2021 йилда 2018 йилга нисбатан калава ип ишлаб чиқариш ҳажми – 461 минг тоннага камайган ҳолда қўшилган қийматга эга маҳсулот турлари – трикотаж матоси – 20,4 минг тоннага, тайёр тикувчилик трикотаж буюмлари ишлаб чиқариш ҳажми 147,8 млн донага, пайпоқ маҳсулотлари ҳажми 1,5 млн жуфтга, бўялган трикотаж матоси ишлаб чиқариш ҳажми эса, 7,3 минг тоннага ортди. Шунингдек, тармоқ учун инновацион маҳсулот ҳисобланган 36 минг тн. бўялган ип ҳамда 175,4 минг метр аралаш толали газлама ишлаб чиқарилди.

Ушбу Фармонда белгиланган лойиҳаларни, тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноати корхоналари кам ташкил этилган ҳудудларда амалга ошириш, ҳудудларда янги иш ўринларини яратиш, аҳолини турмуш даражасини ошириш режалаштирилган (4-жадвал).

Жумладан, Қорақалпоғистон Республикасида 2018-2020 йилларда Буюк Британиянинг “Фрузекс” компанияси, Япониянинг “Тойота Тсуше” ва Германиянинг “Заурер” компаниялари билан ҳамкорликда умумий қиймати 94,8 млн АҚШ доллари бўлган 8 та лойиҳа амалга оширилиб, 13 минг тонна ип

3-жадвал

“Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмаси корхоналарида инновацион-инвестицион лойиҳаларни ўзлаштириш ҳисобига яратилган ишлаб чиқариш қувватлари*

Т/р	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.
1.	Пахта калава ипи	минг тн.	149,2	187,1	124,7	135,5
2.	Бўялган ип	минг тн.	10,0	23,8	5,2	11,1
3.	Трикотаж матоси	минг тн.	13,9	18,5	6,1	34,3
4.	Аралаш толали газлама	минг м.	29,4	111,0	35,0	85,1
5.	Тайёр тикувчилик трикотаж буюмлари	млн дона	28,6	60,8	89,2	176,4
6.	Пайпоқ маҳсулотлари	млн жуфт	1,5	1,9	6,3	3,0
7.	Бўялган трикотаж матоси	минг тн.	25,2	23,5	21,1	32,5

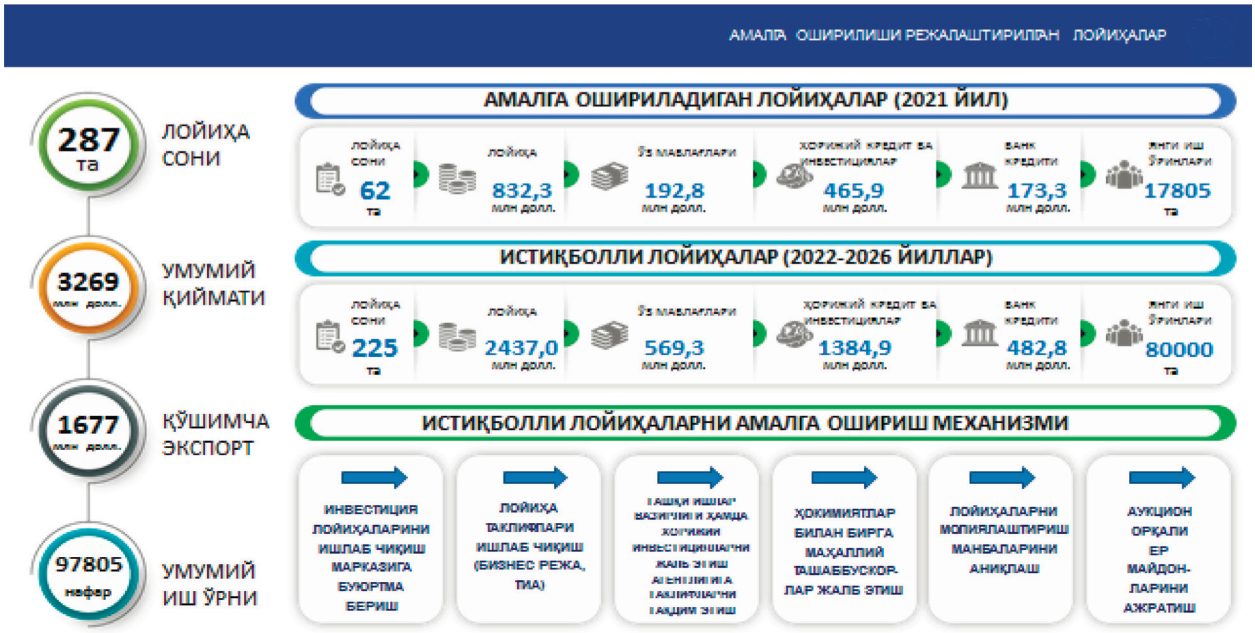
* “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

калава, 4,0 минг тонна трикотаж мато, 32,7 млн кв. метр газлама, 3,0 млн жуфт пайпоқ маҳсулотлари ва 2,0 минг тонна ип калавани бўяш қувватлари яратилди.

Қашқадарё вилоятида Нидерландиянинг "LT Tekstile", Германиянинг "Заурер" ва Швейцариянинг "Ритер АГ" компаниялари билан ҳамкорликда умумий қиймати 58,9 млн доллар бўлган 6 та корхона ташкил этилди, 27,0 минг тонна ип калава, 9,0 млн кв. метр газлама, 8,0 млн жуфт пайпоқ маҳсулотлари ва 1,5 минг тонна трикотаж мато ишлаб чиқариш қувватлари яратилди.

ти 2,5 минг тонна ип калава ва 7,0 млн кв. метр газлама ишлаб чиқарувчи, Фарғона вилоятининг "Булут текстиль" МЧЖ кенгайтириш ҳисобига йиллик қуввати 13,0 млн кв. метр бўлган ишлаб чиқариш қувватлари яратилди [2].

Шунингдек, 2018-2020 йилларда республикамизнинг 12 та ҳудудида 30 млн долларлик (21 млн доллар хорижий инвесторлар) инвестиция ҳисобига, умумий ишлаб чиқариш қуввати 24,0 минг тонна бўлган ип калавани бўяш ишлаб чиқариш қувватлари ишга туширилди.

1-расм. Республика тўқимачилик тармоғида амалга ошириладиган истиқболли лойиҳалар ва уларни амалга ошириш механизмлари ҳақидаги маълумотлар

Самарқанд вилоятида Польшанинг "Европол импекс", Германиянинг "Террот" компаниялари билан ҳамкорликда умумий қиймати 140 млн доллар бўлган 10 та лойиҳа амалга оширилиб, 15,0 минг тонна ип калава, 7,0 млн кв. метр газлама, 4,2 млн дона тикув-трикотаж маҳсулотлари ва 6,0 минг тонна трикотаж мато ишлаб чиқариш қувватлари яратилди.

Жиззах вилоятининг "Жиззах Кантекс" хорижий корхонасини кенгайтириш ҳисобига йиллик ишлаб чиқариш қуввати 5,0 минг тонна бўялган ип калава бўлган, Наманган вилоятининг "Наманган тўқимачи" корхонаси негизида 2018-2020 йилларда қувва-

2018-2020 йилларда Бухоро вилоятининг Ромитан ва Жондор туманларининг қурилиши тугалланмаган иншоотлари негизида умумий қиймати 132 млн доллар бўлган тўқимачилик комплекслари ташкил этилади. Ғиждувон туманида эса, бир неча йиллардан бери тўхтаб турган ишлаб чиқариш биносида қиймати 22,1 млн доллар бўлган тўқимачилик комплекси яратилди.

Ҳозирги кунда Республикада ишлаб чиқарилаётган пахта толасининг қарийб 63 фоизини қайта ишлайдиган ишлаб чиқариш қувватлари яратилган. Амалга ошириладиган лойиҳаларнинг қарийб 65 фоизи ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш, тайёр

4-жадвал

“Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмаси корхоналарида вилоятлар кесимида инновацион-инвестиция лойиҳаларни амалга ошириш динамикаси*

Т/р	Вилоятлар кесимидаги кўрсаткичлар	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.
1.	Қорақалпоғистон Республикаси. Инвестиция лойиҳалари сони. Лойиҳалар қиймати, млн долл.	 2 16,4	 2 61,2	 4 17,2	 1 10,0
2.	Андижон вилояти. Инвестиция лойиҳалари сони. Лойиҳалар қиймати, млн долл.	 13 84,6	 4 63,3	 16 125,0	 18 161,2
3.	Бухоро вилояти. Инвестиция лойиҳалари сони. Лойиҳалар қиймати, млн долл.	 7 41,7	 13 93,8	 4 42,6	 5 136,1
4.	Жиззах вилояти. Инвестиция лойиҳалари сони. Лойиҳалар қиймати, млн долл.	 9 62,5	 8 88,4	 6 53,2	 2 29,0
5.	Қашқадарё вилояти. Инвестиция лойиҳалари сони. Лойиҳалар қиймати, млн долл.	 3 32,8	 1 2,8	 2 23,3	 6 156,5
6.	Навоий вилояти. Инвестиция лойиҳалари сони. Лойиҳалар қиймати, млн долл.	 3 10,9	 4 45,95	 19,6	 8 28,8
7.	Наманган вилояти. Инвестиция лойиҳалари сони. Лойиҳалар қиймати, млн долл.	 3 48,4	 8 98,1	 7 40,1	 15 76,8
8.	Самарқанд вилояти. Инвестиция лойиҳалари сони. Лойиҳалар қиймати, млн долл.	 4 10,4	 8 125,4	 2 4,2	 3 14,1
9.	Сурхондарё вилояти. Инвестиция лойиҳалари сони. Лойиҳалар қиймати, млн долл.	 6 123,7	 1 3,6	 1 1,5	 2 25,5
10.	Тошкент вилояти. Инвестиция лойиҳалари сони. Лойиҳалар қиймати, млн долл.	 4 41,5	 3 70,1	 5 8,4	 5 56,1
11.	Фарғона вилояти. Инвестиция лойиҳалари сони. Лойиҳалар қиймати, млн долл.	 3 14,9	 5 78,5	 6 41,0	 7 27,4
12.	Хоразм вилояти. Инвестиция лойиҳалари сони. Лойиҳалар қиймати, млн долл.	 2 17,3	 4 66,5	 2 9,4	 7 37,7
13.	Тошкент шаҳри. Инвестиция лойиҳалари сони. Лойиҳалар қиймати, млн долл.	 2 45,8	 3 67,1	 4 46,6	 2 13,5

* “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

маҳсулотлар ишлаб чиқариш қувватларини яратишга ихтисослашган.

2018-2020 йилларда ушбу лойиҳаларнинг амалга ошиши натижасида халқ истеъмоли молларининг ҳамма турларини ҳудудларда ишлаб чиқаришни йўлга қўйилиши натижасида, аҳолига қулайлик яратилиши билан бирга, керакли бўлган маҳсулотларга эҳтиёжи ҳам қондирилди, бу эса, ўз ўрнида, харидорлар реал даромадларининг ошишига олиб келди.

Бундан ташқари, ҳозирги кунда фаолият юритмаётган ишлаб чиқариш корхоналар негизида умумий қиймати 291,5 млн доллар бўлган 21 лойиҳаларни амалга ошириш кўзда тутилган. Бу лойиҳаларни амалга ошириш натижасида, 67,3 минг тонна ип калава ишлаб чиқариш, 35,5 млн кв. метр газлама, 14,0 минг тонна трикотаж мато ва 47 млн дона тикув-трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш қувватлари яратилади [3].

Тўқимачилик ва тикув-трикотаж корхоналарини ривожлантириш дастурлари ҳамда уларнинг инновацион фаолиятини бошқариш билан белгиланган йўналишлардан бири хомашёни қайта ишлаш, юқори қўшилган қийматли тайёр маҳсулотни ишлаб чиқариш ва экспорт қилиш бўйича ягона комплекс сифатида, шу жумладан, саноат кооперациясини кенгайтириш ва қўллаб-қувватлаш, тўқимачилик маҳсулотлари ички ва ташқи бозорларда тадқиқотлар ўтказиш асосида тармоқни барқарор ривожлантириш стратегияси ишлаб чиқишдан иборат.

Республикада ишлаб чиқариладиган пахта толасини чуқур қайта ишлаш ҳисобига юқори қийматли тайёр маҳсулотлар ҳажмини ошириш, бунинг учун инновацион технологиялардан ва ишланмалардан самарали фойдаланиш, уларни ишлаб чиқаришга фаол жорий этиш, ички, яъни тармоқлараро кооперацияни ривожлантириш ва такомиллаштириш, ишлаб чиқаришнинг таркибини ўзгартириш, устки кийимлар ва трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтиришга эришиш учун, тармоқнинг имкониятларини ҳар томонлама таҳлил қилган ҳолда тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини 2021-2025 йилларда ва келажакда 2030 йилгача ривожлантириш стратегиясида ўз аксини топган.

Тармоқни янада ривожлантириш мақсадида, 2022-2026 йилларга мўлжалланган ривожланиш Дастурида 80000 та янги иш ўринлари яратишга мўлжалланган умумий қиймати 2437 млн АҚШ долларига тенг бўлган 225 та инновацион-инвестиция лойиҳалари амалга ошириш режалаштирилган. Ушбу инновацион-инвестиция лойиҳаларини амалга оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмлари ишлаб чиқилган.

Стратегияда ички ва ташқи бозорларда мавжуд дилерлик бўлимлари, савдо уйлари ва фирма дўконлари орқали харидорларнинг талабини ва эҳтиёжини ўрганиш масалалари, ушбу ўрганишлар асосида янги турдаги маҳсулотлар турларини ишлаб чиқаришга жорий қилиш, пахта толаси билан бошқа турдаги, яъни синтетик, ипак ва сунъий толаларнинг аралаш матолари ва газламаларини ишлаб чиқариш йўналишлари кўрсатилган.

Стратегияда белгиланган вазифаларни амалга ошириш натижасида 2030 йилга бориб газламалар ишлаб чиқариш 2 138,8 млн кв. м. ташкил этади, бу миқдордаги газламаларни ишлаб чиқариш учун 350,5 минг тонна ип калава сарф қилинади. 525 минг тонна трикотаж мато ишлаб чиқариш учун – 541,2 минг тонна ип калава, 551,2 млн жуфт пайпоқ маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун – 57,7 минг тонна ип калава сарф қилинади. Жами 2030 йилда бу маҳсулотлар ишлаб чиқаришга 949,4 минг тонна ип калава сарф қилиниши кўзда тутилган, яъни ишлаб чиқарилган ип калава тўлиқ қайта ишланади [3].

Хулоса сифатида шуни таъкидлашимиз мумкинки, Стратегияда 2021-2030 йилларда 170 та лойиҳани амалга ошириш ва белгиланган вазифаларни амалга ошириш ҳисобига газламалар ишлаб чиқаришни 5,8 баробарга, трикотаж мато – 7,3 баробарга, тикув-трикотаж маҳсулотларини – 6,3 баробарга ва пайпоқ маҳсулотларини – 7,6 баробарга ошириш ҳамда экспорт ҳажмини энг камида 5 баробарга ошириш кўзда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 16 сентябрдаги “Енгил саноатни янада ривожлантириш ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4453-сонли қарорига биноан, 2025 йилга бориб, тўқимачилик ва тикув-трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш 3,5 марта, калава – 2,7 (1032,5) марта, газлама – 3 (1425,9) марта, тайёр трикотаж мато – 3,1 (546) марта, тикув-трикотаж – 4,1 (3080) марта, тўқимачилик галантерияси – 5 (360,5) марта, пайпоқ маҳсулотлари – 1,6 (427) марта ва экспорт ҳажми – 3,3 (7075) марта ошади.

Шунингдек, Стратегияда кўзда тутилган “Ўзбек мода индустрияси”ни ривожлантириш ва маҳаллий дизайнерларни қўллаб-қувватлаш мақсадида:

- мунтазам равишда ишлаб чиқарувчи корхоналар маҳсулотлари ва миллий либослар намойишлари ўтказиб келинмоқда;

- ишлаб чиқарувчи корхона мутахассислари билан янги дизайнерлик лойиҳалари, инновацион ғоялар бўйича ишлар олиб борилмоқда;

- хорижий мутахассислар (Франция, Италия, Германия, Россия, Озарбайжон, Япония, Жанубий Корея) билан ҳамкорлик ишлари олиб борилмоқда.

Корхоналарнинг умумий экспортдаги қўшилган қиймати юқори бўлган маҳсулотлар улуши (бўялган ип-калава, тайёр газламалар, тикув-трикотаж буюмлари ва пайпоқ маҳсулотлари) 47 фоизни ташкил этган. Экспорт фаолиятига жалб этилган корхоналар сони 120 тага ошиб, 1100 тага етказилган, янги ўзлаштирилган ташқи бозорларнинг сони, хусусан, Европа Иттифоқи давлатлари қўшилиши ҳисобига эса, 3 тага кўпайган.

Бизнинг фикримизча, саноатни барқарор ривожлантириш, айниқса, унинг асосий тармоқларидан бўлган тўқимачилик, енгил, машинасозлик ва қишлоқ хўжалик саноати маҳсулотларини қайта ишлаш келажакда инвестицион сиёсатнинг асосини ташкил қилади. Аввалambор, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни ана шу тармоқларга жалб қилиш инвестицион фаолликни оширишда асосий ўринни эгаллайди.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 декабрдаги “Тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5285-сонли Фармони. www.Lex.uz

2. www.uzts.uz – “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмаси расмий веб-сайти.

3. www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги расмий веб-сайти.

4. Тумусов Ф.С. Инвестиционный потенциал региона: теория, проблемы, практика. – М.: Экономика, 2012. – С. 272.

5. Игошин Н.В. Инвестиции, организация, управление и финансирование. Учебник для вузов. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 2000. – С. 413.

6. Массе П. Критерии и методы оптимального определения капиталовложений / Пер. с фр. – М.: Статистика, 2011. – С. 160.

7. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процент и денег. / Пер. с англ. Н. Н. Любимова; Под ред. Л. П. Куракова. – М., 2000. – С. 54.

8. Макконел К.Л., Брю С.Л. Экономикс / – М.: ИНФРА-М, 2000. – С. 993.

9. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Рынок: микроэкономическая модель. – СПб. 1992. – С. 496.

БАНК РЕСУРСЛАРИ ҲИСОБИГА КРЕДИТЛАШ МЕХАНИЗМЛАРИНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ ТАДҚИҚИ

Руслан БОЗОРОВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси докторанти,
иқтисодиёт фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD), доцент

Аннотация: *мақолада иқтисодиётни ривожлантиришда ва аҳоли даромадлари барқарорлигини таъминлашда банк ресурслари ҳисобига кредитлаш механизмларининг назарий асослари ва ташкилий-услубий асослари ёритиб берилган. Шунингдек, кредит тизими, кредитлаш тизими, кредит механизми ва кредитлаш механизмларининг ўзаро боғлиқлиги кўрсатиб берилган ҳолда иқтисодиётда самарали кредитлаш механизмларини қўллашнинг аҳамиятига доир тегишли хулосалар келтирилган.*

Калит сўзлар: *кредит, кредит тизими, кредитлаш тизими, кредит механизми ва кредитлаш механизми, аҳоли даромадлари, тижорат банклари, банк ресурслари.*

Исследование научно-теоретических основ механизмов кредитования за счет банковских ресурсов

Руслан Бозоров,
докторант Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан, доктор философии (PhD) по экономическим наукам, доцент

Аннотация: *в статье раскрыты теоретические и организационно-методические основы механизмов кредитования за счет банковских ресурсов в развитии экономики и обеспечении стабильности текущих доходов. Также обозначены кредитная система, кредитный механизм и взаимозависимость механизмов кредитования, а также сделаны соответствующие выводы о значении эффективных механизмов кредитования в экономике.*

Ключевые слова: *кредит, кредитная система, система кредитования, кредитный механизм и механизм кредитования, доходы населения, коммерческие банки, банковские ресурсы.*

Research of scientific and theoretical foundations of lending mechanisms using banking resources

Ruslan Bozorov,
Doctoral student at the Academy of Public Administration under the president of the Republic of Uzbekistan PhD (in Economics), Associate Professor

Abstract: *the article reveals the theoretical foundations and organizational and methodological foundations of lending mechanisms using banking resources in economic development and ensuring the stability of current income. The credit system, the lending system, the credit mechanism and the interdependence of lending mechanisms are also outlined, and appropriate conclusions are drawn about the importance of effective lending mechanisms in the economy.*

Keywords: *credit, credit system, lending system, credit mechanism and lending mechanism, personal income, commercial banks, banking resources.*

Тижорат банкларининг узоқ муддатли ресурс базаси ва кредитларнинг мақбул фоиз ставкаларини шакллантириш бўйича кечиктириб бўлмайдиган чораларни кўришимиз талаб этилади.

Шавкат МИРЗИЁЕВ

Кредит бериш жараёнларини такомиллаштириш иқтисодий тараққиётнинг ҳозирги босқичида аҳоли даромадларининг барқарор бўлишига ёрдам берадиган воситадир. Бу соҳанинг кенгайиши жамиятда ижтимоий аҳвол ва истеъмол талаби даражасига ижобий таъсир кўрсатиб, иқтисодиёт учун янги истиқболларни очади.

Кредитлаш жараёни тижорат банклари фаолиятининг асосий ва муҳим йўналишларидан биридир. Банк кредитлаш соҳасидаги кредит муносабатларининг субъектлари хўжалик органлари, давлат, аҳоли ва банкларнинг ўзлари ҳисобланади. Кредиторлар ва қарз олувчилар кредит битимининг томонлари ролини ўйнайди. Бунда қарз берувчи деганда, қарз олувчининг ихтиёрида маълум муддатда зарур маблағлар билан таъминловчи банк тушунилса, қарз олувчи бу, маълум шартлар асосида маблағларни кредит шаклида фойдаланиш учун оладиган ва уларни белгиланган муддатда қайтариш мажбуриятини олган кредит муносабатларининг иккинчи тарафи тушунилади. Юқори хавф мавжудлигига қарамасдан кредит бериш тижорат банклари учун энг мақбул ва асосий даромад манбаи ҳисобланади.

Иқтисодчи олимлар томонидан кредитлаш механизмини моҳияти юзасидан кўплаб тадқиқотлар олиб борилган бўлиб, XX асрнинг 70-йилларига келиб, "кредит механизми" тушунчаси иқтисодий адабиётларга, шу билан бирга, банк амалиётига кириб келганлиги қайд этилган (Норқобилов С., Ортиқов Ҳ., 2011). Лекин иқтисодий адабиётларда кредитлаш механизми билан бирга, "кредит механизми" ва "кредит тизими" тушунчалари ҳам мавжуд бўлиб, ушбу тушунчаларнинг ўзаро фарқи ҳамда узвий боғлиқлиги борасида соҳа олимларининг фикрлари турличадир. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, юқоридаги тушунчаларнинг иқтисодий асосини молиявий муносабатлар ташкил қилади.

Шу сабабли кредитлаш механизмлари орқали аҳоли даромадлари барқарорлигини таъминлашда банк ресурслари ҳисобига кредитлаш механизмларини тўғри англаш учун "кредитлаш механизми" тушунчасини иқтисодий категория сифатида моҳиятини очиш билан бошламоқ керак. Бунинг учун иқтисодчи олимлар тадқиқотлари асосида "кредитлаш механизми", "кредит механизми" ва "кредит тизими" тушунчалари ўртасидаги фарқли жиҳатларни кенг ёритишга ҳаракат қиламиз.

В.С.Пашковский талқинида кредит механизми бу кредит муносабатларини ташкил этишнинг амалдаги аниқ шаклидир (Пашковский В.С., 1980). Унинг қайд этишича, кредит механизмига нисбатан "бошқариладиган" ва "бошқарадиган" тизим сифатида ёндашиш керак. Бундай ёндашув кредит механизми натижадорлигини кузатиш имконини оширади. Шу билан бирга, В.С.Пашковский кредит механизмини режалаштириш усуллари ҳамда шакллари, тартибга солиш, кредит бериш ва уни сўндиришнинг ўзаро боғлиқликдаги тизими сифатида деб қарайди.

Ю.П.Авдиянцнинг фикрига кўра, кредит механизми кредит тизимининг асосий элементи ҳисобланади (Авдиянц Ю.П., 1972), шу билан бирга, муаллиф томонидан кредит механизмининг таркибий қисмлари очиқланмаган.

Н.И.Валенцева айланма маблағлар манбаларини қарзга олинган ва ўз маблағларига ажратган ҳолда кредит механизмининг бошқача тузилишини таклиф қилади (Валенцева Н.И., 1987). Тадқиқотчи кредит механизми элементларини кредит объектлари, банк ва қарз олувчи ўртасидаги муносабатларни ўзгартириш мезонлари, банк ҳисобварақларида пул маблағларининг тўпланиш тартиби ва кредитлаш усулларига кўра ажратади. Кредит механизмининг мазкур таърифланган тузилмасида: қарз олувчилар, тўлов муддати, кредит миқдори, тахминий фоиз ставка, гаров ва шу каби умумий параметрлар акс эттирилма-

ган. Ҳозирги вақтда кредит механизми ушбу элементларсиз ишлаши мумкин эмас.

Академик В.И.Рыбиннинг фикрича, кредитга хос хусусиятлар ва унинг мазмун-моҳиятини очиб берувчи муносабатлар ҳамда уларнинг намоён бўлиш шакли ва усуллари кредит механизмини ташкил қилади (Рыбин В.И., 1970). Олим ўзининг "Ислоҳотлар шароитида кредит ва ҳисоб-китоблар" асарида банк "кредит механизми" тушунчасини киритган бўлиб, унда кредитнинг ўзига хос жиҳатини ҳам қайд этган. Яъни, унга кўра, банклар кредит механизми сабабли хўжалик юритувчи субъектлар молиявий фаолиятини назорат қилиш имкониятига эга бўлишади.

Иқтисодчи олим М.С.Атлас ўз тадқиқотларида, кредит механизми ҳақида қуйидагича ёзган: "Кредит тизими органлари, кредитлаш тамойиллари, усуллари ва воситалари мажмуаси кредит механизмини ташкил этади, шунингдек, улар ёрдамида масъул органлар ўз вазифаларини амалга оширадилар ҳамда бутун иқтисодиётга ва хўжалик юритувчи субъектларнинг фаолиятига таъсир кўрсатади" (Атлас М.С., 1958).

Профессор С.Б. Штейнлейгер томонидан кредит механизмининг моҳияти кенгроқ талқин этилган. Иқтисодчи олим кредит механизми таркибини уч гуруҳга бўлган: 1) банклар; 2) кредит соҳасининг ўзига хос алоҳида қонуниятларини ифодалайдиган элементлар; 3) кредит соҳаси қонуниятлари мазмунини амалиётга қўллашнинг шакл ҳамда усуллари (Штейншлейгер С.Б., Крол И.М.).

О.А. Молчанова кредит ва хўжалик механизмларининг ўзаро муносабатларини ўрганган ҳолда, кредит механизми ссуда жамғармасини реализация қиладиган иқтисодий механизм бўлиб, унда кредит товар эканлиги ҳақида хулоса қилади (Молчанова О.А., 1986).

Н.И. Валенцеванинг фикрига кўра (Валенцева Н.И., 1987), кредит механизмининг амал қилиши хўжалик механизмининг тузилишини батафсил аниқлаб беради. Олима кредит механизмини такомиллаштириш муаммолари, ўз ўрнида, хўжалик механизмини ривожлантириш муаммоларини жамлаган ҳолда ечишни, хусусан, нархни белгилаш, ҳисоб-китобларни нақдсиз шаклини ташкил этиш ва бошқаларни талаб қилади, дея таъкидлайди.

Иқтисодчи олим О.И.Лаврушин ўз асарида: "Кредит механизмининг ташкил топиши шундай бўлиш керакки, у кредитнинг харажатга айланишининг ўз вақтида олдини олиш имкониятига эга бўлиши, шунингдек, ўз вақтида йўл қўйилиши мумкин бўлган четланишлар борасида хабардор қилиши, шу каби белгиланган меъёрлардан четланишларга йўл қўйган хўжалик юритувчи субъектларга фаол таъсир кўрсатиши зарур", дея фикр билдирган (Лаврушин О.И., 2012).

Р.В.Корнеева "Саноат тармоғи ва давлат банки ўртасидаги кредит муносабатлари" асарида: Кредит механизмининг ҳаракати шундай йўналтирилиши керакки, унинг натижасида иқтисодиётда яратилган шароитда хўжалик юритувчи субъект ёки тармоқ маҳсулот сифатини яхшилаш ва ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун ўзи қўшимча ресурслар жалб қилишга интилиши керак (Корнеева Р.В.,1975) дея қайд этади. Яъни кредит хўжалик юритувчи субъектнинг фаолиятига кредит механизми воситасида ўз таъсирини ўтказиши керак.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, кредит ва молия категориялари асосий жиҳатларига кўра, бир-биридан фарқ қилишига қарамасдан, ушбу тушунчалар бир-бирига ўзаро боғланган категорияларга киради ҳамда маълум доираларда биргаликда таъсир қилади. Кўпинча, ушбу таъсир молия-кредит механизми орқали намоён бўлишини кўриш мумкин.

Иқтисодчи олим М.А. Пассель "молия-кредит механизми"ни мустақил категория эканлигини қуйидагича изоҳлайди (Пассель М.А., 1999): "...кўп вазиятларда кредитнинг ҳам, молиянинг ҳам кредитлаш ва/ёки молиялаштириш объекти умумий бўлиши мумкин ҳамда иқтисодиётда ўзаро фарқ қилувчи мазкур пул муносабатлари шакллари давлат томонидан қўшиб, яъни биргаликда олиб борилишига қарамасдан, уларнинг маблағларни яратиш ёки жамлаш ва ушбу маблағларни тақдим этиш ёки йўналтириш

хусусиятлари (шартлари)га кўра бир-биридан ажратади".

Юқорида кредит механизми борасида билдирилган фикрларни таҳлил қилган ҳолда, шундай хулосага келиш мумкин, яъни билдирилган фикрларни баён этишда турли шакллардан фойдаланилган бўлса-да, аммо фикрларнинг деярли барчасида бир ҳолат: кредит механизми бу кредитдан фойдаланиш усули эканлиги тан олинган.

Тадқиқотнинг асосий мақсади банк ресурслари ҳисобига кредитлаш механизмининг назарий асосларига доир иқтисодчи олимларнинг фикр ва қарашларини ўрганиш орқали тадқиқотнинг кейинги босқичларида самарали кредитлаш механизмлари орқали аҳоли даромадлари барқарорлигини таъминлашга доир илмий-амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш учун илмий хулосаларни шакллантиришдан иборат. Ушбу мақоланинг назарий ва услубий асоси сифатида умумиқтисодий адабиёт ҳамда илмий мақолалар, иқтисодчи олимларнинг кредитлаш механизми ва унинг назарий ҳамда амалий моҳияти ҳақидаги ёзма ва оғзаки фикр-мулоҳазалари таҳлили, эксперт баҳолаш, жараёнларни кузатиш, иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга тизимли ёндашув, муаллиф тажрибалари билан қиёсий таҳлил ўтказиш орқали тегишли йўналишларда хулоса, таклиф ва тавсиялар берилган. Мавзуни ўрганиш жараёнида умумиқтисодий усуллар билан бир қаторда, назарий маълумотларни тизимлаш бўйича махсус ёндашувлар, яъни таққослаш, назарий ва амалий материалларни жамлаш ҳамда тизимли таҳлил каби усуллар қўлланилган.

Амалда кредитлардан фойдаланишдаги усуллар, яъни кредит муносабатларининг шакллари ҳар қандай ҳолатда кредитнинг мазмун-моҳиятига асосланишини инобатга олиш зарур. Бу эса, ҳар қандай иқтисодий категория ўз функциялари орқали моҳиятини намоён қилишини англатади. Кредит механизмининг эса, иқтисодиётдаги такрор ишлаб чиқариш жараёнларида намоён бўладиган иккита функцияси, жумладан, қайта тақсимлаш ва кредит операциялари орқали ҳақиқий пулларни кредит пулларига алмаштириш функциялари мавжуд.

В.К.Сенчагов ўзининг "Молиявий механизм ва унинг ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишдаги роли" асарида кредит механизми ҳақида қуйидагича фикр билдирган (Сенчагов В.К., 1979): кредит механизми марказлашмаган ва марказлашган ссуда ва унинг фоизлари, кредит қоидалари ва дастаклари ҳамда меъёрлари, захиралари ва унинг чегаралари, рағбатлантиришлари, шу билан бирга, банк-молия қонунчилигини ўзида ифодалайди. Иқтисодчи олим ўз изоҳида кредит ресурсларидан фойдаланишда уларнинг кредит механизми қайта тақсимлаш функцияси орқали тизимли ёндашиш орқали иқтисодий фаолият жараёнларининг бошқаришига эътибор қаратган.

Кўп ҳолларда, "кредит механизми" категорияси билан бирга, "кредитлаш механизми" атамаси ҳам ишлатилади. Ушбу атаманинг ишлатилишига сабаб, "кредит механизми" категориясининг амалий фаолият бўйича ўрганишларда баъзи ҳолларда кенг маънони англатиши ҳисобланади. Кўпинча, кредитлаш механизми ҳақида сўз борганда, кредитлаш билан боғлиқ шарт-шароитларни ифодаловчи, шу билан бирга, кредит механизмининг маълум бир таркибий қисми ҳисобланган элементларнинг мажмуаси тушунилади. Шу сабабли, "кредитлаш механизми", мазмун жиҳатига кўра, "кредит механизми" категориясига нисбатан торроқ мазмунни англатади.

Академик О.И.Лаврушин "Иқтисодий рағбатлантириш тизимида кредит" номли китобида: "Кредит чегараларининг кенгайиши – ссуда бериш ва қайтаришнинг таъсирчан механизмини излаб топиш ҳамда бу орқали иқтисодиётда ишлаб чиқаришни рағбатлантиришда кредит ричаглари ролини ошириш", дея фикр билдирган ҳолда (Лаврушин О.И., 1970), кредит механизмини амалга ошириш жараёнининг бир қисми – бу кредитлаш механизмидир деб таъкидлайди.

Н.И. Валенцева ва И.Д. Мамановалар ўзларининг "Банк кредитидан фойдаланиш самарадорлиги" асарида "кредитлаш механизмини кредит беришни ва қайтарилишини режалаштириш, шунингдек мақсадли йўнал-

тирилиши билан боғлиқ назоратга доир қарорларнинг йиғиндиси" сифатида таърифлайди (Валенцева Н.И., Мамонова И. Д., 1975).

Юқорида келтирилган кредитлаш механизми билан боғлиқ иқтисодчи олимларнинг қарашларини ўрганиб, улар кредитлаш механизми ва корхона айланма маблағлари ташкил этилиши ўзаро боғлиқлигини таъкидлашганини тушуниш мумкин. Умуман олганда, уларнинг фикрича, хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий фаолияти кўрсаткичлари ва кредитлаш механизми ўзаро боғлиқдир.

Яна бир иқтисодчи Р.Г. Ольхова "кредит механизми" ва "кредитлаш механизми" тушунчаларини ажратган ҳолда, "кредитлаш механизми кредит механизмининг бир элементи ҳисобланиб, у ўз ичига қуйидаги бўғинларни: айланма, ўз ва қарз маблағларини чегаралаш принципларини, ссуда турлари, кредитлаш услублари ва объектлари, кредитни бошқариш ва кредитдан фойдаланиш назоратини ташкил этиш усуллари ва турларини қамраб олган тизим" эканлигига урғу беради.

Кредитлаш механизмининг мазмуни иқтисодий адабиётларда кредит механизмининг элементи сифатида умумлаштирилган бўлса, баъзи ҳолатларда эса, махсус алоҳида ёндашув асосида моҳияти очиб берилган.

Маҳаллий иқтисодчи олимларимиздан профессор О.К.Иминовнинг фикрича, кредит ресурсларидан самарали фойдаланиш, уларни бошқариш шакллари ҳамда усуллари кредит механизмини ташкил қилади (Иминов О.К., 2000). Шунингдек, кредит механизми, кредит муносабатлари ва кредит муассасалари бир бўлиб кредит тизимини шакллантиради.

О.И. Лаврушин кредит ва кредитлаш тизимлари ҳақида ўз асарида: "Кредит тизими жамиятда кредитнинг амал қилишини, унинг моҳияти ва функцияларини амалга оширишни таъминловчи тизими бўлиб, кредит тизими қарз берувчи ва қарз олувчининг манфаатларини таъминлаш ҳамда қарз қийматининг фаолият юритиш тизимидир", дея фикр билдиради (Лаврушин, О.И., Афанасъева О.Н., 2021).

Шунингдек, "кредитлаш тизими"га иқтисодчи олим томонидан: "Кредитлаш тизими – кредитлашнинг тамойиллари, объектлари, усуллари, кредит муносабатларини режалаштириш, кредит бериш ва қайтариш механизмини, шунингдек, кредитлаш жараёнида банк назоратини ўз ичига олган кредит ресурсларидан оқилона фойдаланишни таъминловчи элементлар мажмуи", дея таъриф берилган. Яъни кредитор томонидан ссуда ресурсларини тақдим этиш фаолияти билан боғлиқ бўлган элементларни ўз ичига оладиган кредитлаш тизимида – кредит субъектлари, кредит бериш, кредитлаш объектлари, ишонч каби асослар энг муҳим ҳисобланиши таъкидланган.

Демак, "кредит тизими" "кредитлаш тизими" тушунчасига нисбатан асосий тушунча ҳисобланиб, у кредитнинг иқтисодий категория сифатидаги мазмун-моҳиятини ўзида акс эттиради. Қолаверса, кредит тизими макродаражада бутун бир иқтисодиётда ривожланаётган кредит муносабатлари сифатида қаралган ҳолда, қарз берувчи ва қарз олувчи ўртасида ссуда қилинган қийматнинг ҳаракатига доир ривожланадиган муносабатлар тўплами эканлигини тушунишимиз мумкин.

Бундай ҳолатда эса, кредитлаш тизими кредит муносабатларини пул-кредит инс-

1-расм. Кредит тизими таркиби*

* Тадқиқот манбалари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

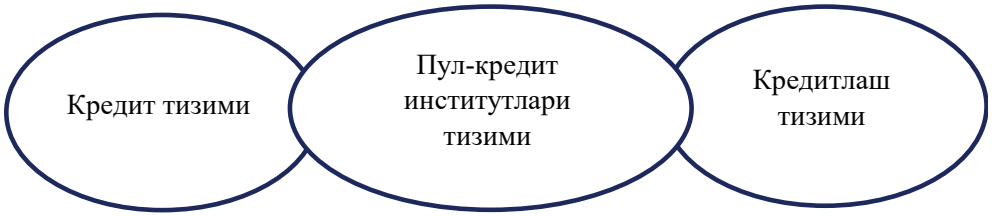
титутлари томонидан тартибга солиш тизими бўлиб, у кредиторнинг (кўп ҳолларда банкларнинг) кредитларни тақдим этиш ва қайтариш бўйича фаолиятини ўз ичига олади.

Ю.П. Авдинц кредит тизими борасида қуйидагича фикр билдирган, кредит тизими ўз таркибига кредит муносабатларининг доираси, кредит механизми ва кредитнинг иқтисодий ривожланиш манбаларини қамраб олади (Авдинц Ю.П., 1972). Унга кўра, кредит тизими кредит муносабатлари, ундаги элементлар ва иқтисодиётдаги кредит муносабатларида иштирок этувчи банкларга бевосита ўз таъсирини ўтказади.

муассасаларини ва кредитлаш тизимини қамраб олади.

Юқоридаги расмлар моҳиятидан шуни англаш мумкинки, кредитлаш тизими кредит ва банкларнинг асосий функциялари ҳамда хусусиятларига асосан, кредит бериш ва қайтариш тизимини бевосита ифода этади. Шу боисдан, кредитлаш тизими қарз олувчи ва қарз берувчи ўртасидаги муносабатлар (жараёнлар)нинг бир бутунлигини таъминлаш мажмуидир.

Қарз берувчи ва қарз олувчининг манфаатларини таъминлаш асосида қарз олувчига вақтинчалик молиявий ёрдам кўрсатиш шакли сифатида – кредитлаш тизимининг

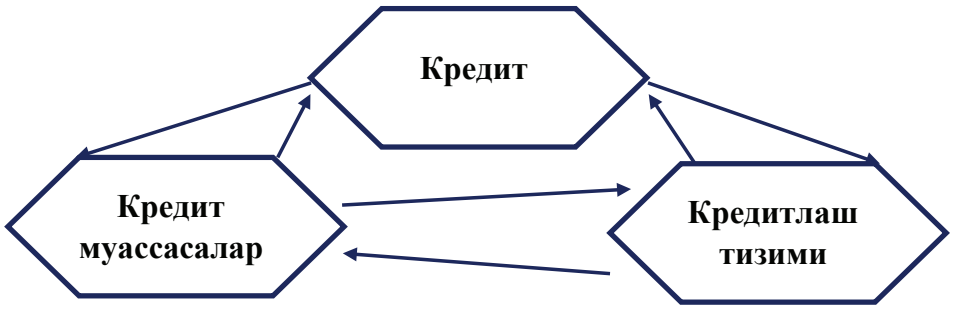
2-расм. Кредит тизими, пул-кредит институтлари тизими ва кредитлаш тизими ўзаро таъсири*

Ушбу расмдан тушуниш мумкинки, кредитлаш тизими кредит тизими, шу жумладан, кредит ва унинг моҳияти ҳамда вазифалари билан ҳам, шуниндек, ўз фаолияти давомида кредитлаш тамойилларини бошқарадиган кредит институтлари ҳисобланган банклар билан ҳам ўзаро узвий боғлиқдир.

Бундан ташқари, тизимлар ўртасидаги муносабатлар (боғлиқлик)нинг муқобил версияси сифатида бошқача ёндашиш ҳам мумкин (3-расм). Яъни, умуман олганда, кредит тизими ўз ичига: кредитнинг ўзини, кредит

мақсади қайтариш шарти асосида кредитни беришни ҳамда ушбу жараёнлардан кредит берувчи (асосан банклар)ларнинг энг муҳим фойда манбаи ҳисобланган даромад олиш мақсадига эришишини таъминлашни ўз ичига олади.

Биз навбатдаги назарий таҳлилимизда, кредитлаш тизими ва унда кредитлаш механизмининг ўрни ҳамда ўзаро боғлиқлигини ўрганамиз. Бунинг учун кредитлаш тизимининг тузилиши ва унинг элементларини юқорида келтирилган схема орқали тушунишга ҳаракат қиламиз (4-расм).

3-расм. Кредит тизими элементлари ва уларнинг ўзаро боғлиқлиги**

* Тадқиқот манбалари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.
** Тадқиқот манбалари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

4-расм. Кредитлаш тизими ва унда кредитлаш механизми ўрни*

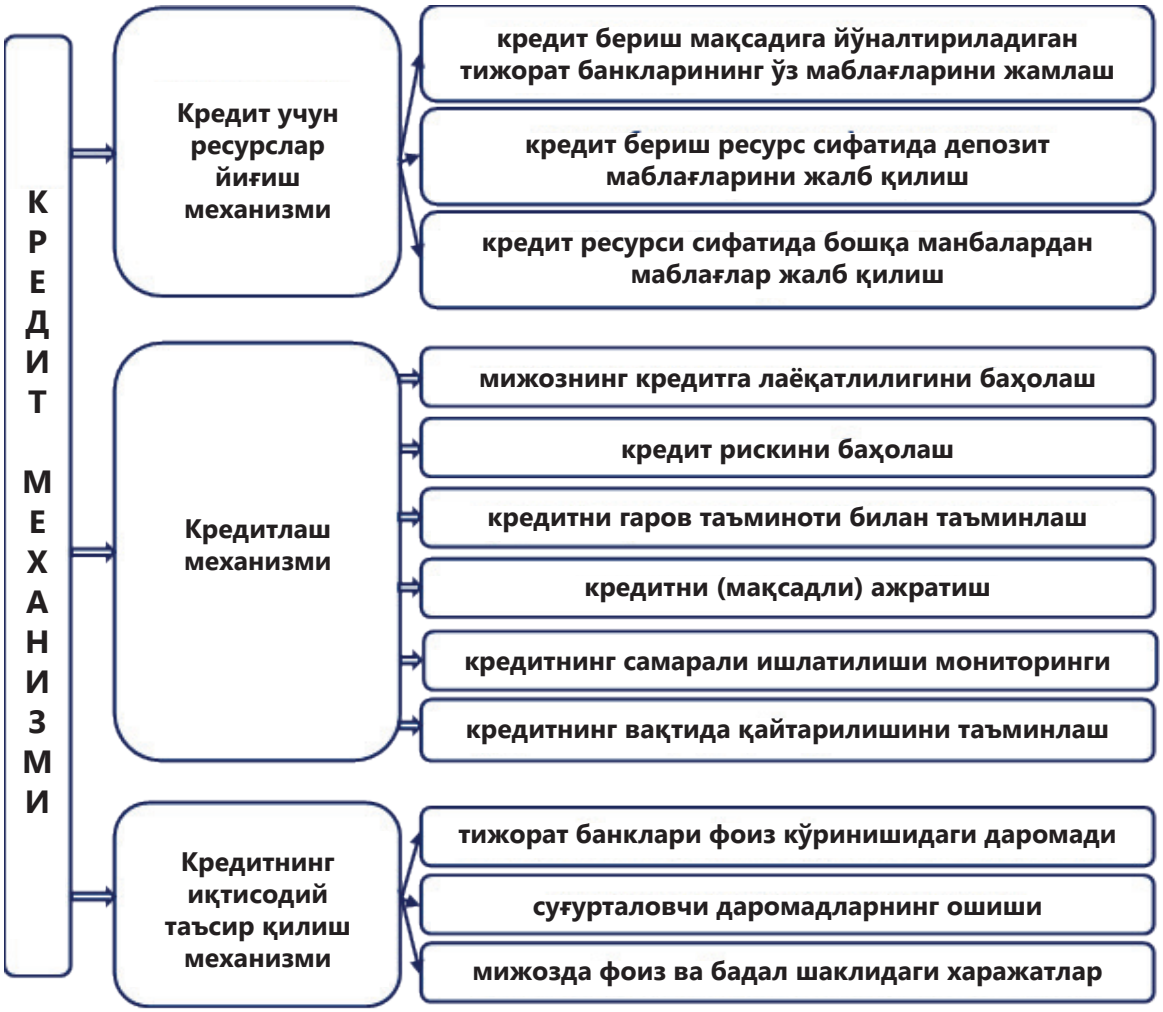
Демак, расм маълумотларидан тушунишимиз мумкинки, кредитлаш тизими, таркибий уч қисмдан иборат бўлиб, кредитлаш механизми кредитлаш тизими ташкилий қисмининг таркибий элементи ҳисобланади. Шу билан бирга, кредитлаш механизми кредит лимитлари, кредит усуллари, кредит шакллари, кредит бериш ва қайтаришни ташкил этиш, яъни кредит босқичлари ҳамда кредит маъмурчилиги (бошқаруви)дан ташкил топган.

Назарий тадқиқотларимиздан маълум бўлдики, кредит механизми кредитлаш механизмига нисбатан кенг тушунча бўлиб, ўз навбатида, кредитлаш механизмини кредит механизмининг таркибий элементи ёки ундаги жараёнларнинг бир қисми дейишимиз мумкин. Юқорида келтирилган расмда талаб ва таклифга асосланган бозор иқтисодиёти принциплари шароитида кредит механизми ва унда кредитлаш механизмининг таркибий қисми сифатида ўрнини кўришимиз мумкин.

Умуман олганда, кредит механизми кредит ва кредитлаш тизимларининг амалда ишлашини таъминлайдиган параллел ёки бир нечта босқичли жараёнлардан иборат механизмлар мажмуидан ташкил топган бўлса, ушбу мажмуада кредитлаш механизми кредит ва унинг амалда қўлланилишини ифодаловчи жараёнларни ўз ичига олган асосий механизмдир:

- ўз навбатида, кредитлаш механизми: мижознинг кредитга лаёқатлилигини баҳолаш, кредит рискини баҳолаш, кредитни гаров таъминоти билан таъминлаш, кредитни мақсадли ажратиш, кредитни мақсадли

* Тадқиқот манбалари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

5-расм. Кредит механизми ва унда кредитлаш механизми ўрни*

ишлатишини мониторинг қилиш ва вақтида қайтарилишини таъминлашга қаратилган жараёнлар каби босқичлардан иборат;

- самарали кредитлаш механизми орқали кредит турли капиталлар айланишининг узлуксизлигини таъминлаш воситасига айланади. Бу жараён пул қийматининг бир босқичдан иккинчи босқичга босқичма-босқич ўтишини қамраб олади ҳамда маҳсулотларни сотиш, даромад қилиш ва фойда олиш билан якунланади;

- шу билан бирга, кредит алоҳида капиталлар айланмасини ўзаро боғлаш воситаси сифатида, банклар хўжалик юритувчи субъектларга хўжалик мажбуриятлари бўйича ўз вақтида тўловларни таъминлаш учун кредитлар берилганда юзага келади. Бу эса, такрор ишлаб чиқариш жараёнининг узлуксизлиги ва барқарорлиги учун муҳимдир;

- кредит давлатнинг инқирозга қарши воситаларидан бири ҳам ҳисобланади. Чунки кўпинча марказий банклар тижорат банкларига катта кредит ёрдамини кўрсатиш орқали уларнинг кенг кўламли беқарорлигининг олдини олади. Марказий банк томонидан ажратилган арзон кредитлар ҳисобига тижорат банклари ликвидлиги таъминланади, бу эса, иқтисодиётни инқироздан чиқариш ва унинг янада изчил ривожланишига хизмат қилади.

* Тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан мустақил тайёрланган.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2021 йил 20 августда мамлакатимиз тадбиркорлари билан очиқ мулоқот шаклидаги учрашувда сўзлаган “Тадбиркорликни жадал ва янада кенг ривожлантириш учун барча шароитларни яратиш – энг муҳим вазифамиздир” нутқи.
3. Норқобилов С., Ортиқов Ҳ. Кредит механизми ва унинг элементлари: услубий қўлланма. – Фарғона: “Фарғона” нашриёти. – 2011. – 200 б.
4. Пашковский В. С. Кредитно-расчетный механизм в системе управления отраслью. – Москва: Финансы, 1980. – С. 175.
5. Авдиянц Ю. П. Кредит и повышение экономической эффективности производства (вопросы теории и методологии) / Науч-исслед.фин.ин-т. – Москва: Финансы, 1972. – С. 167.
6. Валенцева Н. И. Кредитный механизм и его составные элементы: учеб.пособие. – Москва, 1987. – С. 56.
7. Рыбин В.И. Кредит и расчеты в условиях реформы. – М.: Финансы, 1970.
8. Атлас М.С. Кредитная реформа в СССР. – М.: Госфиниздат, 1958. – С. 384.
9. Штейншлейгер С.Б., Крол И.М. Методологические основы эффективности кредитных отношений и ее показатели / Эффективность кредита и способы ее измерения (материалы научного совещания). – М.: Финансы. – С. 73-89.
10. Молчанова О.А. Кредитный механизм социалистического общества. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – С. 136.
11. Валенцева Н.И. Кредитный механизм и его составные элементы. Учебное пособие. – М.: Финансовый институт, 1987. – С. 56.
12. Роль кредита и модернизация деятельности банков в сфере кредитования. Монография / колл-в авторов: под ред. О.И. Лаврушина. – М.: КНОРУС, 2012. – С. 272.
13. Корнеева Р.В. Кредитные взаимоотношения промышленности с Госбанком. – М.: Финансы, 1975.
14. Пассель М.А. Заем, кредит, ссуда //Деньги и кредит, 1999, № 4.
15. Сенчагов В.К. Финансовый механизм и его роль в повышении эффективности производства. – М.: Финансы. 1979. – С. 61.
16. Лаврушин, О.И. Кредит в системе экономических стимулов / О.И. Лаврушин. – М.: Финансы, 1970. – С. 88.
17. Валенцева Н. И., Мамонова И. Д. Эффективность использования банковского кредита. – М.: “Финансы” 1975 г. – С. 125.
18. О.К.Иминов. Кредитный механизм в современных условиях. Монография. – Т.: ТГЭУ, 2000. – С. 102.
19. Авдиянц Ю. П. Кредит и повышение экономической эффективности производства (вопросы теории и методологии)/ Науч-исслед.фин.ин-т. – Москва: Финансы, 1972. – С. 167.
20. Лаврушин, О.И., Афанасъева О.Н. Банковское дело: современная система кредитования: учебное пособие. – 7-е изд., перераб. и доп. – Москва: КНОРУС, 2021. – С. 358.

ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТ ИШТИРОКИДАГИ ХЎЖАЛИК ЖАМИЯТЛАРИДА КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВ АМАЛИЁТИ БЎЙИЧА ҲИСОБОТ ТИЗИМИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ

Рустам ТАШМАТОВ,
Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлиги ҳузуридаги Хусусийлаштириш ва давлат активларини бошқариш муаммоларини тадқиқ этиш маркази, бўлим мудири, иқтисодиёт фанлари доктори

Аннотация: *мазкур мақолада давлат иштирокидаги корхоналарда корпоратив ҳисоботни шакллантиришнинг долзарблиги ва зарурлиги асослаб берилган, унинг тузилиши, мазмуни ва хусусиятлари очиб берилган, корпоратив бошқарув ҳисоботларини тузишда хориж тажрибаси таҳлил қилинган ва шу асосда Ўзбекистонда давлат иштирокидаги хўжалик жамиятларида корпоратив бошқарув амалиёти бўйича ҳисобот тизимини жорий этишга доир таклифлар берилган.*

Калит сўзлар: *корпоратив бошқарув, корпоратив бошқарув ҳисоботи, корпоратив бошқарув принциплари, корпоратив бошқарув кодекси, акциядорлик жамияти, комплаенс, кузатув кенгаши, молиявий ҳисобот.*

Вопросы внедрения системы отчетности о практике корпоративного управления в хозяйственных обществах с государственным участием в Узбекистане

Рустам Ташматов,
Центр исследования проблем приватизации и управления государственным имуществом при Агентстве по управлению государственными активами Республики Узбекистан, заведующий отделом, доктор экономических наук

Аннотация: *в данной статье дается обоснование актуальности и необходимости формирования корпоративной отчетности на предприятиях с государственным участием, раскрывается ее структура, содержание и особенности, анализируется зарубежный опыт по составлению отчетности корпоративного управления, и на основе этого даются предложения по внедрению системы отчетности о практике корпоративного управления в хозяйственных обществах с государственным участием в Узбекистане.*

Ключевые слова: *корпоративное управление, отчетность о корпоративном управлении, принципы корпоративного управления, кодекс корпоративного управления, акционерное общество, коплаенс, наблюдательный совет, финансовая отчетность.*

Issues of implementing a reporting system on corporate governance practices in business entities with state participation in Uzbekistan

Rustam Tashmatov,
Head of the Department of the Center for Research of Problems in Privatization and State Assets Management under the State Assets Management Agency of the Republic of Uzbekistan, DSc (in Economics)

Annotation: *this article provides a justification for the relevance and necessity of forming corporate reporting at enterprises with state participation, reveals its structure, content and features, analyzes foreign experience in compiling corporate governance reports, and based on this, offers proposals for the implementation of a reporting system on corporate governance practices in business entities with state participation in Uzbekistan.*

Keywords: *corporate governance, corporate governance reporting, corporate governance principles, corporate governance code, joint stock company, compliance, supervisory board, financial statements.*

Кириш

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви натижасида хўжалик жамиятлари томонидан тақдим этилаётган ҳисобот кўрсаткичларига, шу жумладан, давлат иштирокидаги ҳисоботларга талабларни оширишнинг объектив зарурати пайдо бўлди. Жаҳон ҳамжамияти манфаатдор томонлар гуруҳларининг нафақат молиявий кўрсаткичларда, балки молиявий бўлмаган, шу жумладан, корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги маълумотларни очиб берувчи хўжалик жамиятлари фаолияти тўғрисидаги тўлиқ маълумотларга бўлган эҳтиёжини қондиришнинг долзарблигини англатади.

Ўзбекистон Республикаси олдида давлат иштирокидаги корхоналарнинг бозор шароитларига тўлиқ ўтишини таъминлаш, корпоратив бошқарувнинг замонавий усулларини уларнинг фаолиятига тўлиқ жорий этиш вазифаси турибди [2]. Ушбу усуллардан бири давлат иштирокидаги корхоналарда корпоратив ҳисоботларни шакллантириш ва ошкор қилиш ҳисобланади.

Шу муносабат билан ушбу мақолада корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисоботни жорий этишнинг жаҳон тажрибаси ва тенденцияси кўриб чиқилган, шунингдек, Ўзбекистонда давлат иштирокида хўжалик жамиятларида корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисоботни тайёрлаш бўйича тавсиялар берилган.

Тадқиқот усуллари

Тадқиқотлар давлат иштирокидаги корхоналарда корпоратив ҳисоботларни шакллантириш амалиётини қиёсий таҳлил қилиш ва таққослаш усули билан ўтказилган.

Асосий қисм

Сўнгги бир неча ўн йилликлар давомида дунёдаги йирик корпорацияларнинг раҳбар ходимлари, акциядорлари ва бошқа манфаатдор томонлари, кўпинча, манфаатлар тўқнашувига дуч келмоқда. Ушбу зиддиятлар корпоратив бошқарув бўйича ҳисоботларни талаб қилишга олиб келди. Чунки ушбу ҳисобот манфаатдор томонларга корпорациянинг тегишли корпоратив бошқарувни юритиш ҳамда амалдаги барча қонунлар ва қоидаларга қай даражада риоя қилаётганлигини кўрсатиб беради.

Оммавий ахборот воситалари ва жамоатчилик, илк бор, 2001 ва 2002 йилларда [4] бутун дунё бўйлаб (асосан, АҚШ, Швейцария, Австралия, Канада) йирик корпорацияларнинг "қулаши"дан сўнг, корпоратив бошқарув амалиётига катта қизиқиш билдиришди. Шунга қарамай, корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисоботни такомиллаштиришга бўлган қизиқиш 2008 йилдаги молиявий инқироздан кейин авжига чиқди.

Корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисобот – компаниянинг корпоратив бошқарув стандартлари, сиёсати ва амалиёти тўғрисида маълумот бериш ҳамда компаниянинг бизнес модели ва фаолияти, тузилиши, фаолият тури ҳамда фаолият натижалари тўғрисида ишончли маълумот беришни англатади [5].

Ушбу ҳисобот, одатда, корпоратив бошқарувнинг тартиб-қоидалари, меъёрий талабларига риоя қилиш, компания ва директорлар (кузатув) кенгаши фаолияти, директорлар (кузатув) кенгаши таркиби ва компаниянинг яхши бошқарув амалиётига қанчалик самарали риоя қилишига оид маълумотларни ўз ичига олади.

Корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисобот акциядорларга корпорация қандай бизнес юритиши, хусусан, корпорация модели, тузилиши, фаолияти ва фаолият натижалари тўғрисида маълумот беришга қаратилган.

Кўпгина йирик корпорацияларда корпоратив бошқарув ва комплаенс тўғрисидаги

ҳисобот комплаенс бўйича директор (Chief Compliance Officer – CCO) томонидан бошқарилади [6]. Комплаенс бўйича директор корпоратив стандартларни белгилаш ва компаниянинг корпоратив бошқарув ва комплаенс дастурлари амалдаги қонун-қоидалар, саноат стандартлари ёки компания сиёсатига мос келмаслик муаммоларини самарали аниқлаш, олдини олиш, аниқлаш ва тузатишни таъминлайдиган жараёнларни амалга ошириш учун жавобгар ҳисобланади.

Комплаенс ходимлари ва корпоратив котиб маълум бир ҳисоботни тайёрлаш учун маълум бир соҳа мутахассисларини ёллаши ёки улар билан маслаҳатлашиши мумкин. Кўпинча, сўровномалар ва саволномалар ёрдамида ташкилот бўйича маълумотларни тўплайди.

Комплаенс бўйича директор бўлмаган кичик компанияларда ҳисобот тайёрлаш учун жавобгарлик Юридик бўлим ходимига ёки бошқа малакали ходимга юкланиши мумкин. Комплаенс ҳисоботини тузиш бўйича гуруҳ раҳбарини танлашда, текширилаётган муайян бизнес фаолияти ва комплаенс ташаббуси билан боғлиқ меъёрий ҳужжатлар бўйича тажрибага эга бўлган шахсни жалб қилиш самарали ҳисобланади. Шуни ҳам таъкидлаш керакки, ушбу раҳбар одатдаги вазифаларидан вақтинча озод қилиниши мумкин, чунки комплаенс тўғрисидаги ҳисобот қўшимча вақт ва куч талаб этиши мумкин.

Комплаенс ва корпоратив бошқарув ҳисоботининг тафсилотлари, шунингдек, янги қоидалар билан ишлаш уларнинг бизнес муносабатларига ёки келажакдаги режаларига таъсир қиладиган алоҳида бўлимларга ҳам тегишли бўлиши мумкин. Ва ниҳоят, компания комплаенс ҳисоботидан олинган сабоқлардан ходимларнинг кенг доирасига стандарт жараёнлар ва сиёсатларга риоя қилишнинг аҳамияти ва зарурлигини тушунтириш учун фойдаланиши мумкин.

Йиллик ҳисоботлар ҳали ҳам компания фаолияти тўғрисидаги энг ишончли маълумот манбаи бўлиб қолаётгани сабабли, корпоратив ҳисоботларнинг сифати директорлар (кузатув) кенгашининг шаффофликка содиқлиги ва унинг манфаатдор томонлар олдида ҳисобдорлик туйғусининг асосий кўрсаткичи бўлиб қолмоқда.

Етакчи хорижий компаниялар йиллик ҳисоботларда ўз фаолияти ва хусусан, корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисида маълумот беришда катта тажрибага эга. Ушбу тажриба қонунчилик талабларига ва тобора халқаро характерга эга бўлган энг яхши амалиёт тавсияларига риоя қилишга асосланган.

Ҳиндистон

Ҳиндистон қимматли қоғозлар ва биржалар кенгаши (Securities анд Exchange Board оф India – СЕБИ) [6] Ҳиндистондаги листинг келишувига ўзгартиришлар киритди. Янги қоидалар инвесторларнинг ҳуқуқларини янада ошкор қилиш ва ҳимоя қилишни талаб қилади. Ўзгаришлар миноритар ва хорижий акциядорларга тенг муносабатда бўлиш қоидаларини ўз ичига олади. Ўзгаришлар, шунингдек, компаниялардан тегишли томонлар билан битимлар тузиш учун акциядорлар розилигини олишлари, ахборот берувчилар сиёсатини ўрнатишлари ва иш ҳақи пакетларини ошкор қилишни кенгайтиришни талаб қилади ва ҳар бир Кенгашда камида битта аёл директор бўлиши талаб қилинади. Ушбу меъёрлар 2013 йилги компаниялар тўғрисидаги қонун (The Companies Act, 2013) [7] билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, у кейинчалик Ҳиндистон қонунига айланди.

Ҳиндистоннинг йирик компаниялари, шунингдек, корпоратив бошқарув соҳасида амалга оширилган ишлар тўғрисида мунтазам равишда маълумот бериш зарурлигини тушунишади ва ҳар йили корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисида ҳисоботларни нашр этадилар. Масалан, "IndianOil" (Ҳиндистоннинг нефть ва газ компанияси, замонавий Ҳиндистоннинг энг йирик компанияси) [8] корпоратив бошқарувнинг яхши амалиёти компаниянинг ишларини шаффоф тарзда ҳалол ва самарали олиб боришни таъминлайди, шунингдек, аъзолар, мижозлар, ходимлар, пудратчилар, етказиб берувчилар ва умуман, жамият каби барча манфаатдор томонлар учун қийматни оширишга ёрдам беради. Яхши корпоратив бошқарув амалиёти барча иштирокчилар ўртасида ишонч

муҳитини яратишга ёрдам беради. Компания ўз фаолиятида шаффофлик, виждонлилик ва ҳисобдорликни таъминлаш учун корпоратив бошқарув принциплари ва амалиётини қўллаб-қувватлашга интилади, бу эса, Ҳиндистоннинг энергия компанияси ва бутун дунёда тан олинган компания сифатида ўз қарашларига эришиш учун жуда муҳимдир.

Компания барча манфаатдор томонларга қиймат яратиш учун ахлоқий ва масъулиятли бизнес юритишнинг юқори стандартларини ўрнатди. Корпоратив бошқарув амалиётини самарали амалга ошириш учун компания қуйидаги бўлимлардан иборат корпоратив бошқарув ҳисоботини тузади [9]:

1. Компаниянинг корпоратив бошқарув фалсафаси.
2. Директорлар кенгаши.
3. Директорлар кенгаши қошидаги қўмиталар.
4. Умумий йиғилиш.
5. Почта орқали овоз бериш бюллетени.
6. Ошкор қилиш.
7. Алоқа воситалари.
8. Умумий маълумот.

Россия

Йиллик ҳисобот Россия қонунчилигида акциядорларга ва ҳар қандай манфаатдор шахсга маълумот бериш учун тақдим этилган ҳисобот шаклларидан бири бўлганлиги сабабли, бир қатор меъёрий ҳужжатлар йиллик ҳисоботнинг мазмуни ва ундаги компаниянинг корпоратив бошқарув амалиётининг тавсифи билан боғлиқ талабларни ўз ичига олади. Хусусан, "Эмиссия қоғозлари эмитентлари томонидан ахборот ошкор қилиш тўғрисидаги Низом" [10] йиллик ҳисоботда компаниянинг Россия Корпоратив хулқ-атвор кодексига риоя қилиниши тўғрисида батафсил маълумот берилиши кераклигини назарда тутади.

Ушбу талабларни ишлаб чиқишда давлат томонидан тартибга солувчи орган томонидан Корпоратив бошқарув кодексининг принциплари ва тавсияларига риоя қилиш тўғрисидаги ҳисоботни тайёрлаш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилди [11]. Ушбу ҳужжат асосида компаниялар корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги йиллик ҳисоботларида Корпоратив бошқарув кодексининг тавсияларига мувофиқлиги тўғрисида маълумотларни ошкор қилишлари керак.

Россия компанияларида шаклланган корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисоботларни таҳлил қилиш уларнинг ҳисобот шакллари турлича эканлигини кўрсатди.

Масалан, Россия банки Корпоратив бошқарув кодексининг [12] принциплари ва тавсияларига риоя қилиш тўғрисида ҳисобот тузиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқди, бу корпоратив ҳисобот элементларидан бири (бўлимлари) ҳисобланади. Ушбу хатнинг 2-иловасида жадвал шаклида тақдим этилган корпоратив бошқарув кодексининг принциплари ва тавсияларига риоя қилиш тўғрисида ҳисобот берилган (1-жадвал).

Ушбу тузилишга кўра, "Корпоратив бошқарув принциплари"нинг иккинчи устунида Россия банки томонидан ишлаб чиқилган Корпоратив бошқарув кодексида белгилан-

1-жадвал

Россия банки томонидан тавсия этилган Корпоратив бошқарув кодексининг принциплари ва тавсияларига риоя қилиш тўғрисидаги ҳисоботнинг тузилиши

№	Корпоратив бошқарув принциплари	Корпоратив бошқарув принципига риоя қилишни баҳолаш мезонлари	Корпоратив бошқарув принципига риоя қилиш ҳолати	Корпоратив бошқарув принципига риоя қилишни баҳолаш мезонларидан оғишларини тушунтириш
1	2	3	4	5
...	...	...	...	...

Манба: https://sudact.ru/law/pismo-banka-rossii-ot-27122021-n-in-06-28102/?ysclid=lujn8dsuqw713508790 маълумотлар асосида тузилган.

ган 7 блокдан иборат корпоратив бошқарувнинг асосий принциплари келтирилган. Кейинги устунда корпоратив бошқарувнинг ушбу принципларига мувофиқлигини баҳолашнинг асосий мезонлари кўрсатилади. Кейинги "Корпоратив бошқарув принципига риоя қилиш ҳолати" устунида корпоратив бошқарув принципига риоя қилиши ҳолати қуйидаги шаклда берилган: риоя қилинади, қисман риоя қилинади, риоя қилинмайди. Бешинчи устунда, агар жамият мезонларининг фақат бир қисмига мувофиқлик келса ёки принципга риоя қилишини баҳолашнинг бирон-бир мезонига мувофиқлик келмаса, корпоратив бошқарув принципини баҳолашнинг ҳар бир мезонига (мувофиқлик мезонига) аниқлик киритилади.

Россия банки ҳар йили ушбу шаклда Корпоратив бошқарув кодексининг принциплари ва тавсияларига риоя қилиш тўғрисидаги ҳисоботларни нашр этади. Россия Федерацияси корпоратив бошқарув кодексининг принциплари ва тавсияларига риоя қилиш тўғрисида 2021 йилдаги ҳисобот тузишда Россиянинг кўплаб компаниялари, масалан, "Россети Северо-Запад" ОАЖ, "МРСК Урала" ОАЖ ва бошқалар ушбу шаклга риоя қилишади.

Шунингдек, корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисоботларнинг матнли версияси ҳам мавжуд. Бундай ҳисоботларни "ЛУКОЙЛ" ОАЖ, "МРСК Центра" ОАЖ, "Россети ФСК ЕЭС", "НРД"нинг корпоратив бошқарув тўғрисидаги ҳисоботларида учратиш мумкин (2-жадвал).

Шунингдек, корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги маълумотлар компаниянинг умумий йиллик ҳисоботининг бўлимларидан бири сифатида киритилган ҳисоботлар ҳам мавжуд. Масалан, "Группа ТНК–ВР Холдинг" нефть ва газ компаниясининг 2008 йилдаги 12 бўлимдан иборат ҳисоботида 11 та бўлими, 19 саҳифадан иборат бўлиб, корпоратив бошқарувга бағишланган. Ушбу бўлимда қуйидагилар кўрсатилган:

- корпоратив бошқарув принциплари;
- директорлар кенгаши;
- "ТНК-ВР Менеджмент" ОАЖ бошқарув компанияси ҳақида;
- корпоратив котиб;
- акциядорлик капитали;
- Россия бухгалтерия стандартлари бўйича молиявий ҳисобот;
- дивиденд сиёсати;
- амалга оширишга қизиқиш мавжуд бўлган битимлар тўғрисида маълумот.

Қозоғистон

Қозоғистондаги йирик компанияларда ҳам корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисоботни шакллантириш йўлга қўйилган. Масалан, "КазМунайГаз" разведка қазиб олиш" АЖ[13]да Қозоғистон корпоратив бошқарув кодексига риоя қилиш тўғрисида маълумот беришдан ташқари, қўшимча қоидалар жорий этилди. Яъни:

1. Корпоратив бошқарувнинг қўшимча принциплари жорий этилган:

• жамиятнинг мустақил фаолияти принципи;

• жавобгарлик принципи.

2. Баъзи принциплар турли хил қоидалар билан тўлдирилган, масалан:

• ижтимоий сиёсат принциплари;

• компания акциядорлари билан муносабатлар тузилиши тўғрисидаги қоидалар;

• Директорлар кенгаши раиси ва Бош директор ўртасида ваколатларни тақсимлаш;

• Директорлар кенгаши раисининг вазифаларини тавсифловчи қоидалар;

• мустақил директорларнинг минимал сонига талаб;

• мустақил директорларнинг "мустақиллигини" ўрнатиш талаблари ва принципларини тартибга солувчи қўшимча қоидалар;

• компания директорлари маълумотлардан фойдаланиш ва малака ошириш қоидалари;

• директорларни мукофотлаш принципларини тартибга солувчи қоидалар;

• инсайдер маълумотларини ҳимоя қилиш қоидалари;

• хатарларни бошқаришнинг самарали тизимини таъминлаш бўйича директорлар кенгашининг жавобгарлиги тўғрисидаги қоидалар;

• раис ва директорлар кенгаши аъзоларининг фаолиятини баҳолаш бўйича қоидалар;

• Директорлар кенгаши аъзоларини сайлаш/қайта сайлаш тўғрисидаги қоидалар.

2-жадвал

Россиянинг йирик компанияларида корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисоботларнинг тузилиши ва мазмуни

"ЛУКОЙЛ" ОФЖнинг 2014 йилдаги корпоратив бошқарув тўғрисидаги ҳисоботи	"МРСК Центра" ОАЖда корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисобот (23.09.2008)	"Россети ФСК ЕЭС"-нинг 2020 йилдаги корпоратив бошқаруви тўғрисидаги ҳисобот	"Москва биржаси гуруҳининг миллий ҳисоб-китоб депозитарийси (НРД)"нинг 2019 йилдаги корпоратив бошқаруви тўғрисидаги ҳисобот
1. "Корпоратив бошқарув кодекси"га риоя қилиш тўғрисидаги маълумотлар. 2. Директорлар кенгаши. 3. Директорлар кенгаши қошидаги қўмиталар. 4. Компания Президенти ва Бошқарув. 5. Тафтиш комиссияси. 6. Молиявий ҳисоботларни тайёрлаш. 7. Ташқи аудит. 8. Ички назорат ва ички аудит. 9. Хатарларни бошқариш. 10. Акциядорлар билан муносабатлар.	• Умумий хусусиятлар. • Акциядорларнинг ҳуқуқлари. • Бошқарув ва назорат органларининг фаолияти. • Ахборотларни ошкор қилиш. • Бошқа манфаатдор томонлар манфаати учун фаолият ва корпоратив ижтимоий жавобгарлик.	• Корпоратив бошқарув ҳақида умумий маълумот. Назорат қилувчи акциядорнинг меморандуми. • Компаниянинг бошқарув органлари. • Бошқарув органларини мукофотлаш. • Хатарларни назорат қилиш ва бошқаришни таъминлаш. • Гуруҳ компанияларини бошқариш. • Манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш. • Коррупцияга қарши сиёсат ва иқтисодий фаолият хавфсизлигини таъминлаш. Акциядорлик капитали, қимматли қоғозлар муомаласи.	01. Корпоратив бошқарув. 02. Риск-менежменти. 03. Бизнеснинг узлуксизлигини таъминлаш. 04. Корпоратив ижтимоий жавобгарлик. 05. Инсон капитали. 06. НРД фаолияти тўғрисида умумий маълумот.

Манба: тадқиқот асосида муаллиф томонидан тузилган.

Ўзбекистон

Мамлакатимизда қабул қилинган қонунчилик таҳлили натижалари шуни кўрсатдики, акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисида ҳисобот тайёрлаш кўзда тутилмаган. Масалан, "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонуннинг [1] 102-моддасида: "Жамият қонунчиликда белгиланган тартибда бухгалтерия ҳисобини юритиши ва молиявий ҳисобот тақдим этиши шарт", яъни фақат молиявий фаолиятни акс эттирувчи ҳисоботларни тақдим этиши шартлиги кўрсатилган.

Республикамизда қабул қилинган Корпоратив бошқарув кодекси [3] ҳам акциядорлик жамиятлари томонидан корпоратив

бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисоботларни шакллантиришни назарда тутмайди.

Давлат иштирокидаги корхоналарнинг расмий сайтлари таҳлили [14-17] кўрсатганидек, аксарият ҳолларда компаниялар молиявий ҳисобот, аудит ҳисоботи, ривожланиш стратегияси ва бошқаларни тақдим этадилар. Бундан, шундай хулосага келишимиз мумкинки, республикамизда энг муҳим йўналишлардан бири корпоратив бошқарув принципларига риоя қилиш ҳолатини акс эттирувчи корпоратив бошқарув амалиёти бўйича ҳисоботларни тайёрлаш ва тақдим этиш ҳисобланади. Бунинг учун ушбу турдаги ҳисоботни шакллантириш керак, чунки йиллик ҳисоботнинг тузилиши ҳам электрон, ҳам босма версия учун жуда муҳимдир.

Хорижий тажрибани ўрганиш асосида биз қуйидаги таркибдаги корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисоботни давлат иштирокидаги акциядорлик жамиятларида қўллашни тавсия қиламиз (3-жадвал).

Ўзбекистон Республикаси воқеликларига нисбатан корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисоботларга ўтиши стратегик ўрта муддатли истиқбол сифатида кўриб чиқилиши керак, чунки бугунги кунда аксарият ташкилотларда бундай ҳисобот ҳали тузилмаган. Аксарият миллий компаниялар учун корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисида мазмунли ва тушунарли ҳисоботга ўтиш 2-3 йил давом этиши мумкин. Ушбу жараённи тегишли меъёрий-ҳуқуқий базани шакллантириш билан бошлаш керак.

Хусусан, Ўзбекистон хўжалик жамиятларида корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисоботни кенг жорий этиш мақсадида, амалдаги қонунчиликка ушбу жараённи тартибга солувчи нормаларни киритиш зарур.

Хулоса

Давлат иштирокидаги хўжалик жамиятларида Ўзбекистонда корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисоботларни жорий

3-жадвал

Давлат иштирокидаги хўжалик жамиятларида корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисоботнинг таклиф этилаётган тузилмаси ва мазмуни

№	Таркиби	Асосий мазмуни
1.	Корпоратив бошқарув кодексига риоя қилиш тўғрисидаги маълумотлар	Жамият томонидан корпоратив бошқарув принципларига риоя қилиш тўғрисида маълумот берилади (агар баъзи принципларга риоя қилинмаса, бундай риоя қилмаслик учун тушунтириш берилади). Бу ерда корпоратив бошқарув тизимини баҳолаш натижаларини ҳам тақдим этиш мумкин. Шунингдек, корпоратив бошқарув тузилмаси келтирилади.
2.	Кузатув кенгаши, унинг таркиби ва роли	Жамият кузатув кенгаши аъзолари, уларнинг акциядорлар умумий йиғилишидаги иштироки, шунингдек, ўз ваколатлари доирасидаги фаолияти тўғрисида маълумотлар тақдим этилади.
3.	Кузатув кенгаши фаолияти самарадорлигини баҳолаш	Кузатув кенгаши фаолияти самарадорлигини баҳолашни ташкил этиш, уларнинг натижалари ва ушбу натижалар бўйича қарорлар тўғрисида маълумотлар тақдим этилади.
4.	Кузатув кенгаши қўмиталари	Кузатув кенгаши қўмиталарининг ташкил этилиши ва фаолияти тўғрисида ушбу қўмиталарга юкланган вазифалар ва функциялардан келиб чиққан ҳолда маълумотлар тақдим этилади.
5.	Ижро этувчи орган	Ушбу органга юкланган ваколатлар доирасида ижро этувчи орган аъзолари ва фаолияти тўғрисида маълумотлар тақдим этилади.

6.	Ташқи аудит	Ташқи аудитни ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисидаги маълумотлар ва ушбу текширув натижалари тақдим этилади.
7.	Ички назорат ва ички аудит	Ички назорат ва ички аудитни ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисидаги маълумотлар, шунингдек, ушбу тадбирларни ўтказиш натижалари тақдим этилади.
8.	Тизим хатарларини бошқариш	Хатарларни бошқариш жараёнининг иштирокчилари, ўзгарувчан ташқи омилларни ҳисобга олган ҳолда такомиллаштириш ва энг яхши жаҳон амалиётини ривожлантириш, акциядорларнинг жамиятда амалга оширилаётган тадбирлар ҳақида хабардорлиги тўғрисида маълумот берилади.
9.	Акциядорлар билан муносабатлар	Акциядорларнинг умумий йиғилиши ўтказилиши, кун тартибига қўйилган масалалар, шунингдек, навбатдан ташқари йиғилишлар тўғрисида маълумотлар тақдим этилади.
10.	Ахборотни ошкор қилиш	Ахборот сиёсати, акциядорлар тузилмасининг шаффофлиги, таркиби тўғрисидаги маълумотларнинг мавжудлиги, корпоратив бошқарув органларининг иш ҳақи, битимлар, ошкор қилиш каналлари тўғрисида маълумотлар тақдим этилади.
11.	Дивиденд сиёсати	Дивиденд сиёсатини амалга ошириш, дивидендларни ҳисоблаш, тўланган дивидендлар миқдори, дивидендларни тўлаш манбалари тўғрисида маълумотлар тақдим этилади.
12.	Бошқарув органлари узлуксизлигини режалаштириш	Бошқарув органлари узлуксизлигини режалаштириш бўйича норматив ҳужжатларни ишлаб чиқиш, шунингдек, ушбу йўналишдаги ишларнинг бориши тўғрисида маълумотлар тақдим этилади.
13.	Бизнесни режалаштириш	Жорий бизнес натижалари, бизнес-режани амалга ошириш натижалари тўғрисида маълумот берилади.
14.	Кейинги фаолият истиқболлари	Ўрта ва узоқ муддатли истиқболда ривожланиш стратегияси, шунингдек, ушбу стратегияни амалга оширишнинг прогноз параметрлари тўғрисида маълумот берилади.

Манба: тадқиқот асосида ишлаб чиқилган.

этиш мақсадида, ҳуқуқий таъминлаш, амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш талаб этилади. Корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисида ҳисоботларни шакллантиришда хўжалик юритувчи субъектлар биз таклиф қилаётган корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисоботларнинг тузилиши ва мазмунини асос қилиб олишлари мумкин. Бундай ҳисоботни тузиш уларнинг ишини енгиллаштириш ва уни тузиш вақтини қисқартиришга олиб келади.

Шундай қилиб, бугунги кунда корпоратив бошқарув амалиётини ҳисоботга киритиш бўйича хорижий тажрибани ўрганиш долзарб ҳисобланади, чунки Ўзбекистон Республикаси хўжалик жамиятларида ушбу ҳисобот юритилмайди (ушбу ҳисоботнинг алоҳида элементлари – корпоратив бошқарув тизимини баҳолаш натижалари тақдим этилади).

Таклифлар

Юқоридаги таҳлил асосида қуйидаги таклифларни бериш мумкин:

1. Корпоратив бошқарув кодексининг 12-бандига қуйидаги мазмундаги хатбошини қўшиш тавсия этилади: “сайтда корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисоботни эълон қилади, унда корпоратив бошқарув кодексига риоя қилиш, кузатув кенгаши

ва унинг қўмиталари фаолияти, шунингдек, уларнинг самарадорлигини баҳолаш, ижро этувчи органи фаолияти, ташқи ва ички аудит ҳамда назоратни ўтказиш, рискларни бошқариш, акциядорлар билан муносабат, ахборотни ошкор қилиш, дивиденд сиёсати, бошқарув органи ворислигини режалаштириш, бизнес ва стратегик режалаштириш бўйича маълумотлар беради".

2. Ўзбекистон Республикаси Давлат активларини бошқариш агентлиги давлат иштирокидаги хўжалик жамиятларида корпоратив бошқарув тўғрисида ҳисобот тузиш бўйича методик тавсияларни ишлаб чиқиши ва тасдиқлаши мақсадга мувофиқ. Ушбу тавсияларни шакллантиришда биз таклиф қилган корпоратив бошқарув амалиёти тўғрисидаги ҳисоботнинг тузилиши ва мазмунини асос қилиб олиш мумкин.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 6 майдаги "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида"ги ЎРҚ-370-сонли Қонуни. https://lex.uz/docs/-2382409

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 29 мартдаги "2021 – 2025 йилларда давлат иштирокидаги корхоналарни бошқариш ва ислоҳ қилиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида"ги 166-сонли қарори. https://lex.uz/docs/5351244

3. Корпоратив бошқарув кодекси (Акциядорлик жамиятлари фаолияти самарадорлигини ошириш ва корпоратив бошқарув тизимини такомиллаштириш Комиссиясининг 2015 йил 31 декабрда ўтказилган йиғилишининг 9-сонли баённомаси билан тасдиқланган). https://davaktiv.uz/oz/menu/kodeks-korporativnogo-upravlenija

4. Список корпоративных крахов и скандалов. https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.709b86ff-665ffea5-80740eae-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/List_of_corporate_collapses_and_scandals

5. What is Corporate Governance? https://cpdonline.co.uk/knowledge-base/business/corporate-governance

6. Securities and Exchange Board of India – (SEBI). https://medium.com/@commerceopen24/securities-and-exchange-board-of-india-sebi-4c33df895e87

7. The Companies Act, 2013. https://www.indiacode.nic.in/handle/123456789/2114?view_type=browse&sam_handle=123456789/1362

8. "IndianOil" kompaniyaning rasmiy sayti. https://iocl.com/

9. Report on corporate governance. https://iocl.com/contents/AnnualReportenglish_2021-22/pdf/corporate-governance.pdf

10. Положение Банка России от 27.03.2020 N 714-П (ред. от 30.09.2022) О раскрытии информации эмитентами эмиссионных ценных бумаг. https://legalacts.ru/doc/polozhenie-o-raskrytii-informatsii-emitentami-emissionnykh-tsennykh/?ysclid=loeb3k4epy207349712

11. О раскрытии в годовом отчете публичного акционерного общества отчета о соблюдении принципов и рекомендаций Кодекса корпоративного управления. https://cbr.ru/Crosscut/LawActs/File/5768

12. Письмо Банка России от 27.12.2021 N ИН-06-28/102 О раскрытии в годовом отчете публичного акционерного общества отчета о соблюдении принципов и рекомендаций Кодекса корпоративного управления (вместе с Рекомендациями по составлению отчета о соблюдении принципов и рекомендаций Кодекса корпоративного управления). https://sudact.ru/law/pismo-banka-rossii-ot-27122021-n-in-06-28102/?ysclid=lujn8dsuqw713508790

13. Информация по корпоративному управлению. http://www.kmgep.kz/ar/2012/pdf/corporate_ru.pdf

14. "Uztelecom.uz" korporativ boshqaruv tizimining baholash natijalari. https://uztelecom.uz/uz/kompaniya-haqida-1/korporativ-boshqaruv/hisobotlar/korporativ-boshqaruv-tizimining-baholash-natijalari-2

15. "Uzbekgeofizika"ning korporativ boshqaruv tizimini baholash natijalari. https://uzbekgeofizika.uz/oz/menu/zakljuchenija-otsenki-sistemy-korporativnogo-upravlenija

16. "Toshkent" Respublika Fond Birjasining moliyaviy hisobotlari. https://uzse.uz/abouts/financial_reports

17. Годовые отчеты эмитента АО "Biokimyo.uz". https://biokimyo.uz/ru/menu/godovye-otchety-emitenta#

ИЖТИМОИЙ КАПИТАЛГА ОИД НАЗАРИЯЛАР ТАҲЛИЛИ ВА ИЖТИМОИЙ КАПИТАЛНИНГ ДАВЛАТ БОШҚАРУВИДАГИ ЎРНИ

Ўлмасхон БОЗОРОВА,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси таянч докторанти

Аннотация: *мазкур мақолада ижтимоий капиталга оид назарияларнинг мазмун-моҳияти, хорижий олимларнинг "ижтимоий капитал" тушунчаси ҳақидаги қарашлари, унинг бугунги кундаги аҳамияти илмий жиҳатдан кенг ёритилган бўлиб, давлат бошқарувида, жамиятдаги ўзига хос кўриниш ҳамда хусусиятлари таҳлил қилиниб, шунингдек, ижтимоий капитални ривожлантиришга алоқадор таклиф ва тавсиялар берилган.*

Калит сўзлар: *давлат, жамият, ижтимоий капитал, инсон капитали, ижтимоий гуруҳ, ижтимоий муносабатлар, жамоа, ишонч, ташкилот, маънавий қадрият, ижтимоий бирлик, интеграция, ахборот, таълим, ижтимоий назорат, идентификация, ижтимоий қўллаб-қувватлаш.*

Анализ теорий социального капитала и роль социального капитала в государственном управлении

Улмасхон Бозорова,
докторант Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан

Аннотация: *в данной статье с научной точки зрения широко освещаются содержание и сущность теорий социального капитала, взгляды зарубежных ученых на понятие социального капитала, его значение сегодня, анализируется его уникальный облик и характеристики в государственном управлении и обществе.*

Также даются предложения и разъяснения, связанные с развитием социального капитала.

Ключевые слова: *государство, общество, социальный капитал, человеческий капитал, социальная группа, социальные отношения, сообщество, доверие, организация, моральная ценность, социальное единство, интеграция, информация, образование, социальный контроль, идентификация, социальная поддержка.*

Analysis of theories on social capital and the role of social capital in public administration

Ulmaskhan Bozorova,
Doctoral student of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan

Abstract: *in this article, the content and essence of theories about social capital, the views of foreign scientists on the concept of "social capital", its importance today are scientifically widely covered, its unique appearance and characteristics in public administration and in society are analyzed, and it is also related to the development of social capital. suggestions and recommendations are given.*

Keywords: *state, society, social capital, human capital, social group, social relations, community, trust, organization, moral value, social unity, integration, information, education, social control, identification, social support.*

Кириш (Introduction). Давлат ва жамият бошқарувида ижтимоий капитал муҳим ўрин эгаллайди. Бунинг асосий сабаби замонавий глобаллашув шароити, рақобат ва жадал илмий-техникавий ўзгаришлар, иқтисодиёт ва жамиятнинг ривожланиши таъсирида трансформацион жараёнларни келиб чиқишидир. XXI асрда жамият тараққиётининг янги шартлари жамиятнинг ҳар бир аъзосига шахс сифатида янги талабларни қўйди. Шу билан бирга, янги шарт-шароитларнинг шаклланиши муносабати билан янада долзарб масалага айланиб бораётган ижтимоий капитал давлат ва жамиятни бошқарувида муҳим роль ўйнамоқда. Унинг ривожланиши ва мустаҳкамланиши туфайли нафақат иқтисодий ўсишга, балки жамият фаровонлигининг умумий даражасини оширишга ҳам эришиш мумкин. Ижтимоий капитал инсонда мужассам бўлиб, пул ва моддий бойликлар каби сотилмайди, бошқасига ўтказилмайди ёки мерос қилиб олинмайди.

Умумий маънода "капитал" тушунчаси лотинча "capitalis" – асосий, бошланиши, ҳаётга тегишли деган маъноларни англатиб, даромад манбаи сифатида ишлатилиши мумкин бўлган мулк, молиявий ёки номулкий эгаликда бўлган тушунчаларни англатади. Шунга кўра, капитал ҳақида нафақат соф иқтисодий, балки социологик маънода ҳам гапириш мумкин. Шу билан бирга, "капитал" атамаси замонавий ижтимоий фанларда: "инсон капитали", "интеллектуал капитал", "маданий капитал" ва "ижтимоий капитал" каби тушунчаларни ҳам ўз ичига олган.

Адабиётлар шарҳи (Literature review). Ижтимоий капиталнинг давлат ва жамият бошқарувидаги ўрнига М.Бекмуродовнинг "Замонавий бошқарув социологияси" номли монографиясида социология фани нуқтаи назаридан батафсил таъриф берилган. Мумтоз социологлардан Э.Дюргейм "ижтимоий капитал" атамасини ўзининг "Ижтимоий меҳнат тақсимоти" асарида таърифлаган. Америкалик сиёсатшунос Д.Фар ижтимоий капиталнинг концептуал тарихини кўриб чиқиб, ижтимоий капитални давлат бошқарувини амалга оширишда муҳим роль ўйнашини илмий асослаб берган. Д.Фарнинг фикрича, "ижтимоий капитал" атамасининг, замонавий маънода, биринчи қўлланилиши Л.Д.Ханифаннинг 1916 йилда нашр этилган ва Буюк Британиянинг қишлоқ туманларидаги турли жамоалар таҳлилига бағишланган асарида учрайди. Л.Д.Ханифан таълим маъмури сифатида, қишлоқ жамоаларидаги дўстлик, ўзаро тушуниш ва ижтимоий муносабатларга қизиқиши катта бўлган. Айрим тадқиқотчилар ушбу масала тарихида Америка шаҳарлари ҳаётини режалаштириш муаммолари билан боғлиқ ҳолда ўрганган социолог Д.Жейкобснинг ҳам назарий ҳиссасини алоҳида таъкидлайдилар [Фарр: 6-33. [1].

Методология (Methodology). Ушбу мақолада Америка социологиясининг асосчиларидан бири ҳисобланган П.Сорокиннинг "Инсон, жамият ва цивилизация" асарида, АҚШ социологиясида ҳукмрон бўлган эмпирик йўналишга қарама-қарши ўлароқ, жамиятга яхлит ёндашув, яъни "4 интеграл" социология тўғрисидаги таълимот ёритилган. Мақолага айнан П.Сорокиннинг ушбу асари методологик асос қилиб олинди. Ижтимоий борлиқни Сорокин индивиддан юқори турувчи социомаданий мавжудлик тарзида тушунган. Бундай социомаданий мавжудлик моддий мавжудликка тўғри келмайди ва у ўзига хос белгилар тизими билан ифода этиш орқали хусусиятларни аниқлаш имконини беради. Шунингдек, Э.Дюргеймнинг "Ижтимоий меҳнат тақсимоти" асарида ҳам ижтимоий капиталнинг муҳим социал жиҳатлари очиб берилгани ва давлат бошқарувидаги аҳамияти ёритилгани боис, ушбу асар ҳам мақоланинг методологик асоси сифатида олинди.

Натижа (Rezults). "Ижтимоий капитал" атамаси илгари ишлатилганига қарамай, унинг ҳозирги тушунчаси Ғарбда 1980-1990 йилларда нашр этилган асарлардан келиб чиқади. Француз социологи Пьер Бурде марксистик социологиянинг кучли таъсирида бўлганлиги сабабли: "Иқтисодий капитал бошқа барча турдаги капиталнинг асосидир", деб ҳисоблаган. У, биринчи навбатда, капиталнинг турли шакллари тенгсизликни яратиш ва қайта яратиш учун қандай бирлаши-

ши билан қизиққан. Бироқ капиталга фақат иқтисодий нуқтаи назардан қараш Бурдье учун етарли бўлмагани учун у капиталнинг бундай шаклларини маданий ва ижтимоий деб ҳисоблаган. У, дастлаб, "маданий капитал" тушунчасидан турли ижтимоий синфлар ва гуруҳлардаги болаларнинг мактаб фаолиятидаги фарқларни тушунтириш учун фойдаланган. Тегишли оилавий "маданий сармоя стратегиялари"дан фойдаланган ҳолда, баъзи ижтимоий гуруҳлар ўз фарзандларига яхши таълим ва унинг натижаларини олиш имкониятини кафолатлай олади [Бурдье: 2-3. [2].

Ижтимоий капитал назариясининг ривожланишига иқтисодчи Г.Лоури ҳам катта ҳисса қўшган. У, дастлаб, "ижтимоий капитал" ғоясини ўзининг православ иқтисодчилари билан бўлган полемикалари контекстида ишлайдиган атама сифатида кўриб чиқади ва шу билан "ижтимоий капитал" тушунчаси ва шаклланиш жараёнини янада тизимли таҳлил қилишга йўл очади. У ўз асарларида Америка фуқаролари даромадларини уларнинг ирқига қараб тақсимлашни ўрганиб чиқиб, қора танли аҳолининг меҳнат биржаси билан алоқаси йўқлиги, биринчи навбатда, ўз қобилияти ҳақида етарли маълумот йўқлиги сабабли уларнинг ўз қобилиятини амалга оширишга қандай салбий таъсир кўрсатиши ҳақида ёзган. У ўзининг "Ирқий даромадлар тафовутлари динамикаси назарияси" асарида шундай таъкидлаган: "Эркин жамиятда ҳар бир шахс ўзининг қийинчиликларни енгиш қобилиятига мувофиқ ижтимоий иерархияда маълум даражага етиши керак". Шахснинг маълум даражада етукликка эришган ижтимоий контексти буни фақат маълум шахслар амалга ошириши мумкинлиги билан белгиланади. Бундан келиб чиқадики, имкониятларнинг мутлақ тенглиги эришиш мумкин бўлган идеалдир [Лоури: 154. [3].

Бизнингча, ижтимоий капитал – бу ўзаро ишончни шакллантириш, ўзаро мажбуриятлар ва кутишларни аниқлаш, ижтимоий нормалар ва муносабатларни шакллантириш ҳамда ўрнатиш орқали шахсларнинг ҳаракатларини осонлаштирадиган ижтимоий муносабатлар ресурслари, уларнинг тармоқларидир. Ижтимоий капитал учун ахборотнинг аҳамиятини ҳисобга олиш муҳим ҳисобланади. Давлат ва жамиятни бошқаришда эътиборни, аввало, инсон капиталини шакллантиришга қаратиш лозим. Инсон капитали билим, кўникма ва одамларнинг бир-бири билан маълум бир жамият яратиш қобилиятидан иборатдир.

Инсон капиталини шакллантиришда профессор М.Бекмуродов: "Инсон капитали – бу ҳар бир инсондаги билимлар, эгалланган бой касбий тажрибалар, яратиш, бунёдкорликка йўналтирилган ижтимоий мўлжаллардир. Инсон капиталини бойитишга йўналтирилган инвестициялар доирасига: билимлар орттириш касбий малакаларини ошириш, саломатликни мустаҳкамлаш, ҳамда янги маълумотларни топиш, уларни эгаллаб олиш ва бу маълумотлардан унумли фойдалана олиш салоҳиятини шакллантиришга қаратилган фаолиятлар киради" [Бекмуродов: 42. [4].

Ҳозирги пайтда кенг жамоатчиликда жаҳон мамлакатларидаги фаровонлик ҳамда ривожланишнинг фақатгина бугунги ҳолатини эмас, балки унинг эртанги куни ҳам қандай бўлишини билишга бўлган қизиқиш кучаймоқда. Чунки дунёнинг энг ривожланган давлатларининг ўз маблағларини қандай ижтимоий-иқтисодий ҳолатдаги мамлакатларга инвестиция қилишни олдиндан билишга бўлган интилишлари бундай қизиқишни юзага келтирмоқда. Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистоннинг айни вақтдаги ривожланиш хусусиятлари дунёнинг жуда кўп мамлакатлари томонидан барқарор юксалаётган ҳамда ижобий тажриба сифатида ўрганишга муносиб, деб эътироф этилмоқда.

Маълумки, дунёда инсон капиталини комплекс ривожлантириш энг устувор масалалардан ҳисобланади. Шу боисдан ҳам Президентимиз Шавкат Мирзиёев ўзининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида қуйидаги фикрларни илгари сурди: "Ривожланган мамлакатларда таълимнинг тўлиқ циклига инвестиция киритишга, яъни бола 3 ёшдан 22 ёшгача бўлган даврда унинг тарбиясига сармоя сарфлашга катта эътибор берилади. Чунки ана шу сармоя жамиятга 15-17

баробар миқдорда фойда келтиради. Бизда эса бу кўрсаткич атига 4 баробарни ташкил этади. Бинобарин, инсон капиталига эътиборни кучайтиришимиз, бунинг учун барча имкониятларни сафарбар этишимиз шарт" [Мирзиёев: [5].

"Ижтимоий капитал" тушунчасига тармоқ ёндашув америкалик тадқиқотчи М. Грановеттернинг ишларида тўлиқ акс эттирилган. Унинг назариясига кўра, замонавий жамиятда шахслар ўртасидаги ижтимоий алоқалар тармоқлари мавжуд. Ижтимоий тармоқлар транзакция харажатларини камайтириш қобилияти ва оппортунистик хатти-ҳаракатлар эҳтимоли билан ажралиб туради. Шахсий алоқалар меҳнат бозорида ўзаро алоқада бўлган шахслар учун, айниқса, муҳим роль ўйнайди. Умуман олганда, М.Грановеттер концепциясига кўра, шахсларнинг ҳаракатлари ижтимоий жиҳатдан шартланган бўлиб, шахслараро мулоқот тармоқларида илдиз отади ва субъектларнинг ижтимоий муносабатлари тузилиши билан шаклланади [Грановеттер: 89-94. [6].

Ижтимоий капитални икки жиҳат – ижтимоий ресурс ва ижтимоий феномен сифатида тадқиқ этиш мақсадга мувофиқ. Шунга кўра:

ижтимоий ресурс сифатида ижтимоий капитал – бу ўзаро танишиш ва тан олиш муносабатларининг барқарор тармоғи мавжудлиги билан боғлиқ бўлган реал ёки потенциал ресурслар йиғиндисидир;

ижтимоий капитал институционал феномен сифатида ижтимоий гуруҳлар ва бутун жамиятга умумий иқтисодий ва ижтимоий масалаларни (ресурслардан самарали фойдаланиш асосида) ҳал қилиш учун ўз аъзоларини ташкил этишга имкон берадиган расмий ва норасмий нормалар (қоидалар) ва ташкилотлар фаолиятини ижтимоий адолатга асосланган ҳолда амалга ошириш жараёни ҳисобланади. Мазкур таъриф украиналик социологлар Б.В. Буркинский ва В.Ф. Горячук тадқиқотларида ҳам эътироф этилади. [Буркинский, Горячук: 169. [7].

Демак, ижтимоий капитални бундай тушуниш капиталнинг бошқа турлари каби уни ресурс эканлиги ҳақида баҳслашиш имконини беради. Аммо, шу билан бирга, ижтимоий капиталнинг институционал муҳит сифатидаги таърифи ушбу турдаги капиталнинг алоҳида роли ҳақида тушунчага эга бўлишга имкон беради, чунки капиталнинг бошқа турлари маълум бир институционал муҳитда ишлайди ва улардан фойдаланиш самарадорлигининг шарти эса, ижтимоий капиталнинг таъминланишига боғлиқ бўлади. Ижтимоий капиталга доир назарияларни таҳлил қилишда қуйидаги фикрларга эътибор қаратиш лозим деб ҳисоблаймиз. Ижтимоий капитални шакллантириш манбалари сифатида шахслараро ўзаро муносабатларни, маънавий қадриятларни, ташкилотларни (ҳокимият, муассасалар, корхоналар, жамоат ташкилотлари) тушуниш мумкин.

Ижтимоий капитални ўрганишнинг муҳим жиҳати унинг тузилишини аниқлашдир. Ижтимоий капитал таҳлил қилинган П.Бурдье концепциясига мурожаат қилсак, қуйидаги асосий компонентларни ажратиб кўрсатишимиз мумкин: ўзаро тан олиш муносабатларининг институционализацияси, ижтимоий алоқалар ва ижтимоий тармоқларга аъзолик орқали шахслар учун мавжуд бўлган ресурслардир. К.Кизилова ижтимоий капиталнинг асосий таркибий қисмлари сифатида: ижтимоий алоқалар (ижтимоий тармоқлар), меъёрлар, қоидалар, санкциялар, эътиқод ва ишончни белгилайди. Ж.Коулман ижтимоий капиталнинг қуйидаги шаклларини (компонентларини) кўриб чиқади: масъулият, тузилманинг (тармоқ) умидлари ва ишончлилиги, ахборот каналлари, меъёрлар ва самарали санкциялар [Мишенин: 84-91. [8].

Жаҳон банки мутахассислари томонидан таклиф қилинган ижтимоий капитални тушуниш концепциясига асосланиб, учта асосий компонентни ажратиб кўрсатиш мумкин: боғловчи, горизонталь интеграция ва вертикал интеграция. Биринчи компонент – бу нисбатан ёпиқ тузилмада шаклланадиган ва унинг чегараларидаги шахслар ўзаро таъсири характерини белгилайдиган мустаҳкам ижтимоий алоқалар ва тегишли меъёрий қадриятлар тизими. Иккинчиси – горизонталь алоқалар тўплами ва турли алоҳида

гуруҳларга мансуб бўлган шахсларни бирлаштирадиган тегишли қиймат – меъёрий тизим. Учинчиси – ижтимоий, иқтисодий ва ҳокимият иерархиясининг турли даражаларини қамраб олувчи ва ўзаро боғланган объектлар учун умумий бўлган меъёрий ва қадриятлар тизими томонидан қўллаб-қувватланадиган ижтимоий алоқалар тўплами [Мишенин: 84-91. [8].

Ҳар қандай ташкилот алоҳида элементлардан (бўлимлардан) иборат бўлиб, улар идеал тарзда биргаликда ишлаши керак. Бундай ҳолда, ижтимоий капиталнинг манбаи индивидуал ходимлар ва улар учун умумий мақсадларга эришиш манфаатларида уларнинг жамоавий ҳаракатларини ташкил этувчи ташкилий бўлинмаларни бирлаштиришга ёрдам берадиган нормалардир. Ушбу истак ташкилотнинг барча аъзолари томонидан баҳам кўрилган қадриятлардан келиб чиқади. Шундай қилиб, ташкилотнинг ижтимоий капитали анча мураккаб шаклланиш бўлиб, унинг ажралмас мулки микро ва макродаражада турли манбаларнинг ўзаро таъсири натижасида шаклланади.

Иқтисодиёт, социология ва ижтимоий психологияда мавжуд бўлган ижтимоий капитал таркибий қисмларига ёндашувлар таҳлили ижтимоий капиталнинг қуйидаги тузилишига эътибор қаратиш имконини беради:

- ижтимоий бирлик;
- ишонч;
- ижобий ва “кучли” гуруҳнинг ўзига хослиги;
- ходимларнинг садоқати ва иштироки;
- ташкилотнинг имижи.

Шуни таъкидлаш керакки, ижтимоий капиталнинг тузилиши юқоридаги таркибий қисмлар билан чекланмайди. Замонавий ижтимоий-иқтисодий тадқиқотларда унинг манбаларини ижтимоий капитал таркибига, яъни оила, ихтиёрий жамоалар, корпорациялар, компаниялар, нодавлат нотижорат ташкилотлари, давлат органлари, этник жамоалар, ижтимоий гуруҳларни киритиш тенденцияси кузатилмоқда.

Ижтимоий капиталга оид назарияларни таҳлил қилиш доирасида унинг функцияларини ажратиб кўрсатиш муҳим ҳисобланади. Шу сабабдан ижтимоий капиталнинг асосий функцияларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1) интегратив функция, унинг маъноси одамларни, гуруҳларни, жамоаларни бағрикенглик ва ишонч асосида бирлаштиришдан иборат бўлиб, пировард натижада, умумий манфаатга олиб келади;

2) ахборот функцияси бизнес ва касбий соҳаларда қўшимча афзалликларга эга бўлиш учун ахборотдан фойдаланишни таъминлайди;

3) коммуникатив нутқ орқали янги билимларни ўзлаштиришга олиб келадиган таълим функцияси, улар билан алоқада бўлган кенг тармоқнинг мавжудлиги, бу янги ғояларнинг тез алмашинувини, шахсий билим ва кўникмаларни ривожлантиришни таъминлайди;

4) ижтимоий назорат функцияси умумэътироф этилган ижтимоий меъёрлар ва қадриятлар ёрдамида гуруҳлар, ташкилотлар, бирлашмалар ва бошқа жамоавий жамоалар ичидаги ижтимоий муносабатларни тартибга солади;

5) ижтимоий қўллаб-қувватлаш функцияси бир нечта идентификацияни қўллаб-қувватлашга ва шахсий алоқалар тармоғи орқали гуруҳ аъзолари ва бошқа гуруҳлар ўртасида ресурсларни алмашиш жараёнини соддалаштиришга ёрдам беради;

6) ижодий функция ҳаракатларда жамоа ва жамоавийликни таъминлайди. Кўпинча, бу функция флеш-моб кўринишида амалга оширилади, олдиндан режалаштирилган оммавий акцияда одамларнинг катта гуруҳи жамоат жойида пайдо бўлиб, олдиндан келишилган ҳаракатларни амалга оширади ва кейин тарқалади. Бу жуда оддий, аммо, айни пайтда, жамоатчилик фикрини ўрганиш ёки муайян муаммоларга эътиборни жалб қилишнинг тез ва хавфсиз усули деб таърифлаш мумкин.

Тавсия ва хулоса (Acknowledgements). Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, ижтимоий капитал социология, иқтисод, психология, фалсафанинг тадқиқот объекти

бўлиб, шахснинг маълум бир ижтимоий гуруҳга мансублиги, ижтимоий бирдамлик ва ишончга асосланган ўзига хос фанлараро категориядир. Ижтимоий капитал бир қатор компонентдан иборат ва бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган ижтимоий бирлик, ишонч, ижобий ва кучли гуруҳ идентификатори, содиқлик ва иштирок этиш ва ташкилий имиждир.

Ижтимоий капиталнинг асосий функцияларига: интеграция, ахборот, таълим, ижтимоий назорат, идентификация, ижтимоий қўллаб-қувватлаш, ижодий ёндашув каби вазифаларни киритиш мумкин. Бугунги кунда Янги Ўзбекистонда ижтимоий капитални ривожлантиришга доир стратегик вазифалар давлат бошқарувида ижтимоий капиталнинг ролини ошириш ва ижтимоий адолатни таъминлаш демакдир.

Муҳокама (Discussion). Янги Ўзбекистонда қулай ижтимоий капитални ривожлантиришнинг институционал муҳитини яратишга қаратилган комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш зарур деб ҳисоблаймиз: биринчидан, маъмурий, тиббий, таълим соҳаларидаги ислоҳотларни амалга оширишда ижтимоий капиталнинг таркибий қисмларини киритиш; тадбиркорлик ва бизнесни ривожлантиришга кўмаклашиш; ишлаб чиқаришда инновацион ғояларни янада кенг жорий этиш; фуқаролик жамияти институтларини давлат томонидан янада кўпроқ қўллаб-қувватлаш. Ушбу чора-тадбирлар мажмуасини амалга ошириш Янги Ўзбекистонда ижтимоий давлатни барпо этиш йўлида стратегик параметрларга эришиш учун ижтимоий капитални ривожлантириш ва бойитишга ёрдам беради.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Farr J. Social Capital: a conceptual history // Political Theory. 2004. Vol. 32, № 1. P. 6-33.
2. Bourdieu P. Le capital social: notes provisoires // Actes de la recherche en sciences sociales. Paris, 1980. № 1. P. 2-3.
3. G. Loury, A dynamic theory of radical income differences, Lexington Books, Lexington 1977, – P. 154.
4. Бекмуродов М.Б. Замонавий бошқарув социологияси. Монография. – Тошкент: Янги аср авлоди. – 2020. – 42 б.
5. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Т., 2018.
6. Д.Н. Герасимчук, Функции социального капитала на региональном рынке труда, // "Политематический журнал научных публикаций "ДИСКУССИЯ"" 2015, № 2 (54), – С. 89-94.
7. Б.В. Буркинский, В.Ф. Горячук, Социальный капитал: сущность, источники и структура, оценка. // "Экономика Украины" 2013, № 1, – С. 69.
8. Е.В. Мишенин, Н.В. Олейник, Социальный капитал: теоретические подходы к формированию сущности и содержания, // "Механизм регулирования экономики", 2008, № 3, Т. 2, – С. 84-91.

ИЖТИМОИЙ ДАВЛАТ ҚУРИШДА МЕДИАМЕГАПОЛИСНИНГ ЎРНИ

Мансур ЮНУС,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси, "Маънавият ва маърифат" кафедраси мудири, PhD, доцент

Маъруфжон ЖУМАЕВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси Матбуот котиби

Аннотация: *ушбу мақолада давлат хизматида ахборот медиамегаполисидан самарали фойдаланиш, инқирозли вазиятда жамоатчилик билан алоқаларни ривожлантириш ҳамда ахборот маконида экологик вазият барқарорлигини таъминлаш масалаларига оид маълумотлар келтирилган.*

Калит сўзлар: *давлат, жамият, ахборот, медиаполис, инқироз, коммуникация, факт, маълумот, интернет, имиж, электрон почта, веб-сайт, ижтимоий, сиёсат, адолат, халқ, давлатчилик, жаҳон.*

Роль медиамегаполиса в построении социального государства

Мансур Юнус,
заведующий кафедры "Духовность и просветительство" Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан, PhD, доцент,
Маъруфжон Жумаев,
Пресс-секретарь Академии государственного управления

Аннотация: *в данной статье представлена информация об эффективном использовании средств информации в государственной службе, развитии отношений с общественностью в кризисной ситуации, а также вопросе обеспечения стабильности экологической ситуации в информационном пространстве.*

Ключевые слова: *государство, общество, информация, медиаполис, кризис, коммуникация, факт, информация, интернет, имидж, электронная почта, сайт, социальное, политика, правосудие, народ, государственность, мир.*

The role of the media megapolis in building a social state

Mansur Yunus,
Head of the Department of "Spirituality and Enlightenment" of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan, PhD, Associate Professor,
Ma'rufjon Jumayev,
Press Secretary of the Academy of Public Administration

Abstract: *this article provides information on the effective use of information media in public service, the development of relations with the public in a crisis situation, and the issue of ensuring the stability of the environmental situation in the information space.*

Keywords: *state, society, information, mediapolis, crisis, communication, fact, information, internet, image, e-mail, website, social, politics, justice, people, statehood, world.*

Кириш (Access)

Бугунги кунда давлат бошқаруви соҳасида амалга ошириладиган ҳар қандай ислоҳотнинг самарали натижаси бевосита ахборот маконида тарқалаётган турли ахборотлар билан чамбарчас боғлиқ бўлмоқда. Ҳаттоки, муайян давлат имижи ҳақида сўз борганда, ижтимоий онгда, глобал ахборот макони – интернет тармоғидаги хабарлар, маълумотлар, фактлар орқали шаклланмоқда. Чунки бугун ҳар қандай восита, маҳсулот, хизмат тури, ҳаттоки, шахс ёки мамлакат ўзига хос хусусиятлари билан жамоатчилик олдида муайян қиёфага эга бўлмаса, харидорлар ёки етарли даражадаги хайрихоҳларни ўзига жалб қила олмайдилар. Хорижий манбаларда таъкидланишича, замонавий ахборот технологиялари ютуқлари натижасида инсонлар виртуал олам орқали ўз шахсий қиёфаларини, баъзи ҳолларда эса ўз виртуал ҳақиқатларини яратиш имкониятига эга бўлдилар. Яъни интернет глобал тармоғида кенг қамровли ахборот ресурсларининг вужудга келиши ва ривожланиши минтақалар, ҳудудлар ҳақида расмий маълумотлардан ташқари, ташқи ахборотлар оқимини яратди. Чунки ушбу тармоқда электрон оммавий ахборот воситалари орқали тарқатилаётган маълумотлар бўйича қолдирилаётган фикр ва мулоҳазалар фойдаланувчиларнинг ижтимоий тармоқлардаги "ҳаётий фаоллиги"нинг муҳим кўрсаткичи бўлиб қолди. Натижада, оммавий контентни тўлдириб борувчи акторлар муайян тренд шаклланиши биланоқ, "жонли" ижтимоий муаммоларни байроқ қилиб, ижтимоий тармоқларни жамият кайфияти индекаторига айлантириб қўймоқда. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳудудлар, минтақалар имижини яратувчилар ёки унга салбий таъсир этувчилар, асосан, интернет глобал тармоғининг қидирув тизимларида фаол бўлган сўровлар асосида шаклланган фикрлардир [1].

Шу боисдан ҳам жамиятда хавф даражасининг ошиши ва инқирозли вазиятлар доирасининг кенгайиши шароитида одамлар, ташкилотлар, ижтимоий гуруҳлар ва давлатларнинг мақсадларига эришиш учун инқирозли вазиятда барқарор обрўни сақлашга қаратилган стратегиялардан фойдаланиш зарурати кескин ошиб бормоқда. Сабаби, ижтимоий ўзгаришларнинг энг муҳим ҳаракатлантирувчи кучи таъсирчан ресурсга айланган ахборот, ахборот технологиялари ва коммуникация оқимларини ташкил этиш бўлиб қолмоқда. Турли техник мулоқот воситалари ёрдамида доимий равишда кўплаб маълумотлар дунё бўйлаб айланади, лекин ҳар доим ҳам улар ўзаро тушуниш муҳитини яратмайди. Замонавий инқирозларнинг муҳим қисми айнан ахборот алоқаларининг бузилиши натижасида юзага келади.

Инқироз, қоида тариқасида: оммавий ахборот воситаларида салбий маълумотларнинг кўпайиб кетиши, ишончли маълумотларнинг йўқлиги ва муаммо ҳақида ўзўзидан пайдо бўлган жамоатчилик фикри, адекват жавобни шакллантиришдаги қийинчиликларнинг кучайиши, ривожланаётган инқирозни идрок этиш ва унинг таъсири остида назоратни йўқотиш, раҳбариятнинг ўз эътиборини муаммони ҳал қилишга жамлай олмаслиги ва ҳоказолар асосида вужудга келади.

Инқирозга қарши самарали алоқаларни яратиш учун, биринчи навбатда, инқирознинг табиати ва характерини баҳолаш керак [2].

Потенциал коммуникация инқирозларини аниқлаш ва таҳлил қилиш инқирозли коммуникация стратегиясини ишлаб чиқишнинг муҳим қисмидир. Мазкур босқичда бошқарув ходимлари инқироз турларини, уларнинг таъсири ва ташкилот учун мумкин бўлган оқибатларини баҳолайдилар.

Дастлаб, табиий офатлар, технологик бахтсиз ҳодисалар, молиявий муаммолар ёки обрў-эътибор билан боғлиқ турли хил инқироз турларини таҳлил қилиш амалга оширилади. Инқирознинг ҳар бир тури ўзига хос хусусиятларга ва алоқа стратегиясини ишлаб чиқишда эътиборга олиниши керак бўлган коммуникация муаммоларига эга бўлиши мумкин.

Кейинроқ инқирозларнинг ташкилотга таъсири баҳоланади. Бу фаолият жараёнлари, обрў ва манфаатдор томонлар муносабатларига потенциал таҳдидларни баҳолаш-

ни ўз ичига олади. Инқирозли вазият натижасида юзага келиши мумкин бўлган оқибатлар ва хавфлар таҳлил қилинади.

Яна бир муҳим қадам – инқироз пайтида юзага келиши мумкин бўлган коммуникация тўсиқлари ва муаммоларни аниқлаш. Уларга: маълумотлардаги номувофиқликлар, миш-мишларни бошқаришдаги қийинчиликлар ва нотўғри маълумотларнинг тарқалиши, кутилмаган манфаатдор томонларнинг мавжудлиги ва бошқалар киради. Юзага келиши мумкин бўлган инқирозларнинг батафсил таҳлили бошқарув ходимларига муаммоларни бартараф этиш учун коммуникация стратегияларини башорат қилиш ва ишлаб чиқишга ёрдам беради.

Эҳтимолий коммуникация муаммоларини аниқлаш ва таҳлил қилиш натижасида бошқарув ходимлари инқироз пайтида алоқага таъсир қилиши мумкин бўлган вазиятлар ҳақида тўлиқ тушунчага эга бўладилар. Бу инқирозларнинг салбий таъсирини минималлаштириш ва барча манфаатдор томонлар билан ишончли муносабатларни сақлашга ёрдам берадиган самарали коммуникация стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун замин яратади.

Инқирознинг турлари ва уларнинг ташкилотга таъсирини баҳолаш инқирозли коммуникация стратегиясини ишлаб чиқишда муҳим қадамдир. Ушбу босқичда бошқарув ходимлари ҳар хил инқироз турларини ва уларнинг ташкилотга потенциал таъсирини таҳлил қиладилар.

Мазкур босқичда бошқарув ходимлари инқирознинг ҳар бир турининг юзага келиш эҳтимоли ва унинг потенциал жиддийлиги ёки ҳажмини баҳолайдилар. Бундай ёндашув қайси инқирозлар ташкилотга энг кўп салбий таъсир кўрсатиши мумкинлигини аниқлашга имкон беради ва улар учун коммуникация стратегиясини ишлаб чиқишга туртки бўлади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили
(Analysis of literature on the topic)

Мижозлар, ходимлар, етказиб берувчилар, инвесторлар, давлат идоралари, жамоатчилик ва оммавий ахборот воситалари каби манфаатдор томонларнинг турли тоифаларини ҳисобга олиш муҳимдир. Ушбу гуруҳларнинг турли хил эҳтиёжлари ва инқирозга жавоблари бўлиши мумкин. Бошқарув ходимлари ушбу гуруҳларнинг ҳар бири билан олиб бориладиган муносабатларга инқирознинг потенциал таъсирини баҳолашлари ва ушбу вазиятда бошқарувнинг энг муҳим томонларини аниқлашлари керак.

Инқирознинг ташкилот обрўсига таъсири таҳлили бошқарув ходимларига коммуникация ҳаракатлари ва хабарлар манфаатдор томонларнинг ташкилот ҳақидаги тасаввурларига қандай таъсир қилишини яхшироқ тушунишга ёрдам беради. Ишончни йўқотиш, муносабатларнинг ёмонлашиши, қўллаб-қувватлашнинг камайиши ёки аҳолининг норозилиги каби манфаатдор томонлар ўртасидаги муносабатларнинг мумкин бўлган салбий оқибатлари ҳам таҳлил қилинади.

Обрўга ва муносабатларга таъсирларни баҳолаш раҳбариятга салбий таъсирларни минималлаштириш ва манфаатдор томонлар ишончини тиклаш учун тегишли коммуникация ва ҳаракат стратегияларини ишлаб чиқиш имконини беради. Бу ташкилотнинг обрўсини бошқариш ва тиклаш, манфаатдор томонлар билан муносабатларни тиклаш ва мустаҳкамлашга қаратилган хабарлар ва коммуникация тактикасини ишлаб чиқишни ўз ичига олади.

Инқирозга қарши коммуникация режасини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш инқирозни самарали бошқаришнинг муҳим қисмидир. Ушбу жараён коммуникация мақсадларини аниқлаш, тегишли алоқа каналларини танлаш ва инқироз пайтида манфаатдор томонлар билан самарали мулоқот қилиш учун хабарлар ва ҳаракатларни ишлаб чиқишни ўз ичига олади.

Инқироз даврида коммуникация стратегияси ахборот оқимини бошқариш, ўз вақтида ва тўғри ахборот алмашинувини қўллаб-қувватлашда асосий ўрин эгаллайди. Бу ташкилотга ахборотни назорат қилиш ва тарқатиш, имиж ва обрўни бошқариш, манфаатдор томонлар билан муносабатларни мустаҳкамлаш имконини беради.

Мақсадларни аниқлагандан сўнг, тегишли коммуникация каналларини танлаш бош-

ланади. Уларга: аудитория эҳтиёжлари ва хоҳишларига қараб расмий ёзма мулоқот, оммавий ахборот воситалари учун брифинглар, интервьюлар ёки видеохабарлар, веб-сайтлар, ижтимоий тармоқлар, пресс-релизлар ёки бошқа коммуникация шаклларидан фойдаланиш киради.

Хабарлар ва ҳаракатлар режасини ишлаб чиқиш манфаатдор томонларга етказилиши керак бўлган маълумотлар ва асосий хабарлар аниқланганини англатади. Улар аниқ, ихчам бўлиши, шаффофликни таъминлаши, тингловчиларнинг талаб ва манфаатларини акс эттириши керак. Бундан ташқари, режада инқирозга самарали жавоб бериш учун амалга оширилиши керак бўлган ҳаракатлар белгилаб қўйилади.

Инқирозли коммуникация режасини амалга ошириш: манфаатдор томонлар билан бевосита мулоқот қилиш, маълумот тарқатиш, фикр-мулоҳазаларни кўриб чиқиш, саволларга жавоб бериш ва тушунмовчиликларни бартараф этишни ўз ичига олади. Инқироз ривожланиши ва янги шароитлар пайдо бўлиши билан коммуникация режаси мослаштириб борилади. Чунки шаффофлик ва мослашувчанликни таъминлаш инқирозли вазиятда муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Таҳлил ва натижалар
(Analysis and results)

Умуман олганда, инқирозли коммуникациялар режасини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш ташкилотларга инқироз вақтида ахборотни самарали бошқариш ва манфаатдор томонлар билан мулоқот қилиш имконини беради.

Мақсадли аудитория ва асосий манфаатдор томонларни аниқлаш инқирозли коммуникация стратегиясини ишлаб чиқишнинг муҳим элементидир. Ушбу жараён инқироз даврида ташкилотга энг катта қизиқиш ва таъсирга эга бўлган гуруҳлар ҳамда шахсларни аниқлаш, таҳлил қилишни ўз ичига олади.

Мақсадли аудитория – инқироз даврида коммуникациянинг асосий иштирокчилари бўлган одамлар ёки ташкилотлар гуруҳи. Уларни ички ва ташқи аудиторияга бўлиш мумкин. Ички аудиторияга: ходимлар, бошлиқлар ва ташкилотнинг бошқа ички манфаатдор томонлари киради. Ташқи аудиторияга: аҳоли, инвесторлар, оммавий ахборот воситалари, бошқа давлат идоралари, жамоатчилик, ташкилот ва унинг фаолиятига қизиқиш билдирувчи бошқа шахслар киради.

Асосий манфаатдор томонлар инқироз пайтида ташкилотга, унинг обрўсига ва имкониятларига таъсир кўрсатадиган шахслардан иборат бўлади. Улар: иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ёки экологик кучга эга бўлган гуруҳлар ёки шахслар бўлиши мумкин. Асосий манфаатдор томонлар ҳам ички (масалан, раҳбарият, ходимлар), ҳам ташқи (масалан, фуқаролар, инвесторлар, жамоатчилик) бўлиши мумкин.

Мақсадли аудитория ва асосий манфаатдор томонларни аниқлашда уларнинг инқироз ва ташкилот фаолияти билан боғлиқ эҳтиёжлари, қизиқишларини ҳисобга олиш муҳимдир. Чунки улар билан қандай шаклда самарали мулоқот қилишни, қандай каналлар ва хабарлардан фойдаланишни белгилаб олиш зарур.

Мақсадли аудитория ва асосий манфаатдор томонларни ўрганиш ва таҳлил қилиш бошқарув ходимларига ушбу гуруҳларнинг эҳтиёжлари ҳамда умидларини тўғри ҳал қилиш, уларга зарур жавоблар бериш учун инқирозли коммуникация стратегиясини шакллантиришга ёрдам беради.

Инқироз иштирокчилари ва кенг жамоатчиликка маълумот етказиш учун тегишли коммуникация каналларини танлаш инқирозли коммуникация стратегиясини ишлаб чиқишнинг муҳим жиҳати ҳисобланади. Коммуникация каналлари аудитория ва инқироз хусусиятларини, мулоқот мақсадларини ҳисобга олган ҳолда танланиши керак.

Коммуникация каналларини танлашда бир нечта омилни ҳисобга олиш керак:

мақсадли аудитория – мақсадли аудитория маълумот олиш учун қайси коммуникация каналларини афзал кўришини аниқлаш (баъзилар электрон почта ёки чоп этиш каби анъанавий алоқа каналларини афзал кўрадилар, бошқалар эса, ижтимоий

медиа, вебинарлар ёки лаҳзали хабар алмашиш тизимига эга мессенжерларни маъқул кўрадилар);

инқирознинг характеристикалари – инқирознинг табиати ва хронологиясини кўриб чиқиш (баъзи инқирозлар тез ва зудлик билан мулоқот қилишни талаб қилади, бошқалари эса, узоқ ва чуқур коммуникация шаклларига имкон беради) ҳамда узатилиши керак бўлган маълумотларнинг сезгирлиги ва мураккаблигини ҳисобга олиш;

хабарлар турлари – юборилиши режалаштирилаётган хабар турини баҳолаш (баъзи хабарлар матнга кўпроқ мос келади, масалан, фактлар ва кўрсатмалар), бошқалари аудио ёки видео форматида тақдим этилганда, самарали бўлиши мумкин (масалан, мотивацион хабарлар ёки эмоционал компонентли хабарлар).

Шундай қилиб, ушбу омилларга асосланиб, тегишли коммуникация каналларини танлаш мумкин, хусусан:

электрон почта – расмий хабарлар ёки янгиликларни юбориш учун;

веб-сайт ва блог – вазият ҳақида маълумот ва янгиликларни нашр қилиш;

ижтимоий тармоқлар – кенг аудитория билан мулоқот қилиш ва ахборотни тез тарқатиш;

видео ва аудиоканаллар – видеоблоглар, интервьюлар, подкастлар ва вебинарлар орқали асосий хабарларни етказиш;

мессенжерлар ва гуруҳ чатлари – инқирознинг муайян гуруҳлари ёки индивидуал иштирокчилари билан бевосита мулоқот қилиш учун.

Инқироз даврида мақсадли аудиториянгизга энг самарали етиб борадиган ва уларнинг ахборот эҳтиёжларини қондирадиган бир нечта мос каналларни танлаш муҳимдир.

Инқироз даврида шаффофлик, равшанлик ва эмоцияларни ҳисобга олган ҳолда хабарларни ишлаб чиқиш алоқа стратегиясининг муҳим қисмидир.

Шаффофлик – долзарб ва аниқ маълумотни тақдим этиш ва фактларни яшириш ёки маълумотни манипуляция қилишга уринмасликни англатади. Мулоқотдаги шаффофлик ишончни мустаҳкамлайди ва миш-мишлар ҳамда нотўғри маълумотларнинг тарқалишига қарши курашда ёрдам беради.

Аниқлик – оддий, тушунарли тилдан фойдаланиш, техник атамалар ёки мураккаб тушунчалардан қочишни англатади. Аниқ мулоқот тушунмовчиликлар ёки нотўғри талқинлардан қочишга ёрдам беради.

Эмоционал компонент – бошқарув ходимлари раҳм-шафқат, қўллаб-қувватлаш ва тушуниш орқали тингловчиларнинг эмоциялари ва ҳис-туйғуларини ҳисобга олишлари керак. Томошабинларнинг эмоционал эҳтиёжларига жавоб бериш вазиятни тинчлантиришга ва манфаатдор томонлар билан эмпатия муҳитини яратишга ёрдам беради.

Томошабинлар сегментацияси – ҳар бир гуруҳнинг хусусиятлари ва эҳтиёжларини кўриб чиқиш, уларнинг ўзига хос қизиқишлари ҳамда умидларини ҳисобга олган ҳолда хабарлар тайёрлашни англатади.

Чоралар ва ҳаракатларни тушунтириш – чоралар ва ҳаракатлар ортидаги маъно ва мантиқни тушунтириш тингловчиларга мавжуд вазиятни яхшироқ тушунишга ва ташкилот ҳаракатларини баҳолашга ёрдам беради.

Контекстга сезгирлик – томошабинларнинг ижтимоий, маданий ва эмоционал контекстни кўриб чиқишни англатади. Контекстга нисбатан сезгирлик номақбул ёки ҳақоратомуз хабарлардан қочишга ва тингловчилар билан яхшироқ мулоқот қилишга ёрдам беради.

Ушбу жиҳатлардан келиб чиққан ҳолда, инқироз хабарларини ишлаб чиқишда шаффофлик, равшанлик ва эмоционал ҳолатни инобатга олиш керак. Мақсад, тушунмовчиликларни минималлаштириш, миш-мишлар тарқалишининг олдини олиш ва ишончни мустаҳкамлаш билан бирга, томошабинлар билан самарали ва эмоционал жиҳатдан мос мулоқотни таъминлашдир.

Инқирознинг ташкилот ва унинг обрўсига таъсирини минималлаштириш учун амалга оширилиши керак бўлган ҳаракатларни аниқлаш инқирозли коммуникация стратегиясини ишлаб чиқишнинг муҳим жиҳати ҳисобланади. Қуйида стратегияни ишлаб чиқиш бўйича асосий қадамлар келтирил-

ган: вазиятни баҳолаш ва зудлик билан жавоб чоралари, манфаатдор томонлар билан мулоқот, инқирозни бошқариш гуруҳини шакллантириш, хабарларни ишлаб чиқиш ва тарқатиш, мониторинг ва таҳлил, таълим ва ўқитиш, инқироздан кейинги кузатув.

Инқирозли вазиятларда коммуникация стратегиясини ишлаб чиқишнинг асосий жиҳати ахборот ва жамоатчилик фикрини малакали ҳамда самарали бошқаришдир. Инқироз ташкилотнинг обрўсига таъсир қилиши мумкинлигини инобатга олиб, манфаатдор томонларнинг ишончи ва мажбуриятлари олдидаги масъулиятни сақлаб қолишга жиддий эътибор қаратиш лозим. Тегишли фикр-мулоҳазаларни олиш ва жамоатчилик билан мулоқот қилиш муваффақиятли инқирозли коммуникация стратегиясининг ажралмас қисмидир.

Хулоса ва таклифлар
(Conclusions and suggestions)

Коммуникация самарадорлигини мониторинг қилиш турли воситалар ва кўрсаткичлардан фойдаланишни ўз ичига олади. Масалан, ижтимоий тармоқлардаги медиатаҳлиллар, фуқароларнинг фикр-мулоҳазалари, жамоатчилик фикрини ўрганиш сўровлари ва бошқалар. Бу ташкилот томонидан узатилаётган асосий хабарлар қанчалик муваффақиятли натижа бераётганини ва мақсадли аудитория томонидан қандай қабул қилинаётганини аниқлаш имконини беради. Мониторинг асосида аниқланган муаммолар ёки аудитория билан ўзаро муносабатлардаги ўзгаришларга жавоб бериш имкони юзага келади.

Томошабинларнинг фикр-мулоҳазаларини йиғиш мулоқот самарадорлигини баҳолашнинг муҳим воситасидир. Томошабинлар ташкилот ва унинг хабарлари қандай қабул қилиниши, тушунилишини аниқлашга ёрдам берадиган қимматли шарҳ ва таклифларни тақдим этиши мумкин. Фикр-мулоҳазаларни йиғиш учун турли усуллардан фойдаланиш мумкин. Хусусан, сўровлар, интервьюлар, фокус-гуруҳлар ёки оддийгина жамоатчилик вакиллари билан очиқ мулоқот.

Мослашувчанлик коммуникация стратегиясининг инқирозни бошқаришдаги муҳим хусусиятидир. Коммуникация стратегияси мавжуд шароит ҳамда эҳтиёжларни ўзгартириши ва уларга мослашиши керак. Инқироз даврида ташкилотнинг мулоқотлари ва ҳаракатларида ўзгаришларни талаб қиладиган янги фактлар, маълумотлар ёки ҳолатлар пайдо бўлиши мумкин. Мослашувчан коммуникация стратегияси бундай ўзгаришларга тезда жавоб беришга ва энг яхши натижаларга эришиш ҳаракатларини уларга мослаштиришга имкон беради.

Хабарлар ва ҳаракатлар қабул қилинган маълумотлар ва инқирозни бошқариш пайтида пайдо бўлиши мумкин бўлган янги ахборотлар асосида тузатилади. Ташкилотнинг хабарлари ва ҳаракатлари самарали бўлмаса ёки ўз мақсадига эришмаса, уларни қайта кўриб чиқиш ва янада самарали мулоқотни таъминлаш учун коммуникация стратегиясига ўзгартиришлар киритилади. Бу жамоатчилик ва манфаатдор томонлар билан янада аниқ ҳамда самарали мулоқот қилиш учун тактикани ўзгартириш, маълумотларни янгилаш, позицияни аниқлаштириш ёки қўшимча тушунтиришларни ўз ичига олиши мумкин.

Коммуникация стратегиясини баҳолаш ва тузатиш инқирозни бошқаришда узлуксиз ва динамик жараёндир. Улар ўзгарувчан вазиятга мослашишга, тингловчиларнинг фикр-мулоҳазаларини ҳисобга олишга ва инқирозли вазиятларда самарали мулоқотни таъминлашда энг яхши натижаларга эришишга имкон беради.

Инқирозни бошқариш жараёнидаги муҳим нуқта – коммуникация самарадорлиги ва унинг жамоатчилик ҳамда манфаатдор томонларга таъсирининг доимий мониторингини олиб боришдир.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Кадырова Ш.Н. Современные проблемы формирования имиджа региона в социальных сетях (на примере Чеченской Республики) // Международный научно-исследовательский журнал. Екатеринбург, 2016. № 12 (54). Часть 2. Декабрь. – С. 38.

2. Голуб, О. Ю. (2014). Коммуникации в кризисных ситуациях: модели интернет-присутствия.// Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Социология. Политология, 14 (4). – С. 9-18.

3. Mihailidis, P. (2018). Media Literacy's Civic Problem 1. In Civic Media Literacies (pp. 23-51). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315526058-2

4. Н.В. Демчук (2016). Медиаобразование будущих государственных и муниципальных служащих.//Журналистский ежегодник, (5). – С. 29-32.

5. Bykov, I., & Medvedeva, M. (2021). Importance of Media Literacy for Political Communication in Russia. Journal of Political Research, 5(4), 7-22. https://doi.org/10.12737/2587-6295-2021-5-4-7-22

6. Е.В. Сорокина, Д.О. Селентьева, В.А. Сурина, & Е.А. Черкасова (2019). Роль СМИ в формировании положительного имиджа государственного служащего.// Международный журнал гуманитарных и естественных наук, (4-1). – С.142-145. doi: 10.24411/2500-1000-2019-10726

7. Haider, J., & Sundin, O. (2022). Paradoxes of Media and Information Literacy: The Crisis of Information. Paradoxes of Media and Information Literacy: The Crisis of Information (pp. 1-174). Taylor and Francis. https://doi.org/10.4324/9781003163237

8. Е.В. Сорокина, Д.О. Селентьева, В.А. Сурина, & Е.А. Черкасова (2019). Роль СМИ в формировании положительного имиджа государственного служащего. Международный журнал гуманитарных и естественных наук, (4-1). – С.142-145. doi: 10.24411/2500-1000-2019-10726

9. Mihailidis, P. (2023). Civic media literacies: In Journalism, Society and Politics in the Digital Media Era (pp. 10-27). Intellect Books. https://doi.org/10.2307/j.ctv36xw03x.4

10. Rowan K.E. The technical and democratic approaches to risk situations: Their appeal, limitation, and rhetorical alternative / K.E. Rowan // Argumentation. 1994. Vol. 8. – P. 391-409.

11. Chess C. Organizational theory and the stages of risk communication / C. Chess // Risk Analysis. 2001. Vol. 2. – P. 179-188.

12. Kasperson R.E. Six propositions on public participation and their relevance for risk communication / R.E. Kasperson // Risk Analysis. 1986. Vol. 6. – P. 275-81.

ИЖТИМОИЙ ДАВЛАТ – ЁШЛАР СИЁСАТИ ВА ИҚТИСОДИЙ ФАРОВОНЛИКНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

Азамат МУХТАРОВ,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
фалсафа фанлари доктори, профессор

Аннотация: *мазкур мақолада жамиятнинг асосий кучи ва таянчи бўлган ёшлар, мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотлар, хусусан, бизнесни қўллаб-қувватлаш, тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда адолатли ижтимоий давлат тизимини барпо этиш борасида Ўзбекистоннинг ўзига хос йўли ҳамда стратегик мақсадлари тўғрисида маълумотлар берилган.*

Калит сўзлар: *ёшлар сиёсати, ижтимоий давлат, иқтисодий фаровонлик, бизнес, ислоҳот, стратегия, тараққиёт, ахборот технологиялари.*

Социальное государство – важный фактор молодежной политики и экономического благополучия

Азамат Мухтаров,
доктор философских наук, профессор,
Ташкентский государственный
экономический университет

Аннотация: *в данной статье представлена информация о молодежи, которая является основной силой и опорой общества, о реформах, проводимых в нашей стране с целью улучшения ее благополучного образа жизни, в частности, о конкретном пути и стратегических целях нашей страны в условиях поддержки бизнеса, развития предпринимательства и создания справедливого социального государственного строя.*

Ключевые слова: *молодёжная политика, социальное государство, экономическое благосостояние, бизнес, реформа, стратегия, развитие, информационные технологии.*

The social state is an important factor of youth policy and economic well-being

Azamat Mukhtarov,
DSc (in Philosophy),
Professor of Tashkent State University
of Economics

Abstract: *this article provides information about youth, who are the main strength and support of society, about the reforms implemented in our country in order to improve their prosperous lifestyle, in particular, about the specific path and strategic goals of our country in terms of supporting business, developing entrepreneurship and establishing a fair social state system.*

Keywords: *youth policy, social state, economic welfare, business, reform, strategy, development, information technology.*

Инсон қадрини улуғлаш, аҳолимиз манфаатларини таъминлаш, бунинг учун кучли иқтисодиёт барпо этиш бизнинг асосий вазифамиздир.

Шавкат Мирзиёев

Кириш

Мамлакатимизда соғлом ва баркамол авлодни тарбиялаш, уларни бугунги кунда амалга оширилаётган сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий ислоҳотларнинг фаол иштирокчисига, жамиятнинг ҳақиқий таянчи ва суянчига айлантириш масаласи янги Ўзбекистон жамиятининг устувор ва стратегик вазифаларидан бири бўлиб қолмоқда. Хусусан, кейинги 7 йил ичида ёшлар сиёсатига доир 100 га яқин қонун ва қонуности ҳужжатлар қабул қилинди. Бугунги кунда ёшларга оид давлат сиёсати ёшларнинг замон талаблари даражасида таълим олиши, ўсиб-улғайиши, ўз билим ва салоҳиятини намоён этиши учун зарур шароитларни яратишда муҳим аҳамият касб этмоқда. Хусусан, мустақил фикрлайдиган, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат билан қарайдиган, қатъий ҳаётий позицияга эга ҳамда миллий менталитетимизга ёт таъсирларга қарши туришга қодир ёшларни тарбиялаш долзарб вазифа ҳисобланади.

Таҳлил ва натижалар

Дунё миқёсида халқаро экспертлар томонидан ёшларга оид давлат сиёсатининг самарадорлигига, уларнинг умумий аҳволидан келиб чиқиб, қуйидаги учта мезон асосида баҳо берилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан инсон қадрини улуғлаш, аҳоли манфаатларини таъминлаш, бунинг учун кучли иқтисодиёт барпо этиш каби муҳим вазифаларни ҳаётга татбиқ этиш мақсадида мамлакатимизда 2024 йил "Ёшлар ва бизнесни қўллаб-қувватлаш йили" деб эълон қилинди. Албатта, бу борада улкан режа ва мақсадлар мужассам.

Аввало, Янги Ўзбекистон ёшлар мамлакати, чунки аҳолининг 60 фоиздан ортиғини ёшлар ташкил этади. Бу дегани мактабгача таълим қамровини ошириш, халқ таълими тизимидаги муаммоларни ечиш ва таълим сифатини ошириш чораларини кўриш, олий таълим тизимидаги ислоҳотларни янада чуқурлаштириш, олий таълимни сифат жиҳатдан юқори босқичга олиб чиқиш, қолаверса, олий таълимдан кейинги таълим тизимидаги муаммоларни бартараф этиш, ёшларга касб-ҳунар ўргатиш тизимини мукаммаллаштириш, умуман, улар учун янги иш ўринларини яратиш ва ҳ.к. Ҳар йили мамлакат аҳолиси 900 мингдан ортиқ нафарга ортаётганлиги ушбу мақсадларга тизимли ва тезкор ечимлар топишни тақозо этади.

Хўш, "бизнесни қўллаб-қувватлаш" деганда нималарни тушунамиз? Аввало, "бизнес" сўзининг луғавий маъноси, инглизча business – иш, машғулот, корхона деган маъноларни англатади. Демак, бизнесни қўллаб-қувватлаш деганда, бандликни, корхоналарни қўллаб-қувватлашни тушунишимиз керак. Шунингдек, бу ўринда фақат пул топишга қаратилган соҳани эмас, балки доимий равишда эътиборга, қўллаб-қувватлашга эҳтиёжи бор соҳани тушунишимиз зарур. Яъни давлат томонидан бизнес қанчалик қўллаб-қувватланса, бизнес ҳам мамлакатнинг ривожига, тараққиётига, хизматлар сифатининг ошишига, мамлакат имижининг кўтарилишига ва пировардида, халқнинг фаровонлигига хизмат қилади. Бизнес ва тадбиркорлик ривожланса, аҳоли, айниқса, ёшлар бандлиги таъминланади, ёшларнинг ноқонуний миграцион жараёнларга жалб этилиши камаяди.

Бугунги кунда амалга оширилаётган ислоҳотлар натижасида Президентимизнинг

бевосита ташаббуси билан Ўзбекистонда илк бор ишсиз ёшлар бандлигини таъминлашга қаратилган мутлақо янги тизим – "Ёшлар дафтари"нинг жорий этилиши ёшларга оид сиёсатни янги сифат босқичига кўтарди. Ўтган қисқа давр ичида минглаб ижтимоий ҳимояга, иқтисодий ва психологик қўллаб-қувватлашга муҳтож, 18-30 ёшдаги ишсиз ёшлар "Ёшлар дафтари"га киритилди. Уларнинг муаммоларини ҳал қилиш учун ҳудудларда "Ёшлар жамғармаси" орқали зарур маблағлар ажратилди.

2020 йилдан бошлаб, ёшлар тадбиркорлигини микрокредитлашнинг янги тизими жорий этилди. Уларга ўз бизнесини бошлаши учун таъминотсиз микрокредитлар бериш амалиёти жорий этилди. Ёшларни касб-ҳунар ва тадбиркорликка ўқитишни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тартиби йўлга қўйилиб, ташкил этилган ўқув курсларини тамомлаган ҳар бир битирувчи учун нодавлат таълим ташкилотларига сарфланган харажатларнинг 70 фоизи давлат томонидан компенсация қилиниши йўлга қўйилди. Натижада, 30 ёшгача бўлган тадбиркорлар сони 5 баробар кўпайди. Бундан ташқари, 2021 йилда ёш тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш жамғармаси ташкил этилди. Энг муҳим ҳолат, Ўзбекистонда "мажбурий меҳнат", "болалар меҳнати"га бутунлай чек қўйилди [1].

Янги 2024 йилнинг – "Ёшлар ва бизнесни қўллаб-қувватлаш йили", деб эълон қилиниши ҳам амалга оширилаётган ислоҳотларнинг узвий ва мантиқий давоми бўлди.

"Ўзбекистон – 2030" стратегияси ҳам ёшларга ва тадбиркорликка оид мақсадларга айнан уйғундир. "Ўзбекистон – 2030" стратегиясида ёшларнинг замонавий касбларни эгаллаши учун: ҳар бир вилоятда биттадан "Креатив парк"лар фаолиятини ташкил этиш, уларга йилига камида 40 минг нафар ёшларни жалб қилиш, ҳар йили 500 нафар истеъдодли ёшларни хорижнинг нуфузли олий ўқув юртларига ўқишга юбориш, мактаб битирувчиларининг камида 2 та хорижий тил ва 1 та касб эгаси бўлишини таъминлаш, китобхон ёшлар сонини 5 миллион нафарга етказиш, "Топ-500"га кирувчи хорижий университетлар билан ҳамкорликда камида 50 та қўшма таълим дастури асосида "икки дипломли тизим"ни жорий этиш каби мақсадлар ўрин олган. Бундан ташқари, ёшлар маънавиятини юксалтириш мақсадида, 11 та янги музей, 2 та театр, 28 та болалар мусиқа ва санъат мактаби, 5 та олийгоҳ, жумладан, янги авлод журналистларини тайёрлаш мақсадида, Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети ташкил этилди [2]. Ёш истеъдод эгаларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш учун Зомин семинари қайта тикланди. Бугунги кунда мамлакатимизда "Интернет адабиётини ривожлантириш" ишларига ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шу мақсадда интернетда "Ўзбек маданияти" портали яратилиб, унинг таркибида адабиёт, кино, тарих, санъат, фольклор портали каби платформаларни ташкил этиш ва доимий фаолият юритишини таъминлаш, бунинг натижасида эса, ёшлар маънавиятини камол топтириш ҳамда улардаги фалсафий дунёқарашни ривожлантириш масалаларини ҳал этиш назарда тутилган. Умуман олганда, дунёвийлик тамойилини маҳкам тутган ҳар қандай давлат ўзининг стратегик мақсадларини амалга оширар экан, албатта, ўзининг ижтимоийлик хусусиятини сақлаб қолиши, яъни ана шу жамиятда яшаётган фуқароларнинг тинч-тотув ва фаровон келажаги учун зарур бўлган ислоҳотларни амалга ошириши зарур бўлади. Шу ўринда "Ижтимоий давлат" қандай тушунча эканлиги тўғрисида тўхталиб ўтиш ўринли.

"Ижтимоий давлат" тушунчаси "Инсон қадри" ғояси билан чамбарчас боғлиқ. Уларнинг туб негизида, аввало, инсон қадрини улуғлаш, халққа хизмат қилишдек олижаноб мақсадлар ётади. Бинобарин, ижтимоий давлат моҳиятини ҳар бир инсон учун тенглик ва адолат тамойиллари асосида муносиб яшаш шароитини яратиш масалалари қамраб олади. Президентимиз таъбири билан айтганда, **"Ижтимоий давлат бу, энг аввало, инсон салоҳиятини рўёбга чиқариш учун тенг имкониятлар, одамлар муносиб ҳаёт кечиришига зарур шароитлар яратиш, камбағалликни қисқартириш, демакдир!"** [3].

Ижтимоий соҳа ҳақида сўз кетганда, иқтисодий соҳа муҳим аҳамиятга эгадир.

Иқтисодиётнинг юксалиши кишилар ҳаётида янги қарашлар ва имкониятларни очиб беради. Бугунги кунда жаҳондаги ривожланган давлатлар бошқа соҳаларда ҳам етакчиликни эгаллашга ҳаракат қилмоқда. Ўзбекистонда ҳам мустақилликдан сўнг, янги иқтисодий йўл билан ривожланиш бирламчи вазифага айланди, дейиш мумкин. Сабаби, коммунистик тизим кишилар ҳаётида янгиликка бўлган қизиқишларни пасайтирди, жамиятда тушкунлик ва турғунлик ҳолатини келтириб чиқарди. Мустақилликдан сўнг Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтишнинг мустаҳкам пойдевори яратилди. Унинг асосини донишманд халқимиз, хусусан, тадбиркорларимиз, деҳқончилик учун қулай бўлган катта далаларимиз, ер ости ва ер усти бойликларимиз ташкил этади. Улкан имкониятларга эга бўлган юртимиз иқтисодий жиҳатдан ўз салоҳияти билан жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўринни эгаллаб бормоқда.

Бугунги кунда тараққиёт стратегиясининг қабул қилиниши, иқтисодий соҳада янги стратегик йўналишларни очиб берди. Айни дамда, барқарор иқтисодий ўсишнинг сезиларли натижалари яққол кўзга ташлана бошлади. Буни Ўзбекистон иқтисодиётининг жаҳон стандартларига мос равишда ривожланиш жараёнини статистик таққослаш орқали кўриш мумкин. Сўнгги йилларда ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларининг жадал ривожланиши экспортни 2022 йилда 2020 йилгига нисбатан 1,3 баробар ошишини таъминлади ва ўсиш суръати шу даврдаги 13,5 фоиз зарардан 15,9 фоиз фойдагача кўтарилди. Коронавирус пандемиясидан кейинги бундай ўсишни мамлакатимизда ташқи савдо муносабатларида қўлга киритилган ютуқлардан бири сифатида баҳолаш мумкин. Юртимизда ўтган йилларда аҳоли реал даромади муттасил ўсиб бормоқда. 2012-2016 йилларда ушбу кўрсаткич 1,9 марта ўсган бўлса, 2017-2022 йилларда – 2,2 баробар ошган. Аҳоли жонбошига реал даромад бу даврда 6,7 миллион сўмдан 16 миллион сўмга ёки 2,4 баробар кўпайган. Аҳоли жонбошига кўрсатилган хизматлар ҳажми бу даврда 8,1 миллиондан 10,3 миллион сўмга ошган. Иқтисодий фаол аҳоли 2022 йилда 15 миллион кишини ташкил қилган. Ваҳоланки, бу кўрсаткич 2010 йилда 12,7 миллионга тенг бўлган. Иш билан банд одамлар сони бу даврда 11,6 миллиондан 13,5 миллион кишига ошган. Банд аҳолининг 23 фоизи давлат муассасаларида, 77 фоизи эса, нодавлат секторида ишлайди [4]. Бу бозор иқтисодиёти шароитида ижобий ҳолат эканлигидан нишонадир. Рақамлардан шуни кўриш мумкинки, жамият иқтисодий соҳада анча фаол тарзда ҳаракат қилмоқда. Одамлар келажакка умид билан қарамоқда ва жамият ҳаётида иқтисодий ривожланиш кузатилмоқда. Бугунги кунда ишсизликни тугатиш ва аҳоли бандлиги масаласи давлат олдида турган энг муҳим вазифалардан биридир.

Бунда ҳар бир фуқаронинг маиший турмуш тарзи ҳолатини сифат жиҳатидан юқори даражага олиб чиқиш, аҳолининг турмуш шароити ва сифати жиҳатидан табақаланишига, яъни улар ўртасидаги яшаш учун кетадиган сарф-харажатлар бўйича фарқларнинг катталашиб кетишига йўл қўймаслик ва аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қисмига давлат томонидан кафолатлар тизими орқали ёрдам кўрсатилади. Бошқача айтганда, асосий мақсад яратилган неъматлардан ижтимоий кафолатлар орқали ҳамма баҳраманд бўлишини таъминлашдан иборат.

Ижтимоий давлат, тор маънода, ўз фаолиятида аҳолига нафақалар тўлашни, жамиятга хизмат кўрсатишни амалга оширади ва уй-жой билан таъминлашга боғлиқ масалаларни ҳал қилади. Кенг маънода, нафақат аҳолини бевосита қўллаб-қувватлашга қаратилган сезиларли даражада кўп сонли дастурларни, балки иқтисодиётни бошқариш ва ташкил этишга қаратилган чора-тадбирларни, шу жумладан, бандлик ва у билан боғлиқ масалаларни ҳамда комплекс макроиқтисодий бошқарувни амалга оширади.

Миллий давлатчилигимиз тарихига назар ташласак, ижтимоий давлат тушунчасига хос жиҳатлар юртимизнинг энг кўҳна даврларида ҳам асосий ғоя ва ҳаётий аъмол бўлганига гувоҳ бўламиз. Масалан, IX-X асрларда яшаган улуғ бобомиз Абу Наср Форобийнинг "Фозил одамлар шаҳри" асарида билдирилган фикрлар айнан "ижтимоий давлат" тамойилининг мазмун-моҳиятига тўла мос келади [5]. Ана шундай эзгу ғоялар: Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Мирзо Бобур каби буюк аждодларимиз асарларида ҳам акс этган.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг янгиланган Конституциясида ҳам жамиятнинг иқтисодий масалаларига катта эътибор қаратилган. Конституциянинг 65-моддасида қуйидагилар баён қилинган: "Фуқаролар фаровонлигини оширишга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Давлат бозор муносабатларини ривожлантириш ва ҳалол рақобат учун шарт-шароитлар яратади, истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари устуворлигини ҳисобга олган ҳолда иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини кафолатлайди". Бу каби қонунларнинг аҳамияти шундаки, жамиятда қулай иқтисодий муҳитни яратиш орқали, инсонларнинг иқтисодий соҳадаги фаоллигини янада оширишга хизмат қилиши назарда тутилган. Қолаверса, яшаш учун қайси мамлакатни ёки қайси касбни танламасин, у доимо жамият деб аталадиган ягона тизимнинг бир қисми бўлиб қолади. Жамият ҳаётида фаровон ҳаёт учун қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратади: пул нима, нархни нима ташкил қилади ва нима учун кўтарилади ёки тушади, иш ҳақи нима ва ҳоказо. Керакли билимларсиз инсоннинг замонавий дунёда яшаши қийин. Ижтимоий жамиятда қандай ишлашни биладиганлар буни осонгина англаб етади.

Ҳақиқатан ҳам, ҳар бир оила ва ҳар бир инсон иқтисодий томондан қанча етук бўлгани сайин уни ақл билан бошқарадиган ва ишлатадиган теран тафаккур ва заковатга эга бўлишимиз даркор. Ақл-заковат эса, аждодларнинг бой мероси ва миллий қадриятларга асосланган кучли маънавият орқали сингади ва ривожланиб боради. "Агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир", деган ҳароратли сўзнинг ўзи, мамлакат тараққиёти учун иқтисодиёт билан маънавиятнинг роли нақадар зарурлигини англатади. Шу боисдан, Президентимиз таъкидлаганларидек, "Биз Янги Ўзбекистонни барпо этишга қарор қилган эканмиз, иккита мустаҳкам устунга таянамиз". Биринчиси – бозор тамойилларига асосланган кучли иқтисодиёт. Иккинчиси, аждодларимизнинг бой мероси ва кучли маънавият эканлигини ҳар бир раҳбардан тортиб, юртимиздаги ҳар бир инсон тушуниб етиши керак.

Умуман олганда, ижтимоий давлатда меҳнатга лаёқатли ҳар бир инсон иш билан таъминланади ва муносиб ҳаёт кечириши учун етарли миқдордаги иш ҳақи белгиланади, ишчи учун хавфсиз меҳнат шароитлари яратилади, ишсизликдан ҳимояланиш, сифатли таълим, малакали тиббий хизмат олиш ҳуқуқлари реал амалга оширилади. Болалар, аёллар, кексалар, ногиронлиги бўлган шахслар, мигрантлар ва уларнинг оила аъзолари ҳар томонлама қўллаб-қувватланади.

Ижтимоий давлатчилик бугунги кунда Ўзбекистонда ҳам жадал суръатлар билан ривожланиб, ўзига хос ютуқлари билан юртдошларимизнинг турмуш тарзида намоён бўлиб бормоқда. Қувонарлиси шундаки, эндиликда, "ижтимоий давлат" тушунчаси Янги Ўзбекистоннинг асосий қонунида ҳам мустаҳкамлаб қўйилди.

Сўнгги йиллардаги кенг кўламли ислоҳотларга эътибор қаратадиган бўлсак, уларнинг аксарияти ижтимоий соҳага йўналтирилганини кўришимиз мумкин. Хусусан, аҳоли-

нинг ижтимоий ҳимояга муҳтож ҳамда эҳтиёжманд қатламларини қўллаб-қувватлаш ва уларга давлат томонидан кафолатлар тизими орқали ёрдам кўрсатиш йўлга қўйилган. Бир сўз билан айтганда, мазкур масалаларга давлат сиёсати даражасида эътибор қаратилмоқда.

Давлат бюджети маблағларининг асосий қисми айнан шу каби мақсадларга йўналтирилаётгани ҳам фикримизнинг амалий тасдиғидир. Таъкидлаш жоизки, ижтимоий ёрдамга муҳтож бўлган оилалар, аёллар ва ёшларни қўллаб-қувватлаш учун республика миқёсида жорий этилган "Темир дафтар", "Аёллар дафтари", "Ёшлар дафтари" ва "Маҳаллабай" ишлаш тизими ҳам ижтимоий давлатнинг моҳиятини ва ҳаётий кўринишини намоён этмоқда.

2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида белгиланган вазифалар ҳам мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотларнинг мантиқий давоми ҳисобланади. Мисол учун, стратегиянинг "Адолатли ижтимоий сиёсат юритиш, инсон капиталини ривожлантириш" номли тўртинчи устувор йўналишида ижтимоий давлат негизини ташкил этувчи масалаларга алоҳида эътибор қаратилган. Жумладан, 43-мақсад бевосита ҳар бир инсон учун муносиб шароит яратиш ва турмуш даражасини мунтазам яхшилаб боришга йўналтирилган.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, иқтисодий йўналишдан кейинги энг йириги ижтимоий йўналиш бўлиб, давлат дастурининг 154-235-бандларини ўзида қамраб олган. Мазкур бандларда Тараққиёт стратегиясининг 33 та мақсадини ҳаётга изчил татбиқ этиш ва амалга ошириш назарда тутилган. Умуман олганда, ислоҳотлар "Инсон қадри учун" тамойили асосида аҳоли турмуш даражасини яхшилаш, уларнинг фаровон ҳаёт кечириши учун зарур бўлган барча шарт-шароит ҳамда қулайликларни яратишга қаратилган. Бу хайрли ишлар "Аввал – инсон, кейин – жамият ва давлат", деган эзгу ғояни рўёбга чиқариш, халқимизни рози қилиш, эркин ва фаровон жамият барпо этишда муҳим омил бўлади.

Демак, ижтимоий давлат – ижтимоий соҳага жуда катта эътибор қаратадиган, фуқароларнинг тенглиги, уларнинг турли табақаларга ажралишига йўл қўймайдиган, умумфаровонлик таъминланган жамият йиғиндисидир. Шу боисдан янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 1-моддасида: **"Ўзбекистон – бошқарувнинг республика шаклига эга бўлган суверен, демократик, ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат",** деб белгилаб қўйилиши мамлакатимизда инсон қадрига бўлган эътиборнинг қонуний мустаҳкамлаб қўйилганлигига яққол мисолдир [6].

Шу ўринда мамлакатимизда ижтимоий

соҳада амалга оширилаётган ислоҳотлар ва уларнинг ижобий натижалари ҳам диққатга сазовор. Чунончи, болаларни мактабгача таълим билан қамраб олиш даражаси 27 фоиздан 70 фоизга ошиб, 2 миллионга яқин боланинг боғча билан қамраб олингани халқаро ташкилотлар томонидан эътироф этилмоқда. Олий таълим муассасаларининг 2,5 баробарга ошиши, яъни улар сонининг 198 тага етиши, ўз навбатида, олий таълим қамров даражасининг 9 фоиздан 38 фоизга ортишига замин яратди. Шу қаторда, 40 дан зиёд олийгоҳга академик ва молиявий мустақиллик берилиши улардаги таълим шароити ва сифатининг сезиларли даражада юксалишига ҳисса қўшганини қайд этиб ўтиш ҳам адолатдан бўлади.

Шунингдек, аҳолининг эҳтиёжманд қатламларини уй-жой билан таъминлаш ижтимоий давлатнинг муҳим вазифаларидан биридир. Таъкидлаш ўринлики, сўнгги олти йилда мамлакатимизда 500 мингга яқин янги уй-жойлар қурилиб, фойдаланишга топширилди. Уй-жойга бўлган эҳтиёжни қондириш бўйича биринчи марта аёллар ва ёшларга, эҳтиёжманд оилаларга субсидиялар ажратиш тизими йўлга қўйилди. Мазкур тизим қонуний, адолатли ва шаффоф ишлаши учун онлайн платформалар ишга туширилди. Айниқса, ёшларни қўллаб-қувватлаш ва иш билан таъминлаш, уларнинг бўш вақтини мазмунли ўтказиш масалаларига алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда. Ёшлар бандлигини таъминлашда илғор замонавий усуллардан фойдаланган ҳолда, 5,2 минг йигит-қизларимиз “Future Skills Uzbekistan” ва “Бир миллион дастурчи” лойиҳалари доирасида IT касбларига, 6,4 минги – “Ёшлар 1+1” ва “Тадбиркор аёл” лойиҳалари доирасида тадбиркорлик кўникмалари ва хорижий тиллар бўйича ўқитиб келинмоқда.

Ёшлар ва хотин-қизларда замонавий касб, тадбиркорлик кўникмаларини шакллантириш мақсадида, “Ишга марҳамат”, банд бўлмаган аҳолига хизмат кўрсатувчи “Мономарказ”, туман ва шаҳар касб-ҳунарга ўқитиш марказлари, маҳаллаларда касб-ҳунарга ўқитиш масканлари фаолият юритмоқда.

Юқорида келтирилган кенг кўламли ислоҳотларнинг бардавом бўлишини таъминлаш зарурати “ижтимоий давлат” тамойилини Конституцияда акс эттиришни тақозо этди. Шу сабабдан умумхалқ муҳокамасидаги аксарият таклиф ва мулоҳазалар айнан ижтимоий соҳага йўналтирилган эди. Шу ўринда, Асосий қонунимизда мамлакатимизнинг ижтимоий давлат эканлигининг мустаҳкамлаб қўйилиши Янги Ўзбекистоннинг мазмун-моҳиятига ҳам шаклан, ҳам маънан мос бўлади, десак адашмаган бўламиз.

Бугунги кунда аҳолининг асосий қатлами бўлган ёшларни: камол топтириш, уларни ягона Ватан, бирдамлик ва тотувлик ғоялари асосида бирлаштириш, янги улуғвор мақсадлар ва дадил ҳаракатларга ундаш, ҳар қандай ғаразли мақсадларни кўзловчи гуруҳлар, сиёсий кучлар ва марказларнинг ёвуз ғояларидан ҳимояланиш зарурлиги долзарб масалалар сирасига киради. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2023 йил 22 декабрь куни бўлиб ўтган Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган йиғилишда бу хусусда шундай фикрларни билдирди:

• “Азизларим, тарбияси издан чиққан нопок кимсалардан огоҳ бўлайлик!

• Фарзандларимизни уларнинг бузғунчи таъсиридан асрайлик!

• Келажагимизни ёвуз кучлар қўлига бериб қўйишга асло ҳаққимиз йўқ.

• Агар барчамиз биргаликда қатъий ҳаракат қилсак, жамиятимизда соғлом ижтимоий-маънавий муҳитни мустаҳкамлашга, албатта, қодирмиз.

• Янги Ўзбекистонда қонун устувор, жиноятга жазо муқаррар бўлиши шарт. Ва албатта шундай бўлади” [7].

Мамлакатимиз янги тараққиёт даврига қадам қўйган айни дамларда халқимиз, миллатимиз, айниқса, ёш авлод онгида Ватанга муҳаббат, юртимиз келажагига дахлдорлик, тинч, эркин ва фаровон ҳаётнинг қадрига етиш туйғусини кучайтириш ҳамда уларда янгича ғоялар, кенг дунёқараш ва миллатлараро тотувлик, ижтимоий ҳамкорлик, толерантлик каби муносабатларни юксак савияда тарбиялаш ва бир тизимга солиш жамияти-

миздаги ҳар бир зиёли кишининг зиммасидаги вазифадир.

Хулоса қилиб айтганда, бизнинг бош мақсадимиз Ватанимизни эркинлик, имкониятлар тенглиги, адолат, бирдамлик, ижтимоий ҳимоя ва масъулият принциплари ҳукмронлик қиладиган, Конституция ва қонунларнинг устуворлиги сўзсиз таъминланган, инсонларнинг кескин табақаланишига йўл қўйилмайдиган ва барча аҳоли қатлами учун муносиб ҳаёт шароити яратилган, кучли "ҳуқуқий-ижтимоий давлат" сифатида ривожланган давлатлар қаторига қўшилиши йўлида хизмат қилишдир.

Ижтимоий соҳани ривожлантиришга йўналтирилган вазифалар: аҳоли бандлиги ва реал даромадларини изчил ошириб бориш, ижтимоий ҳимояси ва соғлиқни сақлаш тизимини такомиллаштириш, хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, яъни гендер тенгликни таъминлаш, арзон уй-жойлар барпо этиш, йўл-транспорт, муҳандислик-коммуникация ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш ҳамда модернизация қилиш бўйича мақсадли дастурларни амалга ошириш, таълим, маданият, илм-фан, адабиёт, санъат ва спорт соҳаларини ривожлантириш, ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштиришдан иборат. Зеро, ҳаёт – ҳамиша ҳаракатда. Уни бир зум тўхтатиб туриш ёки тарих ғилдирагини орқага айлантиришнинг асло иложи йўқ. Жамият доимо олдинга интилар экан, у билан бирга инсон онги ҳам тинимсиз ўзгариб, ривожланиб бораверади, амалга оширилаётган ислоҳотлар негизида эса, ватандошларимиз манфаатлари ётади. Жамиятнинг ҳар бир фуқароси, айниқса, соғлом, билимли, маданиятли ёшлар мамлакат тараққиёти ва келажагини белгилаб берувчи ҳамда жамиятда ижобий ўзгаришларни амалга оширишда ҳаракатлантирувчи кучдир. Ёшларга оид давлат сиёсати, аввало, ҳар бир давлатнинг ички сиёсати бўлиб, ёшлар ва давлат ўртасидаги муносабатларни мувофиқлаштиришга хизмат қилади. Шу билан бирга, ёшларга оид давлат сиёсати ҳеч қачон якунланган тизимни англатмайди. Бу соҳадаги изчил ва ҳаётчан ислоҳотлар давр талаби ва мавжуд шарт-шароитдан келиб чиқиб, такомиллаштириб бориладиган узлуксиз жараёндир.

Шундай экан, ўзгаришлар моҳияти ҳам шахс, унинг манфаатлари билан бевосита боғлиқ, ислоҳотлар масъулияти ҳам тўғридан-тўғри фуқаро зиммасига тушади. Демак, кучли ижтимоий ҳимоя Ўзбекистонда доимо давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлиб қолмоғи зарур.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. https://president.uz/uz/lists/view/6956
2. https://www.uzbekistan.org.ua/uz/konsullik-bo-lim
3. Янгиланаётган Конституция: 100 саволга 100 жавоб. – Т.: "Адолат" миллий ҳуқуқий ахборот маркази. 2023. – 8 б.
4. https://bigenc.ru/c/shtein-lorents-fon-ff62a3
5. https://kitobxon.com/uz/kitob/fozil_odamlar_shahri-1
6. https://lex.uz/docs/6445145
7. https://t.me/targibotmaterial
8. Маънавият ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланиши керак. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи. Республика маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган йиғилиши. Тарғибот материаллари. 2023 йил декабрь.

ХИТОЙДА КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШ БЎЙИЧА ТАЖРИБА ВА ХУЛОСАЛАР*

Лю Сюэмин,
Пекин педагогика университети профессори,
иқтисодиёт фанлари доктори,
Ли Цян,
Пекин педагогика университети профессори,
муҳандислик фанлари доктори

Камбағалликка қарши саккиз йиллик мақсадли кураш ва беш йиллик жадал ишлар туфайли Хитой 2020 йилда қишлоқлардаги мутлақ камбағаллик муаммосини тўлиқ ҳал этди. Бу жараёнда қатнашганлар ва уни бошидан кечирганлар сифатида Хитойнинг камбағалликни қисқартириш бўйича тажрибасини қуйидагича хулосалаш мумкин: камбағалликнинг мазмунини илмий аниқлаш, халқаро стандартлар ҳамда Хитойнинг ривожланиш шароитларини ҳисобга олиш; аниқ идентификация ва аниқ чоралар билан ҳақиқий камбағалларга ёрдам бериш; юқори даражадаги илмий режалаштириш ва тўлиқ сиёсат тизими; юқори ва қуйи даражалар ҳамкорлиги, маҳаллий ташаббус ва ижодкорликни ҳурмат қилиш; саноатни ривожлантириш орқали камбағалликни тугатишга алоҳида аҳамият бериш; экологик қурилишни камбағалликни қисқартириш билан бирлаштириш, бир майдондаги икки "жанг"да ғалабага эришиш; камбағалликдаги ҳудудлар қишлоқ инфратузилмасини ривожлантиришга аҳамият бериш; бутун жамиятнинг ҳамжиҳат ҳаракатлари ва барча кучларни бирлаштириб, камбағалликни қисқартириш бўйича кучли ҳамкорликни шакллантириш; камбағал аҳолининг асосий ролини тўлиқ англаш; камбағалликдан чиққандан кейин "барқарорлик"ни муҳим ўринга қўйиш.

Хитойнинг камбағалликни қисқартириш бўйича тажрибасининг асосий хулосалари: самарадорликка эришиш учун тўла аниқлик зарур; минтақавий камбағаллик ва индивидуал камбағаллик ўртасидаги муносабатни диалектик тарзда тушуниш; кўп субъектларнинг ҳамкорликдаги ролини ошириш жуда муҳим; камбағаллик ва камбағалликни қисқартириш динамикасини вақт ўлчамида тушуниш янада илмий ва оқилона йўлдир; хориж тажрибасини тўлиқ қабул қилиш эмас, балки маҳаллий шароитларга мослаштириш керак.

Калит сўзлар: *Хитой, камбағалликни қисқартириш, аниқ ёрдам, камбағалликни кўп ўлчовли аниқлаш.*

* **Мақола таржимони – Искандар Эргашов,** "Silk Road Publishing" нашриёти бош муҳаррири.

Камбағаллик кишилик жамияти ва бугунги дунёнинг энг катта муаммоларидан бири ҳисобланади. БМТнинг "2030 йилгача барқарор ривожланиш кун тартиби"да "бутун дунёда барча шакллардаги камбағалликни тугатиш" – 17-мақсаднинг биринчиси сифатида белгиланган. 2012 йилда Хитой Коммунистик партиясининг XVIII съездидан сўнг камбағалликни тугатиш хитой миллатининг тўлиқ фаровон жамиятни қуриш мақсадини амалга оширишда катта вазифага айланиб, партия Марказий қўмитаси камбағалликни тугатишни давлат бошқарувининг устувор йўналиши этиб белгилади.

Айниқса, 2015 йилдан кейин Хитой камбағалликни қисқартиришдан тамоман фарқ қиладиган аниқ ёрдам бериш ва аниқ камбағалликни тугатиш асосий стратегиясини амалга оширишни бошлади ва бутун мамлакат миқёсида камбағалликка қарши курашиш учун барча кучлар сафарбар этилди.

Натижада, Хитойда камбағалликни қисқартириш ишлари янги босқичга кўтарилди. Саккиз йиллик аниқ ёрдам бериш ва беш йиллик ташкилий чоралар натижасида, 2020 йилда, "амалдаги стандартлар бўйича қишлоқларнинг 98,99 млн камбағал аҳолиси тўлиқ камбағалликдан халос этилди, 832 та уезд "камбағал" мақомидан қутулди, 128 мингта камбағал қишлоқ рўйхатдан чиқарилди, минтақавий умумий камбағаллик ҳал қилинди". Асрлар давомида хитой миллатини қийнаб келган мутлақ камбағаллик муаммоси ҳал қилинди, энди халқ камбағаллик остида қолиб ҳаёт кечиришдан ташвишланмайдиган бўлди. Шубҳасиз, бу Хитойнинг XXI асрнинг биринчи ярмидаги энг муҳим воқеаларидан бири бўлиб, жаҳонда камбағалликни қисқартиришнинг ягона ва беназир мўъжизасидир.

Ушбу шиддатли тарихий даврни қайта кўриб чиқиб, унинг иштирокчилари ва шоҳидлари сифатида, биз камбағал туманлар ва қишлоқлардаги кескин ўзгаришларни кўрдик, шунингдек, олдинги қашшоқ аҳолисининг турмуш даражаси сезиларли ошганини кузатдик. Албатта, ҳукуматнинг пухта режалаштириши ва бутун жамият қийинчиликларга сабр билан ёндашганини ҳам кўрдик. Камбағалликни қисқартириш бўйича бу жараён камбағалликни қисқартиришнинг Хитойга хос йўлини шакллантирди ва камбағалликка қарши курашнинг Хитойга хос назариясини яратди. Хитойнинг камбағалликни қисқартириш тажрибасини илмий асосда хулоса қилиш нафақат ушбу мамлакат, балки жаҳон миқёсида ҳам муҳимдир.

Камбағалликни қисқартириш учун аввал камбағалликни тушуниш лозим. Камбағаллик, одатда, моддий ҳаёт қийинчиликларини англатади, яъни инсон ёки оиланинг турмуш даражаси жамиятда қабул қилинган энг кичик стандартдан паст. Улар айрим зарурий ҳаёт воситалари ва хизматларидан маҳрум бўлиб, қийин аҳволда яшайдилар. Иқтисодиёт соҳасида Нобель мукофоти соҳиби Амартия Сен айтганидек: "Камбағаллик нафақат паст даромад оқибати, балки кўп жиҳатдан асосий имкониятлар, масалан, таълим ёки тиббий хизматлар, яъни жамият тузилиши сабабли ресурслар мавжуд эмаслиги ҳамдир". Унинг фикрича, камбағаллик ижтимоий муаммо бўлиб, "камбағалликка фақат паст даромад эмас, балки асосий имкониятларнинг тортиб олиниши каби қараш лозим". Қандай тавсиф беришдан қатъи назар, камбағалликнинг бир стандарти бўлиши керак, бу эса, камбағаллик чегарасидир. 2011 йилда Жаҳон банкининг ҳар бир кишига кунига 1,9 доллар стандартидан келиб чиқиб, Хитойда камбағаллик стандартлари 2010 йил доимий нархларига асосан, 2300 юань этиб белгиланди. Бу стандарт ҳар йили турмуш истеъмол нархлари индексига мувофиқ янгиланади, масалан, 2016 йилда – 3026 юань, 2017 йилда – 3200 юань, 2020 йилда – 4000 юань бўлган.

Бироқ, камбағаллик чегарасини аниқлашнинг ўзи етарли эмас. Чунки камбағаллик аҳолининг даромади пастлиги бошқа омиллар билан ҳам чекланади, яъни "кўп ўлчовли камбағаллик" мавжуд. Бу умумий тушунча бўлиб, фақатгина иқтисодий камбағалликни эмас, балки саломатлик, таълим, уй-жой, ижтимоий фаровонлик каби бир қатор соҳаларни ҳам ўз ичига олган. Шу сабабли Хитой камбағаллик стандартларини аниқлашда даромад кўрсаткичлари (камбағаллик чегара-

си)дан ташқари, "иккита хавотирсизлик ва учта кафолат"ни ҳам белгилади. "Иккита хавотирсизлик" – етарли озиқ-овқат ва кийим-кечакка, яъни доимий тўйиб овқатланиш ва мавсумий кийим-кечакка ҳамда иситиш учун керакли ётоқ жойларига эга бўлишни англатади; "учта кафолат" эса, мажбурий таълим, асосий тиббий хизмат ва уй-жой хавфсизлигини таъминлашни англатади. Кимда даромад ва "иккита хавотирсизлик ва учта кафолат" муаммолари мавжуд бўлса, улар камбағал аҳоли (ёки камбағал оила) сифатида белгиланади. Бунинг асосида "бир юқори", "бир паст", "бир йўқ" мезонлари бўйича ҳам камбағал қишлоқлар аниқланади, яъни маъмурий қишлоқларда камбағаллик даражаси вилоятдаги камбағаллик даражасидан икки баробар юқори бўлиши, маъмурий қишлоқларда фермерларнинг киши бошига соф даромади вилоятдаги ўртача даражадан 60% паст бўлиши ва маъмурий қишлоқларда жамоат хўжалик даромади мавжуд эмаслиги. Камбағал қишлоқларни аниқлаш учун қишлоқ қўмитаси ариза топширади, уни туман, уезд, шаҳар халқ ҳукуматлари босқичма-босқич текшириб, кейин вилоят халқ ҳукумати камбағалликни қисқартириш бўлими тасдиқлайди ва жамиятга эълон қилади.

Бундай туманларни аниқлаш учун Хитой "концентрацияланган ва бир-бири билан боғланган ҳудудлар, муҳим нуқталарни ажратиш, умуммиллий мувофиқлаштириш, тўлиқ ҳудудий режалаштириш" тамойилига асосан, 2007-2009 йиллар давомида ўртача туманлардаги ЯИМ, ўртача туманлардаги умумий бюджет даромади, туманлардаги фермерларнинг киши бошига соф даромади каби кўрсаткичлар асосида мамлакат бўйлаб концентрацияланган ва бир-бири билан боғланган ўта қийин 11 та минтақани белгилади.

Улар қуйидагилар: Люпань, Циньба, Улин, Умэн тоғ ҳудудлари, Гуанси – Гуйчжоу – Юньнань вилоятларидаги чўлланган тошлоқ ҳудудлар, Дяньси чегара тоғ ҳудуди, Катта Хинган тоғ тизмаси жанубий ёнбағридаги тоғ ҳудуди, Яншань – Тайхан, Лулян, Дабие, Луосяо тоғ ҳудудлари, Тибет, Сичуань, Юннань, Цинхай вилоятлари махсус кўмак сиёсати амалга ошириладиган, тибет миллатига мансуб аҳоли истиқомат қиладиган минтақалар, жанубий Синьцзяннинг тўрт тумани – жами 14 та минтақадаги 832 та уезд. Миллий даражадаги камбағал уездлар, юқоридаги стандартлар бўйича, камбағалликни қисқартириш бўйича давлат кенгашининг ишчи гуруҳи томонидан аниқланади.

Фермерлар камбағаллиги стандартларини илмий аниқлаш, шунингдек, камбағал қишлоқлар ва уездларни аниқлаш Хитойнинг камбағалликни қисқартириш бўйича асосий аҳолини ва асосий ҳудудларни белгилаш ҳамда аниқ ёрдам ва аниқ камбағалликни тугатиш учун замин яратди.

Аниқ ёрдам бериш ва аниқ камбағалликни тугатиш: "кимга ёрдам бериш?", "ким ёрдам беради?", "қандай ёрдам бериш?", "қандай қилиб ёрдам лойиҳасидан чиқиш?" каби муҳим саволларни ҳал қилишга қаратилган бўлиб, бу ёрдам ресурсларини тўғри тақсимлаш ва улардан самарали фойдаланишни таъминлайди. "Кимга ёрдам бериш?", биринчи масала сифатида, ёрдам олувчиларни, ёрдамга муҳтож аҳолини аниқлашни англатади, бу қашшоқ оилаларга ёрдам ресурслари аниқ етиб боришини таъминлайди. Дастлабки босқичда рўйхатга олиш (камбағал оилаларнинг асосий ҳолатлари ва камбағаллик сабабларини қайд этиш) бунда биринчи қадам бўлиб, кўп ўлчовли камбағаллик стандартлари асосида камбағал аҳоли ёки оилаларни аниқлашни, камбағаллик сабабларини аниқлаб, аниқ ёрдам чораларини ишлаб чиқишни ўз ичига олади. Бундан мақсад – ҳақиқий камбағалларга самарали ва натижали ёрдам бериш. Бундай амалий ёрдам усулини тарихий жиҳатдан "кенг суғоришдан"дан "аниқ томчилаб суғориш"га ўтишга қиёслаш мумкин.

Камбағал оилаларни аниқлашда қатъий жараёнлар мавжуд бўлиб, у кўп ўлчовли камбағал кўрсаткичлари асосида қишлоқ аҳолиси иштирокида баҳолаш, овоз бериш, оммага эълон қилиш каби бир неча босқични ўз ичига олади. Ҳар бир ҳудудда амалий ишлар давомида самарали аниқлаш усуллари ишлаб чиқилган, масалан: "Аввал уй-жойни кўздан кечириш, иккинчи навбатда, озиқ-овқатга эътибор қаратиш; учинчидан,

ишчи кучининг ҳолатига қараш; тўртинчидан, уйда ўқувчилар бор-йўқлигини; бешинчидан, тўшакка михланган кексалар бор-йўқлигини кўздан кечириш".

Қашшоқ оилаларни аниқлаш баробарида, уларнинг камбағаллиги сабабларини ҳам аниқлаш керак, асосан, касаллик, ногиронлик, таълим сабаблари, табиий офатлар, ер, сув, техника, ишчи кучи, маблағ, транспорт етишмаслиги, ривожланишнинг сустлиги каби сабаблар шулар жумласидан. Хитой улканлиги сабабли ҳар бир ҳудуднинг табиий хусусиятлари, географик шароитлари, ривожланиш базаси, инсон ресурслари жиҳатидан катта фарқлар мавжуд бўлиб, шунинг учун қашшоқлик сабаблари ҳам турлича. Бу эса, "бир калит бир қулфни очади" тамойилига асосан, ҳар бир камбағал оиланинг ҳолатини ҳисобга олиб чоралар кўриш талаб қилинади, яъни кафолатланган ёрдамни ривожланиш ёрдами билан узвий бирлаштириш талаб этилади.

"Ким ёрдам беради?" саволи ким ёрдам бериш масъулиятини ўз зиммасига олишини аниқлашни тақозо этади, бу эса ҳукумат, ижтимоий ташкилотлар, корхоналар ва ҳоказолар иштирокини талаб қилади, шу орқали бирлашган ҳаракат шакллантирилиб, ёрдам ишлари биргаликда олиб борилади. "Қандай ёрдам бериш?" эса, самарали ёрдам бериш усуллари ва услубларини ўрганишни ўз ичига олади, масалан, саноат ёрдами, таълим ёрдами, соғлиқни сақлаш ёрдами каби турли воситаларни қўллаб, ёрдам чораларининг ҳақиқий муаммоларни ҳал қилиши таъминланади. "Қандай қилиб ёрдам лойиҳасидан чиқиш?" ёрдам олувчиларни ёрдамдан чиқариш механизмларини ўрнатишни талаб қилади, бу эса, камбағал аҳолини камбағалликдан чиқариш стандартларига етганида барқарор чиқаришни таъминлашни ўз ичига олади.

Бу муаммоларни ҳал қилиш учун марказий ҳукумат барча ҳудудлардан "олтита аниқлик"ни бажаришни талаб қилди. Биринчиси, ёрдам олувчиларни аниқ белгилаш, бу рўйхатга олиш орқали ҳақиқий камбағал аҳолини аниқлаш ва хатоликларнинг олдини олиш; иккинчиси, лойиҳаларни аниқ белгилаш, саноат ёрдамини асосий стратегия сифатида белгилаш, ҳар бир оила ва инсонга мос лойиҳаларни аниқ жорий этиш; учинчиси, молияни аниқ белгилаш, лойиҳаларга маблағ ажратишни таъминлаш; тўртинчиси, чораларни аниқ белгилаш, қашшоқлик сабабларига кўра, аҳолининг хоҳиши ва амалиётга мос ёрдам режаларини тузиш, ёрдам лойиҳалари амалга ошмаслигининг ёки паст самарадорлигининг олдини олиш; бешинчиси, қишлоққа юбориладиган кадрларни аниқ белгилаш, бу – қишлоқ даражасида аниқ ёрдам бериш имкониятларини ошириш учун муҳим; олтинчиси, камбағалликни қисқартириш натижаларини аниқ белгилаш, бу ёрдам натижалари ҳақиқий ва ишончли бўлишини ҳамда ёрдам ишлари барқарорлигини таъминлашни ўз ичига олади.

Хитой Коммунистик партияси Марказий қўмитаси ва марказий ҳукумат аниқ ёрдам бериш ҳамда аниқ камбағалликни тугатиш учун юқори даражада илмий режалаштиришни амалга оширди, марказий мувофиқлаштириш, провинция даражасида умумий масъулият, шаҳар ва уездларда амалга ошириш механизмларини ўрнатди, беш даражада (вилоят, шаҳар, уезд, туман ва қишлоқ) раҳбарлар камбағалликни қисқартириш учун масъул бўлган, бутун партияни сафарбар этган тизимни шакллантирди; "биринчи раҳбар"нинг масъулият тизими жорий қилинди, вилоят даражасидаги партия ва ҳукуматнинг асосий раҳбарлари марказ билан қашшоқликни қисқартириш бўйича масъулият шартномасини имзоладилар; қишлоқ даражасидаги партия ташкилоти асосида қишлоқ ташкилотларини ривожлантириш орқали асосий партия ташкилотларини аҳолини камбағалликдан чиқаришга етаклади.

Камбағалликни кўп ўлчовли аниқлаш туфайли камбағалликни қисқартириш кўплаб бўлим ва соҳаларни ўз ичига олади. Шунинг учун ҳукумат мақсад ва вазифаларни аниқлаб, кўп бўлимли ҳамкорликка асосланган тўлиқ сиёсат тизимини шакллантирди.

Биринчиси, саноат ёрдами сиёсати. Махсус саноатларни маҳаллий ресурслардан фойдаланиб ривожлантириш орқали етакчи корхоналарни ривожлантириш, деҳқон

ширкатлари каби янги бизнес субъектларини ташкил этиш ва камбағал аҳолини саноат занжирига жалб қилиш. Иккинчиси, молиявий ёрдам сиёсати. Молиявий маҳсулотлар орқали камбағал аҳолига кредит кўмагини таъминлаш, масалан, кичик миқдордаги кредитлар орқали давлат субсидиялари билан қарз олиш харажатларини камайтириш ва уларнинг саноатни ривожлантириш ёки бошқа тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишини қўллаб-қувватлаш. Учинчи, таълим ёрдами сиёсати. Камбағал аҳолисининг билим ва кўникмаларини ошириш орқали камбағалликнинг авлоддан-авлодга ўтишига йўл қўймаслик, аниқ чоралар сифатида таълим субсидиялари сиёсатини амалга ошириш, қишлоқ мактабларини қуриш, касбий таълим ва малака оширишни ташкил қилиш. Тўртинчиси, соғлиқни сақлаш ёрдами сиёсати. Қишлоқ тиббий хизмат тизимини такомиллаштириш, соғлиқни сақлаш ёрдами суғурта сиёсатини амалга ошириш, соғлиқни сақлаш таълимини кучайтириш. Бешинчи, ижтимоий ҳимоя сиёсати. Меҳнат қобилиятини тўлиқ ёки қисман йўқотган аҳоли учун турли фойдали чора-тадбирлар орқали камбағалликдан чиқишни таъминлаш, масалан, қишлоқларда энг минимал турмуш даражасини кафолатлаш тизимини такомиллаштириш, махсус эҳтиёжманд шахсларга ёрдам ва таъминот тизимини амалга ошириш.

Ушбу сиёсатнинг амалга оширилишини назорат қилиш ва самарадорлигини баҳолаш учун марказий ҳукумат стандарт назорат ва баҳолаш тизимини ўрнатди. Назорат ва баҳолаш миллий камбағалликни қисқартириш стратегиясини асос қилиб, йиллик асосий мақсад ва вазифаларга асосланган баҳолаш кўрсаткичларини ўрнатди, баҳолаш самарадорлигига эътибор қаратди. Назорат ва баҳолаш натижаларга асосланган бўлиб, масъулиятни аниқлашни таъминлайди ва провинция даражасидаги партия ҳамда ҳукуматлар масъулиятини амалга оширишга мажбур қилади, ишларини такомиллаштиради. Асосий шакллар: биринчиси, молиявий назорат, учинчи томон профессионал ташкилотлари томонидан молиявий лойиҳаларни тасодифий танлаш орқали жойларда текшириш; иккинчиси, ўзаро назорат, камбағалликни қисқартириш вазифасига эга бўлган Марказий-Ғарбий вилоят ўртасида ўзаро текшириш ва ўрганиш; учинчиси, оммавий ахборот воситалари орқали махфий текшириш, марказий ҳукумат тегишли оммавий ахборот воситаларини баҳолаш гуруҳини ташкил қилиб, жойларда олдиндан хабар бермасдан тасодифий текшириш; тўртинчиси, учинчи томон баҳолаш, давлат бошқарув тизимидан ташқари учинчи томон ташкилотлари томонидан давлат аниқлаган кўрсаткичларга мувофиқ, қишлоқларга бориб, жойларда текшириш ва суҳбатлар ўтказиш орқали маҳаллий ҳукуматнинг камбағалликни қисқартириш вазифаларини бажарган-бажармаганлиги ва бажариш сифатини баҳолаш. Давлатнинг учинчи томон баҳолаш марказининг асосий кучи ва аъло жамоаларидан бири сифатида биз 2016 йилдан бошлаб, аниқ ёрдам бериш ишлари самарадорлигини баҳолаш ва камбағал туманларнинг чиқишини баҳолаш бўйича учинчи томон баҳолашида тўлиқ иштирок этдик, Хитойнинг 832 та камбағал уездидан 157 тасида бўлдик. Марказий ҳукумат юқори даражадаги режалаштиришни амалга ошириб, камбағалликни қисқартириш сиёсатини ишлаб чиқди, лекин аниқ амалга ошириш асосий ташкилотлар зиммасига юклатилган.

Ҳар бир ҳудуд ҳукумати ўз амалий шароитларидан келиб чиқиб, амалга ошириш, кенгайтириш ва ижодий жиҳатдан ёндашди, шу тариқа "юқори" (марказий ҳукумат) ва "қуйи" (асосий ташкилотлар) даражаларнинг ўзаро ҳамкорлик механизми шаклланди ва асосий ташкилотларнинг турли изланишлари дастлабки юқори даражадаги режалаштиришни бойитди. Масалан, камбағалликни қисқартиришнинг дастлабки босқичида марказий ҳукумат "беш йўналишли камбағалликни қисқартириш"ни таклиф қилди, асосий ташкилотлар ташаббус ва ижодкорликни намоён қилган ҳолда камбағалликни қисқартириш стратегиясини янада бойитувчи кўплаб янги усулларни ўрганишди.

(Давоми кейинги сонларда.)

ЖАМИЯТ МИЛЛИЙ-МАЪНАВИЙ ХАВФСИЗЛИГИ ВА ТАРАҚҚИЁТИНИ ТАЪМИНЛАШДА ЮКСАК МАЪНАВИЯТГА ЭГА МАҲАЛЛИЙ РАҲБАР ХОДИМЛАР ЎРНИ

Акбар ЭШМУРОДОВ,
Ренессанс таълим университети "Ижтимоий-сиёсий фанлар" кафедраси доценти в.б., сиёсий фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: *мақолада жамият миллий-маънавий хавфсизлиги ва ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминлашда юксак маънавиятга эга раҳбар ходимларнинг ўрни баён этилган. Ҳудудларда ижтимоий-иқтисодий ва маданий-маънавий соҳаларни ривожлантириш бўйича устувор вазифаларни рўёбга чиқариш кўп жиҳатдан юксак маънавият, ахлоқий маданият, ташаббускорлик, илғор меҳнат маданияти тажрибасига эга маҳаллий раҳбар ходимлар фаолиятига боғлиқ эканлиги таҳлил қилинган. Шунингдек, мақолада маҳаллий раҳбар ходимлар фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича бир қатор таклифлар берилган.*

Калит сўзлар: *жамият, миллий-маънавий хавфсизлик, маънавият, ахлоқ, ватанпарварлик, раҳбар, ҳудуд, коррупция, мурожаат, ижтимоий-иқтисодий ислоҳот.*

Роль высокодуховных местных руководителей в обеспечении национально-духовной безопасности и развития общества

Акбар Эшмуродов,
Университет образования Ренессанс, и.о.завкафедры "Социально-политические науки", доктор философии (PhD) по политическим наукам

Аннотация: *в данной статье излагается роль руководящих кадров с высоким моральным духом в обеспечении национально-духовной безопасности общества и социально-экономического развития регионов. Проанализировано, что реализация приоритетов развития социально-экономической и культурно-духовной сфер в регионах во многом зависит от деятельности местных руководящих кадров, обладающих опытом работы в области высокого морального духа, нравственной культуры, инициативности, передовой культуры труда. В статье также выдвигается ряд предложений по повышению эффективности деятельности местных исполнительных органов.*

Ключевые слова: *общество, национально-духовная безопасность, духовность, нравственность, патриотизм, руководитель, территория, коррупция, обращение, социально-экономическая реформа.*

The role of highly spiritual local managers in ensuring national and spiritual security and development of society

Akbar Eshmurodov,
Associate Professor of the Department of Social and Political Sciences of the Renaissance Educational University, PhD (in Philosophy)

Abstract: *this article describes the role of senior personnel with high morale in ensuring the national and spiritual security of society and the*

socio-economic development of the regions. It is analyzed that the implementation of priorities for the development of socio-economic, cultural and spiritual spheres in the regions largely depends on the activities of local executive bodies with experience in the field of high morale, moral culture, initiative, advanced work culture. The article also puts forward a number of proposals to improve the efficiency of local executive bodies.

Keywords: *society, national and spiritual security, spirituality, morality, patriotism, manager, territory, corruption, conversion, socio-economic reform.*

Янги Ўзбекистонни янада ривожлантириш, ҳудудларда ижтимоий-иқтисодий ва маънавий-маданий соҳалардаги ислоҳотлар самарадорлигини таъминлаш вазифаси ҳал қилинаётган айни дамда маҳаллий раҳбар ходимларнинг ватанпарварлиги, юксак маънавияти, ахлоқий маданияти, ташаббускорлиги ҳамда илғор меҳнат маданияти тажрибасига эга эканлиги чуқур мазмун касб этади. "Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари" умуммиллий ғояси қанчалик кўламдор бўлса, уни амалга оширишда раҳбар ходимларнинг роли шу қадар юқори бўлади.

Раҳбар жамоани бошқариши, яъни етакчилик хусусияти, ахлоқий маданияти, ижобий фазилатлари, ўз соҳасини чуқур билиши билан ўзгалардан ажралиб туради. У меҳнат жамоаси ва жамиятда барчанинг кўз ўнгида бўлиб, ҳудудларда ислоҳотларнинг самарадорлигини таъминлаш, аҳолининг турмуши билан боғлиқ муаммоларни ҳал этиш, керак бўлса, уларнинг тақдирини ҳал қилишга масъул ҳисобланади. Шундай экан, унинг зиммасида бошқаларга нисбатан кўпроқ масъулият ва жавобгарлик бор. Шу маънода, масъулият ва жавобгарлик замонавий раҳбар ходимлар фаолиятидаги асосий мезон ҳисобланади.

Жаҳондаги давлатлар тажрибасидан маълумки, ҳар бир давлат ўз тараққиёт йўлини танлар экан, халқини рози қилиш ва фаровонлигини таъминлашга хизмат қиладиган энг муҳим мақсад-вазифаларни мамлакат Конституциясида мустаҳкамлаб олади. Янги таҳрирда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 120-моддасига кўра: эндиликда, халқ депутатлари Кенгашига унинг депутатлари орасидан қонунга мувофиқ сайланадиган раис бошчилик қилади ва вилоят, туман, шаҳар ҳокими лавозимини эгаллаб турган шахс бир вақтнинг ўзида халқ депутатлари Кенгашининг раиси лавозимини эгаллаши мумкин эмас [1]. Демак, ҳудудларда Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари, Олий Мажлис палаталарининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ҳамда фармойишлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорларини амалга ошириш орқали ҳудудларни иқтисодий, ижтимоий, маданий-маърифий ва экологик жиҳатдан ривожлантириш, тараққий эттириш ишларига маҳаллий раҳбар ходимлар бевосита масъул ҳисобланади.

Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек: "Агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи – маънавиятдир. Биз Янги Ўзбекистонни барпо этишда ана шу иккита мустаҳкам устунга, яъни бозор тамойилларига асосланган кучли иқтисодиётга ҳамда аждодларимизнинг бой мероси, миллий ва умуминсоний қадриятларга асосланган кучли маънавиятга таянамиз" [2, 4]. Ҳеч қачон унутмаслигимиз керак: маънавият – бу, аввало, инсонлар ўртасидаги ўзаро ишонч, ҳурмат ва эътибор, халқ ва давлат келажагини биргаликда қуриш йўлидаги эзгу интилишлар, ибратли фазилатлардир. Бир сўз билан айтганда, маънавият – жамиятдаги барча сиёсий-ижтимоий муносабатларнинг мазмуни ва сифатини белгилайдиган пойдевордир. Бу пойдевор қанча мустаҳкам бўлса, халқ ҳам, давлат ҳам шунча кучли бўлади [3, 13].

Тарихга назар ташлайдиган бўлсак, раҳбар ва бошқарув кадрлари тизимини шакллантириш ҳамда ривожлантириш, раҳбар ахлоқи ва маънавиятига доир масалаларни илмий-назарий ўрганиш бўйича Ғарб ва Шарққа хос мактаблар мавжуд бўлган. Бу мактабларда яратилган таълимотлар

Ўзбекистоннинг давлат бошқарув тизимида раҳбар ва бошқарув кадрлари шаклланиши ҳамда ривожланиши билан боғлиқ муаммоларни ўрганишда муҳим назарий ва амалий асос бўлиб хизмат қилади. Хусусан, Марказий Осиёда яшаб ижод этган буюк алломалар: Ал-Хоразмий, Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Амир Темур, Шарофиддин Али Яздий, Низомулмулк, Хондамир, Юсуф Хос Ҳожиб, Маҳмуд Қошғарий, Алишер Навоий, Наршахий, Самандар Термизий асарларида кадрлар масаласи, яъни "ҳоким", "шаҳар ҳокими", "раҳбар", "раҳбарлик" тушунчалари сиёсий-фалсафий жиҳатдан таҳлил этилган.

Юсуф Хос Ҳожибнинг фикрича, ҳокимларнинг ва уларга тобе кишиларнинг ҳар томонлама ахлоқий комил бўлиши давлатнинг сиёсий жиҳатдан мустаҳкамланишига, обрў-эътиборининг ошишига олиб келади [4, 93]. Давлат бошқаруви, унинг мукаммал тизимини яратиш борасида улкан илмий мерос қолдирган ўрта асрлар мутафаккири Низомулмулк ўзининг "Сиёсатнома" асарида амалдорларни ахлоқий фазилатларига қараб танлаш, адолат ва инсофни оёқ ости қиладиган кишиларни давлат ишларига аралаштирмаслик, қолаверса, бир кишига барча ваколатларни беришнинг салбий оқибатларини баён қилиб, "кўпчилик бўлиб қабул қилинган тадбир энг савобли бўлади ва шундай йўл тутиш керак" [5, 75], деган қарашни илгари суради.

Амир Темурнинг адолатпешалик фазилати унинг атрофида инсофли, диёнатли, адолатпарвар, иродали, шижоатли, ботир, мард инсонларнинг жамланишига олиб келган. Бу эса, Амир Темур давлатининг янада мустаҳкамланишида муҳим омил бўлиб хизмат қилган. Маърифатли одамларнинг салтанат бошқарувидаги иштироки давлат сиёсатининг бевосита қуйи бўғинигача тизимий хусусиятларини шакллантиришга, натижада, давлат сиёсати ва ижтимоий жараёнлар бутун жамиятнинг иродасига, сўнгра, амалий фаолиятига айланишига олиб келганлигини кузатамиз. Унинг "миллатнинг дардларига дармон бўлмоқ вазифангиздир. Фуқароларни кўринг, йўқсилларни бойлар зулмига ташламанг. Адолат ва озодлик – дастурингиз, раҳбарингиз бўлсин", [6, 61] деган ўгити бугун ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ.

Демак, барча даврларда, хусусан, бугунги ҳаётимизда ҳам раҳбар ходимларнинг маънавияти жамият миллий-маънавий хавфсизлигини таъминлаш ва ҳудудларни ривожлантиришда ҳал қилувчи роль ўйнамоқда. Боиси, ҳудудларда миллий-маънавий хавфсизлик тизимининг таркибий қисми бўлган иқтисодий, ижтимоий, экологик, ҳарбий, мафкуравий, ахборот, илмий, диний ва маданий хавфсизликнинг таъминланиши бевосита раҳбар ходимлар фаолиятига боғлиқ. Ва аксинча, раҳбар ходимларнинг маънавиятсизлиги ва ахлоқсизлиги жамиятни инқирозга олиб келганлигини ҳам инсоният тарихидан яхши биламиз. Бу ҳақида милоддан аввалги I асрда яшаган римлик тарихчи Гай Саллюстий Крисп шундай деб ёзади: "... дастлаб пулга ўчлик авж олди, сўнгра эса ҳокимиятга ўчлик ва уларнинг иккаласи гўё барча ҳалокатларнинг умумий ўзагига айланди. Шуҳратпарастлик кўпларни ёлғончига айлантирди, дилда бошқа нарсани ўйлаб, тилда бошқани сўзлашга мажбур қилди. Дўстлик ва душманликни ўз моҳиятига кўра эмас, балки фойда нуқтаи назаридан баҳолашга ўргатди, ботиний комилликдан кўра, зоҳирий кўркамлик хусусида кўпроқ бош қотиришга ундади" [7, 117].

Шу сабабли, жамиятда миллий-маънавий хавфсизликни таъминлаш, бу аввало, давлатнинг миллий хавфсизлиги, жаҳон ҳамжамиятининг тинчлиги ва хавфсизлиги ҳисобланади. Агар мазкур масала барча давлат ва халқларда бир текисда йўлга қўйилганда эди, бугунги дунё миқёсидаги бешафқат рақобат, қарама-қаршилик ва зиддиятлар тобора кескин тус олмас, диний экстремизм, терроризм, гиёҳвандлик, одам савдоси, ноқонуний миграция, "оммавий маданият" каби хавф-хатарлар кучайиб, инсониятнинг асрлар давомида амал қилиб келган эътиқодлари, оилавий қадриятларига путур етказмасди. Мана шу сабабли маҳаллий раҳбар ходимлар доимо сергак, юксак маънавий қиёфага эга "юрт посбони" бўлмоғи керак.

Албатта, бугун халқимизнинг эркин ва фаровон, қудратли Янги Ўзбекистонни барпо этиш бўйича хоҳиш-иродасини рўёбга чиқариш, ҳар бир фуқарога ўз салоҳиятини ривожлантириш учун барча имкониятларни яратиш, соғлом, билимли ва маънавий баркамол авлодни тарбиялаш, кучли иқтисодиётни шакллантириш, адолат, қонун устуворлиги, хавфсизлик ва барқарорликни кафолатли таъминлаш мақсадида, "Ўзбекистон – 2030" стратегияси тасдиқланди. Стратегияда барқарор иқтисодий ўсиш орқали даромади ўртачадан юқори бўлган давлатлар қаторидан ўрин олиш, аҳоли талабларига ва халқаро стандартларга тўлиқ жавоб берадиган таълим, тиббиёт ва ижтимоий ҳимоя тизимини ташкил қилиш, аҳоли учун қулай экологик шароитларни яратиш, халқ хизматидаги адолатли ва замонавий давлатни барпо этиш, мамлакатнинг суверенитети ва хавфсизлигини кафолатли таъминлаш асосий ғоялар сифатида акс эттирилди [8]. Стратегияда белгиланган 100 та мақсадни ҳаётга татбиқ этишга вазирлик ва идоралар кесимидаги раҳбарлар билан биргаликда, бевосита маҳаллий раҳбар ходимлар ҳам масъул этиб белгиланган. Қайд этганимиздек, ислоҳотларнинг асосий ижрочиси маҳаллий раҳбар ходимлар бўлиб, уларнинг саъй-ҳаракати, фидоийлигига қараб, натижадорлик ва самара таъминланади.

Дарҳақиқат, ҳудудларда ислоҳотларни биргина раҳбарнинг ўзи амалга ошира олмайди, балки жамоаси билан биргаликдаги ҳаракати орқали эришиш мумкин. Шу боис, раҳбарлар, бир томондан, фан-техника тараққиёти талабларини, иккинчи томондан, меҳнат жамоасида тарбиявий ишлар олиб бориш зарурлигини яхшироқ ҳис этадиган бўлиши керак. Айниқса, раҳбарлик ишига ёш кадрларнинг қўйилиши ижодий ҳолат саналади. Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев айтганларидек: "Мамлакатимизда олиб борилаётган ислоҳотлар самараси, аввалambор, юксак маънавиятли, мустақил фикрлайдиган, Ватанимиз тақдири ва истиқболи учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир ёш кадрлар сафини кенгайтиришга бевосита боғлиқ" [9].

Шуҳбасиз, айни дамда, мамлакатимизда кенг миқёсли ўзгаришларни амалга ошириш, ислоҳотларни чуқурлаштириш ва самарадорлигини таъминлашда ҳудудлардаги раҳбар ходимларнинг дунёқараши, маънавияти, иқтидори, салоҳияти ҳал қилувчи ўринлардан бирини эгаллашини ҳаётнинг ўзи кўрсатиб турибди. Таъкидлаш зарурки, инсонлар ўзлари яшаб турган реал турмушнинг барча ижобий ва салбий жиҳатларини, кўпинча, раҳбарнинг шахсияти билан боғлайди. Айтиш керакки, бунда муайян боғлиқлик ва ҳақиқат бор. Эскича яшашга интиладиган, турғунлик (бир хиллик) ҳолатини яхши кўрадиган, ижодий изланиш, давлат ва жамият ўртасидаги мажбуриятларнинг тақдири учун масъулият сезиш муҳитини яратиш тўғрисида кам қайғурадиган раҳбарлар ислоҳотлар самарадорлигини барбод қилганликлари, бутун бир тизимни, жамоаларни орқага судраганлари тўғрисида кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Афсуски, бундай раҳбарлар ҳозир ҳам учраб туради. Айрим раҳбарларда узоқни кўзлаб ишлаш, стратегик мақсад ва маънавий етуклик етишмайди. Ўзи раҳбарлик қилаётган соҳа ва идоранинг эртанги кунини тасаввур қила олмайди. Бундай раҳбарлар ишчанликни тор амалиётчилик билан, ижодий тадбиркорликни эса, сохта уддабуронлик билан алмаштиради. Бундай услубнинг давлат ва жамият учун нақадар зарарли эканини гапирмаса ҳам бўлади. Бу жараёнларнинг ҳаммаси кадрлар танлаш ва тарбиялашни самарали йўлга қўядиган ва бенуқсон амал қиладиган шарт – шароитни чуқур илмий асосида ўрганишга ундайди.

Бу борада Япониянинг бошқарув маданияти япон халқининг кўҳна маданияти ва маънавий қадриятларига таяниши боис, барча муаммо ва зиддиятларни кўп босқичли, норасмий учрашувлар, маслаҳатлашув ва доимий мулоқот воситасида ҳал этиш амалиётига асосланган билан ажралиб туради. Таниқли психолог Д.Карнеги бошқарув самарадорлигини раҳбар ва ходимлар ўртасида юзага келадиган муносабатлар, муомала жараёнлари билан боғлаб тушунтиради. Унинг фикрича, кўп гапиришни биладиган

эмас, балки қўл остидаги ходимларни кўпроқ эшита оладиган раҳбар энг яхши раҳбар ҳисобланади. Раҳбарларда тинглаш қобилиятининг мавжудлиги унинг меҳнат жамоасида обрў топишида, ўзига нисбатан ишонч ҳосил бўлишида, одамларни ўз ортидан эргаштира олишида муҳим ўрин тутади [10, 36].

Германия давлати бошқарувининг психологик муаммоларини ўрганиш бўйича кўплаб қимматли тажрибаларга эга бўлган немис психологи К.Левин раҳбарларни уч типга бўлиб ўрганган. Улар:

- авторитар раҳбарлик;
- демократив раҳбарлик;
- либерал раҳбарлик [11, 12].

Олим авторитар бошқарув услуби тўғрисида гапириб, ушбу типдаги раҳбарларга жамоа, жамоатчилик фикр-мулоҳазаларини инобатга олмаслик, танҳо ҳукм ва хулосалар чиқаришга одатланиш, жамоани қаттиққўллик билан бошқариш, ўзини якка ҳоким сифатида тан олиш каби сифатлар хос эканлигини таъкидлайди. Албатта, турли тамаддунлар ва маданиятларга мансуб мамлакатлар иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маданий тараққиётининг ўзига хослиги бошқарув маданиятининг муайян мезон ва принциплари асосида ривожланишини белгилаб берган. Дейлик, инглизлар бошқарув маданиятида бутун миллатга хос хусусиятлар намоён бўлади. Мутахассисларнинг таъкидлашича, инглизлар ўзларини қонунга сўзсиз итоат этувчи, хушмуомала, бағрикенг, қатъиятли ва адолатли кишилар деб ҳисоблайди. Қолаверса, инглизларга хос консерватизм, анъаналарга садоқат ва муомала маданияти ҳам азалдан тилларда достон бўлиб келган [12, 128]. Масалан, аксарият инглиз компанияларида раҳбарият буйруқлари ҳеч қачон қатъий оҳангда берилмайди. Бундай ҳолларда, кўпинча, "Марҳамат қилиб...", "Мана бу ишни қилсангиз дегандим", "Малол келмаса...", "Илтимосимни бажо келтирасиз деган умиддаман" каби иборалар ва сўз бирикмаларидан фойдаланиш азалдан урф бўлгани инглизча бошқарув маданиятининг ўзига хослигидан далолат беради [13, 95-99].

Инглиз олими М.Мексоннинг изоҳлашича, раҳбар фаолиятининг самарадорлиги, энг аввало, коммуникация самарадорлигига боғлиқдир. Коммуникация самарадорлиги эса қуйидагилар билан изоҳланади:

- кишилар билан яккама-якка суҳбат олиб бориш қобилияти;
- телефонда сўзлашиш қобилияти;
- расмий ҳужжатларни тузиш ва ўқий олиш қобилияти;
- мажлисларда қатнашиш маданияти ва ҳоказо.

Муаллифнинг фикрича, ҳар бир раҳбар 50-90 %гача вақтини коммуникацияга сарфлайди. Раҳбар қанчалик коммуникатив қобилиятга эга бўлса, унинг раҳбарлигидаги жамоада шунчалик низоли ҳолатлар кам бўлади [14, 6], деб таъкидлайди. Шуни айтиш мумкинки, жаҳон тажрибасини ўрганиш ва уни татбиқ этиш раҳбар ходимлар фаолиятининг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг ҳудудларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, секторлар фаолиятини янада такомиллаштиришга доир йиғилишларида сўзлаган раҳбар ходимларнинг маънавий масъулияти тўғрисидаги маърузаларини таҳлил қилар экансиз, беихтиёр раҳбарларимизда учраётган салбий иллатлар илдизи қаерда экани ҳар бир эркин фикрловчи инсонни чуқур ўйга толдиради. Бу иллатлар кўпчилик раҳбарларда эгаллаб турган лавозимига муносиб эмаслиги, қолаверса, амалпарастлик, манфаатпарастлик, кўзбўямачилик, ошна-оғайнигарчилик, таниш-билишчилик, шахсий бойлик орттириш йўлида ҳар қандай қабиҳликдан қайтмаслиги кўринишларида намоён бўлмоқда.

Давлатимиз раҳбари мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича маърузасида таъкидлайдики, асосий муаммо қуйидагилардан иборат:

биринчидан, айрим идоралар ва уларнинг раҳбарлари реал ҳаётдан ва халқ эҳтиёжларидан маълум даражада узилиб қолмоқда;

иккинчидан, тармоқ ва ҳудудларни ривожлантириш концепциялари ва дастурла-

рини ишлаб чиқишда юзаки ёндашувга йўл қўйилмоқда;

ва ниҳоят, учинчи асосий камчилик – кўпчилик раҳбарларнинг мураккаб муаммоларни кабинетдан чиқмасдан, иқтисодиёт тармоқлари, ҳар бир корхонадаги, шаҳар ва туманлардаги, айниқса, қишлоқ жойлардаги ишлар қандай аҳволда эканини чуқур ўрганмасдан ҳал этишга одатланиб қолгани билан боғлиқ [15].

Шоир ва олим Абдулла Шернинг фикрича: "... раҳбар қуйи лавозимдагиларга менсимай, қўпол муносабатда бўлиши, ўзига ишониб топширилган ҳудуд ёки ташкилотдаги оддий одамлар арз-додига, орзу-истакларига тўраларча қараши одобсизликка кирса, унинг шахсий бойлик орттириши йўлида коррупция воситасида мамлакат, вилоят ёки ташкилот манфаатларини қурбон қилиши ахлоқсизлик, нафақат раҳбарлик касбига, балки Ватанга ҳам хиёнат тарзида баҳоланиши мумкин" [16, 311]. Ҳаммангиз кўриб турибсиз, коррупция, таъмагирлик, бюрократия нафақат иқтисодий, балки маънавий ҳаётда ҳам оёғимизга болта урмоқда. Бу иллатларга қарши кенг кўламли кураш бошладик. Лекин барчамиз бу хавфга қарши биргаликда курашмас эканмиз, жамоатчилик назоратини кучайтирмас эканмиз, бу муаммолардан халос бўлолмаймиз [17,12].

Коррупцияга қарши курашиш агентлиги маълумотларига кўра, бугунги кунда юртимизда фуқаролар томонидан келиб тушаётган мурожаатлар сонининг кўпайиши кузатилмоқда. Жумладан, 2023 йилда Агентликка келиб тушган 3545 та мурожаатни 2022 йилда келиб тушган 2234 та мурожаатга нисбатан солиштирганда, мурожаатлар салмоғи 58,7 фоизга ошган. Агентликка келиб тушаётган мурожаатларнинг аксариятида суд-ҳуқуқ соҳасидаги муаммолар, мансабдор шахсларнинг хатти-ҳаракатлари ва турли соҳаларда коррупциявий ҳолатларнинг юз бераётганлиги тўғрисида ёзилган мурожаатлардан иборат [18].

Рақамлар таҳлили асосида айтишимиз керакки, тезкор ва шиддатли замонда раҳбар ходимларнинг аҳоли билан алоқаси қанчалик мустаҳкамлиги, улар ўртасида мулоқотнинг мавжуд ёки йўқлиги ғоят муҳим аҳамият касб этади. Демак, замонавий раҳбар ходимлар учун касбга оид билимлар, хўжалик ишларини юритиш маҳоратининг ўзи камлик қилади. У юксак маънавиятли, ахлоқий маданиятли бўлмоғи даркор бўлиб, ўз фаолиятида, одамлар билан мулоқотда ушбу фазилатларни қўллай билиши ҳам лозим.

Дарҳақиқат, мамлакатда амалга оширилаётган ислоҳотлар жараёни, жамият ҳаётида юз бераётган янгиланишлар раҳбар ходимлар олдига янгидан янги вазифаларни қўйиши табиий. Шу боис, улар фаолиятига баҳо беришда "У ислоҳотларни қандай тушунади, замон талабига яраша ташаббускор бўлишга, иш юритишга тайёрми йўқми, маънавий олами маънавият мезонлари талабига жавоб берадими?" деган саволни қўйиш вақти келди. Шу боис, раҳбарлик лавозимига тайинлаш ёки сайлашда номзодни суҳбатдан ўтказиш, ҳужжатларини ўрганиш каби усуллардан ташқари, албатта, маънавий етуклик ва бошқарув психологияси бўйича тест синовларини ўтказиш амалиётини жорий этиш лозим. Мазкур амалиёт натижалари асосида номзодга муносиб баҳо берилади ҳамда бошқарув тизимларига маънавий етук бўлмаган ва руҳий носоғлом кадрларнинг келиб қолишининг олди олинади.

Сўнгги сўз ўрнида айтишимиз керакки, дунёдаги вазият шиддат билан ўзгариб, барқарорлик ва халқларнинг мустаҳкам ривожланишига раҳна соладиган турли янги таҳдид ва хавфлар пайдо бўлаётган бугунги кунда мамлакат ва халқ тақдири, амалга оширилаётган ислоҳотлар натижаси, биринчи навбатда, раҳбар ходимларнинг маънавий савияси, ватанпарварлиги ва фидойилигига боғлиқ. Раҳбар ходим ўз фаолиятида юксак маънавият, ахлоқий маданият, ташаббускорлик, илғор меҳнат маданияти тажрибасини жорий этиш орқали халқнинг моддий ва маънавий фаровонлигини таъминлайди.

Давлат фуқаролик хизматчилари олдига янги вазифаларни қўяётган ҳозирги замонда бошқарув кадрларига қўйилган талабларни қайта кўриб чиқиш, фаолият самарадорли-

гини оширишнинг илмий асосларини чуқур тадқиқ қилиш зарур. Ватанпарвар, масъулиятли, халқ манфаати ва тинчлигини, фаровонлигини ўйлайдиган, уддабурон, замонавий фикрлаш ва ишлаш қобилиятига эга, муносиб раҳбарларни топиш, тарбиялаш, масъул лавозимларга тайинлаш, фаолиятини доимий мониторинг қилиш сингари вазифаларни давлат сиёсатининг стратегик вазифаси сифатида белгилаб олсаккина, олдинга қўйилган мақсадларимизга эришамиз. Чунки, жамият миллий-маънавий хавфсизлиги ва ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминлашда юксак маънавиятга эга раҳбар ходимлар асосий ҳаракатлантирувчи куч, яъни локомотив вазифасини бажаради.

Манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. https://lex.uz/docs/6445145
2. Мирзиёев Ш. Инсонпарварлик, эзгулик ва бунёдкорлик – миллий ғоямизнинг пойдеворидир. – Т.: "Тасвир" нашриёт уйи. – 2021. – 4 б.
3. Ўша манба. – 13 б.
4. Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан. – Т.: Ўзбекистон. – 1995. – 93 б.
5. Низомулмулк. Сиёсатнома. – Т.: Янги аср авлоди. – 2008. – 75 б.
6. Амир Темур ўгитлари. – Т.: Наврўз. – 1992. – 61 б.
7. Назаров Қ. Ғоялар фалсафаси. – Т.: Akademiya. – 2011. – 117 б.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги "Ўзбекистон – 2030" стратегияси тўғрисида"ги ПФ-158-сонли Фармони. / https://lex.uz/docs/6600413
9. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Конституциямиз қабул қилинган куннинг 25 йиллиги муносабати билан бўлиб ўтган тантанали маросимдаги нутқи / https://gujum.uz/ozbekiston/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-konstitusiyamiz-qabul-qilingan-kunning-25-yilligi-munosabati-bilan-bolib-otgan-tantanali-marosimdagi-nutqi/
10. Карнеги Д. Мансаб пиллапояларидан қандай кўтарилиш мумкин. И.Ҳалимбеков, Р.Жабборов таржимаси. – Т.: Янги аср авлоди. – 2016. – 36 б.
11. Зайдениц Ш., Баркоу Б. Эти странные немцы / Пер. с англ. – Москва: ООО "Эгмонт Россия", 2001. – С. 12.
12. Макашов И.Н., Овчинникова Н.В., Чистякова К.А. Этика и культура управления. – Москва: Спутник, 2010. – С. 128.
13. Аҳмедов Ҳ. Бошқарув маданияти: ғарбона ва шарқона тамойиллар // "Жамият ва бошқарув". 2013 йил, 2-сон. – 95-99 б.
14. Майол Э., Милтед Д. Эти странные англичане. / Пер. с англ. – М.: ООО "Эгмонт Россия", 2001. – С. 6.
15. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси / https://president.uz/uz/lists/view/187
16. Абдулла Шер. Ахлоқшунослик. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти нашриёти. Дарслик. – 2010. – 311 б.
17. Мирзиёев Ш. Инсонпарварлик, эзгулик ва бунёдкорлик – миллий ғоямизнинг пойдеворидир. – Т.: "Тасвир" нашриёт уйи. – 2021. – 12 б.
18. Коррупцияга қарши курашиш агентлигининг 2023 йилдаги фаолияти тўғрисида маълумот / https://aca.uz/storage/982zo0Ozmyr7B9ljnExMIFzaacuitC-metaMC4g0JDQs9C10L3RgtC70LjQuiAyMDIzINC50LjQuy5wZGY=-.pdf

Ҳурматли муаллифлар,
“Жамият ва бошқарув” журнали таҳририяти ҳамкорлик учун Сизга миннатдорлик билдиради ва Сиздан нашр қилиш учун илмий мақолаларни беришда қуйидаги талабларга риоя қилишингизни сўрайди:

Мақолаларнинг мавзулари:
давлат бошқаруви, давлат сиёсати, инсон ресурсларини бошқариш, давлат фуқаролик хизматининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, давлат бошқаруви органларидаги ислоҳ этилган ўзгаришлар, ушбу йўналишлардаги миллий ва жаҳон тажрибалари каби устувор йўналишлар билан боғлиқ масалалар.

Мақолаларга қўйиладиган талаблар:
- илмий ва амалий нуқтаи назардан долзарблиги ва муҳимлиги;
- мавзуси янги бўлиши ва уни ўрганишнинг янгича ёндашув таҳлил этилганлиги;
- мавзуси фундаментал ишлаб чиқилган, аниқ ва равон баён этилганлиги;
- тақдим этиладиган маълумотлар оригинал, олдин бошқа босма нашрларда эълон қилинмаган бўлиши;
- хулосалари асосланган бўлиши лозим.

Мақоланинг тузилиши (структураси) қуйидагича бўлиши лозим:
- муаллифлар тўғрисидаги маълумотлар: исми, отасининг исми, фамилияси, иш жойи (тўлиқ), лавозими, илмий унвони, илмий даражаси – барчаси уч тилда (ўзбек, рус, инглиз тилларида) берилиши ҳамда иш ва мобил телефон рақамлари, электрон почта манзили кўрсатилиши;
- аннотация 50-60 та сўз (ўзбек, рус ва инглиз тилларида), калит сўзлар (ўзбек, рус, инглиз тилларида 10 тагача), кириш, асосий қисм, хулоса, фойдаланилган манбалар ва адабиётлар рўйхати;
- фойдаланилган адабиётларнинг манбалари мақола мавзусига қатъий мос келиши, 10 та номдан ошмаслиги, нашр муддати 5 йилдан ошмаган (фундаментал тадқиқотлар бўйича монографиялар бундан мустасно) бўлиши ҳамда академия профессор ўқитувчиларининг чоп этилган илмий мақолаларига иқтибос келтирилиши лозим.

Мақолалар халқаро IMRAD услубини қўллаган ҳолда ёзилиши ва қуйидаги саволларга жавоб бериши шарт.

Кириш (Introduction) – тадқиқот нима учун ўтказилди, унинг мақсади нима ва қандай фаразлар текшириб кўрилди?

Методлар (Methods) – тадқиқот қачон, қаерда, қай тарзда ўтказилди? Унда қайси материаллар иштирок этди ва улардан танловга қайсилари киритилди?

Натижа (Rezults) – якунда қандай жавоб топилди? Илгари сурилган фаразлар тўғри айтилганми?

Тавсия ва хулоса (Acknowledgements) – жавоб нимани билдиради? У қандай аҳамият касб этади?

Муҳокама (Discussion) – ушбу тадқиқот бошқа тадқиқотчилар топган илмга яна нималарни қўшади? Бўлажак тадқиқот тадқиқотлар учун қандай истиқболга эга?

Таҳририятга тақдим этилган мақолалар учун техник талаблар:
- мақоланинг матни Microsoft Word 2003 версиясида тайёрланиши;
- шрифт Times New Roman, 14 шрифт кегели (ҳажми) бўлиши;
- сатрлар орасидаги масофа 1,5 интервал бўлиши;
- умумий ҳажми А4 форматида кўпи билан жадваллар, расмлар ва рўйхатларини қўшганда 15 бетдан ошмаслиги;
- матнли саҳифа юқоридан ва пастдан 2 см. чапдан 3 см. ўнгдан 1,5 см. ҳошияга эга; хатбоши 1,27 см. га тенг ва бир хилда бўлиши;
- фотосуратлар **(муаллиф фотоси шарт, расмлар)** JPEG форматидаги алоҳида файлларда, кенглиги 150-300 dpi дан кам бўлмаслиги;
- Microsoft Word матн муҳаррирдаги расмлар, шунингдек, уларнинг ксеронусхаларини тақдим қилиш мумкин эмас. Барча (ўзида тадқиқотнинг умумлаштирилган материалларини ифодалаган) фотосуратлар, жадвал ва чизмаларга изоҳлар берилган бўлиши лозим: расмнинг номланиши / рақами берилган файл, унга берилган шарҳлар (ким, нима тасвирланган, қаерда ва ҳ.к.) каби маълумотлар бўлиши;
- рўйхатдаги файлларнинг номланиши / рақами фотосуратларнинг номланиши/ рақамига мос келиши;
- барча манбалар мақоланинг ички қисмида рақамланган ҳавола тарзида берилиши керак. Матндаги ҳаволалар квадрат қавс ичида (масалан, М.Баратов [7], [9]) келтирилиши шарт.

Муаллифларга эслатма:
- “Жамият ва бошқарув” журнали йилига 4 марта чоп этилади;
- мақолалар таҳририятга антиплагиат-ҳисобот билан биргаликда тақдим этилиши шарт;
- муаллифлар келтирилган маълумотлар, иқтибослар, ҳаволалар ва библиографик ҳаволаларнинг аниқлиги учун тўлиқ жавобгардир;
- этика нуқтаи назардан таҳририятга тақдим этилган материаллар илгари бошқа нашрларда чоп этилган ёки бошқа нашрларда кўриб чиқилаётган бўлмаслиги керак. Шунинг учун муаллиф таҳририятга ушбу шаклда нашр этиш учун тақдим этган материалини барча ҳаммуаллифлар ва иш бажарилган ташкилот номидан кафолатланиши керак;
- нашрга қабул қилинган мақолани журнал таҳририятининг ёзма розилигисиз уларни бошқа тилларга таржима қилиб такроран чоп этмасликни кафолатлаши керак;
- илмий нашрнинг жорий сонида муаллифнинг фақат 1 та мақоласи чоп этилади ва унда муаллифлар уч нафардан ошмаслиги лозим;
- таҳририят мақолаларни қисқартириш, тўғрилаш ва таҳрир қилиш ҳуқуқига эга;
- журнал юқоридаги талабларга жавоб бермайдиган қўлёзмаларни қайтариш ҳуқуқига эга. Таҳририятга тақдим этилган мақолаларнинг чоп этилиши ёки этилмаслиги ҳақидаги қарорни Таҳрир ҳайъати қабул қилади;
- таҳририят муаллифни фақат нашр қилиш бўйича хулоса ҳақида хабардор қилади. Нашр қилиниши рад этилган ҳолларда таҳририят назарий мунозараларга киришмайди.

Мақолаларни jurnal95@dba.uz электрон почтаси орқали юбориш мумкин.
Мурожаат учун телефон: +998 71 232 60 76

www.dba.uz